เอกสารลำดับที่ ๕๐
พระตำราบรมราชูทิศเพื่อกัลปนา (๑): มรดกความทรงจำแห่งเมืองพัทลุง

วินัย พงศ์ศรีเพียร

๑ ความสำคัญของเอกสาร

นับแต่อดีตกาลมา สถาบันกษัตริย์และสถาบันสงฆ์ได้อยู่คู่สังคมไทยในระบอบราชาธิปไตยมาโดยตลอด ความเกื้อกูลกันระหว่างสถาบันทั้งสองเป็นเรื่องความสัมพันธ์ระหว่างทางโลกย์ (อาณาจักร) และทางธรรม (พุทธจักร) ในสังคมพุทธ สิทธิธรรมของกษัตริย์มาจากการส่งเสริมความรุ่งเรืองของพระพุทธศาสนา และการที่กษัตริย์ทรงเป็นองค์อัครศาสนูปถัมภก ในการสนับสนุนให้สถาบันสงฆ์ย่อมดำรงอยู่ได้อย่างปลอดภัย และเอื้อให้พระภิกษุเจริญธรรมกรรมฐานโดยปราศจากอุปสรรคใด ในการจรรโลงพระพุทธศาสนา กษัตริย์ทรงอุทิศทั้งที่ดินและพระราชทรัพย์ เพื่อสร้างวัดวาอารามพร้อมทั้งสถูปเจดีย์และสิ่งอำนวยความสะดวกต่างๆ ตลอดจนกัลปนา (แปลว่า ให้เป็นทานศาสนา) ไร่นาอากร ข้าวัดและข้าพระเพื่อหุงจังหันและอุปฐากพระภิกษุในวัด

ในฐานะสมมติเทพ กษัตริย์ทรงเป็นทั้งเจ้าชีวิตและเจ้าแผ่นดิน การกัลปนาที่ดินเพื่อสร้างวัดและการอุทิศข้าวัดและข้าพระ เป็นส่วนหนึ่งของการสร้างพระบรมโพธิสมภาร ในทางทฤษฎีเมื่อทรงอุทิศที่ดินและข้าวัดแล้ว ทั้งที่ดินและข้าวัดถือว่าหลุดจากความเกี่ยวพันทางโลกย์ตลอดไป ยิ่งไปกว่านั้น พระเจ้าแผ่นดินยังทรงต้องคอยดูแลว่า ที่ดิน ไร่นาอากร และข้าวัดไม่ถูกเบียดเบียนไป ในการนี้ พระเจ้าแผ่นดินทรงให้ออกพระตำราบรมราชูทิศเพื่อกัลปนาเป็นหลักประกัน และหลักฐานอ้างอิงอย่างละเอียดว่า บาญชีสิ่งของที่ทรงอุทิศถวายแต่เดิมนั้นมีอะไรบ้าง

เมื่อ พ.ศ. ๒๕๑๐ คณะกรรมการจัดพิมพ์เอกสารทางประวัติศาสตร์ วัฒนธรรมและโบราณคดี สำนักนายกรัฐมนตรีได้จัดพิมพ์ ประชุมพระตำราบรมราชูทิศเพื่อกัลปนา สมัยอยุธยา ภาคที่ ๑ ขึ้น โดยได้รวบรวมเอกสารสำคัญไว้ ๓ ฉบับด้วยกัน คือ

๑ พระตำราบรมราชูทิศเพื่อกัลปนา สมัยสมเด็จพระเพทราชา ลงศักราช

ตรงกับ ค.ศ. ๑๖๙๘/พ.ศ. ๒๒๔๗ ซึ่งมีส่วนที่เป็นภาษาไทย และฉบับภาษาเขมรปนไทย เขียนด้วยอักษรเขมรเฉียง และได้มีคำแปลภาษาไทยของศาสตราจารย์ฉ่ำ ทองคำวรรณให้ด้วย

๒ เรื่องกัลปนาวัด จังหวัดพัทลุง เป็นเอกสารเก่าครั้งรัชกาลสมเด็จพระเจ้าทรงธรรม ลงจุลศักราช ๙๗๒ ตรงกับ ค.ศ. ๑๖๑๐/พ.ศ. ๒๑๕๓

๓ สำเนาหนังสือครั้งกรุงเก่าว่าด้วย การพระราชทานที่กัลปนา ได้เคยคัดลอกมาลงพิมพ์ในหนังสือ เทศาภิบาล เล่ม ๓ แผ่นที่ ๑๔ เดือนพฤษภาคม ร.ศ. ๑๒๖ เมื่อพิจารณาดูแล้ว แท้ที่จริงคือสำเนาของเอกสารในข้อ ๒ นั่นเอง แต่กระนั้นก็ตาม เอกสารทั้งสองฉบับนี้มีคัดลอกผิดกันบ้างในที่ต่างๆ จึงนำมาใช้ตรวจสอบซึ่งกันและกันได้ เมื่อพิจารณาอย่างใกล้ชิดแล้ว เชื่อว่า ผู้คัดลอกประสบปัญหาในการอ่านเอกสารต้นฉบับและในบางส่วนได้มีร่องรอยของการแก้ไขเป็นภาษาสมัยด้วย

พระตำราบรมราชูทิศเพื่อกัลปนา เมืองพัทลุง มีความสำคัญอย่างยิ่งต่อการศึกษาประวัติศาสตร์วัฒนธรรมไทย ขั้นตอนในการออกพระตำรา ซึ่งเป็นกฎหมายพิเศษ และประวัติศาสตร์ภาคใต้ของไทย ซึ่งมักจะขาดเอกสารชั้นต้นร่วมสมัย การที่เอกสารนี้มีอายุย้อนหลังไปถึงสมัยอยุธยาตอนกลาง ทำให้มีคุณค่ามากขึ้นไปอีกในทัศนะของนักอักษรศาสตร์ที่สนใจพัฒนาการของภาษาไทย

ในการศึกษาพระตำราบรมราชูทิศเพื่อกัลปนาในครั้งนี้ ผู้วิจัยได้ตั้งใจหยิบยกเอกสารในลำดับที่ ๒ ขึ้นมาศึกษาอย่างละเอียดก่อน ด้วยเหตุผลที่ว่ามีอายุเก่าที่สุด แต่จะนำเฉพาะส่วนที่เป็นเอกสารกัลปนาจริงๆ ไม่รวมส่วนที่พลัดคัดลอกเติมเข้าไปในภายหลัง สำหรับเอกสารลำดับที่ ๑ ซึ่งคัดลอกในสมัยอยุธยาตอนปลาย มีขนาดที่ยาวกว่ามาก จะได้นำมาเสนอในโอกาสต่อไป เพราะการได้รู้จักและเข้าใจเอกสารที่เก่ากว่า ย่อมเป็นพื้นฐานให้เข้าใจเอกสารที่มาทีหลังได้ง่ายขึ้น

๒ สารัตถวิพากษ์

๒.๑ ความสำคัญของการออกพระตำราบรมราชูทิศเพื่อกัลปนา

ในระบบการบริหารราชการแผ่นดินของไทยก่อนปฏิรูปการปกครองเป็นแบบตะวันตก อำนาจการสั่งราชการของแต่ละกรมต้องสอดคล้องกับตระทรวงศาลที่กำหนดไว้ในพระธรรมนูญ ตระทรวงศาล คือ ขอบเขตอำนาจในการตัดสินคดีความ การปกครองของไทยโบราณมีลักษณะกึ่งรวมศูนย์ไว้ที่ราชธานี เจ้ากรมเป็นผู้ออกสารตราสั่งราชการไปยังเจ้าพนักงานในฝ่ายของตนที่อยู่ในกรมการเมืองหรือแขวง สารตรา หรือบางทีเรียกสั้นๆ ว่า ตรา คือ หนังสือราชการที่มีตราประทับของเจ้ากรมพร้อมกับตราของออกญาจักรี ออกญากลาโหมและออกญาโกษาธิบดีท่านใดท่านหนึ่ง ขึ้นอยู่กับสารตรานั้นถูกส่งไปยังหัวเมืองฝ่ายเหนือ หัวเมืองปากใต้ หรือหัวเมืองชายฝั่งทะเล ทั้งนี้เพื่อป้องกันการปลอมแปลงเอกสาร

ในกรณีที่พระเจ้าแผ่นดินทรงสั่งราชการด้วยพระองค์เอง เอกสารนั้นจะเรียกว่า พระตำรา มีศักดิ์และสิทธิ์เท่ากับพระราชกำหนด เมื่อซิม็อง เดอ ลาลูแบร์เข้ามาในรัชสมัยสมเด็จพระนารายณ์และบันทึกเรื่องราวเกี่ยวกับสยามไว้อย่างละเอียดลออนั้น เขากล่าวว่า หนังสือกฎหมายไทยที่สำคัญมีสามเล่ม คือ พระธรรมนูญ พระราชกำหนด และพระตำรา ความแตกต่างกันอยู่ตรงที่ว่า พระราชกำหนดบังคับใช้ทั่วราชอาณาจักร แต่พระตำราเป็นกฎหมายพิเศษเฉพาะกิจและเฉพาะเรื่องที่เกิดจากพระเจ้าแผ่นดินมีพระราชดำริสั่งราชการ ดังนั้น เมื่อทรงกัลปนาที่ดินอุทิศถวายเพื่อสร้างวัดและพระราชทานข้าพระกับข้าวัด ตลอดจนสิทธิประโยชน์ที่วัดจะได้ จึงทรงให้ออกพระตำราไว้เป็นหลักฐานมั่นคง โดยมีตราประทับของอัครมหาเสนาบดีและเสนาบดีที่รับสนองพระราชโองการจำนำ (ศัพท์กฎหมาย) อยู่ที่อักษรชื่อและตรงขนบเอกสาร

จริงๆ แล้ว ในสมัยก่อนหน้านั้นขึ้นไปในราชอาณาจักรสุโขทัยและเชียงใหม่ทำเนียมเดิมของการกัลปนา คือ การทำศิลาจารึกขึ้นไว้เป็นหลักฐาน พร้อมทั้งคำสาปแช่งให้ผู้เบียดเบียนเอาข้าพระข้าวัดและผลประโยชน์วัดไปตกนรกอวิจี การเปลี่ยนมาออกพระตำราเป็นหลักฐานแทนอาจมาจากเหตุผลหลายประการ เช่น ศิลาจารึกอาจถูกผู้ประสงค์เบียดเบียนผลประโยชน์วัดแอบทำลายให้เสียหาย หรือมีรายละเอียดเกี่ยวกับทานกัลปนามากจนไม่สะดวกที่จักเขียนลงบนแผ่นศิลา หรือ

เห็นว่า การออกพระตำราเป็นหลักฐานอ้างอิงที่ดีกว่า เนื่องจากมีสำเนาไว้ยืนยันกันถึงสามฉบับ รัฐรักษาไว้ฉบับ ๑ ฝ่ายสงฆ์รักษาไว้ฉบับ ๑ และหัวเมืองที่เกี่ยวข้องรักษาไว้อีกฉบับ ๑ เมื่อเกิดปัญหาประการใด ฝ่ายสงฆ์สามารถนำมาเป็นหลักฐานยืนยันได้

๒.๑ ที่มาและปัญหาเกี่ยวกับพระตำราบรมราชูทิศเพื่อกัลปนา เมืองพัทลุง

เมื่อวันพฤหัสบดีที่ ๒ กันยายน พ.ศ. ๒๑๕๓ สมเด็จพระเจ้าทรงธรรมเสด็จออก ณ พระที่นั่งคชานภัพวิวิธ ด้านทิศดุสิตมหาปราสาท ในเขตพระราชฐาน ในวันนั้นเอง ออกพระศรีภูริประญาธิราชเสนาบดีศรีสาอาลักษณ์ เจ้ากรมพระอาลักษณ์ได้เป็นต้นเรื่องนำพุทธฎีกา (หนังสือแจ้งความ) ของสมเด็จพระสังฆราชาธิบดีศรีสังฆปรินายกบพิตร กราบบังคมทูลให้ทรงทราบว่า

พระครูมังคลราชรูจีศรีสัตธรรมเกียรติ แห่งเมืองนครศรีธรรมราช พระครูธรรมทิวากรบวรมุนีศรีธรรมาทิพ แห่งเขาบรรพต เมืองพัทลุง ปลัดวินัยธรและสงฆ์ทั้งหลาย ได้มาเข้าเฝ้าสมเด็จพระสังฆราชาธิบดี เพื่อกราบนมัสการรายงานเรื่องกิจการสงฆ์ในหัวเมืองภาคใต้ ดังนี้

๒.๑.๑ เรื่องอุชงตนะ หรือ แขกโจรสลัดอะแจ (อาเจ๊ะ–Aceh) ขึ้นมาจากปลายแหลมมลายูเข้าปล้นวัดราชประดิษฐาน ซึ่งเป็นที่ตั้งพระสุวรรณมาลิกเจดีย์สูงเส้นห้าวา หรือราว ๔๕ เมตร และพระพุทธบาทบนเขาพระโคะ ตลอดจนวัดวาอารามในบริเวณเมืองพัทลุง พวกนี้นอกจากเข้าปล้นเมืองแล้ว ได้เผากุฏิวิหาร พระธรรมศาลา อุโบสถ และทำลายพระพุทธรูปสิ้น โดยเฉพาะพระพุทธรูปมหามารวิชัยแตกหักเป็นเศษเสี้ยว

๒.๒.๒ เมื่อพวกอุชงตนะถอนกลับไปแล้ว บรรดาพระครูและสงฆ์ทั้งหลายต้องการเอาคนกัลปนาตามที่สมเด็จพระราเมศวร (เอกาทศรถ) พระอัยกาธิราชสมเด็จพระเจ้าทรงธรรมได้พระราชทานไว้ไปใช้ฟื้นฟูพระศาสนา ตามรายละเอียดในท้องพระตำราอันเกิดขึ้นตามพระราชโองการของรัชกาลนั้น และตามบาญชีที่เป็นคู่ฉบับที่นายสามจอม (คงเป็นผู้รักษาเอกสารของฝ่ายสงฆ์) และบาญชีของขุนอินทปัญญา ที่ในพระไอยการตำแหน่งนาพลเรือน คือ กุ๋มภาแดงอินประยาธิการิย ข้าราชการพลเรือน สังกัดกรมพระสุรัสวดีซ้าย ศักดินา ๖๐๐ ซึ่งดูแลบาญชีไพร่พล

แต่ปรากฏปัญหาว่า ข้าพระโยมสงฆ์ได้ถูกเบียดเบียนไป

๒.๒.๓ สาเหตุที่ข้าพระข้าวัดหายไปจากบาญชีมีหลายประการ คือ

ประการแรก เจ้าเมือง ปลัดเมือง และกรมการเมืองใช้อำนาจเรียกข้าพระข้าวัดไปเป็นมหาดบอโทน (ไพร่รับใช้ผู้ใหญ่) ให้ไปทำหน้าที่เลี้ยงช้างเลี้ยงม้า โคกระบือ เป็นประโยชน์ส่วนตน ทำให้คนทานกัลปนาไม่ได้ทำงานรับใช้พระศาสนาตามพระตำราพระราชอุทิศ

ประการที่สอง บุคคลดังกล่าวมาแล้ว ใช้อำนาจแบ่งปันเอาลูกสมรสที่เกิดจากแม่ที่เป็นทานกัลปนาไปให้แก่พ่อ อันถือว่าผิดพระราชโองการ ในบางกรณีไม่ได้ลูกไปแก่ฝ่ายพ่อ ก็ยังเก็บเอาทรัพย์มรดกของแม่ไปเป็นประโยชน์ส่วนตัว แทนที่ว่า ทรัพย์มรดกของผู้ตายที่เป็นคนทานกัลปนาควรเป็นทุนอิฐปูนบำรุงพระอารามตามระบุไว้ในพระตำรา

เพื่อรักษาสิทธิประโยชน์ที่พระศาสนาควรได้ตามพระตำราดังเดิม พระครูธรรมรังสี เจ้าสุวรโมลี พระครูอินทมุนี เจ้าเทพรูจี เจ้าเถรสวร เจ้าสามีศรีมงคลมหาเถรธรรมเสนา เจ้าวรญาญาติมหาเถรโสม เจ้าสามินันท์ เจ้าไกรเทพ เจ้าธรรมรังสี ญาติมหาเถรรัตนะเจดี เจ้าพงศาเทพ จึงมีพุทธฎีกาแด่สมเด็จพระเจ้าทรงธรรมขอให้คงไร่นาอากร (ผลประโยชน์ทั้งปวง) ตามพระตำราที่สมเด็จพระอัยกาธิราชพระราชทานไว้ และตามบาญชีนายสามจอมและบาญชีขุนอินทปัญญาซึ่งให้ไว้แก่วัดภูมภูพล วัดพระศรีกุยัง วัดกระ วัดพระเชตุพน วัดทำมเสน และวัดสังฆณาราม เขตเมืองพัทลุง เพื่อจะได้รักษาข้าวบาตรพระ จุดธูปเทียนชวลา ข้าวตอกดอกไม้ แตรสังข์ ระฆัง กังสดาน เภรี ปี่กลอง ฆ้องพาทย์ ฉัตรธงชัย ธงปฏาก สำหรับพระเจ้า (พระพุทธรูปประธาน) ของวัดดังกล่าว

๒.๓ สมเด็จพระเจ้าทรงธรรมมีพระราชโองการให้คงพระตำราพระบรมราชูทิศเดิม

เมื่อออกพระศรีภูริประญาธิราชเสนาบดีศรีสาลักษณ์ได้นำความตามพุทธฎีการ้องเรียนกราบบังคมทูลแล้ว สมเด็จพระเจ้าทรงธรรมจึงมีพระราชโองการตรัสให้คงพระตำราของสมเด็จพระอัยกาธิราชไว้ตามเดิม นับตั้งแต่ปีจอ จุลศักราช ๙๗๒ ที่ทรงรับทราบไปจนตราบเท่ากัลปาวสาน พระราชโองการที่ออกใหม่นี้มี

สาระคือ

๒.๓.๑ ห้ามเจ้าเมือง ปลัดเมือง และกรมการเมืองเอาคนศีลบาล (ข้าวัด) ไปเป็นคนรับใช้เพื่อประโยชน์ส่วนตัว

๒.๓.๒ ห้ามนำลูกคนทานศีลบาลออกจากแม่ไปให้พ่อ แม้ญาติคนทานศีลบาลไปสมรสมีลูกกับคนส่วยหรือใครก็ตาม ให้ลูกนั้นอยู่กับฝ่ายแม่ทั้งสิ้น

๒.๓.๓ เพื่อให้พระราชโองการมีผลใช้บังคับอย่างจริงจัง โปรดให้ขุนวิทูรราชบัณฑิต ข้าราชการกรมพระอาลักษณ์จำพระบัณฑูร (รับรับสั่ง) มาบอกแก่พระราชเดชชัยเจ้าเมืองนครศรีธรรมราชให้สั่งให้ตำรวจสั่งตรวจข้อเท็จจริงในเมืองนครศรีธรรมราช และให้เผดียงพระครูธรรมทิวากรบวรมุนีศรีสัทธรรมาทิพ เจ้าคณะเมืองพัทลุง และพระ[ครู]ธรรมรังสี พระครูอินทมุนี นำสงฆ์ทั้งหลายฝ่ายลังกาชาติ (ปกติใช้ลังกาวงศ์) เข้าไปถวายพระพรปรนนิบัติ (คือเข้าเฝ้าถวายพระพร) สมเด็จพระเจ้าทรงธรรมโปรดพระราชทานญาติโยม (ข้าพระ) แก่พระสงฆ์เหล่านั้น และให้ญาติโยมคงอยู่กับพระสงฆ์เหล่านั้นด้วยตลอดไป

๒.๓.๔ ต่อมามีรับสั่งให้หมื่นศรีธรรมยศ ราชบัณฑิต กรมพระอาลักษณ์ จำบัณฑูรมายังออกพระศรีไสยรัตนรังสี เจ้าเมืองนครศรีธรรมราช เพื่อ

* ผูกพัทธเสมา ณ เมืองนครศรีธรรมราช และ ณ เมืองพัทลุงใหม่

* ให้เบิกญาติ (ข้าพระ) พระครูและสงฆ์ทั้งหลาย ออกจากบาญชีเรียกส่วยหลวง ให้เอาส่วยหลวงเบี้ยจังหันแก่พระครูแลสงฆ์ทั้งหลาย สิทธิยกเว้นส่วยหลวงให้คงแก่ญาติพระครูแลสงฆ์ทั้งหลาย ตามที่พระราชทานแต่ก่อนแล้วนั้น

* ห้ามเจ้าเมืองและกรมการเมืองเก็บเอามรดกจากคนศีลบาลทานพระกัลปนา

* ห้ามเบียดเบียนเอาไร่นาอากร (ผลประโยชน์วัด) มาเป็นประโยชน์ตน

* ห้ามเจ้าเมืองและกรมการเอาคนศีลบาลไปใช้งานราชการและงานส่วนตน ปลูกข้าว ทอฝ้าย เลี้ยงโคกระบือ

* ห้ามเข้าไปทำร้ายชีวิตมนุษย์และสัตว์ในเขตพระอารามอันเป็นเขตอภัยทาน

ในการออกพระตำราพระราชอุทิศนั้น ออกพระศรีภูริประญาธิราชเสนาบดี

ศรีอาลักษณ์ได้กระทำต่อหน้าข้าทูลละอองผู้ใหญ่ผู้น้อยที่เกี่ยวข้อง คือ

๑	เจ้าขุนหลวงมหาอำมาตยาธิบดีศรีรักษาองค์	สมุหพระกลาโหม
๒	เจ้าขุนหลวงมหาเสนาบดีศรีองครักษ์	สมุหนายก
๓	ออกพระเสด็จสุรินทรราชาธิบดีศรีศุภราช	เจ้ากรมสังฆการี
๔	ออกพระอินทรราชภักดีศรีราช	พระนครบาล
๕	ออกพระปรินายกราชภักดีศรีรัตนมนเทียรบาล	กรมวัง
๖	ออกพระพลเทพราชเสนาบดีศรีไชยนพรัตนฯ	เกษตราธิการ
๗	ออกพระศรีอัคคราชอำมาตยานุชิตรวิทรัตน	พระโกษาธิบดี
๘	ออกพระธรรมราชภักดีศรีสมุหสังการี	กรมสังการี
๙	ออกพระมโหสถราชเวทยาธิบดีศรีรักษาองค์	กรมแพทยาหน้า
๑๐	ออกพระโหราธิบดีศรีจันทกุมาร	?
๑๑	ออกพระธรรมเสนาบดีศรีพุทโธปถาคต	เจ้ากรมในกรมวัง
๑๒	ขุนไพสพราชมนตรี	
๑๓	ขุนสุเรนทราชเสนาบดีศรีสมุหะพระสุรัสวดี	สุรัสวดี
๑๔	ขุนสุรินทราชเสนาบดีศรีเทพนารายสมุหะพระสุรัสวดี	สุรัสวดี
๑๕	ขุนอินทรเทพ	สมุหพระตำรวจ
๑๖	ขุนธรเณนทรเทพ	สมุหพระตำรวจ
๑๗	ขุนพรสุเทพ	สมุหพระตำรวจ
๑๘	ขุนพิศณุเทพ	สมุหพระตำรวจ
๑๙	ขุนมหามนตรีศรีองครักษ์	พระตำรวจ
๒๐	ขุนเทพกษัตริย์	พระตำรวจ
๒๑	ขุนจันทราทิตย์วิวิธราชรักษา	สมุหพระสนม
๒๒	ขุนอินทราทิตย์วิวิธราชรักษา	สมุหพระสนม
๒๓	ขุนบำเรอภักดิ์	กรมวัง
๒๔	ขุนรักษมนเทียร	กรมวัง
	แลหัวหมื่นหัวพัน[นาย]แวงกุมภาแดงทั้งหลาย	

ครั้นเมื่อทำเสร็จแล้วได้ปิดตราเทพดาถือจักรของออกญาจักรีได้ต้นพระ

ตำรา ตรงกลางขนบนั้นจำนำตราพระอาลักษณ์ และปิดตราเทพดานั่งในดอกบัว ของออกพระพิพัททราชโกษาธิบดี (พิพัฒโกษาธิบดี นามตามพระไอยการตำแหน่งนาพลเรือน) ไว้ที่สุดของพระตำรา มีข้อน่าสังเกตว่า พระตำราพระราชอุทิศนี้ยังรักษาทำเนียมเดิมครั้งจารึกไว้บนแผ่นศิลา คือ มีคำแช่งให้ผู้เอาคนทานกัลปนาไปใช้อาตมาประโยชน์ให้ไปตกนรกอพิจี “ชั่วนี้ชั่วหน้า อย่าได้พบพระจันทร์พระอาทิตย์ อย่าแคล้วจากจตุราบายแล” และให้ผู้ทำตามพระราชอุทิศนั้น “พ้นจากทุกข์แลจงได้สุขทั้งสี่ประการทุกเมื่อนั้นเถิด อย่าได้มีกรรมสิ่งหนึ่งสิ่งใดเลย”

พระตำราบรมราชูทิศเพื่อกัลปนา เมืองพัทลุงนี้เป็นหลักฐานสำคัญทางประวัติศาสตร์ เพราะช่วยให้ผู้ศึกษาเข้าใจคติความเชื่อที่เป็นรากฐานวัฒนธรรมไทย และทำให้เข้าใจขั้นตอนและกระบวนการออกพระตำรา (กฎหมาย) กัลปนาอุทิศที่ดินและข้าพระโยมสงฆ์เพื่อค้ำจุนพระพุทธศาสนา ในขณะเดียวกัน เอกสารนี้ยังให้ข้อมูลที่น่าสนใจเกี่ยวกับประวัติศาสตร์ภาคใต้ ซึ่งไม่ปรากฏในเอกสารที่เขียนขึ้นในสมัยหลัง เช่น การคุกคามของแขกสลัดนอกศาสนาที่เข้ามาทำลายวัดวาอารามตลอดจนพระพุทธรูปที่เมืองพัทลุง ในช่วงต้นรัชกาลสมเด็จพระเจ้าทรงธรรม เมื่อกลางพุทธศตวรรษที่ ๒๒ ความจริงแล้ว การคุกคามของแขกโจรสลัดมีมาก่อนหน้านั้นนับร้อยปี ดังเช่นที่ แฟร์น็องด์ เมนเดช ปินตู (Fernand Mendez Pinto) ได้เล่าไว้เมื่อครั้งอยู่เมืองนครศรีธรรมราช ราว ๑๐๐ ปีก่อนหน้านั้น ข้อมูลที่สำคัญอีกประการหนึ่ง คือ ความประพฤติของข้าราชการหัวเมือง ซึ่งทางราชสำนักที่อยู่ห่างไกลถึงพระนครศรีอยุธยาไม่สามารถสอดส่องได้อย่างใกล้ชิด และพร้อมที่จะเบียดเบียนผลประโยชน์ของพระศาสนาโดยไม่เกรงกลัวบาปกรรมคำแช่งเลย ความฉ้อฉลในระบบราชการของไทยจึงเป็นปรากฏการณ์ที่ต่อเนื่องมาตั้งแต่อดีต

๓ สารวิพากษ์

พระตำราบรมราชูทิศเพื่อกัลปนา

วันพฤหัสบดี เดือน ๑๑ ขึ้น ๖ ค่ำ ปีจอ นักษัตรโทศก ศักราช ๙๗๒[๑]

พระศรีสรรเพชญสมเด็จบรมบพิตรเสด็จคชานภัพวิวิธ[๒] โดยทักษิณทิศดุสิตมหาปราสาท พระราชมณเทียรแห่งวังพระบา[ง]ตร[า][๓] จึงออกพระศรีภูริประญาธิราชเสนาบดีศรีสาอาลักษณ์[๔] นำพุทธฎีกา[๕] สมเด็จพระสังฆราชาธิบดีศรีสังฆปรินายกบพิตรแกล้ง[๖] ถวายบังคมทูลพระกรุณาพระบาทสมเด็จบรมบพิตร โดยสาธุการ[๗]ในพุทธฎีกา สมเด็จพระสังฆราชบพิตร ให้สวดทูล[๘] พระกรุณาสมเด็จบรมบพิตร ทรงทศพิศราชธรรม

ด้วยพระครูมังคลราชรูจีศรีสัตธรรมเกียรติ หัวเมืองนครศรีธรรมราช แล พระครูธรรมทิวากรบวรมุนีศรีธรรมาทิพ หัวเมืองพัทลุง เขาบรรพต ปลัดวินัยธร แลสงฆ์ทั้งหลาย เข้าไปถวายพระพร[๙] ว่า พระศาสนาวัดพระราชประดิษฐาน พระมาลิกเจดีย์ สูงเส้นห้าวา[๑๐] และมี ณ บนพระพุทธบาทเขาบรรพตพระโคะ แลวัดวาอารามจังหวัดเมืองพัทลุง ว่าอูชงฆตนะ[๑๑] มาปล้นเมือง แลเผากุฏิวิหารแลพระ

---

[๑] จุลศักราช ๙๓๗ ที่ให้ไว้นั้นผิดไม่ตรงปีจอนักษัตร ที่ถูกต้องคือ ๙๗๒ ตรงกับวันพฤหัสบดีที่ ๒ กันยายน จุลศักราช ๙๗๒ (ค.ศ. ๑๖๑๐/พ.ศ. ๒๑๕๓) ตรงกับรัชกาลสมเด็จพระเจ้าทรงธรรม

[๒] น่าจะเป็นชื่อพระที่นั่ง อยู่ทิศใต้ของดุสิตมหาปราสาท

[๓] แก้ไขให้ถูกต้องตามที่สืบค้นได้จากฉบับอื่น พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับพันจันทนุมาศ กล่าวถึงคำว่า หน้าบางตราบ้าง ถนนหน้าบางตราบ้าง เป็นนามสถานที่เรียกบางส่วนของพระราชฐานในพระนครศรีอยุธยา

[๔] เจ้ากรมอาลักษณ์ ในกฎหมายตราสามดวงให้นามว่า “ออกพระศรีภูริยปรีชาราชเสนาบดีศรีสารลักษณ”

[๕] หนังสือแจ้งความของฝ่ายพุทธจักร

[๖] แกล้ง แปลว่า ตั้งใจ ในที่นี้หมายถึง พุทธฎีกาที่สมเด็จพระสังฆราชสังฆปรินายกประสงค์ให้นำขึ้นกราบบังคมทูล

[๗] แซ่ซ้อง สรรเสริญ ยินดี

[๘] สวดทูล คำพระสงฆ์ใช้หมายถึง กราบบังคมทูล

[๙] คือ ถวายพระพรแด่สมเด็จพระสังฆราชฯ หมายถึง เข้าเฝ้า

[๑๐] ราว ๔๕ เมตร

[๑๑] คำนี้แปลว่า ปลายแหลม แต่ในที่นี้หมายถึงพวกสลัดที่มาจากตอนใต้คาบสมุทรมลายู

ธรรมศาลา อุโบสถอาราม แลธรรมณราย[๑๒]พระพุทธรูปสิ้น องค์มหามารพิชัย ทำลายเสี้ยว[๑๓] แลพระครูแลสงฆ์ทั้งหลายจะเอาคนพระกัลปนา ซึ่งมีในท้องพระตำราพระราชโองการแต่พระอัยกาธิราช[๑๔] และบัญชีนายสามจอม[๑๕] แลบัญชีขุนอินทปัญญา[๑๖] โดยบุรพกษัตริย์อุทิศไว้สำหรับพระพุทธเจ้าแลอารามทั้งหลายแต่ก่อนนั้น เลิก[๑๗]พระศาสนาให้บริบูรณ์ไซร้

และเจ้าเมือง และปลัดเจ้าเมือง และกรมการทั้งหลายเบียดเบียนเอาไปเป็นมหาดบอโทน[๑๘] เลี้ยงช้างเลี้ยงม้า เป็นอาตมาประโยชน์ และมิได้รักษาศาสนา โดยพระตำราพระราชอุทิศไว้แต่ก่อนนั้นฯ

อนึ่ง ย่อมปันเอาลูกสมรสคนทานพระกัลปนา ฝ่ายแม่ให้ไปแก่พ่อ และว่าครั้นมิได้ลูกไปฝ่ายพ่อไซร้ แลเก็บเอาทรัพย์มรดกนั้นเป็นอาตมาประโยชน์เอง และจะได้ไว้ทรัพย์มรดกนั้นเป็นอิฐปูน เลิกพระศาสนาดุจดังพระตำราพระราชอุทิศไว้นั้นหามิได้ฯ

อนึ่ง ไร่นาอากรตาลในที่ทานพระกัลปนา อันชาวพระกัลปนาสร้าง แลมีในท้องพระตำราพระราชโองการบูรพกษัตริย์ อุทิศไว้จำทบ[๑๙]พระเจ้าแลอารามทั้งปวงนั้น ว่าเจ้าเมืองแลกรมการทั้งหลายเบียดเบียนเอาเป็นอาตมาประโยชน์ ฯ

อนึ่ง พระครูธรรมรังสี เจ้าสุวรโมลี พระครูอินทมุนี เจ้าเทพรูจี เจ้าเถรสวร เจ้าสามีศรีมงคล มหาเถรธรรมเสนา เจ้าวรญาญาติมหาเถรโสม เจ้าสามินันท์ เจ้าไกรเทพ เจ้าธรรมรังสี ญาติมหาเถรรัตนะเจดี เจ้าพงศาเทพ แลมีไร่นาอากรตามอันมีในท้องตำราพระราชโองการ พระอัยกาธิราชอุทิศไว้จำทบพระเจ้าให้เป็นคน

---

๑๒ ทำอันตราย

๑๓ เป็นเศษเสี้ยว ชิ้นเล็กชิ้นน้อย

๑๔ สมเด็จพระมหาธรรมราชาธิราช พระราชบิดาสมเด็จพระนเรศวรและสมเด็จพระราเมศวร (เอกาทศรถ)

๑๕ นายสามจอมเป็นใครไม่ทราบได้ แต่โดยบริบทแล้ว คงเป็นผู้รักษาบัญชีกัลปนาของฝ่ายสงฆ์

๑๖ ชื่อนี้ไม่ปรากฏในทำเนียบข้าราชการอยุธยา น่าจะเป็นผู้รักษาบัญชีกัลปนาของเมือง

๑๗ ฟื้นฟู

๑๘ บอโทน บางทีเขียน บโทน คือ คนรับใช้ทั่วไป มหาดบอโทน อาจตั้งใจให้หมายถึง คนรับใช้ของผู้ใหญ่หรือคนสำคัญ (มหาด)

๑๙ จำ (ผูก, ไม่ให้เปลี่ยนแปลง) + ทบ (รวมเข้าไป)

ทานพระกัลปนา แลเลิกพระศาสนา แลให้รักษาข้าวบาตรพระ จุดธูปเทียนชวลา ข้าวตอกดอกไม้ แตรสังข์ ระฆัง กังสดาน เภรี ปี่กลอง ฆ้องพาทย์ ฉัตรธงชัย ธงปรฏาก สำหรับพระเจ้า ณ วัดภูมภูพล วัดพระศรีกุยัง วัดกระ วัดพระเชตุพน วัดทำมเสน วัดสังฆณารามและวัดอันมีในบัญชีนายสามจอม และบัญชีขุนอินทปัญญา ถวายพระราชกุศลเข้าไปตราบเท่ากัลปนาสาน ทั้งนี้ให้คงโดยพระตำราพระราชโองการบูรพกษัตริย์อุทิศไว้แต่ก่อนแล้วนั้น

เมื่อออกพระศรีภูริประญาธิราชเสนาบดีศรีอาลักษณ์ นำสารฎีกานี้ทูลพระกรุณาไซร้ จึงมีพระราชโองการตรัสให้คงตามเดิม คนทานพระกัลปนาและทรัพย์มรดกไร่นาอากรตามสำหรับคนทานพระกัลปนา อันมีในลักษณะพระตำราพระราชโองการ พระอัยกาธิราชอุทิศไว้แต่ก่อนแล้วนั้น แต่ปีจอ โทศกนี้ไป[๒๐] เมื่อหน้าให้ตราบเท่ากัลปนา[๒๑] แลให้ห้ามเจ้าเมือง แลปลัดเจ้าเมือง แลกรมการทั้งหลาย อย่าให้เบียดเบียนเอาคนศีลบาล[๒๒]ทานพระกัลปนาเป็นมหาดบอโทนเลี้ยงช้างม้า เป็นอาตมาประโยชน์ อย่าให้เอาลูกสมรสคนศีลบาลทานพระกัลปนาฝ่ายแม่ให้ไปแก่พ่อ แลถ้าญาติคนทานพระกัลปนา แลไปสมรสด้วยชาวส่วยก็ดี สมรสด้วยราษฎรแห่งใดๆ ก็ดี ถ้าชาวส่วยและราษฎรแห่งใดๆก็ดี แลสมรสด้วยคนศีลบาลทานพระกัลปนา ถ้ามีลูกเท่าๆ ใดๆ ก็ดี ให้คงฝ่ายข้างแม่จงสิ้น โดยพระตำราพระราชทานพระกัลปนา แต่บูรพกษัตริย์พระอุทิศให้แต่ก่อนแล้วนั้น ฯ

อนึ่ง ขุนวิทูรราชบัณฑิต จำพระบัณฑูรละอองธุลีพระบาท [ออกมาแก่] พระราชเดชชัย เจ้าเมืองนครศรีธรรมราช [ให้ตำรวจสั่งในเมืองนครศรีธรรมราช][๒๓] แล พระครูธรรมทิวากรบวรมุนีศรีสัทธรรมาทิพ หัวเมืองพัทลุง แลพระธรรมรังสี พระครูอินทมุนี นำสงฆ์ทั้งหลาย เข้าไปถวายพระพรปรนนิบัติฝ่ายลังกาชาติ[๒๔] และสมเด็จบรมบพิตร พระรามาธิบดีบพิตร พระกรุณาพระราชทานญาติ[๒๕]ให้แก่พระครูธรรมทิวากร แลพระครูธรรมรังสี แลพระครูอินทมุนีแลสงฆ์ทั้งหลาย อัน

---

๒๐ หมายถึงปีจุลศักราช ๙๗๒

๒๑ น่าจะเป็นกัลปาวสาน (ตลอดไป)

๒๒ ข้าวัด

๒๓ ข้อความส่วนนี้ไม่มีในฉบับคัดลอกอีกฉบับ ๑ อาจคัดลอกผิดเพิ่มเข้ามา

๒๔ ฝ่ายลังกาวงศ์

๒๕ ญาติโยม หรือ ข้าพระ

ปรนนิบัติฝ่ายลังกาชาติก็ได้คงญาติพระครูแลสงฆ์ทั้งหลาย ฯ

อนึ่ง หมื่นศรีธรรมยศราชบัณฑิต จำ[พระ]บัณฑูรออกมาแก่ออกพระศรีไสยรัตนรังสี เจ้าเมืองนครศรีธรรมราช เพื่อให้ผูกพัทธเสมา ณ เมืองนครศรีธรรมราช แล ณ เมืองพัทลุง แลพระราชทานให้เบิกญาติพระครูพรมวิลาศมุนีศรีพุทธเกียรติหัวเมืองพัทลุง แลพระครูธรรมรังสี เจ้าสุวรรณโมลี พระครูอินทมุนี เจ้าเถรเทพ เจ้าเถรสวร เจ้าเถรสามีศรีมงคล และให้เบิกญาติพระครูและสงฆ์ทั้งหลาย ออกจากส่วยหลวง ให้เบี้ยจังหันแก่พระครูแลสงฆ์ทั้งหลาย ให้คงแก่ญาติพระครูแลสงฆ์ทั้งหลาย โดยพระราชทานให้แต่ก่อนแล้วนั้น แลให้ห้ามเจ้าเมืองและกรมการทั้งหลาย อย่าให้เก็บเอาทรัพย์มรดกแก่คนศีลบาลทานพระกัลปนา แลอย่าให้เบียดเบียนเอาไร่นาอากรตาลในที่ทานพระกัลปนาเป็นอาตมาประโยชน์ แลชาวพระกัลปนาสร้างในฐานที่ใดๆ ก็ให้คงแก่ชาวพระกัลปนาในสถานที่นั้น แลให้ห้ามเจ้าเมือง และปลัดเจ้าเมืองแลกรมการทั้งหลาย อย่าให้เอาคนศีลบาลทานพระกัลปนาไปใช้เชิงเรือนเชิงเรือ แลตรวจตราส่งคราว[๒๖] ลาวเชียกสารพิไสยใดๆ แลรั้งบ้านเมืองงานสรรพมาตรา อย่าให้ทอด[๒๗] เข้าทอดฝ่ายทอดโคกระบือคนศีลบาลทานพระกัลปนา และให้ห้าม[เอา]ชีวิตมนุษย์และอภัยสัตว์ในสังขีต[๒๘] อาราม และให้ห้ามอย่าให้เก็บเรือและเครื่องเรือในสังเขตอาราม[๒๙] และให้คงตามท้องพระตำราพระราชโองการพระอัยกาธิราช และบัญชีนายสามจอม และบัญชีขุนอินทปัญญา โดยบูรพกษัตริย์อุทิศไว้แต่ก่อนแล้วนั้น ให้ตราบเท่ากัลปนาสาน และให้เลิกพระศาสนา ถวายพระราชกุศลเข้าไป

แลเมื่อออกพระศรีภูริประญาธิราชเสนาบดีศรีอาลักษณ์ จำพระบัณฑูรพระราชโองการ ต่อหน้าออกพระเสด็จสุรินทรราชาธิบดีศรีศุภราช ออกพระอินทรราชภักดีศรีราช[๓๐] พระนครบาล ออกพระปรินายกราชภักดีศรีรัตนมนเทียรบาล[๓๑] เจ้าขุนหลวงมหาอำมาตยาธิบดีศรีรักษาองค์ สมุหพระกลาโหม เจ้าขุน[หลวง]มหา

---

๒๖ ส่งข่าว

๒๗ มอบหมายให้ทำ เช่น ทอดธุระ

๒๘ ที่เขียนว่า ในสังขีต อีกฉบับเป็น ณ เขต

๒๙ คือ ไม่ให้ใช้เรือจับสัตว์ในเขตอภัยทาน

๓๐ อีกฉบับเป็น ออกพระอินทราธิราช

๓๑ อีกฉบับให้นามว่า ออกพระศรีบุรีนายกราชภักดีศรีรัตนมณเฑียรบาล

เสนาบดีศรีองครักษ์ สมุหนายก ออกพระพันเทพราชเสนาบดีศรีชัยนันทรัตน นักปราชญาธิบดี[๓๒] ออกพระศรีอัคคราชอำมาตยานุชิตรวิทรัตน พระโกษาธิบดี[๓๓] ออกพระธรรมราชภักดีศรีสมุหสังการี ออกพระมโหสถราชเวทยาธิบดีศรีรักษาองค์ ออกพระโหราธิบดีศรีจันทกุมาร ออกพระธรรมเสนาบดีศรีพุทโธปถาคต ขุนไพสพราชมนตรี ขุนสุเรนทราชเสนาบดีศรีสมุหะพระสุรัสวดี ขุนสุรินทราชเสนาบดีศรีเทพนารายสมุหะพระสุรัสวดี ขุนอินทรเทพสมุหพระตำรวจ ขุนธรเณนทรเทพสมุหพระตำรวจ ขุนพรสุเทพสมุหพระตำรวจ ขุนพิศณุเทพสมุหพระตำรวจ ขุนมหามนตรีศรีองครักษ์พระตำรวจ ขุนเทพกษัตริย์พระตำรวจ ขุนจันทราทิตย์วิวิธราชรักษา สมุหพระสนม ขุนอินทราทิตย์วิวิธราชรักษา สมุหพระสนม ขุนบำเรอภักดิ์ ขุนรักษมนเทียร แลหัวหมื่นหัวพัน[นาย]แวงกรมแดง[๓๔] ทั้งหลาย จำนำบำเรอบันสม[๓๕] ในวันเดียวนั้นแล

จึงมีบังคับออกพระศรีภูริประญาธิราชเสนาบดีศรีสาอาลักษณ์ ให้หมื่นเทียนกรมแดงศรียศ นายศรีกุมารภูดาษ นายราชกันตำรวจ นายไกรเพชรสาร และเสมียนนักการทั้งหลาย ณ กรมอาลักษณ์ ให้ทำพระตำราพระราชโองการสมเด็จบรมบพิตร ให้พระราชทานญาติโยมแก่พระครูแลสงฆ์ทั้งหลาย อันพระพุทธเจ้าอยู่หัวพระราชทานให้แต่ก่อนแล้วนั้น ไว้เป็นเชิงกุฎีศีลบาลทานพระกัลปนาตราบเท่ากัลปาสานนั้น และปิดตราเทพดาถือจักร[๓๖] จำนำสมุหพระอาลักษณ์ไว้ในต้นพระตำรากลางทุกกนบ และปิดตราเทพดานั่งในดอกบัว ออกพระศรีภิภัททราชโกษาธิบดี[๓๗] ไว้ที่สุดพระตำรา โดยพระราชกำหนดถวาย ถ้าผู้ใดเอาคนทานพระกัลปนา

---

๓๒ อีกฉบับหนึ่งออกนามว่า ออกพระพลเทพราชเสนาบดีศรีไชยนพรัตนอัศเวธิบดี พระไอยการตำแหน่งนาพลเรือนให้นามว่า ออกญาพลเทพราชเสนาบดีศรีไชยนพรัตนกระเสตราธิบดีอภัยพิรีบรากรมภาหุ

๓๓ ควรจะเป็น “ออกพระศรีอรรคราชอำมาตยานุชิตวิวิธราชโกษาธิบดี

๓๔ น่าจะคัดลอกผิดจาก กุมฎาแดง (เขมร. กมรเต็ง) ในภายหลังกร่อนเหลือ ประแดง เจ้าพนักงานตรวจและดูแลบาญชีพลขึ้นกรมพระสุรัสวดีซ้าย กลางและขวา

๓๕ บันสม แผลงจาก ผสม ประสม

๓๖ ตราเทพดาถือจักรเป็นตราประทับเจ้าพญาจักรีศรีองครักษ์ สมุหนายกอัครมหาเสนาบดีอไภยพิรีปรากรมภาหุ เจ้ากรมมหาดไท ซึ่งถือว่าเป็นหัวหน้าสูงสุดของฝ่ายบริหารและต้องทำหน้าที่กำกับและรับรู้ราชการบ้านเมืองทุกเรื่อง ไม่ว่าจะอยู่ในเขตดูแลของอัครเสนาบดีท่านใดก็ตาม เพราะฉะนั้น หนังสือสำคัญทุกฉบับต้องประทับตราเทพดาถือจักรไว้ข้างต้นเสมอ

๓๗ พระไอยการตำแหน่งนาพลเรือนให้นามไว้ว่า “พระพิพัทโกษาราชปลัดทูลฉลอง”

ไปใช้เป็นอาตมาประโยชน์ ให้ไปตกนรกอพิจีชั่วนี้ชั่วหน้า อย่าได้ไปพบพระจันทร์พระอาทิตย์ อย่าแคล้วแก่จตุราบายแล ถ้าผู้ใดทำตามพระราชอุทิศไว้นั้นแล ให้ผู้นั้นพ้นจากทุกข์แลจงได้สุขทั้งสี่ประการทุกเมื่อนั้นเถิด อย่าได้มีกรรมสิ่งหนึ่งสิ่งใดได้เลย ฯ

เอกสารลำดับที่ ๕๑
คำให้การลูกเรือสำเภาจีนเกี่ยวกับสยาม
ในสมัยคริสต์ศตวรรษที่ ๑๗

วรพร ภู่พงศ์พันธุ์

ตอนที่ ๑
คำให้การลูกเรือสำเภาจีนเกี่ยวกับอยุธยา

ประวัติศาสตร์ไทยสมัยอยุธยาเป็นสมัยหนึ่งที่มีคนสนใจศึกษาค่อนข้างมาก เพราะอยุธยาไม่เพียงเป็นราชธานีเก่าแก่ของไทยเท่านั้น แต่อยุธยาในการรับรู้ของคนรุ่นหลังคือ ราชธานีที่มีความรุ่งโรจน์เจริญรุ่งเรืองทางการค้าและยังเป็นแบบอย่างของ “บ้านเมืองยังดี” ที่ให้คนต้นกรุงรัตนโกสินทร์จำลองสิ่งต่าง ๆ มาใช้นับตั้งแต่พระบรมมหาราชวัง ลักษณะการเมืองการปกครอง วัฒนธรรมประเพณีต่าง ๆ มาปฏิบัติ แม้ประวัติศาสตร์อยุธยาจะเป็นสมัยที่คนให้ความสนใจค่อนข้างมาก แต่การศึกษาประวัติศาสตร์อยุธยาก็มีปัญหามากเช่นกันโดยเฉพาะเรื่องการขาดแคลนเอกสารร่วมสมัย โดยส่วนใหญ่แล้วเอกสารที่นักวิชาการทั้งไทยและต่างประเทศนำมาใช้ศึกษาประวัติศาสตร์อยุธยาคือ พระราชพงศาวดารและเอกสารของชาวตะวันตกที่เริ่มเข้ามาที่อยุธยาตั้งแต่ช่วงคริสต์ศตวรรษที่ ๑๖ และเข้ามามากที่สุดในช่วงคริสต์ศตวรรษที่ ๑๗ ซึ่งเป็นยุคที่การค้าขายอยุธยารุ่งเรืองมาก อย่างไรก็ตาม ในช่วงคริสต์ศตวรรษที่ ๑๗ ถึงต้นคริสต์ศตวรรษที่ ๑๘ ยังมีเอกสารต่างประเทศเกี่ยวกับประวัติศาสตร์อยุธยาที่น่าสนใจอีกเรื่องหนึ่งนั้นคือ เอกสารคำให้การชาวจีนที่มากับสำเภาจีนที่เข้าเทียบท่าที่นางาซากิของญี่ปุ่น (Tôsen Fusentsu-gaki) แต่ยังไม่มีการใช้แพร่หลายนักเนื่องจากเอกสารนี้ต้นฉบับเป็นภาษาญี่ปุ่น และศาสตราจารย์อิชิอิ โยเนะโอ แปลเป็นภาษาอังกฤษใน ค.ศ. ๑๙๙๘ / พ.ศ. ๒๕๔๑) ในชื่อ The Junk Trade from Southeast Asia: Translations from the Tôsen Fusentsu-gaki, 1674-1723 และขณะนี้สำนักวรรณกรรมและ

ประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร อยู่ระหว่างแปลเป็นภาษาไทย Tôsen Fusentsu-gaki ให้ข้อมูลเกี่ยวกับอยุธยาในช่วง ค.ศ.๑๖๗๙-๑๗๒๘/ พ.ศ.๒๒๒๒-๒๒๗๑

ความสำคัญของเอกสาร

Tôsen Fusentsu-gaki เป็นคำให้การของตัวแทนลูกเรือสำเภาจีนที่เข้าเทียบท่าเรือนางาซากิที่มีความรู้ดี การเขียนรายงานข้อมูลคำให้การจะมีการตรวจสอบคำแปลรายงานอย่างละเอียด รายงานทุกชิ้นจะถูกส่งต่อไปยังหน่วยงานของโชกุนในเมืองเอโดะ (Edo) เพื่อเป็นเอกสารอ้างอิงแก่ผู้ทำงานด้านนโยบาย คำว่า Tôsen หมายถึงสำเภา Fusentsu มีความหมายตามตัวอักษรว่า ข่าวลือ ในที่นี้หมายถึงข้อมูลที่ได้จากคำให้การชาวจีนที่เข้าที่เมืองท่านางาซากิโดยสำเภาจีน ข่าวลือ (Fusentsu) ที่รายงานโดยหน่วยงานล่ามแปลภาษาจีนที่โชกุนสั่งให้เจ้าเมืองนางาซากิตั้งขึ้นนี้ต่อมาเป็นที่รู้จักกันในชื่อ Tôsen Fusentsu-gaki ซึ่งเป็นแหล่งข้อมูลที่สำคัญเช่นเดียวกับ Oranda-sen Fûsentsu-gaki ที่เป็นรายงานในลักษณะเดียวกันแต่ผู้ให้ข้อมูลคือกัปตันเรือฮอลันดาที่เข้าเทียบท่าที่เมืองนางาซากิ[๑]

เหตุที่ทางญี่ปุ่นต้องให้มีการจดบันทึกคำให้การมาจากการประกาศปิดประเทศของโชกุนตระกูลโตกุกาวา (ค.ศ.๑๖๐๓-๑๘๖๘ / พ.ศ.๒๑๔๖-๒๔๑๑) กฎหมายปิดประเทศครั้งแรกมี ๑๗ มาตรา มีผลบังคับใช้เมื่อ ค.ศ๑๖๓๓/ พ.ศ.๒๑๗๖ ตามด้วยประกาศปิดประเทศฉบับ ค.ศ.๑๖๓๔/ พ.ศ.๒๑๗๗, ค.ศ.๑๖๓๕/ พ.ศ. ๒๑๗๘, ค.ศ.๑๖๓๖/ พ.ศ. ๒๑๗๙ และ ค.ศ.๑๖๓๙/ พ.ศ. ๒๑๘๒ รวม ๕ ฉบับ กฎหมายปิดประเทศนี้มีความเข้มงวดมาก เห็นได้จากชาวญี่ปุ่นที่ขออาศัยสำเภาอยุธยาเดินทางกลับมายังเมืองนางาซากิใน ค.ศ.๑๖๓๕/ พ.ศ.๒๑๗๘ จำนวน ๔ คน ถูกประหารชีวิต อีกคนหนึ่งที่เคยพำนักอยู่ที่อยุธยาเป็นเวลานานถูกจับตรึงกางเขน สาเหตุสำคัญประการหนึ่งที่ทำให้รัฐบาลญี่ปุ่นประกาศปิดประเทศ

---

[๑] Yoneo Ishii, ed, **The Junk Trade form Southeast Asia : Translations from the Tôsen Fusentsu-gaki, 1674-1723,** (Singapore : Institue of Southeast Asian Studies, 1998), 6.

คือ ความต้องการห้ามชาวญี่ปุ่นไม่ให้เข้ารีตนับถือคริสต์ศาสนา[๒] เนื่องจากในเวลานั้นศาสนาคริสต์นิกายคาทอลิกเป็นที่นิยมแพร่หลายในหมู่ประชาชนญี่ปุ่น[๓]

แม้ว่ารัฐบาลโตกุกาวาใช้นโยบายปิดประเทศ แต่ไม่ได้หมายความว่าญี่ปุ่นจะไม่ให้ความสนใจต่อเหตุการณ์ของโลกภายนอก ด้วยเหตุผลทางการเมืองบางประการทำให้รัฐบาลญี่ปุ่นกำหนดให้ชาติอื่นเข้ามาค้าขายได้เฉพาะที่เมืองนางาซากิเท่านั้น การรับรู้ข่าวสารจากต่างประเทศในสมัยนั้นทำอย่างเป็นระบบ แหล่งข่าวที่สำคัญมี ๔ แหล่งคือ ข่าวสารที่มาพร้อมสำเภาฮอลันดาและสำเภาจีน ข่าวสารที่ได้จากการติดต่อกับเกาหลีผ่านทางสึชิมะ แจงข่าวสารที่ได้จากการค้ากับจีนย่านทางแถวริวกิว[๔] แหล่งข่าวที่มาพร้อมสำเภาจีนคือที่มาของ Tôsen Fusentsu-gaki

ดังนั้นจุดประสงค์ของการจดบันทึกหรือรายงานคำให้การลูกเรือสำเภาจีนคือ ข้อมูลข่าวสารจากโลกภายนอกในเรื่องสภาพการเมือง การค้าโดยสังเขปของดินแดนต้นทางที่เรือสำเภาจากมา เท่าที่ปรากฏในหนังสือเล่มนี้ได้แก่ อยุธยา ปัตตานี ลิกอร์(นครศรีธรรมราช) สงขลา เขมร ปัตตาเวีย มะละกาและบันตัม และเป็นที่น่าสังเกตว่าคำให้การหลายฉบับให้ข้อมูลเกี่ยวกับจีนด้วยทั้งที่ต้นทางสำเภาไม่ได้มาจากจีน แสดงให้เห็นว่าญี่ปุ่นให้ความสนใจกับจีนค่อนข้างมาก และต้องการรับรู้ความเป็นไปของจีนอยู่ตลอดเวลา คำให้การเกี่ยวกับจีนบางฉบับก็มีข้อมูลค่อนข้างมากขณะที่บางฉบับให้ข้อมูลค่อนข้างน้อย ตัวอย่างเช่น คำให้การของเรือจากอยุธยาหมายเลข ๔๗ วันที่ ๑๗ มิถุนายน ค.ศ.๑๖๙๔/พ.ศ.๒๒๓๗ ที่เล่าถึงการค้นพบเหมืองเงินที่เฉ่าโจว (Chaozhou) มีผู้คนเกือบ ๒ ล้านคนทำมาหากินที่นี่และเจ้าหน้าที่ท้องถิ่นซึ่งได้ประโยชน์จากเหมืองเงินนี้ไม่เคยรายงานให้ปักกิ่ง

---

[๒] อิชิอิ โยเนะโอ และโยชิกาวะ โทชิฮารุ, **ความสัมพันธ์ไทย-ญี่ปุ่น ๖๐๐ ปี,** ชาญวิทย์ เกษตรศิริ และสายชล วรรณรัตน์, บรรณาธิการแปล, พิมพ์ครั้งที่ ๒ (กรุงเทพฯ : มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์,๒๕๔๒), ๖๒-๖๓.

[๓] Yoneo Ishii, ed, **The Junk Trade form Southeast Asia : Translations from the Tôsen Fusentsu-gaki, 1674-1723,** 1.

[๔] อิชิอิ โยเนะโอ และโยชิกาวะ โทชิฮารุ, **ความสัมพันธ์ไทย-ญี่ปุ่น ๖๐๐ ปี,** ๖๖.

ทราบ เมื่อทางปักกิ่งทราบก็ได้ส่งเจ้าหน้าที่จากปักกิ่งไปสอบสวน[๕] คำให้การฉบับนี้ให้ข้อมูลค่อนข้างมากขณะที่บางฉบับให้ข้อมูลค่อนข้างสั้น ๆ เช่น คำให้การของเรือจากอยุธยาหมายเลข ๙๓ วันที่ ๑๐ กันยายน ค.ศ.๑๖๘๖/พ.ศ.๒๒๒๙ ว่าดินแดนจักรพรรดิชิงผู้ยิ่งใหญ่สงบสุขดีทั้งในปักกิ่งและที่อื่น ๆ[๖]

ด้วยลักษณะของเอกสารที่เป็นคำให้การและจุดประสงค์ของการบันทึกทำให้เอกสารคำให้การลูกเรือสำเภาจีน (Tôsen Fusentsu-gaki) มีความสำคัญในฐานะเป็นข้อมูลร่วมสมัยที่ช่วยให้เข้าใจประวัติศาสตร์ดินแดนแถบเอเชียตะวันออกเฉียงใต้บางเหตุการณ์ในช่วง ค.ศ.๑๖๗/๔-๑๗/๒๓/พ.ศ.๒๒๑๗-๒๒๖๖ ได้ในระดับหนึ่ง ขณะเดียวกันเอกสารนี้ก็สะท้อนมุมมองของชาวจีนและวิธีคิดของพ่อค้าต่อเหตุการณ์ที่เกิดขึ้น[๗] ในดินแดนที่ตนเข้าไปค้าขาย นอกจากนี้ยังแสดงให้เห็นถึงความเข้มงวดของรัฐบาลญี่ปุ่นที่ห้ามเรือต่างชาติแวะจอดที่เมืองท่าอื่นนอกจากนางาซากิตัวอย่างเช่น คำให้การลูกเรือจากอยุธยาหลายเลข ๙๓ วันที่ ๑๐ กันยายน ค.ศ.๑๖๘๖/พ.ศ.๒๒๒๙ ว่าได้ทำตามกฎหมายญี่ปุ่นอย่างเคร่งครัด คือไม่ได้หยุดแวะที่เมืองท่าใดเลยในญี่ปุ่น หรือถ้ามีเหตุต้องแวะพักที่อื่นก่อนเข้ามาที่นางาซากิต้องรายงานให้ละเอียด เช่น คำให้การลูกเรือจากอยุธยาหลายเลข ๕๑ วันที่ ๒๐ สิงหาคม ค.ศ.๑๖๘๙/พ.ศ.๒๒๓๒ ว่า “เรือของเราวางแผนจะเดินเรือมาที่นี่โดยตรง แต่เนื่องจากกระแสลมตะวันออกที่พัดอย่างรุนแรงในวันที่ ๓ ของเดือนนี้ การที่น้ำลดลงอย่างมากทำให้การแล่นเรือมาที่นี่ไม่ได้ กระแสน้ำและลมทำให้เรือลอยเข้าไปในเขตโอมุรา (Ohmura) ทำให้เรือเกือบเกยตื้น เราจึงได้ยิงปืนให้สัญญาณแวะทอดสมอรออยู่ที่นั้น ทันใดนั้นเรือตรวจการณ์ก็ออกมาลากจูงเรืออย่างระมัดระวังอย่างใกล้ชิดมาจนถึงนางาซากิในวันนี้ ยกเว้นการทอดสมอในเขตโอมุราแล้วเราไม่ได้แวะที่อื่นในญี่ปุ่นอีกเลย”[๘] ข้อมูลที่มีคุณค่าอีกประการหนึ่งของหนังสือเล่มนี้ปรากฏในบทนำนั้นคือตารางจำนวนสำเภาจีนทั้งหมดที่เข้าเทียบ

---

[๕] Yoneo Ishii, ed, **The Junk Trade form Southeast Asia : Translations from the Tôsen Fusentsu-gaki, 1674-1723,** 71-72,

[๖] Ibid.,42.

[๗] Ibid.,11.

[๘] Ibid.,42, 49.

ท่าเรือนางาซากิในแต่ละปี ข้อมูลนี้มีประโยชน์ต่อผู้สนใจประวัติศาสตร์เอเชียตะวันออกเฉียงใต้เป็นอย่างมากโดยตารางครอบคลุมช่วงเวลากว่า ๕๐ ปี ระหว่าง ค.ศ.๑๖๓๔–๑๗๒๔/พ.ศ.๒๒๑๗–๒๒๖๗

ในส่วนคำให้การลูกเรือสำเภาจีนที่เดินทางจากอยุธยานั้นมีทั้งหมด ๖๖ คำให้การเริ่มต้นจากเรือที่เข้าเทียบท่าเมืองนางาซากิวันที่ ๒ สิงหาคม ค.ศ. ๑๖๓๙/ พ.ศ.๒๒๒๒ ถึงวันที่ ๗ กรกฎคม ค.ศ.๑๗๒๘/ พ.ศ.๒๒๗๑ หรือนับตั้งแต่รัชกาลสมเด็จพระนารายณ์ถึงรัชกาลสมเด็จพระเจ้าท้ายสระ ปีที่ไม่ปรากฏในเอกสารคือ ค.ศ.๑๖๙๘/ พ.ศ.๒๒๔๑, ค.ศ.๑๗๐๐/ พ.ศ.๒๒๔๓, ค.ศ. ๑๗๐๒/ พ.ศ.๒๒๔๕, ค.ศ.๑๗๐๕/ พ.ศ.๒๒๔๘, ค.ศ.๑๗๐๖/ พ.ศ.๒๒๔๙, ค.ศ. ๑๗๑๑–๑๗๑๖/ พ.ศ.๒๒๕๔–๒๒๕๙, ค.ศ.๑๗๒๐–๑๗๒๑/ พ.ศ.๒๒๖๓–๒๒๖๔, ค.ศ.๑๗๒๓/ พ.ศ.๒๒๖๖ และ ค.ศ.๑๗๒๖–๑๗๒๗/ พ.ศ.๒๒๖๙–๒๒๗๐ ประมาณ ๑๖ ปีสำหรับเรือไปจากอยุธยานั้นมี ๒ ลักษณะคือ เป็นเรือสำเภาจีนของชาวจีนที่เข้ามาซื้อสินค้าที่อยุธยาไปขายญี่ปุ่น และเรือสำเภาจีนที่กษัตริย์อยุธยาว่าจ้างให้ไปค้าขายที่ญี่ปุ่น ในกรณีหลังจึงอาจเรียกว่าสำเภาสยาม[๙] คำให้การนี้มีส่วนช่วยทำให้เห็นภาพเหตุการณ์ทางการเมืองในสมัยอยุธยาโดยเฉพาะเหตุการณ์ปฏิวัติปลายสมัยสมเด็จพระนารายณ์ค.ศ.๑๖๘๘/ พ.ศ. ๒๒๓๑ ได้ในระดับหนึ่งเพราะเป็นข้อมูลร่วมสมัย ทั้งนี้อาจเป็นเพราะว่าการจดบันทึก “คำให้การลูกเรือ” เป็นความต้องการรวบรวมข้อมูลทางการเมือง[๑๐] อย่างไรก็ดี สาระที่ปรากฏในคำให้การก็ช่วยให้เข้าใจการค้าของอยุธยาในสมัยสมเด็จพระนารายณ์ถึงสมัยสมเด็จพระเจ้าท้ายสระระดับหนึ่งด้วยเช่นกันแม้จะไม่มากนักก็ตาม

---

[๙] ผู้เขียนเรียกตามที่ปรากฏในหนังสือความสัมพันธ์ไทย–ญี่ปุ่น ๖๐๐ ปี

[๑๐] อิชิอิ โยเนะโอ และโยชิกาวะ โทชิฮารุ, **ความสัมพันธ์ไทย–ญี่ปุ่น ๖๐๐ ปี,** ๗๔.

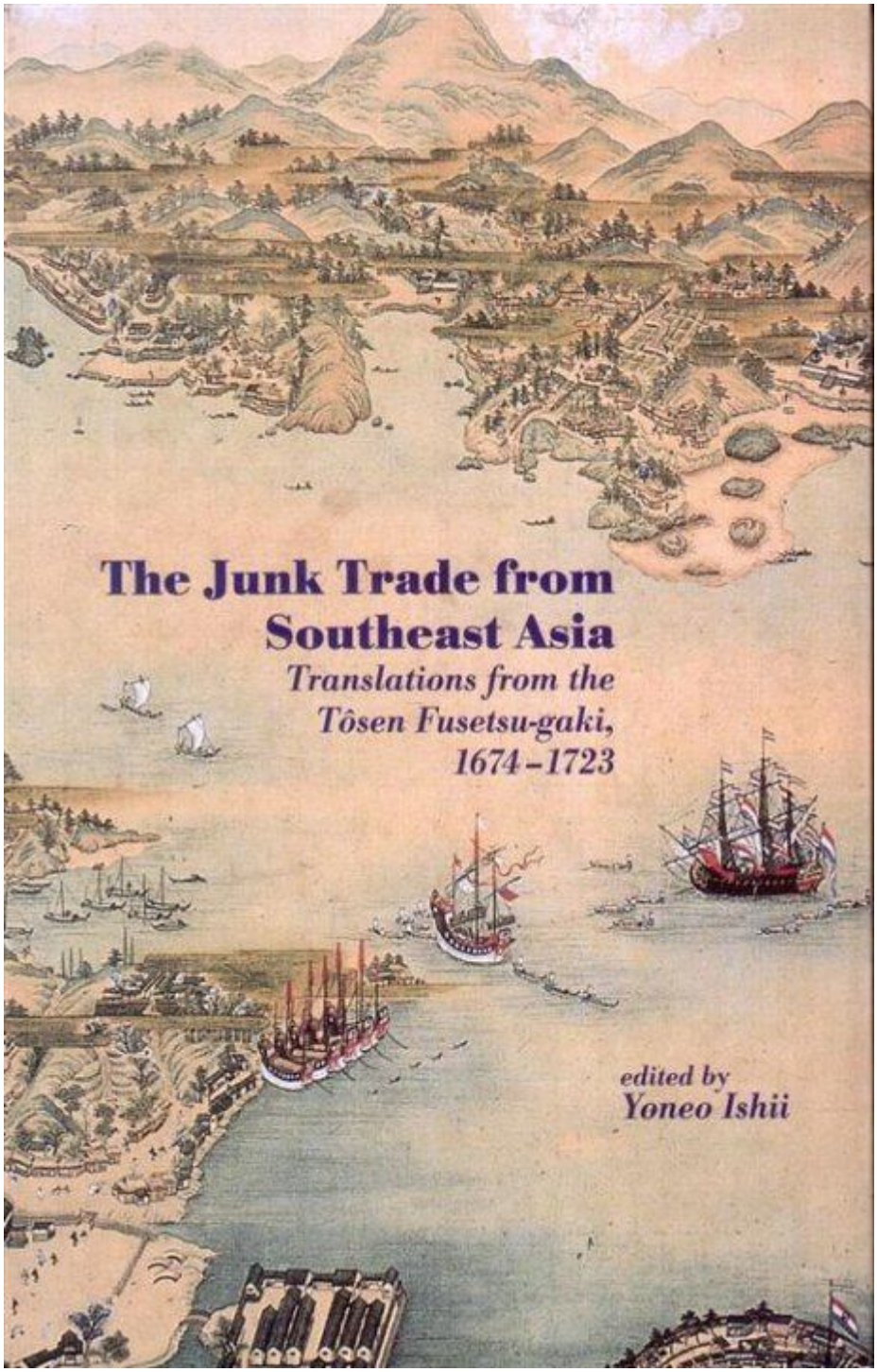

หน้าปกเอกสาร “คำให้การลูกเรือสำเภาจีน” ซึ่งโยเนโอะ อิชิอิเรียบเรียงขึ้น

สถานภาพความรู้

"คำให้การลูกเรือสำเภาจีน" น่าจะเริ่มเป็นที่รู้จักของนักวิชาการไทยอย่างแพร่หลาย เมื่อมูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์ได้แปลหนังสือความสัมพันธ์ไทย-ญี่ปุ่น ๖๐๐ ปี ของ อิชิอิ โยเนะโอ และโยชิกาวะ โทชิฮารุ ที่เขียนเนื่องในโอกาสครบรอบ ๑๐๐ ปี การสถาปนาความสัมพันธ์สยาม-ญี่ปุ่น ในสมัยจักรพรรดิเมจิและพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวใน ค.ศ.๑๙๘๗/ พ.ศ.๒๕๓๐ เนื้อหาของหนังสือเริ่มต้นตั้งแต่สมัยอยุธยาจนถึงทศวรรษ ค.ศ. ๑๙๗๐/ ประมาณทศวรรษ ๒๕๑๐ ในบทที่ ๓ ตอนที่ ๒ อิชิอิได้กล่าวถึงเอกสาร "คำให้การลูกเรือสำเภาจีน" โดยเป็นการอธิบายลักษณะของเอกสารและยกตัวอย่างประกอบแต่เป็นการกล่าวถึงสั้น ๆ ไม่มีรายละเอียดมากนัก เพราะขอบเขตการศึกษาของหนังสือเล่มนี้ค่อนข้างยาว เช่น ให้ข้อมูลว่า "คำให้การชาวจีนที่เป็นลูกเรือสยาม" ฉบับที่ ๒๐ ค.ศ.๑๖๘๔/พ.ศ.๒๒๒๗ บันทึกไว้ว่าการเดินเรือจากอยุธยาถึงนางาซากิใช้เวลาประมาณ ๖๐ วัน[๑๑] อย่างไรก็ดี แม้เนื้อหาของหนังสือกล่าวถึงเอกสารคำให้การลูกเรือสำเภาจีนไว้ไม่มากนัก แต่ผู้สนใจทางด้านอยุธยาศึกษาโดยเฉพาะทางด้านประวัติศาสตร์เศรษฐกิจหรือประวัติศาสตร์ความสัมพันธ์อยุธยา-ญี่ปุ่นก็ล้วนต้องกล่าวถึงข้อมูลชุดนี้

นักวิชาการและผู้สนใจศึกษาประวัติศาสตร์อยุธยาสามารถนำข้อมูลคำให้การลูกเรือสำเภาจีนมาใช้ได้อย่างเต็มที่ เมื่ออิชิอิ โยเนะโอ แปลเอกสารจากภาษาญี่ปุ่นเป็นภาษาอังกฤษใน ค.ศ.๑๙๙๘/พ.ศ.๒๕๔๑ และนับจากนั้นการศึกษาประวัติศาสตร์อยุธยาหรือถ้าจะพูดให้กว้างคือ การศึกษาประวัติศาสตร์เอเชียตะวันออกเฉียงใต้ล้วนต้องอ่านหรือใช้ข้อมูลจากเอกสารชุดนี้

[๑๑] อิชิอิ โยเนะโอ และโยชิกาวะ โทชิฮารุ, **ความสัมพันธ์ไทย-ญี่ปุ่น ๖๐๐ ปี,** ๗๐.

สังเขปความสัมพันธ์สยาม-ญี่ปุ่นในสมัยอยุธยา

ความสัมพันธ์อยุธยาและญี่ปุ่นเริ่มต้นตั้งแต่ครั้งอยุธยาค้าขายกับริวกิว[๑๒] ตั้งแต่ต้นคริสต์ศตวรรษที่ ๑๕/กลางพุทธศตวรรษที่ ๒๐ (ปัจจุบันริวกิวคือเกาะโอกินาวา แต่ในยุคนั้นริวกิวมีกษัตริย์ปกครองเอง) บันทึก “เรคิไดโฮอัน” (เอกสารให้ข้อมูลเกี่ยวกับความสัมพันธ์ระหว่างริวกิวกับจีน เกาหลีและเมืองในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้) ให้ข้อมูลว่า ในบรรดาเรือประมาณ ๑๕๐ ลำที่เดินทางจากริวกิวไปยังดินแดนเอเชียตะวันออกเฉียงใต้มีเรือสำเภาเดินทางไปที่อยุธยา ๕๘ ลำถือว่ามากที่สุด โดยสินค้าที่ซื้อขายกันได้แก่

๑. สินค้าจากจีน เช่น เครื่องเคลือบ ผ้าแพรขาวคุณภาพดี ผ้าไหมบางชนิด สินค้าเหล่านี้ถูกนำเข้ามายังริวกิวด้วยระบบการค้าแบบบรรณาการระหว่างริวกิวและจีน ริวกิวส่งสินค้าเหล่านี้ไปขายที่อยุธยาอีกทอดหนึ่ง

๒. สินค้าจากญี่ปุ่นได้แก่ ดาบและพัดญี่ปุ่น ริวกิวทำหน้าที่พ่อค้าคนกลางส่งขายอยุธยาเช่นกัน

๓. สินค้านำเข้าจากอยุธยาได้แก่ ไม้ฝาง พริกไทย ผ้าฝ้ายพิมพ์ สุราและน้ำกุหลาบ ในจำนวนนี้ไม้ฝางเป็นสินค้าสำคัญที่สุด[๑๓]

จากรายการสินค้านำเข้าจากอยุธยาเช่น น้ำกุหลาบ จะเห็นได้ว่าอยุธยาเองก็ทำหน้าที่เสมือนคนกลางรับสินค้าจากที่หนึ่ง(ตะวันออกกลาง) กระจายไปที่ริวกิวเช่นกัน การติดต่อระหว่างอยุธยากับริวกิวยุติลงใน ค.ศ.๑๕๗๐/ พ.ศ.๒๑๑๓ เนื่องจากสำเภาริวกิวมุ่งไปค้าขายกับญี่ปุ่นแทน[๑๔]

---

[๑๒] ถ้านับว่าประวัติศาสตร์ริวกิวเป็นส่วนหนึ่งของประวัติศาสตร์ญี่ปุ่นเพราะปัจจุบันริวกิวหรือโอกินาวาเป็นส่วนหนึ่งของญี่ปุ่น ความสัมพันธ์ระหว่างอยุธยากับญี่ปุ่นก็มีจุดเริ่มต้นตรงนี้

[๑๓] อิชิอิ โยเนะโอ และโยชิกาวะ โทชิฮารุ, **ความสัมพันธ์ไทย-ญี่ปุ่น ๖๐๐ ปี,** ๙, ๑๔-๑๖.

[๑๔] เรื่องเดียวกัน, ๒๘.

ทางพระราชไมตรีระหว่างอยุธยากับญี่ปุ่นเริ่มขึ้นเมื่อ ค.ศ.๑๖๐๖/ พ.ศ. ๒๑๔๙ เมื่อโชกุนอิเยยัสสุมีอักษรสาสน์ถวายสมเด็จพระเอกาทศรถเพื่อทูลขอปืนใหญ่และไม้หอม โดยทางญี่ปุ่นได้ส่งเกราะ ๓ สำรับๆ หนึ่งมี ๓ ชิ้นกับดาบญี่ปุ่นอย่างยาว ๑๐ ด้ามมาถวาย[๑๕] แต่การติดต่อค้าขายกันคงมีมาก่อนหน้านี้แล้วดังมี "ใบเบิกร่องประทับตราแดง" ที่รัฐบาลญี่ปุ่นใช้เป็นใบอนุญาตให้สำเภาที่จะเดินทางไปค้าขายกับจีนและดินแดนต่าง ๆ ในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้เป็นหลักฐาน ปีที่มีการออกใบเบิกร่องอนุญาตให้สำเภาเดินทางมาอยุธยาคือ ค.ศ.๑๖๐๔/ พ.ศ. ๒๑๔๗[๑๖] และนับจากปีออกใบเบิกร่องจนถึงค.ศ.๑๖๓๖/ พ.ศ.๒๑๗๙ ที่รัฐบาลญี่ปุ่นห้ามชาวญี่ปุ่นเดินทางออกนอกประเทศ ปรากฏว่ามีสำเภาญี่ปุ่นได้รับใบเบิกร่องประทับตราแดงเดินทางมาอยุธยาอย่างน้อย ๕๖ ลำ ซึ่งเป็นจำนวนมากกว่าสำเภาญี่ปุ่นที่เดินทางไปประเทศอื่น ๆ[๑๗] ทางพระราชไมตรีนี้เป็นไปด้วยดีตลอดมา ความสัมพันธ์ทางการทูตระหว่างอยุธยากับญี่ปุ่นรุ่งเรืองที่สุดในรัชกาลสมเด็จ-พระเจ้าทรงธรรม เมื่อคณะทูตอยุธยาเดินทางไปญี่ปุ่นและเข้าพบโชกุนใน ค.ศ. ๑๖๑๖/พ.ศ.๒๑๕๙ โดยนำสาสน์ของออกญาคลังถึงมะสึไทระเจ้าเมืองชิคุเซน พร้อมทั้งมอบกฤษณาให้ ในสมัยนี้อยุธยาส่งคณะทูตไปญี่ปุ่น ๔ คณะด้วยกัน (คณะแรก ค.ศ.๑๖๑๖/ พ.ศ.๒๑๕๙ คณะที่สอง ค.ศ.๑๖๒๓/ พ.ศ.๒๑๖๖ คณะที่สาม ค.ศ.๑๖๒๖/ พ.ศ.๒๑๖๙ และคณะที่สี่ ค.ศ.๑๖๒๙/ พ.ศ.๒๑๗๒) การส่งคณะ

---

[๑๕] **ประชุมพงศาวดารภาคที่ ๒๐ เล่มที่ ๑๓**, (พระนคร : องค์การค้าของคุรุสภา, ๒๕๐๗), ๗๑, ๘๒.

[๑๖] ปีที่ออกใบเบิกร่องให้แก่สำเภาที่มาค้าขายที่อยุธยานั้นในหนังสือความสัมพันธ์ไทย-ญี่ปุ่น ๖๐๐ ปี ระบุว่าคือ ค.ศ.๑๖๐๔/ พ.ศ.๒๑๔๗ ส่วนเซอร์ เออร์เนสต์ เมสัน ซาเตา ซึ่งเคยเป็นเอกอัครราชทูตอังกฤษอยู่ในกรุงเทพฯครั้งรัชกาลที่ ๕ และเป็นผู้เชี่ยวชาญภาษาญี่ปุ่นระบุไว้ในจดหมายเหตุเรื่องไทยกับญี่ปุ่นเป็นไมตรีกันแต่ครั้งกรุงศรีอยุธยาเป็นราชธานี (ประชุมพงศาวดารภาคที่ ๒๐) ให้ข้อมูลว่ามีต้นฉบับใบเบิกร่องที่รัฐบาลญี่ปุ่นออกให้สำเภาพ่อค้าญี่ปุ่นเพื่อไปค้าขายในอยุธยาถึงเมืองนครศรีธรรมราชและเมืองปัตตานีตั้งแต่ ค.ศ.๑๕๙๒/ พ.ศ.๒๑๓๕ แต่ ค.ศ.๑๖๐๔/พ.ศ.๒๑๔๗ เป็นปีออกใบเบิกร่องให้พ่อค้าญี่ปุ่นที่ตั้งภูมิลำเนาค้าขายอยู่ในสยามจำนวน ๓ ฉบับ

[๑๗] อิชิอิ โยเนะโอ และโยชิกาวะ โทชิฮารุ, **ความสัมพันธ์ไทย-ญี่ปุ่น ๖๐๐ ปี,** ๓๗, ๓๙.

ทูตไปทำให้ความสัมพันธ์ระหว่างอยุธยากับญี่ปุ่นแน่นแฟ้นมากขึ้น การติดต่อค้าขายเป็นไปอย่างราบรื่นและขยายขอบเขตออกไปกว้างขวางกว่าเดิม[๑๘]

การค้าที่รุ่งเรืองทำให้มีชาวญี่ปุ่นเข้ามาที่อยุธยาค่อนข้างมากและอยู่รวมกันจนเกิดเป็นหมู่บ้านขึ้นในอยุธยา คนญี่ปุ่นที่เข้ามาที่อยุธยานอกจากเป็นพวกพ่อค้าแล้วส่วนหนึ่งคือกลุ่มชาวญี่ปุ่นเข้ารีตที่ลี้ภัยศาสนาเข้ามา[๑๙] อีกส่วนหนึ่งคือพวกโรนินหรือผู้เชี่ยวชาญการรบที่รอดชีวิตจากสงครามเซกิงาฮาร่า[๒๐] แต่ชาวญี่ปุ่นที่เข้ามามีบทบาทในอยุธยาทั้งทางด้านการค้าและการเมืองซึ่งเป็นที่รู้จักกันดีคือ ยามาดะ นางามาซะ หรือออกญาเสนาภิมุขเจ้ากรมอาสาญี่ปุ่นในสมัยสมเด็จพระเจ้าทรงธรรม หมู่บ้านญี่ปุ่นดำรงอยู่สืบมาจนสมัยสมเด็จพระเจ้าปราสาททองด้วยความระแวงชาวญี่ปุ่นว่าจะลอบทำร้ายพระองค์ (กรมอาสาญี่ปุ่นถือเป็นกองทหารอาชีพที่เข้มแข็ง มีความสามารถเมื่อเทียบกับทหารอยุธยาที่เป็นไพร่ต้องเข้าเวรรับราชการ) จึงสั่งให้กองทหารจู่โจมเผาหมู่บ้านญี่ปุ่นในค.ศ.๑๖๓๐/พ.ศ.๒๑๗๓ ชาวญี่ปุ่นในหมู่บ้านจึงต้องหนีออกจากอยุธยาไป แต่หมู่บ้านนี้ก็ฟื้นตัวอย่างรวดเร็วเพราะใน ค.ศ.๑๖๓๓/พ.ศ.๒๑๗๖ โยส สเคาเต็น หัวหน้า

ยามาดะ นางามาซะ

---

๑๘ เรื่องเดียวกัน,๕๘ ; ศุกลรัตน์ ธาราศักดิ์, **สัมพันธไมตรีระหว่างไทยกับญี่ปุ่น** (กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร,๒๕๓๗), ๑๒-๑๕. ข้อมูลเรื่องช่วงเวลาส่งคณะทูตไปญี่ปุ่น ๔ คณะในหนังสือ ๒ เล่มนี้ไม่สอดคล้องกันโดยศุกลรัตน์ระบุว่าคณะทูตชุดที่ ๑ เดินทางไปญี่ปุ่น ค.ศ.๑๖๑๖/พ.ศ.๒๑๕๙ คณะที่สอง ค.ศ.๑๖๒๑/พ.ศ.๒๑๖๔ คณะที่สาม ค.ศ.๑๖๒๓/พ.ศ.๒๑๖๖ และคณะที่สี่ ค.ศ.๑๖๒๕/พ.ศ.๒๑๖๘ ในที่นี้ผู้ศึกษาใช้ข้อมูลทางฝ่ายญี่ปุ่นคือ อิชิอิ โยเนะโอ และโยชิกาวะ โทชิฮารุ เป็นหลัก

๑๙ ตัวเลขผู้เข้ารีตที่อยู่ที่อยุธยาเท่าที่ปรากฏในคำให้การบาทหลวงแอนโทนิโอ คาร์ทูม ระบุว่ามีประมาณ ๔๐๐ คน ในค.ศ.๑๖๒๗/พ.ศ.๒๑๗๐ รายละเอียดใน อิชิอิ โยเนะโอ และ โยชิกาวะ โทชิฮารุ, **ความสัมพันธ์ไทย-ญี่ปุ่น ๖๐๐ ปี**, ๔๒.

๒๐ เรื่องเดียวกัน, ๔๓.

คลังสินค้าฮอลันดาประจำอยุธยาได้รายงานถึงคลังสินค้าที่ฮิราโดะ เมืองนางาซากิว่า มีชาวญี่ปุ่นจำนวนมากได้เข้ามาอยู่ที่อยุธยาอีกครั้งหนึ่ง และเริ่มทำการค้าหนังกวางแข่งกับฮอลันดา[๒๑]

สินค้าที่อยุธยาค้าขายกับญี่ปุ่นมีจำนวนหลายรายการสินค้าเข้าจากอยุธยาส่วนใหญ่เป็นสินค้าประเภทของป่าเช่น ไม้ฝาง หนังกวาง หนังวัว หนังปลาฉลาม กฤษณา นอกจากนี้เป็นสินค้าประเภทต่าง ๆ น้ำมันกระเบา น้ำตาลกรวด ตะกั่ว ดีบุก ส่วนสินค้าออกจากญี่ปุ่นไปอยุธยาค่อนข้างหลากหลายที่มาเป็นลำดับแรกคือ ทองแดง นอกนั้นเป็นสินค้าประเภทเหล็ก ทองเส้น เครื่องเงิน เหรียญเงินที่เป็นข้าวของเครื่องใช้เช่น ขวดยา หม้อ ตะเกียงที่ทำจากทองแดง กล่องลงรัก กล่องไม้หูหิ้ว กระดาษและของกิน เช่น หูปลาฉลาม ใบชา ปลาคาสึโอะแห้ง แมงกะพรุน ปลาหมึกแห้ง สาหร่ายคอมมุ ของหมักดอง ซีอิ๊ว ลูกเกาลัด เต้าเจี้ยวมิโซะ เหล้า[๒๒] ข้าวของเครื่องใช้ของกินเหล่านี้ส่วนหนึ่งคงใช้บริโภคในอยุธยาที่มีชาวญี่ปุ่นอยู่ค่อนข้างมาก ส่วนหนึ่งคงมีพ่อค้ามาซื้อต่อไปอีกทอด ส่วนทองแดงนอกจากเอาไว้ใช้เองแล้วที่เหลือคงขายต่อเพราะในสมัยนั้นฮอลันดาก็ซื้อทองแดงไปจำหน่ายที่ยุโรปด้วย[๒๓]

ความสัมพันธ์ระหว่างอยุธยากับญี่ปุ่นเริ่มมีปัญหาเมื่อสมเด็จพระเจ้าปราสาททองสั่งเผาหมู่บ้านญี่ปุ่น อย่างไรก็ตาม อยุธยายังคงเห็นความสำคัญของการค้ากับญี่ปุ่น จึงพยายามเจรจาติดต่อค้าขายอีกเท่าที่ปรากฏหลักฐานสมเด็จพระเจ้าปราสาททองทรงแต่งทูตไปเจรจาการค้ากับญี่ปุ่น ๕ ครั้งใน ค.ศ.๑๖๓๖/ พ.ศ.๒๑๗๙, ค.ศ. ๑๖๓๗/ พ.ศ. ๒๑๘๐, ค.ศ.๑๖๔๔/ พ.ศ. ๒๑๘๗, ค.ศ.๑๖๕๔/

---

[๒๑] อิชิอิ โยเนะโอ และโยชิกาวะ โทชิฮารุ, **ความสัมพันธ์ไทย–ญี่ปุ่น ๖๐๐ ปี,** ๕๓ – ๕๔.

[๒๒] รายละเอียดในเรื่องเดียวกัน, ๗๕ – ๘๑.

[๒๓] เรื่องเดียวกัน, ๘๑.

พ.ศ.๒๑๙๗ และครั้งสุดท้าย ค.ศ.๑๖๕๖/ พ.ศ.๒๑๙๙[๒๔] แต่ไม่ประสบผลสำเร็จ ประกอบกับญี่ปุ่นมีนโยบายปิดประเทศทำให้การติดต่อระหว่างอยุธยากับญี่ปุ่นยุติลงโดยปริยาย

สารัตถวิพากษ์

เอกสารคำให้การลูกเรือสำเภาจีนมีข้อมูลที่น่าสนใจหลายประการ หลายเรื่องไม่ปรากฏในเอกสารอื่น แม้ความถูกต้องของข้อมูลยังต้องมีการตั้งคำถามและพิสูจน์ แต่คำให้การลูกเรือสำเภาจีนก็เป็นข้อมูลร่วมสมัย ประเด็นที่น่าสนใจจากเรือที่ไปจากอยุธยามี ๒ ประเด็นใหญ่คือ รายงานสถานการณ์ทางการเมือง การค้าและสังคมอยุธยา

รายงานสถานการณ์ทางการเมือง

รายงานสถานการณ์ทางการเมืองที่ปรากฏในคำให้การมี ๓ เรื่องคือ ๑) เหตุการณ์ปฏิวัติ ค.ศ.๑๖๘๘/พ.ศ.๒๒๓๑ ช่วงปลายรัชกาลสมเด็จพระนารายณ์ ๒)รายงานการขึ้นครองราชย์ของสมเด็จพระเจ้าเสือและสมเด็จพระเจ้าท้ายสระ

---

[๒๔] เรื่องเดียวกัน,๖๒ – ๖๔, ศุกลรัตน์ ธาราศักดิ์, **สัมพันธไมตรีระหว่างไทยกับญี่ปุ่น,** ๒๔. อย่างไรก็ดีช่วงปีที่ส่งคณะทูตไปญี่ปุ่นหนังสือทั้ง ๒ เล่ม ให้ข้อมูลไม่ตรงกันนักโดยศุกลรัตน์ ระบุว่ามีการส่งทูต ๕ ครั้ง แต่ข้อมูลที่ให้มี ๔ ครั้งคือ ค.ศ.๑๖๓๔/ พ.ศ.๒๑๗๗, ค.ศ.๑๖๔๐/พ.ศ.๒๑๘๓, ค.ศ.๑๖๔๔/ พ.ศ.๒๑๘๗ และ ค.ศ.๑๖๕๕/ พ.ศ.๒๑๙๘ ขณะที่ข้อมูลของอิชิอิ โยเนะโอ และโยชิกาวะ โทชิฮารุก็ค่อนข้างสับสนเช่นกันโดยที่หนึ่ง(หน้า ๖๒) ระบุว่านับตั้งแต่ค.ศ.๑๖๓๔/ พ.ศ.๒๑๗๗ อยุธยาได้ส่งสำเภาพร้อมคณะทูตมายังเมืองนางาซากิหลายครั้งแต่รัฐบาลญี่ปุ่นไม่อนุญาตให้เทียบท่า อีกที่หนึ่ง(หน้า ๖๓–๖๔) ให้ข้อมูลว่าสมเด็จพระเจ้าปราสาททองแต่งทูตมาเจรจาการค้ากับญี่ปุ่นในค.ศ.๑๖๓๖/ พ.ศ. ๒๑๗๙ จะเห็นได้ช่วงเวลาต่างกัน ๒ ปี ส่วนการส่งคณะทูตครั้งที่ ๓ ระบุว่าในค.ศ.๑๖๔๓/พ.ศ.๒๑๗๖ คงเป็นการพิมพ์ พ.ศ.ผิด เพราะการส่งคณะทูตครั้งที่ ๒ เกิดขึ้นในค.ศ.๑๖๓๗/พ.ศ.๒๑๘๐ ค.ศ./พ.ศ. ที่ถูกน่าจะเป็นค.ศ.๑๖๔๔/พ.ศ.๒๑๘๗ (ค.ศ. คาดเคลื่อน ๑ ปี) เพราะข้อความวรรคต่อไปผู้เขียนกล่าวว่าภายหลังเหตุการณ์ส่งทูตคณะที่ ๓ ผ่านไป ๑๐ ปี ใน ค.ศ.๑๖๕๔/พ.ศ.๒๑๙๗ สมเด็จพระเจ้าปราสาททองได้ส่งสำเภามาติดต่อค้าขายอีก

๓) ความวุ่นวายภายในเขมร ปัตตานีและนครศรีธรรมราช ในการศึกษาครั้งนี้เน้นที่ ๒ รายงานแรก

๑. เหตุการณ์ปฏิวัติ ค.ศ.๑๖๘๘/พ.ศ.๒๒๓๑

เหตุการณ์ปฏิวัติ ค.ศ.๑๖๘๘/พ.ศ.๒๒๓๑ หรือเหตุการณ์ที่นำไปสู่การเปลี่ยนราชวงศ์จากปราสาททองไปเป็นบ้านพลูหลวง พระราชพงศาวดารกรุงศรี–อยุธยา ฉบับพันจันทนุมาศ(เจิม) ส่วนที่ชำระโดยสมเด็จพระเพทราชาและสมเด็จ–พระเจ้าเสือให้รายละเอียดเหตุการณ์ว่า ค.ศ.๑๖๘๒/ พ.ศ.๒๒๒๕ สมเด็จพระนารายณ์ทรงพระประชวรสวรรคต เมื่อทรงพระประชวรมีรับสั่งว่าพระเพทราชาเป็นผู้ใหญ่แล้วปลงราชการแผ่นดินให้พระเพทราชาว่ากล่าวบรรดาขุนนางข้าราชการทั้งปวง พระราชพงศาวดารส่วนที่ชำระโดยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกให้ข้อมูลว่า เมื่อสมเด็จพระนารายณ์ทรงประชวร ณ พระที่นั่งสุทธาสวรรค์ ลพบุรี พระเพทราชาเข้าไปอยู่ที่ตึกพระเจ้าเหาแล้วให้ตำรวจลงมาเชิญเจ้าฟ้างอย[๒๕] เจ้าฟ้าอภัยทศให้เสด็จขึ้นไปเฝ้า ณ เมืองลพบุรี เมื่อขึ้นไปถึงลพบุรีหลวงสรศักดิ์ให้เจ้าพนักงานกุมออกไปสำเร็จ ณ วัดทราก เมื่อสมเด็จพระนารายณ์จวนสวรรคตทรงสั่งให้พระปี บุตรขุนไกรสิทธิศักดิบ้านแก่งใหม่ที่เอามาเลี้ยงดุจลูกหลวงให้มานอนตรงปลายพระบาท ตอนเช้าตรู่พระปีออกมาบ้วนปากล้างหน้า ณ ประตูกำแพงแก้วชาลา พระที่นั่งสุทธาสวรรค์ ขุนพิพิธรักษาชาวที่ผลักพระปีตกชาลาลงไป ร้องได้คำเดียวว่าทูลกระหม่อมช่วยด้วย ทรงได้ยินเสียงพระปีเสด็จขึ้นนั่งได้ ตรัสว่าใครทำไมแก่อ้ายเตี้ยเล่าแล้วเสด็จสวรรคตในวันนั้น ส่วนเจ้าพระยาวิไชยเยนทร์อยู่ที่ตึกบ้านก็ถูกคุมตัวเข้ามา ณ ศาลาลูกขุน แล้วถูกประหารชีวิต[๒๖]

เหตุการณ์ปฏิวัติ ค.ศ.๑๖๘๘/พ.ศ.๒๒๓๑ นี้ปรากฏในเอกสารร่วมสมัยต่างชาติหลายฉบับและมีรายละเอียดต่าง ๆ ค่อนข้างมาก เช่น บันทึกความทรงจำของบาทหลวงเดอะ แบสเกี่ยวกับชีวิตและมรณภาพของก็องสตังซ์ ฟอลคอน

---

[๒๕] น่าจะหมายถึงเจ้าฟ้าน้อย

[๒๖] “พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับจันทนุมาศ (เจิม),” ใน **ประชุมพงศาวดารฉบับกาญจนาภิเษก เล่ม ๓,** (กรุงเทพฯ : กองวรรณกรรมและประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร, ๒๕๔๒), ๔๑๑, ๔๑๙–๔๒๐.

หนังสือเรื่องการปฏิวัติในประเทศไทย พ.ศ. ๒๒๓๑ (ค.ศ.๑๖๘๘) เขียนโดย โวลองเดส์ แวร์แกง แปลโดย สิทธา พินิจภูวดล ประชุมพงศาวดารเรื่องจดหมายเหตุของคณะพ่อค้าฝรั่งเศสซึ่งเข้ามาตั้งครั้งกรุงศรีอยุธยา ตอนแผ่นดินสมเด็จพระนารายณ์มหาราช และบันทึกของนายพลเดส์ฟาร์จ เรื่องชิง บัลลังก์พระนารายณ์ บันทึกเหล่านี้ล้วนเล่าถึงเหตุการณ์ช่วงปลายรัชกาลสมเด็จพระนารายณ์ที่มีปัญหาค่อนข้างมาก ทั้งเรื่องความขัดแย้งของฟอลคอนหรือออกญาวิไชยเยนทร์ ขุนนางต่างด้าวที่สมเด็จพระนารายณ์ไว้ใจค่อนข้างมาก กับออกพระเพทราชาขุนนางฝ่ายผู้ปกครองชั้นผู้ใหญ่ในราชสำนัก

ปัญหาสำคัญที่นำมาสู่ขัดแย้งและผลัดเปลี่ยนราชวงศ์มาจากการที่สมเด็จพระนารายณ์ไม่มีพระโอรสที่จะสืบทอดราชสมบัติ มีแต่พระราชธิดา ๑ องค์ ส่วนพระอนุชาทั้ง ๒ องค์คือ เจ้าฟ้าน้อยและเจ้าฟ้าอภัยทศไม่ค่อยมีบทบาทมากนัก นอกจากนี้สมเด็จพระนารายณ์มีโอรสบุญธรรม ๑ คนคือ หม่อมปี ซึ่งเป็นบุตรของขุนไกรสิทธิศักดิ สภาพการณ์ตรงนี้เป็นเหตุให้ผู้มีอำนาจในราชสำนักในเวลานั้นเกิดการแตกแยก กลุ่มหนึ่งเป็นพวกของฟอลคอน ที่ในช่วงปลายรัชกาลของสมเด็จพระนารายณ์ ค.ศ.๑๖๘๗/พ.ศ.๒๒๓๐ ได้กองทหารฝรั่งเศสจำนวน ๖๐๐ คน[๒๗] ภายใต้การควบคุมของนายพลเดส์ฟาร์จสนับสนุน อีกกลุ่มหนึ่งคือ ออกพระเพทราชาที่ได้แรงสนับสนุนจากลูกชายคือ หลวงสรศักดิ์ ขุนนางที่กังวลต่อการเข้ามาของทหารฝรั่งเศสเช่น โกษาธิบดี (ปาน) พระสงฆ์ที่ไม่พอใจฟอลคอนเคยสั่งให้สึกพระสงฆ์จำนวนมาก และ VOC ของฮอลันดาที่ไม่พอใจการกีดกันการค้าของฟอลคอน[๒๘] ความขัดแย้งครั้งนี้ยุติลงโดยกลุ่มออกพระเพทราชาสามารถขจัดฟอลคอนได้สำเร็จ สมเด็จพระนารายณ์สวรรคตและออกพระเพทราชาได้ขึ้นเสวยราชสมบัติเป็นพระเพทราชา

---

[๒๗] ทหารฝรั่งเศสเมื่อเดินทางมาถึงอยุธยาเหลืออยู่ ๔๙๒ คน

[๒๘] เดส์ฟาร์จ, **ชิงบัลลังก์พระนารายณ์**, แปลโดย ปรีดี พิศภูมิวิถี (กรุงเทพฯ : มติชน, ๒๕๕๒), ๒๕; **พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับสมเด็จพระพนรัตน์ วัดเชตุพน,** พิมพ์ครั้งที่ ๔ (พระนคร : คลังวิทยา,๒๕๑๔), ๔๗๐-๔๗๑ ; Dhiravat na Pombejra, "A Political History of Siam under the Prasatthong Dynasty 1629-1688," Ph.D.dissertation, University of London, 1984), 442, 446-447.

เหตุการณ์ที่เกิดขึ้นในค.ศ.๑๖๘๘/พ.ศ.๒๒๓๑ แม้ภาพรวมของเหตุการณ์ที่ปรากฏในเอกสารต่าง ๆ จะไปทางเดียวกันคือ การปฏิวัติล้มอำนาจของสมเด็จพระนารายณ์ แต่รายละเอียดจะแตกต่างกันนั้นคือ ถ้าเป็นเอกสารที่บันทึกโดยบาทหลวงฝรั่งเศสเช่น เดอะ แบสหรือนายพลเดส์ฟาร์จให้ภาพฟอลคอนว่าเป็นคนดีขณะที่ออกพระเพทราชาเป็นคนคิดการณ์ใหญ่คิดแย่งชิงราชบัลลังก์ ส่วนเอกสารอื่น เช่น VOC ให้ภาพฟอลคอนในอีกลักษณะหนึ่ง นั้นคือเป็นคนละโมบโลภมากกีดกันการค้า ขณะที่พระราชพงศาวดารกล่าวถึงออกญาวิไชยเยนทร์ค่อนข้างน้อยดังกล่าวมาแล้วข้างต้น

คำให้การลูกเรือสำเภาจีนเล่าถึงเหตุการณ์นี้ไว้เช่นกัน แต่ข้อมูลไม่ละเอียด บางเรื่องก็ไม่ถูกต้อง ทั้งนี้เข้าใจได้ว่า ผู้ให้การซึ่งเป็นลูกเรือมาหาซื้อสินค้า เพื่อนำไปค้าขายต่อ ไม่ได้อยู่ใกล้ชิดหรือมีส่วนได้เสียกับเหตุการณ์ที่เกิดขึ้น เหตุการณ์ปฏิวัติ ๑๖๘๘/๒๒๓๑ ปรากฏในคำให้การของเรือหมายเลข ๑๕๐ วันที่ ๔ สิงหาคม ๑๖๘๘/๒๒๓๑ เรือหมายเลข ๑๕๒ วันที่ ๔ สิงหาคม ๑๖๘๘/๒๒๓๑ เรือหมายเลข ๔๖ วันที่ ๑๘ กรกฎาคม ๑๖๘๙/๒๒๓๒ เรือหมายเลข ๕๑ วันที่ ๒๐ สิงหาคม ๑๖๘๙/๒๒๓๒ เรือหมายเลข ๘๑ วันที่ ๑๐ สิงหาคม ๑๖๙๐/๒๒๓๓ และเรือหมายเลข ๘๖ วันที่ ๒๒ สิงหาคม ๑๖๙๐/๒๒๓๓ จากช่วงที่เรือเข้าเทียบท่าเมืองนางาซากิจะเห็นได้ว่าญี่ปุ่นสนใจเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นในกรุงศรี–อยุธยา เพราะการรายงานสถานการณ์เริ่มตั้งแต่วันที่ ๔ สิงหาคม ๑๖๘๘/๒๒๓๑ (สมเด็จพระนารายณ์เริ่มประชวรหนักราวเดือนกุมภาพันธ์–มีนาคม ฟอลคอนถูกประหารชีวิต ๔ มิถุนายน ๑๖๘๘/๒๒๓๑ และสมเด็จพระนารายณ์สวรรคตวันที่ ๑๑ กรกฎาคม ๑๖๘๘/๒๒๓๑)[๒๙] และปรากฏรายงานเหตุการณ์นี้ครั้งสุดท้ายวันที่ ๒๒ สิงหาคม ๑๖๙๐/๒๒๓๓ นั่นคือ สองปีหลังเหตุการณ์

ประเด็นที่น่าสนใจเกี่ยวกับเหตุการณ์ ๑๖๘๘/๒๒๓๑ ที่ปรากฏในคำให้การลูกเรือชาวจีนมีดังนี้

[๒๙] Dhiravat na Pombejra, “A Political History of Siam under the Prasatthong Dynasty 1629–1688,”, 405, 435, 442–443.

๑) ประวัติของฟอลคอน คำให้การลูกเรือชาวจีน เมื่อกล่าวถึงฟอลคอน ระบุว่า เขาเป็นคนอังกฤษ (บางฉบับว่า เขามีราชทินนามว่า ออกพระกำแหง) เป็นคนที่สมเด็จพระนารายณ์โปรดปรานมาก และเป็นผู้ที่นำกองทหารชาวอังกฤษ ซึ่งเป็นของบรรณาการจากกษัตริย์อังกฤษ ๖๐๐ คนเข้ามาที่อยุธยา โดยทหาร ๔๐๐ คนประจำที่ป้อมมุมพระราชวัง อีก ๒๐๐ คนประจำอยู่บริเวณจุดตรวจบริเวณปากแม่น้ำเจ้าพระยาหรือป้อมบางกอก[๓๐] จะเห็นได้ว่าข้อมูลประวัติศาสตร์ของฟอลคอนในคำให้การฯไม่ถูกต้อง รวมทั้งเรื่องกองทหารที่เข้ามาด้วย เอกสารร่วมสมัยส่วนใหญ่กล่าวสอดคล้องกันว่า ฟอลคอนเป็นนักเผชิญโชคชาวกรีก เดินทางเข้ามาที่อยุธยาในฐานะลูกจ้างของบริษัทอินเดียตะวันออกของอังกฤษ ต่อมาจึงได้ทำงานกับพระคลัง การที่ฟอลคอนทำงานกับบริษัทอินเดียตะวันออกของอังกฤษมาก่อน คงเป็นเหตุให้เข้าใจว่า เขาเป็นคนอังกฤษ ส่วนกองทหารฝรั่งเศสที่เข้ามาและคำให้การฯ ว่า เป็นกองทหารอังกฤษ คงมาจากความเข้าใจผิดในลักษณะเดียวกันนั่นคือ ถ้าฟอลคอนเป็นคนอังกฤษ ทหารที่เข้ามาคงเป็นคนอังกฤษ ความเข้าใจเช่นนี้อาจมาจากการที่ลูกเรือสำเภานั้น ไม่สามารถแยกแยะความแตกต่างระหว่างฝรั่ง ๒ ชาติได้ หรืออาจไม่ให้ความสนใจต่อการเข้ามาของกองทหารนี้นัก

๒) การยึดอำนาจ คำให้การฯ ทั้งหกฉบับเล่าถึงการยึดอำนาจในกรุงศรีอยุธยาเป็นสองกรณี คือ กรณีแรก ผู้วางแผนยึดอำนาจคือฟอลคอน กรณีที่ ๒ ออกพระเพทราชาคือคนที่เป็นกบฏ

กรณีแรก ฟอลคอนคือ คนทรยศต่อสมเด็จพระนารายณ์ ปรากฏในคำให้การฯ เรือหมายเลข ๑๕๐ วันที่ ๔ สิงหาคม ค.ศ.๑๖๘๘/พ.ศ.๒๒๓๑ เรือหมายเลข ๑๕๒ วันที่ ๔ สิงหาคม ๘ พ.ศ.๑๖๘๘/ค.ศ.๒๒๓๑ และเรือหมายเลข ๘๑ วันที่ ๑๐ สิงหาคม ค.ศ.๑๖๙๐ /พ.ศ.๒๒๓๓ โดยให้ข้อมูลว่า ฟอลคอน (หรือคำให้การฯ เรือหมายเลข ๘๑ เรียกว่าออกพระกำแหง) วางแผนยึดอำนาจ โดยการนำทหารอังกฤษเข้ามา แต่มีคนรู้แผนการเนื่องจากพบม้วนกระดาษที่มีคนนำไปติดไว้บนต้นไม้ จึงมีคนนำไปถวายกษัตริย์ ทำให้พระองค์เริ่มสงสัย จึงเรียก

---

[๓๐] Yoneo Ishii, ed, **The Junk Trade form Southeast Asia : Translations from the Tôsen Fusentsu-gaki, 1674-1723,** 44-45, 49-50, 53.

ฟอลคอนมาเข้าเฝ้า แล้วสั่งให้ทหารจับกุมทันที ส่วนคำให้การฯ เรือหมายเลข ๘๑ ให้ข้อมูลว่า ออกพระกำแหงวางแผนก่อกบฏ เมื่อเห็นว่ากษัตริย์ประชวรหนัก ไม่มีทางหาย เลยเกิดความทะเยอทะยาน ขุนนางชั้นผู้ใหญ่ของอยุธยาคือ ออกพระวีรชัย (Okphra Wirachai) ทราบแผนการดังกล่าว จึงได้ตามตัวออกพระกำแหงมาที่พระราชวัง ก่อนกษัตริย์จะสิ้นพระชนม์ โดยอ้างว่าจะปรึกษาราชการ เมื่อออกพระกำแหงเข้ามา จึงถูกจับประหารชีวิต[๓๑]

กรณีที่สอง ออกพระเพทราชาคือ ผู้ที่เป็นกบฏต่อสมเด็จพระนารายณ์ คำให้การเรือหมายเลข ๕๑ วันที่ ๒๐ สิงหาคม ค.ศ.๑๖๘๙/พ.ศ.๒๒๓๒ ให้ข้อมูลว่ากษัตริย์อยุธยามีแต่พระราชธิดาไม่มีพระราชโอรส และมีพระอนุชาอีก ๒ องค์ จึงรับพระปี (Bai Bai) ซึ่งเป็นบุตรชายของเสนาบดีเป็นพระราชบุตรบุญธรรม ทั้งขุนนางและประชาชนคิดว่า กษัตริย์ควรให้พระราชธิดาแต่งงานกับพระอนุชาองค์ใดองค์หนึ่ง แล้วตั้งขึ้นเป็นรัชทายาท ดังนั้น เมื่อไม่มีรัชทายาท เมื่อสมเด็จพระนารายณ์ประชวรหนัก อำนาจจึงตกอยู่ในมือของคนสามคน คือ พระเพทราชาขุนนางชั้นสูงชาวสยาม วิไชยเยนทร์ขุนนางชั้นสูงชาวอังกฤษ และพระปี พระราชบุตรบุญธรรม ฝ่ายพระเพทราชาเมื่อเห็นว่ามีพระพลานามัยดีขึ้น ก็นำกำลังทหารกว่า ๑๐,๐๐๐ คนมาล้อมพระราชวังอย่างเปิดเผย พระเพทราชาเข้ายึดพระราชวังและบริหารราชการแผ่นดินตามความพอใจ กษัตริย์อยุธยาไม่สามารถทำอะไรได้เนื่องจากทรงประชวร และประชาชนเองก็ไม่กล้าต่อต้านพระเพทราชา เพราะรู้ว่าอำนาจอยู่ในมือของพระเพทราชา

ในวันที่ ๒๒ พฤษภาคม ค.ศ.๑๖๘๘/พ.ศ.๒๒๓๑ พระเพทราชาได้สำเร็จโทษพระปี และประหารวิไชยเยนทร์วันที่ ๔ มิถุนายน ค.ศ.๑๖๘๘/พ.ศ.๒๒๓๑ สำเร็จโทษพระอนุชาทั้ง ๒ พระองค์ วันที่ ๘ กรกฎาคม ค.ศ.๑๖๘๘/พ.ศ.๒๒๓๑ ส่วนกษัตริย์ที่ประชวรหนักเสด็จสวรรคตวันที่ ๑๑ กรกฎาคม ค.ศ.๑๖๘๘/พ.ศ.๒๒๓๑ และพระเพทราชาได้ขึ้นเสวยราชสมบัติ ส่วนคำให้การฯ เรือหมายเลข ๔๖ วันที่ ๑๘ กรกฎาคม ค.ศ.๑๖๘๙/พ.ศ.๒๒๓๑ และหมายเลข ๘๑ วันที่ ๑๐ สิงหาคม ค.ศ.๑๖๙๐/ พ.ศ.๒๒๓๓ ให้ข้อมูลคล้ายกันว่า พระเพทราชา (เรือ

---

[๓๑] Yoneo Ishii, ed, **The Junk Trade form Southeast Asia : Translations from the Tôsen Fusentsu-gaki, 1674-1723,** 45, 47, 53.

หมายเลข ๘๑ เรียกออกพระวีรชัย) เป็นคนที่มีอำนาจอยู่ตั้งแต่ก่อนสมเด็จพระนารายณ์สวรรคตแล้ว โดยว่าเป็นผู้สำเร็จราชการแผ่นดิน เนื่องจากสมเด็จพระนารายณ์ไม่มีรัชทายาท[๓๒]

ข้อมูลเรื่องการยึดอำนาจที่ลูกเรือจีนให้การไว้ต่างกันข้างต้นสะท้อนให้เห็นความสับสนและความไม่ชัดเจนของเหตุการณ์ รวมทั้งขึ้นอยู่กับว่าได้รับข้อมูลจากฝ่ายไหน กรณีพระเพทราชาคือผู้ก่อกบฏเป็นข้อมูลที่ใกล้เคียงกับบาทหลวงฝรั่งเศส และพระราชพงศาวดารกรุงเก่า ฉบับพระจักรพรรดิพงษ์เจ้ากรม (จาด) ที่ให้ข้อมูลต่างจากพระราชพงศาวดารฉบับอื่นว่า เมื่อสมเด็จพระนารายณ์ประชวรหนัก พญาสุระศักดิ (หลวงสรศักดิ์) เข้าไปจะจับหม่อมปีที่ออกมาสรงพระพักตร์ หม่อมปีวิ่งเข้าไปในที่พระบรรทมร้องขอให้ช่วย สมเด็จพระนารายณ์ตรัสว่า “อ้ายพ่อลูกนี่คิดจะทรยศจะเอาสมบัติ” จากนั้นพระเพทราชาให้ไปเชิญออกญาวิไชเยนทร์เข้ามา และสำเร็จโทษเสียทั้งหม่อมปีและออกญาวิไชยเยนทร์[๓๓] ขณะเดียวกันข้อมูลว่า ฟอลคอนคิดเป็นใหญ่ในแผ่นดินก็ดูจะเป็นที่รับรู้ในวงกว้างพอควรอย่างน้อยในที่นี้ก็พิจารณาจากจำนวนรายงานที่รายงานต่อเจ้าหน้าที่เมืองท่านางาซากิ

อย่างไรก็ตาม คำให้การของเรือหมายเลข ๘๖ วันที่ ๒๒ สิงหาคม ค.ศ. ๑๖๙๐/ พ.ศ.๒๒๓๓ มีข้อมูลที่น่าสนใจ เพราะดูจะเป็นเรือที่สมเด็จพระเพทราชาส่งไปญี่ปุ่นเพื่อแก้ต่างหรือ “ให้ข้อมูลที่ถูกต้อง” เกี่ยวกับการขึ้นครองราชย์ของพระองค์โดยมีรายละเอียดว่า

> “สองปีที่ผ่านมาไม่มีอะไรเกิดขึ้นที่สยาม(อยุธยา) ปีก่อนปีที่แล้วเกิดสงครามขึ้น ซึ่งเรือก่อนหน้านี้คงให้รายละเอียดแล้ว อย่างไรก็ตามยังคงมีการเข้าใจผิดเกี่ยวกับเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นว่ากษัตริย์องค์ปัจจุบันของสยาม ซึ่งเคยเป็นขุนนางที่มีอำนาจมากในสมัยกษัตริย์องค์ก่อน (สมเด็จพระนารายณ์) เป็นกบฏแย่งชิงราชสมบัติจากกษัตริย์องค์ก่อนที่

---

[๓๒] Yoneo Ishii, ed, **The Junk Trade form Southeast Asia : Translations from the Tôsen Fusentsu-gaki, 1674-1723,** 48, 50-51, 53.

[๓๓] “พระราชพงศาวดารกรุงเก่า ฉบับพระจักรพรรดิพงษ์เจ้ากรม (จาด),” ใน **ประชุมพงศาวดารฉบับกาญจนาภิเษก เล่ม ๓,** ๔๖๒ – ๔๖๓.

ประชวร หลังจากสืบทราบว่าขุนนางชั้นสูงชาวอังกฤษคิดทรยศกษัตริย์ เป็นความจริงว่ากษัตริย์องค์ก่อนไม่มีรัชทายาท แม้พระองค์มีพระโอรสและพระธิดาอย่างละองค์ แต่พระโอรสประชวรหนักไม่สามารถปกครองอาณาจักรได้ เมื่อกษัตริย์ทรงมีสุขภาพทรุดโทรม ก็ทรงเรียกขุนนางชั้นสูงคนนั้น (พระเพทราชา) ให้เข้าเฝ้าใกล้ที่พระบรรทม และรับสั่งให้อภิเษกกับพระธิดาและขึ้นเป็นกษัตริย์สยาม เหตุการณ์ทั้งหมดเกิดขึ้นขณะที่กษัตริย์พระองค์ก่อนมีพระชนม์อยู่ ขุนนางชั้นสูงน้อมรับข้อเสนอนี้และได้พยายามหาทางกำจัดขุนนางชั้นสูงชาวอังกฤษ (ฟอลคอน) วันหนึ่งเขาได้เชิญขุนนางชั้นสูงชาวอังกฤษมาในพระราชวัง โดยอ้างว่าเป็นคำสั่งของกษัตริย์และได้ประหารขุนนางชั้นสูงชาวอังกฤษเสีย ด้วยเหตุนี้ประชาชนในอาณาจักรและเมืองขึ้นจึงยอมรับกษัตริย์องค์ใหม่โดยไม่มีการต่อต้าน เรา (ผู้ให้การ) ต้องการเน้นประเด็นนี้เพราะเกรงว่าจะได้ข้อมูลที่ไม่ถูกต้องจากเรือที่เข้ามาก่อนหน้านี้ และไม่ทราบสถานการณ์ที่ถูกต้องนับจากเหตุการณ์นี้สยามก็สงบสุขตลอดมา”[๓๔]

คำแก้ต่างนี้หลายเรื่องก็เป็นที่ทราบกันดีว่าไม่ถูกต้องเช่น เรื่องสมเด็จพระนารายณ์มีพระโอรส ๑ องค์ เพราะไม่เคยปรากฏว่าพระองค์มีพระโอรส มีแต่พระอนุชา หรือเรื่องที่ประชาชนในอาณาจักรและหัวเมืองยอมรับกษัตริย์องค์ใหม่โดยไม่มีการต่อต้าน เพราะคำให้การเองก็ปรากฏรายงานเรื่องนี้อยู่ในเรือหมายเลข ๔๖ วันที่ ๑๘ กรกฎาคม ค.ศ.๑๖๘๙/พ.ศ.๒๒๓๒ ความว่า เมื่อสมเด็จพระนารายณ์สวรรคต ขุนนางทหารบางคนที่ประจำอยู่ตามที่ต่าง ๆ ไม่ยอมรับและก่อกบฏต่อต้านกษัตริย์องค์ใหม่ ในเดือนแรกของปีนี้ก็ต้องส่งกำลังจำนวน ๔๐,๐๐๐ คน ไปปราบกบฏตามที่ต่าง ๆ และเรือหมายเลข ๕๑ วันที่ ๒๐ กรกฎาคม ค.ศ.๑๖๘๙/พ.ศ.๒๒๓๒ ความว่า เมื่อข่าวกบฏโดยพระเพทราชาไปถึงนครศรีธรรมราชและปัตตานีเมืองขึ้นของของสยาม ตอนแรกพวกเขาก็คิดส่งกองทัพมาช่วยระงับเหตุในอยุธยา เมื่อเมื่อได้ข่าวว่าชาวอังกฤษเดินทางออกจากอยุธยา และพระอนุชา

---

[๓๔] Yoneo Ishii, ed, **The Junk Trade form Southeast Asia : Translations from the Tôsen Fusentsu-gaki, 1674-1723,** 57-58.

ของสมเด็จพระนารายณ์ทั้ง ๒ พระองค์ และพระโอรสบุตรธรรมถูกประหารแล้ว ก็รู้ว่าไม่สามารถทำอะไรได้ จึงระงับแผนการส่งกำลังไปช่วย และกองทัพที่เดินทาง (ไปอยุธยา) ได้ครึ่งทางก็ถอยกลับ[๓๕] ข้อมูลเรื่องการแข็งเมืองไม่ยอมรับอำนาจของสมเด็จพระเพทราชานี้ปรากฏในพระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาด้วย โดยเป็นการแข็งเมืองของพระยายมราช (สังข์) เจ้าเมืองนครราชสีมา ซึ่งต่อมาหนีการปราบปรามของสมเด็จพระเพทราชาไปอยู่ที่เมืองนครศรีธรรมราช[๓๖]

๓) การเสด็จสวรรคตของสมเด็จพระนารายณ์ คำให้การฯ บางฉบับให้ข้อมูลการสวรรคตของสมเด็จพระนารายณ์อย่างน่าสนใจ ต่างจากพระราชพงศาวดารที่ว่าสวรรคตด้วยเหตุธรรมชาติคือประชวรหนักอยู่แล้ว เมื่อทรงเสียพระทัยเรื่องหม่อมปีถูกฆ่าจึงเสด็จสวรรคต[๓๗] โดยคำให้การฯ เรือหมายเลข ๕๑ วันที่ ๒๐ สิงหาคม ค.ศ.๑๖๘๙/พ.ศ.๒๒๓๒ ระบุว่าไม่แน่ชัดว่าสมเด็จพระนารายณ์สิ้นพระชนม์เองหรือถูกวางยาพิษ ส่วนคำให้การเรือหมายเลข ๘๑ วันที่ ๑๐ สิงหาคม ค.ศ.๑๖๙๐/พ.ศ.๒๒๓๓ ว่าฟอลคอน (ออกพระกำแหง) วางแผนยึดราชบัลลังก์เมื่อสมเด็จพระนารายณ์ประชวรหนักก็วางยาพระองค์ต่อเนื่องกันหลายวัน แต่ออกพระวิระชัย (พระเพทราชา) จับได้จึงจับฟอลคอนประหารชีวิต หลังจากนั้น ๒–๓ วันสมเด็จพระนารายณ์ก็สิ้นพระชนม์ด้วยอาการประชวรที่ทรงเป็นอยู่[๓๘] เรื่องการสวรรคตอย่างมีเงื่อนงำโดยไม่แน่ชัดว่ามาจากเหตุใดนี้เป็นประเด็นที่น่าสนใจ เพราะเอกสารฝรั่งเศสอ้างว่า การแย่งราชสมบัติของพระเพทราชานั้นดาเนียล บรอชบูร์ด (Daniel Brochebourde) แพทย์ประจำบริษัท

---

[๓๕] Yoneo Ishii, ed, **The Junk Trade form Southeast Asia : Translations from the Tôsen Fusentsu-gaki, 1674–1723,** 48, 51.

[๓๖] "พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับจันทนุมาศ (เจิม)," ใน **ประชุมพงศาวดารฉบับกาญจนาภิเษก เล่ม ๓,** ๔๑๓ – ๔๑๔.

[๓๗] เรื่องเดียวกัน, ๔๑๑, ๔๒๐.

[๓๘] Yoneo Ishii, ed, **The Junk Trade form Southeast Asia : Translations from the Tôsen Fusentsu-gaki, 1674–1723,** 51, 53.

VOC มีส่วนร่วมในแผนการด้วย และในสมัยสมเด็จพระเพทราชา เขาก็เป็นที่โปรดปรานมาก จนกระทั่งได้ยศและบรรดาศักดิ์เป็นออกพระแพทย์โอสถ[๓๙]

๒. รายงานการขึ้นครองราชย์ของสมเด็จพระเจ้าเสือและสมเด็จพระเจ้าท้ายสระ

เอกสารคำให้การฯ นอกจากรายงานเหตุการณ์การปฏิวัติ ค.ศ.๑๖๘๘/พ.ศ.๒๒๓๑ แล้วยังรายงานการขึ้นครองราชย์ของกษัตริย์อยุธยาอีก ๒ พระองค์ คือ ในคำให้การฯ เรือหมายเลข ๖๙ วันที่ ๒๐ สิงหาคม ค.ศ.๑๗๐๓/พ.ศ.๒๒๔๖ ระบุว่าสมเด็จพระเจ้าเสือขึ้นครองราชย์ในฤดูใบไม้ผลิของปีนี้และบ้านเมืองสงบสุขดี ส่วนเรือหมายเลข ๕๘ วันที่ ๑๐ สิงหาคม ค.ศ.๑๗๑๐/พ.ศ.๒๒๕๓ รายงานว่ากษัตริย์อยุธยา (สมเด็จพระเจ้าเสือ) สิ้นพระชนม์เมื่อปีที่แล้ว ค.ศ.๑๗๐๙/พ.ศ.๒๒๕๒ กษัตริย์พระองค์ใหม่ (สมเด็จพระเจ้าท้ายสระ) ปกครองบ้านเมืองอย่างดีเยี่ยมและมีเมตตาต่อพสกนิกรของพระองค์[๔๐] เพราะเป็นเอกสารร่วมสมัยความแม่นยำของเรื่องนี้จึงมีสูง ขณะที่พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาเองระบุช่วงเวลาการขึ้นครองราชย์คลาดเคลื่อนโดยว่าสมเด็จพระเจ้าเสือขึ้นครองราชย์ ค.ศ.๑๖๙๗/พ.ศ.๒๒๔๐ ในส่วนของพระราชพงศาวดารที่ชำระในสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกว่าค.ศ.๑๗๐๐/พ.ศ.๒๒๔๓[๔๑] ซึ่งไม่ถูกต้องทั้งคู่ ส่วนรัชกาลสมเด็จพระเจ้าท้ายสระไม่ระบุช่วงเวลาการขึ้นครองราชย์ที่ชัดเจน แต่เมื่อพิจารณาจากการจัดงานพระเมรุสมเด็จพระเจ้าเสือในค.ศ.๑๗๐๖/พ.ศ.๒๒๔๙[๔๒] ก็พอสันนิษฐานได้ว่าสมเด็จพระเจ้าท้ายสระทรงขึ้นครองราชย์ไม่ในปีนั้นก็คงก่อนหน้านั้น ๑ ปี ซึ่งเป็นข้อมูลที่ไม่ถูกต้อง ปัจจุบันคณะกรรมการชำระประวัติศาสตร์ไทยมีความเห็นว่าสมเด็จพระเจ้าเสือครองราชย์ระหว่างค.ศ.๑๗๐๓/พ.ศ.๒๒๔๖ –

---

[๓๙] Dhiravat na Pombejra, "A Political History of Siam under the Prasatthong Dynasty 1629–1688,", 30, 32–33.

[๔๐] Yoneo Ishii, ed, **The Junk Trade form Southeast Asia : Translations from the Tôsen Fusentsu–gaki, 1674–1723,** 83, 89–90.

[๔๑] "พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับจันทนุมาศ (เจิม)," ใน **ประชุมพงศาวดารฉบับกาญจนาภิเษก เล่ม ๓,** ๔๑๕, ๔๒๗.

[๔๒] เรื่องเดียวกัน, ๔๒๙.

ค.ศ.๑๗๐๘/พ.ศ.๒๒๕๑ สมเด็จพระเจ้าท้ายสระระหว่างค.ศ.๑๗๐๘/พ.ศ.๒๒๕๑ – ค.ศ.๑๗๓๒/พ.ศ.๒๒๗๕[๔๓] จะเห็นได้ว่าความเห็นของคณะกรรมการชำระประวัติศาสตร์ไทยค่อนข้างใกล้เคียงกับเอกสารคำให้การฯ การคลาดเคลื่อน ๑ ปีของปีที่ขึ้นครองราชย์สมเด็จพระเจ้าท้ายสระมีความเป็นไปได้ ทั้งนี้อาจเป็นด้วยเรื่องการเปลี่ยนปีที่ไทยเริ่มต้นปีใหม่ในเดือนเมษายน

การค้าและสังคมอยุธยา

เอกสารคำให้การลูกเรือสำเภาจีนไม่เพียงให้ข้อมูลสถานการณ์การเมืองเท่านั้น แต่ยังมีข้อมูลเรื่องการค้าและสังคมอยุธยาปรากฏอยู่ด้วย

๑. การค้า

เมื่อนำข้อมูลที่ปรากฏในคำให้การมาทำตารางแสดงจำนวนเรือที่เข้าไปที่อยุธยา/ที่มาของเรือจำนวนเรือที่ออกจากสยามและคาดว่าจะเข้าไปที่นางาซากิ/ประเภทเรือ ชื่อไต้ก๋ง จำนวนลูกเรือจีน/สยาม และสินค้าจากสยามที่เรือซื้อออกมาตามที่ปรากฏข้างล่างนี้ จะเห็นข้อมูลที่น่าสนใจเกี่ยวกับการค้าของอยุธยาดังนี้

[๔๓] **ประชุมพงศาวดารฉบับกาญจนาภิเษก เล่ม ๑,** (กรุงเทพฯ : กองวรรณกรรมและประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร, ๒๕๔๐), ๓๗๕.

เรือหมายเลข วันที่	**จำนวนเรือที่เข้าไปที่อยุธยาตามรายงาน/ที่มาของเรือ**	**จำนวนเรือออกจากสยามและคาดว่าจะเข้าไปที่นางาซากิตามรายงาน/ประเภทเรือ**	**ไต้ก๋ง**	**จำนวนลูกเรือจีน/สยาม**	**สินค้าจากสยามที่เรือซื้อของมา**
เรือหมายเลข ๘ วันที่ ๒ สิงหาคม ๑๖๓๙/๒๒๒๒ เรือหมายเลข ๑๔ วันที่ ๗ สิงหาคม ๑๖๘๐/๒๒๒๓ เรือหมายเลข ๑๕ วันที่ ๙ สิงหาคม ๑๖๘๐/๒๒๒๓	๔ / จีน ๗ / จีน ๔ ๒ / ยุโรป	๔ ลำ / กษัตริย์อยุธยาจ้าง ๑ ลำ / ฮอลันดา ๑ ลำ / ชาวจีนที่เข้าไปซื้อขาย ๗ลำ / ชาวจีน ๔ ลำ / กษัตริย์จ้าง ๒ ลำ ๑ / ชาวจีน			

๔๒ คำให้การลูกเรือสำเภาจีน

เรือหมายเลข วันที่	จำนวนเรือที่เข้าไปที่อยุธยาตามรายงาน/ที่มาของเรือ	จำนวนเรือออกจากสยามและที่คาดว่าจะเข้าไปที่นางาซากิตามรายงาน/ประเภทเรือ	ไต้ก๋ง	จำนวนลูกเรือจีน/สยาม	สินค้าจากสยามที่เรือซื้อของมา
เรือหมายเลข ๑๖ วันที่ ๒ สิงหาคม ๑๖๘๐/๒๒๒๓	๒ / ยุโรป	๑ / ชาวจีน			
เรือหมายเลข ๒ วันที่ ๖ สิงหาคม ๑๖๘๑/๒๒๒๔	๕ / ไม่ระบุ	๕ / ชาวจีน			
เรือหมายเลข ๕ วันที่ ๕ กรกฎาคม ๑๖๘๒/๒๒๒๕	๑ / จีน	๑ / ชาวจีน			

เรือหมายเลข วันที่	**จำนวนเรือที่เข้าไปที่อยุธยาตามรายงาน/ที่มาของเรือ**	**จำนวนเรือออกจากสยามและที่คาดว่าจะเข้าไปที่นางาซากิตามรายงาน/ประเภทเรือ**	**ไต้ก๋ง**	**จำนวนลูกเรือจีน/สยาม**	**สินค้าจากสยามที่เรือซื้อของมา**
เรือหมายเลข ๙ วันที่ ๒๐ กรกฎาคม ๑๖๘๒/๒๒๒๕	๑ / จีน	๑ / ชาวจีน			
เรือหมายเลข ๒๕ วันที่ ๒๘ กันยายน ๑๖๘๒/๒๒๒๕	๔ / ไม่ระบุ	๑ / ชาวจีน			
เรือหมายเลข ๕ วันที่ ๒๕ มิถุนายน ๑๖๘๓/๒๒๒๖	๕ / ฮอลันดา๑ / จีน๑	๕ / ชาวจีน ๑ ลำ			

๔๔ คำให้การลูกเรือสำเภาจีน

เรือหมายเลข วันที่	**จำนวนเรือที่เข้าไปที่อยุธยาตามรายงาน/ที่มาของเรือ**	**จำนวนเรือออกจากสยามและที่คาดว่าจะเข้าไปที่นางาซากิตามรายงาน/ประเภทเรือ**	**ไต้ก๋ง**	**จำนวนลูกเรือจีน/สยาม**	**สินค้าจากสยามที่เรือซื้อของมา**
เรือหมายเลข ๗ วันที่ ๒๖ มิถุนายน ๑๖๘๓/๒๒๒๖	๔ / จีน	๔ / ชาวจีน			
เรือหมายเลข ๑๙ วันที่ ๔ กันยายน ๑๖๘๓/๒๒๒๖	๓ / จีน	๓ / ชาวจีน			
เรือหมายเลข ๒๒ วันที่ ๑๖ กันยายน ๑๖๘๓/๒๒๒๖	๑ / จีน	๑ / ชาวจีน	สูฮวนก้วน		

เรือหมายเลข วันที่	**จำนวนเรือที่เข้าไปที่อยุธยาตามรายงาน/ที่มาของเรือ**	**จำนวนเรือออกจากสยามและที่คาดว่าจะเข้าไปที่นางาซากิตามรายงาน/ประเภทเรือ**	**ไต้ก๋ง**	**จำนวนลูกเรือจีน/สยาม**	**สินค้าจากสยามที่เรือซื้อของมา**
เรือหมายเลข ๒๓ วันที่ ๑๖ กันยายน ๑๖๘๓/๒๒๒๖	๑ / จีน	๑ / ชาวจีน			ข้าว
เรือหมายเลข ๒๔ วันที่ ๑๐ กันยายน ๑๖๘๓/๒๒๒๖	๑ / จีน	๑ / ชาวจีน			
เรือหมายเลข ๑๔ วันที่ ๑๖ กันยายน ๑๖๘๔/๒๒๒๗	๗ / อังกฤษและฮอลันดา ชาติละ ๑ ลำ / จีน ๔	๙ / ๔ ลำของสยาม, ๕ ลำชาวจีน			

๔๖ คำให้การลูกเรือสำเภาจีน

เรือหมายเลข วันที่	**จำนวนเรือที่เข้าไปที่อยุธยาตามรายงาน/ที่มาของเรือ**	**จำนวนเรือออกจากสยามและที่คาดว่าจะเข้าไปที่นางาซากิตามรายงาน/ประเภทเรือ**	**ไต้ก๋ง**	**จำนวนลูกเรือจีน/สยาม**	**สินค้าจากสยามที่เรือซื้อของมา**
เรือหมายเลข ๑๘–๑๙ วันที่ ๑๖ กันยายน ๑๖๘๔/๒๒๒๗	๒ / จีน	๒ / ชาวจีน			
เรือหมายเลข ๒๐ วันที่ ๑๖ กันยายน ๑๖๘๔/๒๒๒๗	๑ / จีน	๑ / ชาวจีน			
เรือหมายเลข ๘๐ วันที่ ๓๑ สิงหาคม ๑๖๘๖/๒๒๒๙	๓ / จีน	๓ / ชาวจีน			

เรือหมายเลข วันที่	**จำนวนเรือที่เข้าไปที่อยุธยาตามรายงาน/ที่มาของเรือ**	**จำนวนเรือออกจากสยามและที่คาดว่าจะเข้าไปที่นางาซากิตามรายงาน/ประเภทเรือ**	**ไต้ก๋ง**	**จำนวนลูกเรือจีน/สยาม**	**สินค้าจากสยามที่เรือซื้อของมา**
เรือหมายเลข ๘๒ วันที่ ๓๑ สิงหาคม ๑๖๘๖/๒๒๒๙	๓ / จีน	๓ / ชาวจีน	ซูเซ็งกวน / หวังจูกวน		
เรือหมายเลข ๙๓ วันที่ ๑๐ กันยายน ๑๖๘๖/๒๒๒๙	รายงานว่ามีเรือจากจีนจำนวนหนึ่งอยู่ที่อยุธยา / แขกมัวร์มาค้าขายทางบก / เรือฮอลันดา ๑ ลำ	๑ / ชาวจีน			
เรือหมายเลข ๑๐๗ วันที่ ๓๐ สิงหาคม ๑๖๘๗/๒๒๓๐	รายงานว่ามีเรือจากประเทศต่าง ๆ เข้ามาที่สยามตลอดเวลา	๑ / ชาวจีน รับคำสั่งจากเสนาบดีสยาม		๑๐๕ / ๙	หนังกวาง ไม้ฝาง น้ำตาล

๔๘ คำให้การลูกเรือสำเภาจีน

เรือหมายเลข วันที่	**จำนวนเรือที่เข้าไปที่อยุธยาตามรายงาน/ที่มาของเรือ**	**จำนวนเรืออออกจากสยามและที่คาดว่าจะเข้าไปที่นางาซากิตามรายงาน/ประเภทเรือ**	**ไต้ก๋ง**	**จำนวนลูกเรือจีน/สยาม**	**สินค้าจากสยามที่เรือซื้อของมา**
เรือหมายเลข ๑๕๐ วันที่ ๔ สิงหาคม ๑๖๘๘/๒๒๓๑	๒ / ฮอลันดา ๑ / จีน ๑	๓ / ชาวจีนละชาวสยามอย่างละ ๑ ลำ / ฮอลันดา ๑	คั่วเจิ้งกวน (เรือจีน)	๖๑	
เรือหมายเลข ๑๕๒ วันที่ ๔ สิงหาคม ๑๖๘๘/๒๒๓๑	๒ / จีน	๒ / ชาวจีน	ซูหรั่งกวน	๙๖ / ๔	
เรือหมายเลข ๔๖ วันที่ ๑๘ กรกฎาคม ๑๖๘๙/ ๒๒๓๒	๔ / จีน ๒ / ฮอลันดา	๖ / ชาวจีน ๔ / ฮอลันดา ๒	ซูเซิงกวน	๑๐๖	

เรือหมายเลข วันที่	**จำนวนเรือที่เข้าไปที่อยุธยาตามรายงาน/ที่มาของเรือ**	**จำนวนเรือออกจากสยามและที่คาดว่าจะเข้าไปที่นางาซากิตามรายงาน/ประเภทเรือ**	**ไต้ก๋ง**	**จำนวนลูกเรือจีน/สยาม**	**สินค้าจากสยามที่เรือซื้อของมา**
เรือหมายเลข ๕๑ วันที่ ๒๐ สิงหาคม ๑๖๘๙/๒๒๓๒	๑ / จีน	๑ / ชาวจีน		๑๐๗	
เรือหมายเลข ๘๑ วันที่ ๑๐ สิงหาคม ๑๖๙๐/๒๒๓๓	ปีที่แล้วมีเรือจากจีนเข้ามาที่สยาม ๑๔–๑๕ ลำ ๑ / ฮอลันดา	๓ / ขุนนางสยามจ้าง ๑ ลำ, กษัตริย์สยามจ้าง ๑ ลำ / ฮอลันดา ๑	สูฟู่กวน	๕๙ / ๑	
เรือหมายเลข ๘๔ วันที่ ๑๒ สิงหาคม ๑๖๙๐/๒๒๓๓	๑ / ฮอลันดา ๑ / จีน	๒ / ชาวจีนทั้ง ๒ ลำ กษัตริย์สยามจ้าง ๑ / เรือฮอลันดา คาดว่าจะมาถึงหลังจากนี้	กั๋วเหอกุ้น	๙๓ / ๕	ของแห้ง (ไม่ระบุว่าอะไร) น้ำตาล ๔๒–๔๘ ตัน (ปกติมา ๖๐ตัน)

๕๐ คำให้การลูกเรือสำเภาจีน

เรือหมายเลข วันที่	**จำนวนเรือที่เข้าไปที่อยุธยาตามรายงาน/ที่มาของเรือ**	**จำนวนเรือออกจากสยามและที่คาดว่าจะเข้าไปที่นางาซากิตามรายงาน/ประเภทเรือ**	**ไต้ก๋ง**	**จำนวนลูกเรือจีน/สยาม**	**สินค้าจากสยามที่เรือซื้อของมา**
เรือหมายเลข ๘๖ วันที่ ๒๒ สิงหาคม ๑๖๙๐/๒๒๓๓	๑ / ฮอลันดา	๒ / ชาวจีน กษัตริย์สยามจ้าง ๑ ๑ / เรือฮอลันดาคาดว่าถึงหลังจากนี้	เฉินโหยวกวน	๙๘	
เรือหมายเลข ๗๙ วันที่ ๒๘ กรกฎาคม ๑๖๙๑/๒๒๓๔	๓ / จีน ๑ / ฮอลันดา	๔ / ชาวจีน กษัตริย์สยามจ้าง ๑ ๑ / ฮอลันดา	เก้าสิงกวน	๑๑๔ / ๔	
เรือหมายเลข ๘๒ วันที่ ๑ สิงหาคม ๑๖๙๑/๒๒๓๔	๔ / จีน	๕ / ชาวจีน กษัตริย์สยามจ้าง ๑	หลิวเย่วกวน	๘๗ / ๒ / ๑	

เรือหมายเลข วันที่	จำนวนเรือที่เข้าไปที่อยุธยาตามรายงาน/ที่มาของเรือ	จำนวนเรือออกจากสยามและที่คาดว่าจะเข้าไปที่นางาซากิตามรายงาน/ประเภทเรือ	ไต้ก๋ง	จำนวนลูกเรือจีน/สยาม	สินค้าจากสยามที่เรือซื้อของมา
เรือหมายเลข ๘๘ วันที่ ๑๔ กันยายน ๑๖๙๑/๒๒๓๔	๓ / จีน	๔ / ชาวจีน กษัตริย์สยามจ้าง ๑	เฉิงหมิงก้วน	๙๕ / ๓	
เรือหมายเลข ๕๕ วันที่ ๑๕ สิงหาคม ๑๖๙๒/๒๒๓๕	๖ / จีน ๔ / ฮอลันดา ๒	๔ / ชาวจีน ๒ / ฮอลันดา	เฉิงอั้นกวน	๕๖ / ๑	
เรือหมายเลข ๖๔ วันที่ ๒๓ สิงหาคม ๑๖๙๒/๒๒๓๕	๔ / จีน	๔ / ชาวจีน	กั๋วเหอก้วน	๑๑๐ / ๒	

๕๒ คำให้การลูกเรือสำเภาจีน

เรือหมายเลข วันที่	จำนวนเรือที่เข้าไปที่อยุธยาตามรายงาน/ที่มาของเรือ	จำนวนเรือออกจากสยามและที่คาดว่าจะเข้าไปที่นางาซากิตามรายงาน/ประเภทเรือ	ไต้ก๋ง	จำนวนลูกเรือจีน/สยาม	สินค้าจากสยามที่เรือซื้อของมา
เรือหมายเลข ๗/๑ วันที่ ๒๐ กันยายน ๑๖๙๒/๒๒๓๕	๔ / จีน	๔ / ชาวจีน ๑	เฉิน เหมียวกวย	๑๑๕ / ๔	
คำบอกเล่าลูกเรือชาวจีนบนเรือสยามที่อับปางที่หมู่เกาะโคโต วันที่ ๒๐ ตุลาคม ๑๖๙๒/๒๒๓๕	๓ / จีน	๓ / ชาวจีน	เฉิงหมิงก้วน	๙๒ / ๑	
เรือหมายเลข ๗/๕ วันที่ ๓ กันยายน ๑๖๙๓/๒๒๓๖	๑ / จีน	๓ / ชาวจีน กษัตริย์สยามจ้าง ๒ ลำ ๑/ ชาวจีนไม่แน่ใจว่ามาจริงหรือไม่	เจี้ยงจิ้งกวน	๑๐๒ / ๔	

เรือหมายเลข วันที่	**จำนวนเรือที่เข้าไปที่อยุธยาตามรายงาน/ที่มาของเรือ**	**จำนวนเรือออกจากสยามและที่คาดว่าจะเข้าไปที่นางาซากิตามรายงาน/ประเภทเรือ**	**ไต้ก๋ง**	**จำนวนลูกเรือจีน/สยาม**	**สินค้าจากสยามที่เรือซื้อของมา**
เรือหมายเลข ๔๗ วันที่ ๑๗ มิถุนายน ๑๖๙๔/๒๒๓๗	๑ / จีน	๑ / ชาวจีน	สูเสวี่ยน กวน	๑๑๙ / ๑	
เรือหมายเลข ๖๑ วันที่ ๑๗ สิงหาคม ๑๖๙๔/๒๒๓๗		๑ / ชาวจีน กษัตริย์สยามจ้าง	เจี้ยงจิ้ง กวน	๑๐๓ / ๓	
เรือหมายเลข ๓๐ วันที่ ๑๐ สิงหาคม ๑๖๙๕/๒๒๓๘	๙ / จีน	๒ / ชาวจีน	หลิว หนาน กวน	๔๔	ของแห้ง น้ำตาล ไม้ยาง สินค้าสำหรับบริโภคต่าง ๆ

๕๔ คำให้การลูกเรือสำเภาจีน

เรือหมายเลข วันที่	**จำนวนเรือที่เข้าไปที่อยุธยาตามรายงาน/ที่มาของเรือ**	**จำนวนเรือออกจากสยามและที่คาดว่าจะเข้าไปที่นางาซากิตามรายงาน/ประเภทเรือ**	**ไต้ก๋ง**	**จำนวนลูกเรือจีน/สยาม**	**สินค้าจากสยามที่เรือซื้อของมา**
เรือหมายเลข ๗/๑ วันที่ ๑๒ สิงหาคม ๑๖๙๖/๒๒๓๙	๑๔ / จีน ๒ / ฮอลันดา	๓ / ชาวจีน ๒ / ฮอลันดา	คังเยี่ยนกวน	๕๒	
เรือหมายเลข ๗๔ วันที่ ๑๖ สิงหาคม ๑๖๙๖/๒๒๓๙	๑๒–๑๕ / จีน ๒ / ฮอลันดา	๓ / ชาวจีน ๒ / ฮอลันดา	ฮังซูกวน	๙๑ / ๒	
เรือหมายเลข ๘๕ วันที่ ๔ กันยายน ๑๖๙๗/๒๒๔๐	๓ / จีน ๒ / ฮอลันดา	๓ / ชาวจีน ๒ / ฮอลันดา	หงเหลากวน	๑๐๑ / ๓	ไม้ยาง

เรือหมายเลข วันที่	จำนวนเรือที่เข้าไปที่อยุธยาตามรายงาน/ที่มาของเรือ	จำนวนเรือออกจากสยามและที่คาดว่าจะเข้าไปที่นางาซากิตามรายงาน/ประเภทเรือ	ไต้ก๋ง	จำนวนลูกเรือจีน/สยาม	สินค้าจากสยามที่เรือซื้อของมา
เรือหมายเลข ๘๘ วันที่ ๒๕ กรกฎาคม ๑๖๙๗/๒๒๔๐	๓ / จีน ฮอลันดา/ไม่แน่ชัดว่าเข้ามากี่ลำ	๓ / ชาวจีน ฮอลันดา/ไม่แน่ชัดว่าเข้ามากี่ลำ	หวังติ้งกวน	๘๘ / ๑	
เรือหมายเลข ๑๐๐ วันที่ ๒๓ สิงหาคม ๑๖๙๗/๒๒๔๐	๕ / จีน ๒ / ฮอลันดา	๓ / ชาวจีน ๒ / ฮอลันดา	สูเซิ่งกวน	๖๖	
เรือหมายเลข ๔๓ วันที่ ๒๕ สิงหาคม ๑๖๙๘/๒๒๔๑	๗ / จีน ๒ / ฮอลันดา	๑ / ชาวจีน กษัตริย์สยามจ้าง ๒ / ฮอลันดา (คาดคะเน)	หวังติ้งกวน	๑๐๐ / ๒	

๕๖ คำให้การลูกเรือสำเภาจีน

เรือหมายเลข วันที่	**จำนวนเรือที่เข้าไปที่อยุธยาตามรายงาน/ที่มาของเรือ**	**จำนวนเรือออกจากสยามและที่คาดว่าจะเข้าไปที่นางาซากิตามรายงาน/ประเภทเรือ**	**ไต้ก๋ง**	**จำนวนลูกเรือจีน/สยาม**	**สินค้าจากสยามที่เรือซื้อของมา**
เรือหมายเลข ๕๔ วันที่ ๒๕ ตุลาคม ๑๖๙๙/๒๒๔๒	๖/ จีน ๑ / ฮอลันดา	๒ / ชาวจีน กษัตริย์สยามจ้าง ๒ / ชาวจีน (คาดคะเน) ๑ / ฮอลันดา	หวังข่วนกวน	๑๑๑ / ๒	ไม้ฝาง
เรือหมายเลข ๖๓ วันที่ ๒๘ ตุลาคม ๑๖๙๙/๒๒๔๒	๖/ จีน	๒ / ชาวจีน กษัตริย์สยามจ้าง ๒ / ชาวจีน (คาดคะเน)	หลินคูกวน	๙๙ / ๓	
เรือหมายเลข ๓๐ วันที่ ๒๗ กรกฎาคม ๑๗๐๑/ ๒๒๔๔	๑/ จีน	๑ / ชาวจีน ๒ / ชาวจีน กษัตริย์สยามจ้าง (คาดคะเน)	สูเว่ยกวน	๑๐๑ / ๓	

เรือหมายเลข วันที่	จำนวนเรือที่เข้าไปที่อยุธยาตามรายงาน/ที่มาของเรือ	จำนวนเรือออกจากสยามและที่คาดว่าจะเข้าไปที่นางาซากิตามรายงาน/ประเภทเรือ	ไต้ก๋ง	จำนวนลูกเรือจีน/สยาม	สินค้าจากสยามที่เรือซื้อของมา
เรือหมายเลข ๖๙ วันที่ ๒๐ สิงหาคม ๑๗๐๓/๒๒๔๖	๑๐/ จีน ๒/ ฮอลันดา	๓ / ชาวจีน กษัตริย์สยามจ้าง ๒ / ฮอลันดา (คาดคะเน)	กั๋วหลงก้วน	๗๔ / ๓	
เรือหมายเลข ๗๐ วันที่ ๒๐ สิงหาคม ๑๗๐๓/๒๒๔๖	๒/ จีน ๒ / ฮอลันดา	๓ / ชาวจีน กษัตริย์สยามจ้าง ๑ ๒ / ฮอลันดา (คาดคะเน)	หวงสือก้วน	๑๑๒ / ๒	
เรือหมายเลข ๗๑ วันที่ ๒๑ สิงหาคม ๑๗๐๓/๒๒๔๖	มีรายงานมีเรือจำนวนหนึ่งจากมณฑลต่าง ๆ ของจีนค้าขายที่สยาม	๔ / ชาวจีน กษัตริย์สยามจ้าง	หวังติ้งกวน	๙๕ / ๓	

๕๘ คำให้การลูกเรือสำเภาจีน

เรือหมายเลข วันที่	**จำนวนเรือที่เข้าไปที่อยุธยาตามรายงาน/ที่มาของเรือ**	**จำนวนเรือออกจากสยามและที่คาดว่าจะเข้าไปที่นางาซากิตามรายงาน/ประเภทเรือ**	**ไต้ก๋ง**	**จำนวนลูกเรือจีน/สยาม**	**สินค้าจากสยามที่เรือซื้อของมา**
เรือหมายเลข ๘๐ วันที่ ๒๕ กันยายน ๑๓๐๔/๒๒๔๓		๒ / ชาวจีน กษัตริย์สยามจ้าง	กั๋วหลู ก้วน	๓๖ / ๓	
เรือหมายเลข ๓๙ วันที่ ๒๕ สิงหาคม ๑๓๐๓/๒๒๕๐	๓ / จีน	๔ / ชาวจีน กษัตริย์สยามจ้าง ๑ ๑ / ฮอลันดา	หวังติ้ง กวน	๓๘	
เรือหมายเลข ๘๐ วันที่ ๒๕ สิงหาคม ๑๓๐๓/๒๒๕๐	๓ / จีน	๔ / ชาวจีน กษัตริย์สยามจ้าง ๑	อู๋ฉือเซิ่น	๑๐๓	

เรือหมายเลข วันที่	จำนวนเรือที่เข้าไปที่อยุธยาตามรายงาน/ที่มาของเรือ	จำนวนเรือออกจากสยามและที่คาดว่าจะเข้าไปที่นางาซากิตามรายงาน/ประเภทเรือ	ไต้ก๋ง	จำนวนลูกเรือจีน/สยาม	สินค้าจากสยามที่เรือซื้อของมา
เรือหมายเลข ๘๒ วันที่ ๒๖ สิงหาคม ๑๓/๐๗/๒๒๕๐	๓ / จีน	๔ / ชาวจีน กษัตริย์สยามจ้าง ๑	หยังเหยาก้วน	๗/๙	
เรือหมายเลข ๑๐๐ วันที่ ๒๐ สิงหาคม ๑๓/๐๘/๒๒๕๑	๑ / จีน	๑ / ชาวจีน	กั๋วอิ๋นก้วน	๗/๙ / ๒	
เรือหมายเลข ๕๓ วันที่ ๒๕ สิงหาคม ๑๓/๐๙/๒๒๕๒	๑ / ฮอลันดา	๑ / ชาวจีน กษัตริย์สยามจ้าง ๑ / ฮอลันดา	สูเจ๋อก้วน	๖๕ / ๒	

๖๐ คำให้การลูกเรือสำเภาจีน

เรือหมายเลข วันที่	**จำนวนเรือที่เข้าไปที่อยุธยาตามรายงาน/ที่มาของเรือ**	**จำนวนเรือออกจากสยามและที่คาดว่าจะเข้าไปที่นางาซากิตามรายงาน/ประเภทเรือ**	**ไต้ก๋ง**	**จำนวนลูกเรือจีน/สยาม**	**สินค้าจากสยามที่เรือซื้อของมา**
เรือหมายเลข ๓๗ วันที่ ๑๐ สิงหาคม ๑๓/๑๐/๒๒๕๓	๑ / จีน มีเรือหลายลำจากจีนค้าขายที่สยาม ๑ / ฮอลันดา	๒/ ชาวจีน กษัตริย์สยามจ้าง ๑ ๑/ ฮอลันดา (คาดคะเน)	สูสยาก้วน		
เรือไม่มีหมายเลข วันที่ ๘ มีนาคม ๑๓/๑๓/๒๒๖๐		๒/ ชาวจีน กษัตริย์สยามจ้าง	หลินหวูก้วน		
เรือหมายเลข ๒ วันที่ ๒๐ กันยายน ๑๓/๑๓/๒๒๖๐		๑/ ชาวจีน กษัตริย์สยามจ้าง	กั๋วอี้โจว		

เรือหมายเลข วันที่	**จำนวนเรือที่เข้าไปที่อยุธยาตามรายงาน/ที่มาของเรือ**	**จำนวนเรือออกจากสยามและที่คาดว่าจะเข้าไปที่นางาซากิตามรายงาน/ประเภทเรือ**	**ไต้ก๋ง**	**จำนวนลูกเรือจีน/สยาม**	**สินค้าจากสยามที่เรือซื้อของมา**
เรือหมายเลข ๒ วันที่ ๘ มีนาคม ๑๗๒๒/๒๒๖๕	เป็นเรือเชี้ยงไฮ้เข้าไปที่นางาซากิแต่พูดถึงใบอนุญาตค้าขายที่กษัตริย์สยามมาค้าขาย				
เรือหมายเลข ๒๗ วันที่ ๗ มกราคม ๑๗๒๔/๒๒๖๗	๑ / จีน	๑ / มอบหมายถือชาวจีน	หลีอี้เซิง	๔๗	
เรือหมายเลข ๑๘ วันที่ ๒๘ สิงหาคม ๑๗๒๕/๒๒๖๘	๑ / จีน	๑ / ชาวจีน	เฉินเสียนฉิง	๕๕	

๖๒ คำให้การลูกเรือสำเภาจีน

เรือหมายเลข วันที่	จำนวนเรือที่เข้าไปที่อยุธยาตามรายงาน/ ที่มาของเรือ	จำนวนเรือออกจากสยามและที่คาดว่าจะเข้าไปที่นางาซากิตามรายงาน/ ประเภทเรือ	ไต้ก๋ง	จำนวนลูกเรือ จีน/สยาม	สินค้าจากสยามที่เรือซื้อของมา
เรือหมายเลข ๑๐ วันที่ ๗ กรกฎาคม ๑๗๒๘/๒๒๗๑	๑ / จีน	๑ / ชาวจีน	หลีอี้เซิง	๕๔	

หมายเหตุ : ๑. จำนวนเรือที่เข้าไปที่อยุธยาและจำนวนเรือที่ออกจากสยามและคาดว่าจะเข้าไปที่นางาซากิเป็นการประเมินจากข้อมูลคำให้การฯ ซึ่งบางครั้งเรือที่ออกจากท่าอยุธยาในเวลาใกล้เคียงก็อาจให้ข้อมูลเรือจำนวนเรือที่ออกจากสยามและคาดว่าจะเข้าไปที่นางาซากิซ้ำกัน ทำให้ข้อมูลอาจมีความซับซ้อนและข้างมาก

๒. ที่มาของเรือและประเภทของเรือประมวลจากคำให้การฯ ซึ่งบางครั้งไม่ระบุแน่ชัด

๓. เรือฮอลันดาที่เข้าไปที่อยุธยาส่วนใหญ่แล้วมักเดินทางมาที่นางาซากิด้วย

จากตารางข้างต้น โดยเฉพาะตารางจำนวนเรือที่เข้าไปที่อยุธยาและจำนวนเรือที่ออกจากอยุธยาและคาดว่าจะเข้าไปที่นางาซากิแม้ตัวเลขจะไม่เที่ยงนัก แต่ให้ภาพความคึกคักของการค้าในช่วงกลางคริสต์ศตวรรษที่ ๑๗ / ต้นพุทธศตวรรษที่ ๒๓ ในอยุธยาได้ในระดับหนึ่ง โดยเรือที่เข้ามาส่วนหนึ่งจะมาหาซื้อสินค้าจากอยุธยา เพื่อนำไปขายต่อที่ตลาดญี่ปุ่น เรือที่เข้ามาซื้อสินค้ามีทั้งเรือที่มาจากจีน[๔๔] ฮอลันดาและจากทางฝั่งโคโรมันเดล เอกสาร VOC ให้ข้อมูลที่น่าสนใจว่าในค.ศ.๑๖๙๗/ พ.ศ.๒๒๔๐ มีเรือสำเภาจีนอย่างน้อย ๑๐ ลำ มาที่พระนครศรีอยุธยาทั้งที่ปีนี้การค้ากับต่างประเทศของอยุธยาอยู่ในภาวะซบเซา ในขณะนี้ ค.ศ.๑๖๙๕/ พ.ศ.๒๒๓๘ อันปีที่การค้าคึกคักมากมีเรือสำเภาถึง ๒๐ ลำมาแวะที่อยุธยา[๔๕] ซึ่งเอกสารคำให้การฯ เองก็รายงานว่าในปีนั้นมีเรือจีน ๙ ลำแวะมาที่อยุธยา ข้อมูลตัวเลขที่ค่อนข้างต่างกันนี้ส่วนหนึ่งน่าจะมาจากผู้ให้การฯ นั้นให้ข้อมูลที่ตัวเองทราบก่อนออกเดินทาง เมื่อเดินทางมาแล้วย่อมไม่ทราบจำนวนเรือที่เข้าไปที่อยุธยาทั้งปีได้

อย่างไรก็ดี เมื่อพิจารณาข้อมูลในเอกสารคำให้การฯ พบว่ามีเรือเข้ามาที่อยุธยาเกือบทุกปี (ปีที่ไม่ปรากฏในรายงานไม่แน่ชัดว่าเป็นเพราะเหตุใด) แม้แต่หลังเหตุการณ์ ค.ศ.๑๖๘๘/พ.ศ.๒๒๓๑ ในเดือนสิงหาคมก็ยังคงมีเรือเข้าไปที่อยุธยาและเดินทางไปที่นางาซากิตามปกติ ส่วนเรือของฮอลันดาก็เฉลี่ยแล้วเข้าไปที่อยุธยาเกือบทุกปีๆ ละ ๒ ลำ และทั้ง ๒ ลำ เมื่อบรรทุกสินค้าจากอยุธยาแล้วก็

---

[๔๔] ตัวอย่างเช่นคำให้การฯ เรือหมายเลข ๓๐ วันที่ ๑๐ สิงหาคม ค.ศ.๑๖๙๕/พ.ศ.๒๒๓๘ มาจากสยาเหมิน (Xiamen) นำสินค้ามาขายที่อยุธยาและซื้อสินค้าจากอยุธยาไปขายที่ญี่ปุ่น เรือหมายเลข ๗๑ วันที่ ๑๒ สิงหาคม ค.ศ.๑๖๙๖/พ.ศ.๒๒๓๙ มาจากหนิงโป (Ningbo) ในมณฑลเจ๋อเจียงมาค้าที่อยุธยาและซื้อสินค้าจากอยุธยาไปขายญี่ปุ่น เช่นเดียวกับเรือหมายเลข ๒๗ วันที่ ๗ มกราคม ค.ศ.๑๗๒๔/พ.ศ.๒๒๖๗ และเรือหมายเลข ๑๘ วันที่ ๒๘ สิงหาคม ค.ศ.๑๗๒๕/พ.ศ.๒๒๖๘ ที่จากหนิงโปเหมือนกัน (Yoneo Ishii, ed, **The Junk Trade form Southeast Asia : Translations from the Tôsen Fusentsu-gaki, 1674-1723,** 73-74, 99-100)

[๔๕] Dhiravat na Pombejra, "Ayutthaya at the End of the Seventeenth Century : Was there a Shift to Isolation?," in **Southeast Asia in the Early Modern Era : Trade, and Belief,** ed. Anthony Reid (Ithaca, N.T. : Cornell University Press, 1993), 262-263.

จะเดินทางไปที่นางาซากิ เอกสารคำให้การฯ ให้ข้อมูลถึง ค.ศ.๑๗๒๘/ พ.ศ. ๒๒๗๑ จากนั้นไม่ปรากฏข้อมูลอีก แต่เอกสารฮอลันดาที่รายงานโดยไวบรันด์ บลอม (Wybrand Blom) รายงานว่าในเดือนมีนาคม ค.ศ.๑๗๓๓/พ.ศ.๒๒๗๖ มีเรือสำเภาเฉลี่ย ๑๘ ลำ/ปี มาที่พระนครศรีอยุธยา[๔๖]

การที่เรือจากจีน ฮอลันดา (เท่าที่ปรากฏในคำให้การฯ) ต้องมาหาซื้อสินค้าจากอยุธยาไปขายที่ญี่ปุ่นก็แสดงให้เห็นสถานะการเป็นแหล่ง/ศูนย์กลางรับ-แลกเปลี่ยนสินค้าที่สำคัญของอยุธยา โดยสินค้าที่ปรากฏในคำให้การฯ ก็เช่นของป่าจำพวก ไม้ฝาง หนังกวาง[๔๗] ซึ่งเป็นสินค้าที่ตลาดญี่ปุ่นต้องการ นอกจากนั้นมีน้ำตาลและข้าว[๔๘] สินค้ารายการหลังนี้มีกล่าวถึงในคำให้การฯ เพียงครั้งเดียว ในขณะที่ในช่วงปลายอยุธยาสำเภาจีนที่เข้ามามักหาซื้อข้าวกลับไปขายที่เมืองจีน เนื่องจากจีนประสบภาวะทุพภิกขภัยขณะที่ข้าวของอยุธยามีราคาถูก[๔๙]

นอกจากนี้ข้อมูลให้คำให้การฯ ยังแสดงให้เห็นความสำคัญของคนจีนในการติดต่อค้าขายกับญี่ปุ่น ทั้งนี้เป็นที่เข้าใจได้เพราะเมื่อญี่ปุ่นปิดประเทศ ญี่ปุ่นอนุญาตให้เฉพาะชาวจีนและฮอลันดาเข้าไปค้าขาย ดังนั้นจากตารางข้างต้นจะเห็น

---

[๔๖] Dhiravat na Pombejra, "Princes, Pretenders, and the Chinese Phrakhlang : An Analysis of the Dutch Evidence Concerning Siamese Court Politics, ๑๖๙๙-๑๗๓๔, "in **On the Eighteenth Century as a Category of Asian History Van Leur in Retrospect**, ed. Leonard Blusseé and Femme Gaastra (Aldershot : Ashgate Publishing.,1998), 120.

[๔๗] ในบทนำของหนังสือ The Junk Trade form Southeast Asia : Translations from the Tôsen Fusentsu-gaki, 1674-1723, 4. ให้ข้อมูลตัวอย่างว่า สำเภาสยามที่เข้าไปที่นางาซากิในเดือนกรกฎาคม ค.ศ.๑๖๕๘/พ.ศ.๒๒๐๑ บรรทุกไม้ฝาง ๙๖ ตัน พริกไทย ๑๖ ตัน หนังกวาง ๒,๖๗๐ ผืนและหนังปลาฉลาม ๓,๔๐๐ ผืน

[๔๘] คำให้การฯ เรือหมายเลข ๘๔ วันที่ ๑๒ สิงหาคม ค.ศ.๑๖๙๐/พ.ศ.๒๒๒๓ ระบุว่าสยามปลูกอ้อย ปีนี้อ้อยที่ปลูกเพื่อน้ำตาลเสียหาย ดังนั้นเรือจากสยามจึงนำน้ำตาลมาน้อยกว่าปกติ เรือลำนี้เคยขนน้ำตาลมา ๖๐ ลำทุกปี แต่ปีนี้ขนมาได้เพียง ๔๒-๔๘ ตัน (Yoneo Ishii, ed, **The Junk Trade form Southeast Asia : Translations from the Tôsen Fusentsu-gaki, 1674-1723,** 56).

[๔๙] Yoneo Ishii, ed, **The Junk Trade form Southeast Asia : Translations from the Tôsen Fusentsu-gaki, 1674-1723,** 101.

ได้ว่าไต้ก๋งคือคนจีนทั้งหมด[๕๐] ขณะที่ลูกเรือมีคนอยุธยาบ้างเพียงไม่กี่คน คนสยามที่ไปนี้น่าจะเป็นผู้ทำหน้าที่ดูแลการค้า/สินค้าของกษัตริย์ (เรือที่กษัตริย์จ้าง) และขุนนาง

ข้อมูลจากคำให้การฯ ยังแสดงให้เห็นว่ากษัตริย์อยุธยาเข้าใจและรับรู้ระบบการค้าของดินแดนที่ตนเข้าไปค้าได้เป็นอย่างดี กรณีญี่ปุ่นเมื่อนำระบบใบอนุญาตที่เรียกว่า ชินไป มาใช้ในค.ศ.๑๗๑๕/ พ.ศ.๒๒๕๘[๕๑] วันที่ ๘ มีนาคม ค.ศ.๑๗๑๗/ พ.ศ.๒๒๖๐ เรือที่กษัตริย์อยุธยาจ้างมาถึงเมืองท่านางาซากิ หลังจากปรากฏคำให้การฯ หลังสุดในค.ศ.๑๗๑๐/ พ.ศ.๒๒๕๓ ข้อมูลคำให้การฯ ระบุว่ากษัตริย์สยามยังไม่ทราบกฎเกณฑ์ใหม่นี้ แต่อีก ๖ เดือนต่อมาคือ วันที่ ๒๐ กันยายน ค.ศ.๑๗๑๗/ พ.ศ.๒๒๖๐ เมื่อเรือกษัตริย์อยุธยาเข้ามาที่นางาซากิก็มีใบอนุญาตมาเรียบร้อย[๕๒]

---

[๕๐] การใช้ลูกเรือชาวจีนนี้ถือว่าอยุธยาละเมิดสนธิสัญญาที่ทำกับฮอลันดาใน ค.ศ.๑๖๖๔/ พ.ศ.๒๒๐๗ ที่ห้ามมิให้ใช้ชาวจีนในการเดินเรือไปญี่ปุ่น โคชินไชน่า ตังเกี๋ย และที่อื่น ๆ แม้แต่ดินแดนตอนในของอยุธยาไม่ว่าจะเป็นกุย นครศรีธรรมราช สนธิสัญญาเกิดขึ้นเนื่องจากฮอลันดาไม่พอใจการกีดกันและการสูญเสียผลประโยชน์ทางการค้า ที่ออกญาพิชิต ถือโอกาสที่สมเด็จพระนารายณ์เสด็จออกทำสงครามกับเชียงใหม่ ล้านช้าง หัวเมืองมอญและพม่าระหว่างค.ศ.๑๖๕๙–๑๖๖๓/ พ.ศ.๒๒๐๒–๒๒๐๖ สั่งล้อมที่พักและจำกัดบริเวณพนักงานบริษัท VOC และห้ามมิให้พ่อค้าพื้นเมืองขายสินค้าแก่บริษัททำให้บริษัท VOC เสียหาย ฮอลันดาจึงปิดล้อมอ่าวสยามระหว่างวันที่ ๘ พฤศจิกายน ค.ศ.๑๖๖๓/พ.ศ.๒๒๐๖ – กุมภาพันธ์ ค.ศ.๑๖๖๔/พ.ศ.๒๒๐๗ จนนำไปสู่การทำสนธิสัญญา ค.ศ.๑๖๖๔/พ.ศ.๒๒๐๗

[๕๑] ใบอนุญาตการค้าชินไป (shinpai หรือ xinpai) นำมาใช้ครั้งแรกเดือนกุมภาพันธ์ ค.ศ.๑๗๑๕/พ.ศ.๒๒๕๘ โดยมีการประกาศเป็นกฤษฎีกา (“The New Edict of Shotoku”) จำกัดจำนวนเรือที่จะเข้าไปที่นางาซากิปีละ ๓๐ ลำ นับตั้งแต่ค.ศ.๑๗๑๕/พ.ศ.๒๒๕๘ เป็นต้นไป เรือที่ใบอนุญาตชินไปไม่ถูกต้องไม่ได้รับอนุญาตเข้ามาค้าขายที่นางาซากิ (Yoneo Ishii, ed, **The Junk Trade form Southeast Asia : Translations from the Tôsen Fusentsu-gaki, 1674–1723,** 91). และนับจากนำระบบใบอนุญาตชินไปมาใช้สังเกตได้ว่าในคำให้การฯ ทุกฉบับจะต้องรายงานเสมอว่าเป็นเรือที่มีใบอนุญาต

[๕๒] Ibid.,92–94.

เรื่องการเดินทางไปค้าที่นางาซากิ เมื่อพิจารณาช่วงเวลาที่เรือเข้าเทียบท่าเมืองนางาซากิส่วนใหญ่อยู่ในช่วงเดือนสิงหาคม–กันยายน ซึ่งเป็นช่วงลมมรสุมตะวันตกเฉียงใต้พัด เรือหลายลำจึงประสบความยากลำบากในการเดินทาง ทั้งเรืออับปางหรือพบเรืออับปางมีคนตาย รวมทั้งการเจอพายุที่รุนแรงทำให้เรือเสียหายต้องทิ้งสินค้าลงทะเลเพื่อให้เรือเบา ตัวอย่างเช่น คำบอกเล่าของลูกเรือบนเรือสยามที่อับปางที่หมู่เกาะโกโต วันที่ ๒๐ ตุลาคม ค.ศ.๑๖๙๒/ พ.ศ.๒๒๓๕ ว่า ออกเดินทางจากอยุธยาพร้อมลูกเรือ ๙๓ คน เมื่อวันที่ ๒๐ เดือน ๕ (๔ กรกฎาคม) เดินทางเรื่อยมาจนถึงกลางเดือน ๗ มีพายุลมแรงตลอดเวลาจนเรือเกยตื้นที่อากาชิมา (Akashima) ในหมู่เกาะโกโตและท้ายที่สุดก็อับปางลง แต่เรือได้รับการช่วยเหลืออย่างทันท่วงทีลูกเรือจึงปลอดภัย

ขณะที่คำให้การฯ เรือหมายเลข ๑๐ วันที่ ๗ กรกฎาคม ค.ศ.๑๗๒๘/ พ.ศ.๒๒๗๑ เล่าว่าเรืออยุธยาที่ออกจากอยุธยาเมื่อวันที่ ๔ เดือน ๕ ของปีที่แล้วเจอลมมรสุมตะวันออกเฉียงเหนือจนเรือเกยตื้นและอับปางลูกเรือ ๘๗ คนจาก ๑๐๗ คนเสียชีวิต สินค้าและใบอนุญาตเสียหายหมด หรือรายงานของเรือหมายเลข ๒๖ วันที่ ๓๐ สิงหาคม ค.ศ.๑๗๑๙/พ.ศ.๒๒๖๒ เล่าว่าระหว่างเดินทางพบสินค้าจากเรือสำเภาและศพ ๕ ศพในทะเล ส่วนรายงานเรื่องการเจอพายุรุนแรงจนทำให้ต้องทิ้งสินค้าก็มีหลายฉบับเช่น เรือหมายเลข ๕๔ วันที่ ๒๕ ตุลาคม ค.ศ.๑๖๙๙/พ.ศ.๒๒๔๒ ว่าขณะเดินทางจนเห็นเขตซัทสุมาก็เกิดลมแรงปะทะเรือจนต้องทิ้งทั้งไม้ฝางและสินค้าอื่น ๆ เกือบทั้งหมดลงทะเล

หรือคำให้การฯ เรือหมายเลข ๖๓ วันที่ ๒๘ ตุลาคม ค.ศ.๑๖๙๙/พ.ศ.๒๒๔๒ ที่ว่าระหว่างเดินทางมีลมตะวันตกเฉียงเหนือพัดเข้ามาอย่างรุนแรงจนต้องทิ้งสินค้าบนดาดฟ้าเรือเกือบทั้งหมดเพื่อให้เรือเบา เหตุการณ์ครั้งนี้ทำให้ชาวสยามคนหนึ่งบาดเจ็บและเสียชีวิตในที่สุด[๕๓] เกี่ยวกับเรือที่ใช้เดินทางนี้มีข้อสังเกตที่น่าสนใจประการหนึ่ง โดยปรากฏในคำให้การฯ เรือหมายเลข ๑๐๗ วันที่ ๓๐ กันยายน ค.ศ.๑๖๘๗/พ.ศ.๒๒๓๐ ว่าขณะเดินทางต้องเจอลมพายุรุนแรงถึง ๓ ครั้ง แต่เนื่องจากเรือลำนี้ไม่เหมือนลำอื่น เพราะต่อในสยามทำจากไม้ที่ทนทานจึง

---

[๕๓] Yoneo Ishii, ed, **The Junk Trade form Southeast Asia : Translations from the Tôsen Fusentsu-gaki, 1674-1723,** 66-67, 97, 80-81, 102.

สามารถฝ่าคลื่นลมมาถึงนางาซากิได้ [๕๔] เมื่อพิจารณาคำบอกเล่านี้แสดงให้เห็นว่าเรือที่ต่อในสยามได้ชื่อว่าแข็งแรงทนทานเพราะวัสดุเนื้อไม้ดี ดังนั้นในช่วงปลายอยุธยาสมัยสมเด็จพระเจ้าท้ายสระและสมเด็จพระบรมโกศ มีชาวจีนจำนวนมากเข้ามาซื้อข้าวโดยบรรทุกในสำเภาที่ต่อในอยุธยาบริเวณวัดมเหยงคณ์ออกไปขายที่เมืองจีน[๕๕]

อย่างไรก็ตามไม่ว่าจะประสบความยากลำบากในการเดินทางแค่ไหน ก็ยังมีเรือเข้าไปที่เมืองท่านางาซากิ เนื่องจากผลกำไรการค้าเป็นแรงจูงใจที่ดี

สังคม

คำให้การฯ ให้ข้อมูลเกี่ยวกับสภาพสังคมอยุธยาไว้เล็กน้อยเท่าที่จะกล่าวในที่นี้มี ๒ ประเด็นคือ

๑. สภาพการเป็นสังคมนานาชาติที่มีคนหลากหลายมาอยู่รวมกัน เห็นได้จากข้อมูลของลูกเรือชาวจีนที่ว่าในอยุธยามีขุนนางต่างชาติที่มีอำนาจมากรับราชการอยู่ด้วยกันทั้งที่เป็นชาวจีน แขกมัวร์ อังกฤษ (ในที่นี้หมายถึงฟอลคอน) และญี่ปุ่น[๕๖] รวมทั้งให้ข้อมูลเรื่องชาวจีนทะเลาะกับชาวยุโรปโดยไม่ทราบว่าทะเลาะกันเรื่องอะไร ท้ายที่สุดคนจีนฆ่าชาวยุโรป ๑ คน และโยนลงน้ำ ๑ คน คนหลังหนีไปได้ นอกจากนี้ยังเล่าว่ามีพ่อค้าฮอลันดาและอังกฤษอยู่ในสยาม แต่ที่อยู่ไกลจากลูกเรือจีนที่ให้การ (ที่อยู่ของฮอลันดาและอังกฤษอยู่ทางตอนใต้ของเกาะ

---

[๕๔] Yoneo Ishii, ed, **The Junk Trade form Southeast Asia : Translations from the Tôsen Fusentsu-gaki, 1674-1723,** 43.

[๕๕] "พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม)," ใน **ประชุมพงศาวดาร ฉบับกาญจนาภิเษก เล่ม ๓,** ๔๑๓; สืบแสง พรหมบุญ, **ความสัมพันธ์ในระบบบรรณาการระหว่างจีนกับไทย ค.ศ.๑๒๘๒-๑๘๕๓,** แปลโดย กาญจนี ละอองศรี (กรุงเทพฯ : มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์, ๒๕๒๕), ๑๔๓.

[๕๖] Yoneo Ishii, ed, **The Junk Trade form Southeast Asia : Translations from the Tôsen Fusentsu-gaki, 1674-1723,** 44-45, 49, 53, 59.

เมืองอยุธยา) จึงไม่ได้ติดต่อด้วยและไม่รู้รายละเอียดเกี่ยวกับชาวยุโรปเหล่านี้ ลูกเรือจีนติดต่อทำธุรกิจแต่กับชาวสยามหรือคนจีนที่อยู่ในอยุธยาเท่านั้น[๕๗]

๒. สภาพความเป็นอยู่ทั่ว ๆ ไป มีรายละเอียดเล็กน้อยเกี่ยวกับเรื่องนี้ เช่น เล่าว่าสยามสงบสุข ผู้คนมีความสุขดี ฝนตกมากพืชพันธุ์อุดมสมบูรณ์ดีหรือเล่าว่า ๒ ปีที่ผ่านมา (ค.ศ.๑๖๘๑–๑๖๘๒/พ.ศ.๒๒๒๕–๒๒๒๖) สยามไม่เพียงเกิดทุพภิกขภัยขาดแคลนอาหารอย่างรุนแรงเท่านั้น แต่เกิดไข้ทรพิษระบาดด้วยทำให้ผู้คนล้มตายทั้งเด็กและผู้ใหญ่[๕๘] ข้อมูลเหล่านี้มีคุณค่าเพราะไม่ปรากฏในพระราชพงศาวดารไทย

เอกสารคำให้การลูกเรือสำเภาจีนถือเป็นเอกสารขั้นต้นที่มีคุณค่าต่อการศึกษาประวัติศาสตร์อยุธยา นอกจากเอกสารชั้นต้นของชาวต่างชาติอื่น ๆ ไม่ว่าจะเป็นฝรั่งเศส โปรตุเกส ฮอลันดาหรือเอกสารจีน ที่ค่อนข้างเป็นที่คุ้นเคยของนักวิชาการทางด้านอยุธยาศึกษา แม้ข้อมูลที่ปรากฏจะเป็นคำให้การขนาดสั้น แต่สาระที่แฝงอยู่ทำให้เข้าใจหรือได้ภาพประวัติศาสตร์อยุธยาในบางแง่มุมเท่าที่ยกตัวอย่างในงานศึกษานี้ก็คือ เหตุการณ์ปฏิวัติ ค.ศ.๑๖๘๘/พ.ศ.๒๒๓๑ ที่คำให้การฯ บางฉบับกล่าวว่าสมเด็จพระนารายณ์อาจสวรรคตเพราะถูกวางยาพิษ หรือภาพการค้าที่ค่อนข้างคึกคักระหว่างอยุธยาและนางาซากิ รวมทั้งภาพชีวิตทางสังคมเรื่องความอุดมสมบูรณ์ทุพภิกขภัยที่เกิดขึ้นในอยุธยา คำให้การลูกเรือสำเภาจีนซึ่งเป็นเอกสารที่ควรค่าต่อการอ่านและการศึกษาต่อไป

---

[๕๗] Yoneo Ishii, ed, **The Junk Trade form Southeast Asia : Translations from the Tôsen Fusentsu-gaki, 1674-1723,** 24, 25.

[๕๘] Ibid., 28, 76, 100.

ตอนที่ ๒

คำให้การลูกเรือสำเภาจีนเกี่ยวกับหัวเมืองปักษ์ใต้

เอกสารคำให้การชาวจีนที่มากับสำเภาจีนที่เข้าเทียบท่าเมืองนางาซากิของญี่ปุ่น (Tôsen Fusentsu-gaki) เป็นเอกสารสำคัญเรื่องหนึ่งที่ให้ข้อมูลเกี่ยวกับหัวเมืองทางใต้ของอยุธยาในช่วงปลายคริสต์ศตวรรษที่ ๑๗ – ต้นคริสต์ศตวรรษที่ ๑๘ ที่ไม่ปรากฏในพระราชพงศาวดารหรือเอกสารฝ่ายไทย โดยเฉพาะเรื่องราวของเมืองปัตตานี นครศรีธรรมราชและสงขลา แม้ว่าข้อมูลที่รายงานโดยตัวแทนลูกเรือสำเภาจีนจะไม่ครอบคลุมเหตุการณ์ทุกด้านทุกเรื่องที่เกิดขึ้นในเมืองนั้น แต่ข้อมูลหลายตอนก็ไม่ปรากฏในเอกสารฝ่ายไทย จึงถือได้ว่าเอกสารคำให้การลูกเรือสำเภาจีนเป็นเอกสารที่มีคุณค่าและควรแก่การศึกษา

คำให้การลูกเรือสำเภาจีนเกี่ยวกับเมืองปัตตานี

รายงานคำให้การลูกเรือสำเภาจีนจากปัตตานีมีทั้งสิ้น ๑๘ ฉบับเริ่มตั้งแต่ ค.ศ. ๑๖๗๕/ พ.ศ. ๒๒๑๘ สมัยรัชกาลสมเด็จพระนารายณ์ถึง ค.ศ. ๑๗๐๙/ พ.ศ. ๒๕๕๒ สมัยสมเด็จพระเจ้าท้ายสระ ช่วงที่ไม่ปรากฏรายงานคือ ค.ศ. ๑๖๗๖–๑๖๘๒/ พ.ศ. ๒๒๑๙–๒๒๒๕, ค.ศ. ๑๖๘๕/ พ.ศ. ๒๒๒๘, ค.ศ. ๑๖๘๘/ พ.ศ. ๒๒๓๑, ค.ศ. ๑๖๙๑–๑๖๙๒/ พ.ศ. ๒๒๓๔–๒๒๓๕ และ ค.ศ. ๑๖๙๘–๑๗๐๘/ พ.ศ. ๒๒๔๑–๒๒๕๑ เหตุที่ไม่มีเรือจากปัตตานีไปที่นางาซากิในช่วงปีเหล่านี้ส่วนหนึ่งน่าจะมาจากสถานการณ์ความไม่สงบที่เกิดขึ้นโดยช่วง ค.ศ. ๑๖๗๗/ – ประมาณ ค.ศ.๑๙๗๙/ พ.ศ. ๒๒๒๐–๒๒๒๒ เกิดเหตุการณ์ปัตตานีและสงขลาแข็งเมืองกับอยุธยา[๕๙] ค.ศ. ๑๖๘๘/ พ.ศ. ๒๒๓๑ เกิดเหตุวุ่นวายในอยุธยาเป็นช่วงผลัดเปลี่ยนแผ่นดินจากรัชกาลสมเด็จพระนารายณ์เป็นรัชกาลสมเด็จพระเพทราชาซึ่งทางปัตตานีไม่ยอมรับกษัตริย์องค์ใหม่ ค.ศ. ๑๖๙๑–๑๖๙๒/ พ.ศ. ๒๒๓๔–๒๒๓๕ มีเหตุการณ์อยุธยายกทัพมาตีปัตตานี[๖๐]

---

[๕๙] Dhiravat na Pombejra, " A Political History of Siam under the Prasatthong Dynasty," 337.

[๖๐] George Vinal Smith, **The Dutch in Seventeenth-Century Thailand**, (Illinois :

๑. สังเขปความสัมพันธ์ปัตตานี-อยุธยา

ปัตตานีเป็น "รัฐการค้า-มาเลย์" เล็กๆที่มีศูนย์กลางตั้งอยู่ใกล้ๆกับหมู่บ้านกรือเซะ[๖๑] ซึ่งอยู่ห่างจากตัวเมืองปัตตานีปัจจุบันไปทางทิศตะวันออกประมาณ ๖ กิโลเมตร หลักฐานทางด้านโบราณคดีที่หลงเหลืออยู่ทั้งคูเมืองโบราณสถานและโบราณวัตถุต่างๆ ล้วนแสดงให้เห็นว่าพื้นที่ดังกล่าวเคยเป็นที่ตั้งของศูนย์กลางรัฐการค้าที่สำคัญแห่งหนึ่งในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ภูมิประเทศซึ่งเป็นที่ตั้งของปัตตานีก็เอื้ออำนวยต่อการค้า เพราะตั้งอยู่บนสันทรายสูงริมทะเลปลอดภัยจากน้ำท่วมในฤดูฝน ส่วนทางทิศเหนือไกลออกไปมีแหลมยื่นขนานกับสันทรายชายฝั่งช่วยกำบังลมเป็นอย่างดี ชายฝั่งของปัตตานีจึงเปิดสู่อ่าวขนาดใหญ่

Illinois University Press, 1974), 163, อ้างถึงใน ยงยุทธ ชูแว่น, **รัฐปัตตานีในประวัติศาสตร์เอเชียตะวันออกเฉียงใต้สมัยจารีตคริสต์ศตวรรษที่ ๑๖-๑๘,** (นครปฐม : โครงการศึกษาประวัติศาสตร์ภาคใต้ ภาควิชาประวัติศาสตร์ คณะอักษรศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๔๙), ๑๒๓-๑๒๔.

[๖๑] นักวิชาการบางส่วนเชื่อว่าปัตตานีสืบทอดมาจากอาณาจักรลังกาสุกะ (อ่านรายละเอียดและประเด็นการถกเถียงได้ในสุวิมล สุขเกษม, "ปัตตานีในปลายคริสต์ศตวรรษที่ ๑๗ ถึงต้นคริสต์ศตวรรษที่ ๑๙" วิทยานิพนธ์ปริญญามหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์เอเชียตะวันออกเฉียงใต้ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร,๒๕๕๐), ๒๓-๓๐). การเปลี่ยนแปลงจากชื่อลังกาสุกะมาสู่ปัตตานีมีความเกี่ยวโยงกับชื่อเมืองโกตามะลิฆัย (KotaMahligai) ซึ่งเป็นศูนย์กลางของรัฐลังกาสุกะ (ปัจจุบันตั้งอยู่ในเขตอำเภอยะรัง ห่างจากตัวเมืองปัตตานีที่กรือเซะไปทางทิศใต้ประมาณ ๑๒ กิโลเมตร) ตำนานเมืองปัตตานี (Hikayat Patani) กล่าวว่าผู้ปกครองเมืองโกตามะลิฆัยย้ายเมืองหลวงไปสู่หมู่บ้านบริเวณชายฝั่งทะเลทางทิศเหนือ ซึ่งก็คือที่ตั้งของเมืองปัตตานีบริเวณกรือเซะนั้นเอง ตำนานดังกล่าวไม่ได้ระบุช่วงเวลาและเหตุผลการย้ายที่ชัดเจน อย่างไรก็ตามทิวและวัยอาจ (Teeuw และ Wyatt) เห็นว่าศูนย์กลางรัฐแห่งใหม่น่าจะก่อตั้งในช่วง ค.ศ.๑๓๕๐-๑๔๕๐/พ.ศ.๑๘๙๓-๑๙๙๓ เป็นอย่างช้า ซึ่งขณะนั้นเป็นระยะเริ่มต้นของการขยายตัวทางการค้าพร้อมๆกับการเผยแผ่ของศาสนาอิสลามและเป็นช่วงที่รัฐไทยให้ความสนใจดินแดนคาบสมุทรมลายูมากขึ้น Teeuw, A. and Wyatt, D.K., **Hikayat Patani : A Story of Patani,** (The Hague : Maritnus Nijhoff, 1970), 3, อ้างถึงใน ยงยุทธ ชูแว่น, **รัฐปัตตานีในประวัติศาสตร์เอเชียตะวันออกเฉียงใต้สมัยจารีตคริสต์ศตวรรษที่ ๑๖-๑๘,** ๕๙,๖๑.

ที่เหมาะสมสำหรับการแวะพักจอดเรือ นอกจากนั้นลำน้ำสำคัญ ๒ สายซึ่งขนาบพื้นที่ปัตตานีทั้งซ้ายและขวา ก็ช่วยให้เมืองท่าแห่งนี้สามารถติดต่อกับไทรบุรีทางฝั่งตะวันตกของคาบสมุทรได้สะดวก และแม่น้ำทั้ง ๒ สายก็ช่วยให้ที่ราบเดลต้าชายฝั่งของปัตตานีมีความอุดมสมบูรณ์อีกด้วย[๖๒]

ขณะเดียวกันที่ตั้งของปัตตานีก็อยู่ระหว่างกึ่งกลางเส้นทางการค้านานาชาติของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ระหว่างทางตะวันออกคือจีน ญี่ปุ่นกับทางตะวันตกคืออินเดีย อาหรับและยุโรป จึงมีความเหมาะสมเป็นเมืองท่าค้าขายเพื่อแวะพักจอดเรือในฤดูลมมรสุม จัดหาสินค้าที่เป็นที่ต้องการของตลาดเช่น พริกไทย ของป่าของทะเล การบูร ทองคำ ดีบุก และเสบียงอาหารเพื่อใช้เดินทางต่อไป นอกจากนี้ปัตตานีสามารถเดินทางได้ทั้งทางบกข้ามไปเมืองท่าทางฝั่งตะวันตกของคาบสมุทรบริเวณไทรบุรีหรือแล่นเรือผ่านช่องแคบมะละกา อีกทั้งยังเป็นเมืองท่าที่ปลอดภัยจากโจรสลัด[๖๓]

ในระยะแรกปัตตานีมีลักษณะเป็นสังคมหมู่บ้านที่ค่อยๆพัฒนาขึ้นเป็นเมืองท่าที่ไม่ใหญ่โตนัก ผู้ปกครองคือราชวงศ์ศรีวังสาและบรมวงศานุวงศ์ได้สร้างพระราชวังขึ้นบริเวณบ้านกรือเซะ เนื่องจากยังเป็นชุมชนเมืองท่าขนาดเล็กจึงทำให้ตกภายใต้อำนาจของอาณาจักรตามพรลิงค์ที่มีอิทธิพลครอบคลุมคาบสมุทรมลายูภายหลังศรีวิชัยเสื่อมลง หลักฐาน “ตำนานเมืองนครศรีธรรมราช” กล่าวว่า “ตานี” เป็นเมืองหนึ่งใน “เมืองสิบสองนักษัตร” ที่อยู่ใต้การปกครองของนครศรีธรรมราชผู้ซึ่งสืบทอดมรดกมาจากตามพรลิงค์ เมืองนครศรีธรรมราชที่กล่าวถึงนี้ก่อตั้งโดยพญาศรีธรรมาโศกราช[๖๔] แต่เมื่อราชวงศ์ศรีธรรมาโศกราช

---

[๖๒] ยงยุทธ ชูแว่น, “ประวัติศาสตร์ตัวตนของรัฐปัตตานีในสมัยจารีต (คริสต์ศตวรรษที่ ๑๕–๑๘),” **วารสารมนุษยศาสตร์สังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยทักษิณ** ๓,๑ (เมษายน – กันยายน ๒๕๕๑) : ๖๑–๖๒.

[๖๓] สุวิมล สุขเกษม, “ปัตตานีในปลายคริสต์ศตวรรษที่ ๑๗ ถึงต้นคริสต์ศตวรรษที่ ๑๙” (วิทยานิพนธ์ปริญญามหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์เอเชียตะวันออกเฉียงใต้ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๕๐), ๑๘–๑๙.

[๖๔] ยงยุทธ ชูแว่น, “ประวัติศาสตร์ตัวตนของรัฐปัตตานีในสมัยจารีต (คริสต์ศตวรรษที่ ๑๕–

เสื่อมลงเนื่องจากสงครามกับชวา อยุธยาก็เริ่มเข้ามาปกครองเมืองนครศรีธรรมราชโดยส่งคนลงมาปกครอง นครศรีธรรมราชจึงตกเป็นเมืองพระยามหานครขึ้นกับอยุธยาตั้งแต่สมัยอยุธยาตอนต้นและไม่มีอำนาจในการปกครองเหนือดินแดนในคาบสมุทรมลายูดังก่อน ทำให้ปัตตานีต้องตกอยู่ภายใต้อิทธิพลทางการเมืองของสยามเช่นกัน[๖๕]

พระราชพงศาวดารกรุงเก่าฉบับหลวงประเสริฐกล่าวถึงปัตตานีครั้งแรกใน ค.ศ. ๑๕๖๓/ พ.ศ. ๒๑๐๖ ในรัชกาลสมเด็จพระมหาจักรพรรดิ เมื่อพระเจ้าบุเรงนองยกทัพมาล้อมกรุงศรีอยุธยา (สงครามช้างเผือก) โดยว่า “ครั้งนั้นพญา-ศิรสุรตานพญาตาหนี (พระยาศรีสุลต่านพระยาตานี) มาช่วยการศึก พญาตาหนีนั้นเป็นขบถ แลคุมชาวตานีทั้งปวงเข้าในพระราชวัง ครั้นแลเข้าในพระราชวังได้เอาช้างเผือกมาขี่ยืนอยู่ ณ ท้องสนาม แล้วจึงลงช้างออกไป ณ ทางตะแลงแกง แลชาวพระนครเอาพวนขึงไว้ต่อรบด้วยชาวตาหนีๆนั้นตายมาก แลพญาตานีนั้นลงสำเภาหนีไปรอด...”[๖๖] พระยาศรีสุริยต่านในพระราชพงศาวดารกรุงเก่านี้ตรงกับสมัยสุลต่านมุดฮัฟฟาร์ชาห์ (Sultan Mudhaffar Shah : ?-๑๕๖๔/?- ๒๑๐๗)

---

๑๘),” **วารสารมนุษยศาสตร์สังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยทักษิณ,** ๖๔.

[๖๕] สุวิมล สุขเกษม, “ปัตตานีในปลายคริสต์ศตวรรษที่ ๑๗ ถึงต้นคริสต์ศตวรรษที่ ๑๙”,๔๗.

[๖๖] “พระราชพงศาวดารกรุงเก่าฉบับหลวงประเสริฐ ,” ใน_**ประชุมพงศาวดารฉบับกาญจนาภิเษก เล่ม ๑** (กรุงเทพฯ: กองวรรณกรรมและประวัติศาสตร์กรมศิลปากร, ๒๕๔๒), ๒๒๕. ส่วนพระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม) เล่าถึงเหตุการณ์ตอนนี้ว่า “ขณะนั้นพระยาตานีศรีสุริยต่านยกทัพเรือยาหยับ ๒๐๐ ลำ เข้ามาช่วยราชการสงครามถึงทอดอยู่หน้าวัดกุฎบางกะจะ รุ่งขึ้นเข้ามาทอดอยู่ประตูไชย พระยาตานีศรีสุริยต่านได้ทีกลับเป็นกบฏก็ยกเข้าในพระราชวัง สมเด็จพระมหาจักรพรรดิราชาธิราชเจ้าไม่ทันรู้ เสด็จลงเรือพระที่นั่งศรีสักหลาดหนีไปเกาะมหาพราหมณ์ และเสนาบดีมนตรีมุขพร้อมกันเข้าในราชวัง สะพัดไล่ชาวตานีแตกฉานลงเรือรุดหนีไป ฝ่ายมุขมนตรีทั้งปวงก็ออกไปเชิญสมเด็จพระมหาจักรพรรดิราชาธิราชพระเจ้าช้างเผือกเสด็จเข้าสู่พระราชนิเวศมหาสถาน” “พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับพันจันทนุมาศ(เจิม),“ ใน **ประชุมพงศาวดารฉบับกาญจนาภิเษก เล่ม ๓,** (กรุงเทพฯ : กองวรรณกรรมและประวัติศาสตร์กรมศิลปากร, ๒๕๔๒,), ๒๕๒-๒๕๓.

กษัตริย์องค์ที่ ๓ ในราชวงศ์เจ้าศรีวังสาผู้เปลี่ยนไปนับถือศาสนาอิสลาม ฮิกายัต ปัตตานี เล่าว่าพระองค์ตัดสินใจมาเจริญพระราชไมตรีกับอยุธยา ซึ่งทางราชสำนักอยุธยาก็ได้ให้การต้อนรับอย่างสมพระเกียรติ หลังจากพำนักอยู่ระยะหนึ่ง ผู้แต่งเล่าเป็นนัยว่ากษัตริย์สยามอาจยินดีที่จะยกพระธิดาให้ แต่สุลต่านมุดฮัฟฟาร์ ชาห์เห็นเป็นการยังไม่บังควรจึงขอกลับปัตตานีก่อนซึ่งก็ได้รับอนุญาต และยังได้รับพระราชทานเชลยศึกชาวพม่าและล้านช้างกลับไปอีกจำนวนหนึ่งด้วย

ต่อมาอีกไม่นานสุลต่านมุดฮัฟฟาร์ ชาห์เดินทางกลับไปที่อยุธยาอีกครั้งคราวนี้มาเป็นกองเรือใหญ่ร่วมด้วยพระอนุชาและเหล่าขุนนางกว่าครึ่งหนึ่งของปัตตานี ผู้แต่งกล่าวเป็นนัยว่า การเดินทางครั้งนี้เป็นการมาเพื่ออภิเษกกับพระธิดาพระเจ้ากรุงสยาม โดยกล่าวว่าได้นำของกำนัลมามากมาย “ตามธรรมเนียมของผู้ที่จะไปขอเจ้าสาว” แต่เมื่ออยู่ที่อยุธยาระยะหนึ่งด้วยเหตุผลใดไม่ปรากฏ สุลต่านมุดฮัฟฟาร์ ชาห์ตัดสินใจเข้าโจมตีพระราชวัง[๖๗] แต่ในที่สุดปัตตานีก็พ่ายแพ้ต่อผู้คนของสยามและสุลต่านมุดฮัฟฟาร์ ชาห์ได้รับบาดเจ็บ ผู้แต่งเล่าในตอนท้ายว่าสุลต่านมุดฮัฟฟาร์ ชาห์ไม่ได้กลับไปปัตตานีและไม่มีผู้ใดทราบชะตากรรมของพระองค์ว่าเป็นอย่างไร แต่ราชบัลลังก์ได้ตกทอดไปถึงสุลต่านมันซูร์ ชาห์ (Sultan Munsur Shah ค.ศ. ๑๕๖๔–๑๕๗๒/ พ.ศ. ๒๑๐๗–๒๑๑๕) ผู้เป็นอนุชา สุลต่านมันซูร์ ชาห์ ปกครองปัตตานีอยู่ไม่นานแต่ก่อนสิ้นพระชนม์พระองค์ต้องการยุติความบาดหมางที่มีกับอยุธยาจึงได้ส่งทูตมาขอเจริญพระราชไมตรีอีกครั้ง ฮิกายัต

---

[๖๗] อิบรอฮิม ชุกรี เล่าถึงเหตุการณ์เมื่อครั้งสุลต่านมุดฮัฟฟาร์ ชาห์ เสด็จเจริญพระราชไมตรีกับอยุธยาว่า กษัตริย์อยุธยาให้การต้อนรับไม่ดีเท่าที่ควร เพราะทรงเห็นว่าตำแหน่งสุลต่านแห่งอาณาจักรปัตตานีด้อยกว่าพระองค์ สุลต่านมุดฮัฟฟาร์ ชาห์ประทับอยู่ที่อยุธยาไม่นานนักก็เสด็จกลับปัตตานีด้วยความรู้สึกน้อยพระทัย ใน ค.ศ. ๑๕๖๓/ พ.ศ. ๒๑๐๖ เมื่อสุลต่านทรงทราบว่าพม่ายกทัพมาตีอยุธยา ด้วยความไม่พอพระทัยที่ชาวสยามแสดงความอวดดีแก่พระองค์ เมื่อทรงปรึกษากับพระอนุชาและข้าราชการผู้ใหญ่แล้ว จึงตกลงนำทัพปัตตานีเข้าตีอยุธยาเพื่อลบรอยอับอายที่ตราตรึงอยู่ในพระทัยพระองค์ อิบรอฮิม ชุกรี, **ประวัติศาสตร์อาณาจักรมลายูปะตานี,** แปลโดย หะสัน หมัดหมานและมะหามะชากี เจ๊ะหะ (กรุงเทพฯ : สถาบันสมุทรรัฐเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ศึกษา มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์ วิทยาเขตปัตตานี, ๒๕๔๙), ๒๑–๒๒.

ปัตตานี บันทึกไว้ว่า “กษัตริย์ของสยามพระราชทานอภัยโทษต่อความผิดที่พระเชษฐาของสุลต่านได้ทำไว้”[๖๘]

ข้อมูลจากพระราชพงศาวดารกรุงเก่าฉบับหลวงประเสริฐข้างต้น แสดงให้เห็นว่าความสัมพันธ์ระหว่างปัตตานีกับอยุธยาคงเริ่มต้นก่อนสมัยรัชกาลสมเด็จพระมหาจักรพรรดิแล้ว ในบันทึกเรื่อง Suma Oriental ของโทเม ปิเรส ให้ข้อมูลว่าตอนปลายคริสต์ศตวรรษที่ ๑๔ สมเด็จพระบรมราชาที่ ๑ แห่งอยุธยา (ค.ศ. ๑๓๗๐–๑๓๘๘/ พ.ศ. ๑๙๑๓–๑๙๓๑) รับธิดาของเจ้าผู้ครองปัตตานีเป็นพระสนมและต่อมาได้ส่งพระโอรสที่เกิดจากพระนางนี้ไปครองเมืองตมาเซะก์ นอกจากนี้ข้อมูลของซจาเราะห์ มลายู ยังให้ข้อมูลว่าหลังจากที่ชาวมลายูเข้ายึดครองเมืองตมาเซะก์ไปจากผู้ครอบครองซึ่งเป็นคนของสยาม สยามได้ส่งกองกำลังมาช่วงชิงคืน กองเรือสยามที่มาตีตมาเซะก์ก็คือกองเรือของปัตตานีนั่นเอง [๖๙] หากข้อมูลดังกล่าวนี้ถูกต้องแสดงว่าความสัมพันธ์ระหว่างอยุธยากับปัตตานีเริ่มต้นตั้งแต่สมัยต้นอยุธยา การรับธิดาเจ้าผู้ครองปัตตานีเป็นพระสนมน่าจะทำให้ความสัมพันธ์ของทั้งสองรัฐใกล้ชิดกัน โดยปัตตานีได้ร่วมมือกับอยุธยาต่อต้านอำนาจของมะละกาในคาบสมุทรมลายู ทั้งสยามและปัตตานีต่างได้ประโยชน์จากนโยบายนี้อย่างมากตลอดช่วงแรกของคริสต์ศตวรรษที่ ๑๖ ทั้งทางด้านการค้าและความมั่นคงภายใน สมัยสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถอยุธยาได้ยกทัพลงมาตีมะละกาใน ค.ศ. ๑๔๕๕/ พ.ศ. ๑๙๙๘[๗๐] ภายหลังที่มะละกาเป็นของโปรตุเกส ปัตตานีกลายเป็นศูนย์กลางการค้าทางทะเลทางด้านตะวันออกของคาบสมุทรมลายู การค้าของปัตตานีขยายตัวอย่างมาก[๗๑]

---

[๖๘] Teeuw,A. and Wyatt, D.K., **Hikayat Patani : A Story of Patani,** 168, อ้างถึงใน ชุลีพร วิรุณหะ, **บุหงารายา : ประวัติศาสตร์จากคำบอกเล่าของชาวมลายู** (กรุงเทพฯ : ศักดิโสภาการพิมพ์, ๒๕๕๑), ๑๔๐–๑๔๑.

[๖๙] ชุลีพร วิรุณหะ, **บุหงารายา : ประวัติศาสตร์จากคำบอกเล่าของชาวมลายู,** ๑๔๔.

[๗๐] “พระราชพงศาวดารกรุงเก่าฉบับหลวงประเสริฐ,” ใน **ประชุมพงศาวดารฉบับกาญจนาภิเษก เล่ม ๑ ,** ๒๑๕.

[๗๑] สุวิมล สุขเกษม, “ปัตตานีในปลายคริสต์ศตวรรษที่ ๑๗ ถึงต้นคริสต์ศตวรรษที่ ๑๙”,

อย่างไรก็ตามในช่วงครึ่งหลังคริสต์ศตวรรษที่ ๑๖ เมื่อเกิดเหตุการณ์ที่อยุธยาสู้รบกับพม่า ปัตตานีต้องส่งกองทัพไปช่วยรบ เหตุการณ์ที่ปรากฏในพระราชพงศาวดารกรุงเก่าฉบับหลวงประเสริฐที่ว่าพระยาศรีสุลต่านพระยาตานีมาช่วยรบแต่ "เป็นขบถ" สะท้อนให้เห็นว่าในสายตาอยุธยาแล้วปัตตานีอยู่ในฐานะรัฐประเทศราชเป็นส่วนหนึ่งของสยาม หลัง ค.ศ. ๑๓๖๔/ พ.ศ. ๒๑๐๗–สิ้นคริสต์ศตวรรษที่ ๑๖ เป็นช่วงที่ปัตตานีมีอิสระค่อนข้างมากเพราะอยุธยาเสียกรุงให้แก่พม่าเมื่อ ค.ศ. ๑๕๖๙/ พ.ศ. ๒๑๑๒ จากนั้นแม้จะกู้เอกราชได้แต่ก็ต้องติดศึกกับพม่าและเขมรต่อมาอีกนาน ปัตตานีหันมาสานสัมพันธ์กับอยุธยาอีกครั้งในสมัยสมเด็จพระนเรศวร เนื่องจากปัตตานีต้องเผชิญกับคู่แข่งโดยเฉพาะจากอาเจะห์ อารูยะโฮร์และปะหัง รวมถึงโปรตุเกสที่มะละกา นอกจากนี้ปัตตานียังถูกโจมตีและเผาเมืองจากโจรสลัดญี่ปุ่นในช่วงต้นคริสต์ศตวรรษที่ ๑๗ และมีการจลาจลของทาสชวาที่อยู่ในปัตตานีใน ค.ศ. ๑๖๑๓ / พ.ศ. ๒๑๕๖ การที่อยุธยาเริ่มฟื้นตัวอีกครั้งภายใต้การนำของสมเด็จพระนเรศวรซึ่งอยู่ในความทรงจำของชาวมลายูว่าเป็นนักรบที่เก่งกาจอย่างยิ่ง ปัตตานีจึงเลือกที่จะติดต่อกับอยุธยาเพราะในบริบทการแข่งขันระหว่างกลุ่มการค้าและเมืองท่าการค้าต่างๆบนคาบสมุทรมลายูและช่องแคบมะละกา การมีอยุธยาเป็นเจ้าประเทศราชช่วยให้รัฐมลายูอื่นๆที่คิดจะรุกรานปัตตานีต้องยับยั้งชั่งใจ[๓๒]

ความสัมพันธ์ระหว่างปัตตานีกับอยุธยาชะงักลงอีกครั้งเมื่ออยุธยามีปัญหาเรื่องการผลัดเปลี่ยนแผ่นดินหลังจากสมเด็จพระเจ้าทรงธรรมสิ้นพระชนม์และสมเด็จพระเจ้าปราสาททองขึ้นครองราชย์โดยการแย่งชิงราชสมบัติทำให้ราชินีอูงู (ค.ศ. ๑๖๒๔–๑๖๓๕/ พ.ศ. ๒๑๖๗–๒๑๗๘) ปฏิเสธที่จะถวายความจงรักภักดีเนื่องจากไม่มีความชอบธรรมทางการเมือง ในช่วงต้นทศวรรษ ๑๖๓๐ จึงเป็นช่วงที่ความสัมพันธ์ระหว่างปัตตานีเป็นไปอย่างตึงเครียดโดยอยุธยาได้ส่งกองพันมาตีปัตตานีใน ค.ศ. ๑๖๓๔/ พ.ศ. ๒๑๗๗ การจัดทัพมาตีปัตตานีอยุธยาขอความช่วยเหลือจาก VOC การที่ VOC ยินดีช่วยก็เพราะหวังเรื่องสิทธิพิเศษทาง

๔๗.

[๓๒] ชุลีพร วิรุณหะ, **บุหงารายา : ประวัติศาสตร์จากคำบอกเล่าของชาวมลายู,** ๑๔๘–๑๔๙.

การค้าคือการผูกขาดการส่งออกหนังกวาง เหตุการณ์ความตึงเครียดครั้งนี้ยุติลงด้วยการที่ปัตตานียอมส่งดอกไม้เงินและดอกไม้ทองเป็นบรรณาการให้สมเด็จพระเจ้าปราสาททองใน ค.ศ. ๑๖๓๗-๑๖๓๘/ พ.ศ. ๒๒๒๐-๒๒๒๑ สมัยสมเด็จพระนารายณ์ผู้ปกครองปัตตานีและสงขลาก็แข็งข้อกับอยุธยาอีกครั้ง ทางอยุธยาส่งกองทัพมาปราบเหตุการณ์ความไม่สงบของหัวเมืองทางใต้ครั้งนี้ยุติลงใน ค.ศ. ๑๖๘๐/ พ.ศ. ๒๒๒๓[๙๓]

สมัยสมเด็จพระเพทราชาอยุธยายกทัพมาตีปัตตานีอีกเพราะสงขลาและพัทลุงพยายามแข่งขันที่จะเข้ามีอำนาจในปัตตานี จนทำให้เกิดสงครามยืดเยื้อ โดยอยุธยาสนับสนุนพัทลุงซึ่งเป็นรองอยู่ในขณะนั้น ประกอบกับที่อยุธยาต้องการที่จะโจมตีปัตตานีแต่อยุธยาไม่สามารถตีปัตตานีได้ หลังจากนั้นตลอดปลายสมัยอยุธยาปัตตานีไม่อยู่ในอำนาจปกครองของอยุธยาแต่อย่างใดหากแต่อยู่ใต้อิทธิพลอยุธยาในบางเวลาเท่านั้น และใน ค.ศ. ๑๗๖๗/ พ.ศ. ๒๓๑๐ เมื่ออยุธยาเสียแก่พม่าบรรดาเมืองต่างๆที่เคยอยู่ภายใต้อำนาจของอยุธยาต่างพากันตั้งตัวเป็นอิสระและปกครองตนเองรวมทั้งปัตตานีด้วย[๙๔]

---

[๙๓] สุวิมล สุขเกษม, “ปัตตานีในปลายคริสต์ศตวรรษที่ ๑๗ ถึงต้นคริสต์ศตวรรษที่ ๑๙”, ๔๙ ; Dhiravat na Pombejra, “ A Political History of Siam under the Prasatthong Dynasty,1629-1688,” 176-183, 337-339. เอกสารฮอลันดาให้ข้อมูลว่าในการไปปราบปัตตานีและสงขลาครั้งนี้ลูกจ้าง VOC ชื่อ Hans-Jurgen Metsch ซึ่งติดตามกำลังสนับสนุนของกองทัพสยามไปปัตตานีใน ค.ศ. ๑๖๓๙/ พ.ศ.๒๒๒๒ ได้รับคำสั่งให้ทำลายปัตตานีให้ราบคาบเมื่ออยุธยายึดเมืองได้

[๙๔] สุวิมล สุขเกษม, “ปัตตานีในปลายคริสต์ศตวรรษที่ ๑๗ ถึงต้นคริสต์ศตวรรษที่ ๑๙”, ๔๙; ยงยุทธ ชูแว่น, “โครงสร้างประวัติศาสตร์ภาคใต้สมัยจารีต,” ใน **สรรพสาระประวัติศาสตร์-มนุษยศาสตร์ เล่ม ๑**, (กรุงเทพฯ : สามลดา, ๒๕๕๐), ๑๓๗.

ความสัมพันธ์ระหว่างปัตตานีกับอยุธยานั้นเมื่อพิจารณาแล้วเป็นความสัมพันธ์ในระบบบรรณาการ[๗๕] โดยปัตตานีอยู่ในฐานะประเทศราชของอยุธยา คำให้การลูกเรือสำเภาจีนจากปัตตานีช่วงปลายคริสต์ศตวรรษที่ ๑๗ หลายฉบับก็กล่าวตรงกันถึงเรื่องนี้คือ เรือหมายเลข ๔๘ วันที่ ๑๙ กรกฎาคม ๑๖๘๙/๒๒๓๒ เรือหมายเลข ๖๘ วันที่ ๓๑ กรกฎาคม ๑๖๙๐/๒๒๓๓ และเรือหมายเลข ๗๘ วันที่ ๘ กรกฎาคม ๑๖๙๑/๒๒๓๓ ที่ระบุว่าปัตตานีเป็นเมืองขึ้นของสยามมานานแล้ว[๗๖] อย่างไรก็ตามความสัมพันธ์ในระบบบรรณาการระหว่างอยุธยาปัตตานีไม่ได้ราบรื่นตลอด หลายครั้งที่ปัตตานีไม่ได้ส่งบรรณาการหรือดอกไม้เงินดอกไม้ทองให้อยุธยาดังได้ยกตัวอย่างบ้างแล้วข้างต้น

---

[๗๕] ความสัมพันธ์ในระบบบรรณาการหรือความสัมพันธ์ระหว่างรัฐใหญ่และรัฐเล็กปรากฏอยู่ทั่วไปในโครงสร้างทางการเมืองของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ในสมัยจารีต (คริสต์ศตวรรษที่ ๑๕–๑๘) ความสัมพันธ์แบบนี้รัฐใหญ่จะพยายามเข้าไปสร้างอิทธิพลทั้งทางด้านเศรษฐกิจและการเมือง และรัฐเล็กต้องยอมรับอำนาจของรัฐใหญ่โดยการส่งเครื่องบรรณาการให้เพื่อแลกเปลี่ยนกับการคุ้มครองและผลประโยชน์อื่นๆ ลักษณะของความสัมพันธ์แบบนี้ศูนย์กลางอำนาจใหญ่เพียงแต่เป็นผู้รับรองสถานะของรัฐเล็ก โดยมิได้เข้าไปยุ่งเกี่ยวกับการเมืองภายในของรัฐเหล่านี้ ยงยุทธ ชูแว่น, “ประวัติศาสตร์ตัวตนของรัฐปัตตานีในสมัยจารีต (คริสต์ศตวรรษที่ ๑๕–๑๘),” **วารสารมนุษยศาสตร์สังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยทักษิณ:** ๑๐๐.

[๗๖] Yoneo Ishii, ed, **The Junk Trade from Southeast Asia : Translations from the Tôsen Fusentsu-gaki, 1674–1723,** 115, 118–119.

สารัตถวิพากษ์ของคำให้การลูกเรือสำเภาจีนเรื่องเมืองปัตตานี

เอกสารคำให้การลูกเรือชาวจีนจากปัตตานีมีสาระที่น่าสนใจนำมาศึกษาหลายประเด็นดังต่อไปนี้

รายงานสถานการณ์ทางการเมือง

คำให้การลูกเรือสำเภาจีนจากปัตตานีให้ข้อมูลสถานการณ์ทางการเมืองของปัตตานีและอยุธยาไว้หลายเรื่องซึ่งบางเรื่องไม่ปรากฏในเอกสารอื่น

๑. เหตุการณ์ ค.ศ. ๑๖๘๘/ พ.ศ. ๒๒๓๑ กับปัตตานี

เหตุการณ์ ค.ศ. ๑๖๘๘/ พ.ศ. ๒๒๓๑ หรือเหตุการณ์ช่วงปลายรัชกาลสมเด็จพระนารายณ์ที่นำไปสู่การเปลี่ยนแปลงจากราชวงศ์ปราสาททองเป็นบ้านพลูหลวง เหตุการณ์นี้ปรากฏในคำให้การฯ ๓ ฉบับคือ เรือหมายเลข ๔๘ วันที่ ๑๙ กรกฎาคม ค.ศ. ๑๖๘๙/ พ.ศ. ๒๒๓๒ เรือหมายเลข ๖๘ วันที่ ๓๑ กรกฎาคม ค.ศ. ๑๖๙๐/ พ.ศ. ๒๒๓๓ และเรือหมายเลข ๗๘ วันที่ ๘ กรกฎาคม ค.ศ. ๑๖๙๐/ พ.ศ. ๒๒๓๓ จากวันที่ในคำให้การฯจะเห็นได้ว่าราว ๑ ปีหลังจากสมเด็จพระนารายณ์สวรรคต(๑๑ กรกฎาคม ค.ศ. ๑๖๘๘/ พ.ศ. ๒๒๓๑) ข้อมูลเรื่องนี้ก็ได้รายงานต่อเจ้าหน้าที่ญี่ปุ่นในเมืองนางาซากิ ข้อมูลบางเรื่องสอดคล้องกับคำให้การลูกเรือสำเภาจีนจากอยุธยานั่นคือ สมเด็จพระนารายณ์ถูกเสนาบดีชาวอังกฤษคนหนึ่งลอบปลงพระชนม์เพื่อขึ้นครองอำนาจ เสนาบดีสยามคนหนึ่งไม่พอใจเรื่องความไม่จงรักภักดีของเสนาบดีอังกฤษที่ทำให้บรรดาเมืองขึ้นเอาใจออกห่าง เสนาบดีสยามคนนี้จึงสังหารเสนาบดีอังกฤษผู้ทรยศและนำกำลังเข้ายึดราชบัลลังก์แทน[๓๗]

อย่างไรก็ตาม มีข้อมูลเรื่องปัตตานีบางส่วนไม่สอดคล้องกันโดยคำให้การลูกเรือสำเภาจีนจากอยุธยาระบุว่า เมื่อข่าวการยึดอำนาจของ

---

[๓๗] Yoneo Ishii, ed, **The Junk Trade form Southeast Asia : Translations from the Tôsen Fusentsu-gaki, 1674-1723,** 118.

พระเพทราชาไปถึงนครศรีธรรมราชและปัตตานีเมืองขึ้นของสยาม ตอนแรกทั้งนครศรีธรรมราชและปัตตานีคิดส่งกองทัพมาช่วยระงับเหตุกบฏในอยุธยา แต่เมื่อทราบว่าพวกอังกฤษออกจากสยามแล้วและพระอนุชาทั้งสองพระองค์รวมทั้งพระราชบุตรบุญธรรมถูกประหารแล้ว ไม่สามารถทำอะไรได้จึงระงับแผนส่งกำลังไปช่วย ส่วนกองทัพที่ออกเดินทางไปอยุธยาได้ครึ่งทางแล้วก็ถอยกลับมาที่เดิม ขณะที่คำให้การลูกเรือสำเภาจีนจากปัตตานีให้ข้อมูลว่าเมื่อกษัตริย์สยาม (สมเด็จพระนารายณ์) สิ้นพระชนม์ ขุนนางชั้นผู้ใหญ่ (สมเด็จพระเพทราชา) ขึ้นครองราชย์แทนทำให้เมืองขึ้นของอยุธยากระด้างกระเดื่อง หนึ่งในเมืองขึ้นคือปัตตานีซึ่งอยู่ห่างจากสยามทางทะเล ๘๐๐ ลี้ เพื่อประท้วงการยึดอำนาจที่เกิดขึ้นปัตตานีส่งกองทหารประมาณ ๑๕,๐๐๐ นายมาตีอยุธยา แต่กลับถูกอยุธยาปราบอย่างราบคาบ หลังพ่ายแพ้ปัตตานียอมส่งบรรณาการให้อยุธยา ปัจจุบันนี้ปัตตานีเป็นเมืองขึ้นสยามตามเดิม

นอกจากนี้คำให้การลูกเรือสำเภาจีนจากปัตตานียังให้ข้อมูลบางเรื่องที่น่าสนใจคือจากสถานการณ์ความวุ่นวายในอยุธยาผู้ปกครองปัตตานีถือโอกาสส่งทหาร ๑๐,๐๐๐ คน เข้ายึดเมืองลิกอร์หรือนครศรีธรรมราช อยุธยาจึงส่งกองทัพไปสมทบกับกองทัพนครศรีธรรมราชขับไล่ปัตตานีออกไปและยังได้ส่งทูตนำพระราชสาสน์ไปตักเตือนและยื่นของเสนอให้เจรจาประนีประนอมโดยสันติ ปัตตานีซาบซึ้งกับไมตรีของสยามจึงยอมรับข้อเสนอและกลับไปส่งเครื่องราชบรรณาการให้อยุธยาตามเดิม๗๘เรื่องปัตตานีส่งกองทัพยึดเมืองนครศรีธรรมราชนี้ปรากฏในคำให้การลูกเรือสำเภาจีนจากปัตตานี ๒ ฉบับ ขณะที่เอกสารของไทยไม่กล่าวถึงเรื่องนี้แต่กลับมีข้อมูลว่าเมื่อสมเด็จพระเพทราชาขึ้นเป็นกษัตริย์ พระยายมราช

---

[๗๘] Yoneo Ishii, ed, **The Junk Trade form Southeast Asia : Translations from the Tôsen Fusentsu-gaki, 1674-1723,** 51, 115-116, 118-119. คำให้การลูกเรือสำเภาจีนจากปัตตานี เรือหมายเลข ๗๘ วันที่ ๘ กรกฎาคม ค.ศ. ๑๖๙๐/ พ.ศ. ๒๒๓๓ กล่าวว่า ปีก่อนปีที่แล้วมีสถานการณ์ไม่สงบเกิดขึ้นในสยาม ปัตตานีกระด้างกระเดื่องและพยายามโจมตีนครศรีธรรมราชเมืองขึ้นแห่งหนึ่งของสยามที่อยู่ห่างจากปัตตานีออกไปโดยการเดินเท้าประมาณ ๒๐ วัน ผู้คนส่วนใหญ่คิดว่าปัตตานีน่าจะยึดนครศรีธรรมราชได้ภายในไม่กี่วัน แต่บางคนไม่คิดว่าจะเป็นไปได้ นี่คือเรื่องราวที่ลูกเรือได้ยินมาขณะที่เดินทางออกจากปัตตานี

(สังข์) เจ้าเมืองนครราชสีมาแข็งเมืองไม่ยอมลงมาถวายบังคมรับพระราชทานน้ำพระพิพัฒน์สัตยา สมเด็จพระเพทราชาจึงยกทัพไปปราบและล้อมเมืองอยู่ ๓ ปี เมื่อเห็นว่าจะต้านทานทัพกรุงไม่ได้พระยายมราช (สังข์) จึงหนีมาอยู่นครศรีธรรมราชช่องสุมชาวเมืองนครคิดกบฏ สมเด็จพระเพทราชาจึงส่งทัพทหาร ๑๕,๐๐๐ คนมาปราบ พระยายมราช (สังข์) ตายในที่รบ[๓๙] สถานการณ์ความวุ่นวายที่เกิดใน ค.ศ. ๑๖๘๘/ พ.ศ. ๒๒๓๑ นี้คงเป็นเหตุผลหนึ่งที่ทำให้ไม่มีเรือจากปัตตานีไปเทียบท่าเมืองนางาซากิในปีนั้น

๒. ปัตตานีไม่ส่งบรรณาการให้อยุธยา

ความสัมพันธ์ในระบบบรรณาการระหว่างปัตตานีกับอยุธยาเริ่มมีปัญหานับตั้งแต่ราชวงศ์ปราสาททอง และเมื่อสมเด็จพระเพทราชาขึ้นครองราชย์ด้วยการแย่งชิงราชบัลลังก์จากสมเด็จพระนารายณ์ ยิ่งทำให้ผู้ปกครองปัตตานีเห็นว่าพระองค์ไม่มีสิทธิธรรมในการขึ้นเป็นกษัตริย์ การแสดงความจงรักภักดีโดยการส่งเครื่องราชบรรณาการจึงเริ่มมีปัญหานับตั้งแต่พระองค์ขึ้นครองราชย์สมบัติใน ค.ศ. ๑๖๘๘/ พ.ศ. ๒๒๓๑ ดังกล่าวแล้วในหัวข้อก่อน นอกจากนี้ใน ค.ศ. ๑๖๙๑–๑๖๙๒/ พ.ศ. ๒๒๓๔–๒๒๓๕ เอกสารฮอลันดาระบุว่าอยุธยายกทัพมาตีปัตตานี เรื่องการยกทัพมาตีปัตตานีในปีนี้ไม่ปรากฏในเอกสารของไทย

ข้อมูลที่ใกล้เคียงกับเหตุการณ์นี้คือเรื่องพระยายมราช (สังข์) แข็งเมือง โดยพระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม) เล่าว่า พระยายมราช (สังข์) แข็งเมือง ค.ศ. ๑๖๘๒/ พ.ศ. ๒๒๒๕ จนทัพกรุงศรีอยุธยายกมาล้อม ๓ ปี ใน ค.ศ. ๑๖๙๓/ พ.ศ. ๒๒๓๖ พระยายมราช (สังข์) หนีมาอยู่นครศรีธรรมราช ข้อมูลในพระราชพงศาวดารนี้มีปัญหาเพราะเป็นที่รับรู้กันว่าสมเด็จพระนารายณ์สวรรคต ค.ศ. ๑๖๘๘/ พ.ศ. ๒๒๓๑ ดังนั้นเหตุการณ์แข็งเมือง ค.ศ. ๑๖๘๒/ พ.ศ. ๒๒๒๕ จึงไม่น่าถูกต้อง อย่างไรก็ดี ข้อมูลในคำให้การลูกเรือสำเภาจีนจากปัตตานีช่วง ค.ศ. ๑๖๙๓–๑๖๙๕/ พ.ศ. ๒๒๓๕–๒๒๓๗ จำนวน ๔ ฉบับ สอดคล้องกับเอกสารฮอลันดาโดยเล่าว่าในช่วง ค.ศ. ๑๖๙๑–๑๖๙๒/ พ.ศ.

---

[๓๙] “พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับพันจันทนุมาศ(เจิม),” ใน **ประชุมพงศาวดาร ฉบับกาญจนาภิเษก เล่ม ๓,** ๔๑๓.

๒๒๓๔–๒๒๓๕ ปัตตานีไม่ส่งบรรณาการให้อยุธยา อยุธยาจึงส่งทัพลงปราบผู้ปกครองปัตตานีและประชาชนจึงหนีไปซ่อนตัวบนภูเขา แต่สุดท้ายผู้ปกครองปัตตานีก็ยอมจำนนและตกลงส่งบรรณาการให้อยุธยาตามเดิม[๘๐]

นอกจากนี้เรื่องปัตตานีไม่ส่งเครื่องบรรณาการให้อยุธยาจนทำให้อยุธยาส่งกองทัพลงไปปราบนี้ยังปรากฏในคำให้การลูกเรือสำเภาจีนจากอยุธยาในช่วง ค.ศ. ๑๖๙๑–๑๖๙๔/ พ.ศ. ๒๒๓๔–๒๒๓๗/ จำนวน ๘ ฉบับด้วย แต่เป็นที่น่าสังเกตว่าคำให้การลูกเรือสำเภาจีนจากอยุธยาจะให้ข้อมูลจำนวนทหารจำนวนเรือที่ส่งไปปราบปัตตานีไว้ด้วย ขณะที่คำให้การลูกเรือสำเภาจีนจากปัตตานีไม่ได้กล่าวถึง ทั้งนี้เป็นเพราะการจัดเตรียมทัพในอยุธยาคงเป็นเรื่องใหญ่ทำให้ลูกเรือชาวจีนพอที่จะประมาณการจำนวนเรือและทหารได้[๘๑]จากข้อมูลของคำให้การลูกเรือสำเภาจีนทั้งจากปัตตานีและอยุธยาที่กล่าวไว้ตรงกันเรื่องเหตุการณ์ที่ปัตตานีแข็งเมืองช่วง ค.ศ. ๑๖๙๑–๑๖๙๒/ พ.ศ. ๒๒๓๔–๒๒๓๕ และเรื่องผู้ปกครองปัตตานีหนีไปซ่อนตัวบนภูเขา (เรื่องซ่อนตัวบนภูเขานี้ไม่ปรากฏในเอกสารอื่น) แสดงให้เห็นว่าเอกสารคำให้การลูกเรือชาวจีนเป็นเอกสารร่วมสมัยที่มีคุณค่าและน่าสนใจ

การปฏิเสธไม่ส่งบรรณการของปัตตานีถ้าจะว่าไปแล้วก็มิใช่เรื่องแปลกแต่อย่างใด เนื่องจากความสัมพันธ์ในระบบบรรณาการเป็นความสัมพันธ์ระหว่างรัฐใหญ่และรัฐเล็ก ปัตตานีเองก็ตั้งอยู่ระหว่าง ๒ รัฐใหญ่คืออยุธยาทางทิศเหนือกับมะละกาและยะโฮร์ทางทิศใต้ที่ต่างพยายามแข่งขันกันมีอำนาจเหนือปัตตานี[๘๒]

---

[๘๐] Yoneo Ishii, ed, **The Junk Trade from Southeast Asia : Translations from the Tôsen Fusentsu-gaki, 1674–1723,** 120–124. ข้อมูลจากคำให้การฯระบุว่าทัพจากสยามต้องประสบปัญหาในการปราบปัตตานีนอกจากใช้วิธีหนีไปอยู่บนภูเขาแล้ว ปัตตานียังใช้วิธีวางยาพิษในน้ำทำให้ทหารเจ็บป่วยล้มตาย

[๘๑] Ibid., 59–64, 66, 68, 72–74. จำนวนทหารและเรือที่ส่งไปปราบไม่สอดคล้องกันนักในคำให้การลูกเรือสำเภาจีนฯ แต่ละฉบับ แต่โดยภาพรวมแล้วอยู่ที่เรือ ๑๐๐ ลำ ทหาร ๑๐,๐๐๐ คน (บางฉบับว่า ๒๐,๐๐๐ คน บางฉบับ ๕๐,๐๐๐ คน)

[๘๒] ยงยุทธ ชูแว่น, “ประวัติศาสตร์ตัวตนของรัฐปัตตานีในสมัยจารีต (คริสต์ศตวรรษที่ ๑๕–๑๘),” **วารสารมนุษยศาสตร์สังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยทักษิณ,** ๖๘.

นอกจากนี้การที่ปัตตานีรับและนำศาสนาอิสลามมาปฏิบัติย่อมทำให้ปัตตานีมีวัฒนธรรมใกล้เคียงกับโลกมลายูมากกว่าอยุธยา เป็นที่น่าสังเกตว่าคำให้การลูกเรือสำเภาจีนจากปัตตานี ๘ ฉบับจาก ๑๘ ฉบับให้ข้อมูลว่าปัตตานีเป็นเมืองในชวา[๘๓]การให้ข้อมูลเช่นนี้คงเป็นเรื่องเข้าใจผิดเมื่อพิจารณาตามลักษณะภูมิศาสตร์ที่ตั้งของปัตตานี แต่ก็มีข้อให้น่าคิดว่าการที่ลูกเรือชาวจีนให้การดังนี้อาจเป็นการมองจากเรื่องความใกล้ชิดทางวัฒนธรรมระหว่างปัตตานีและรัฐอื่นๆในโลกมลายู

๓. ความสัมพันธ์ระหว่างปัตตานีกับนครศรีธรรมราช

คำให้การลูกเรือสำเภาจีนจากปัตตานีไม่เพียงให้ข้อมูลของอยุธยาซึ่งเป็นนครหลวงของสยามเท่านั้น แต่ยังให้ข้อมูลเรื่องความสัมพันธ์ของปัตตานีกับนครศรีธรรมราชหัวเมืองทางใต้ของอยุธยาด้วยแม้จะไม่มากนักก็ตาม ดังปรากฏในคำให้การเรือหมายเลข ๑๓ วันที่ ๑๕ สิงหาคม ค.ศ. ๑๖๗๕/ พ.ศ. ๒๒๑๘ ที่เล่าว่า "...นับตั้งแต่โบราณมาดินแดนปัตตานีมีราชินีปกครอง มีผู้สำเร็จราชการชื่อว่า "กษัตริย์องค์ที่ ๓" (Third King) "กษัตริย์องค์ที่ ๓" องค์สุดท้ายไม่มีความยุติธรรมจนทำให้ข้าราชบริพารคนหนึ่งลุกขึ้นมาปฏิวัติต่อต้านและปลงพระชนม์พระองค์ในเดือน ๓ ปีฉลู (ปีก่อนปีที่แล้ว) ก่อนจะตั้งตนเป็นผู้สำเร็จราชการแทนและเรียกตัวเองว่า "กษัตริย์องค์ที่ ๓" เช่นกัน บรรดาโอรสและธิดาของผู้สำเร็จราชการคนก่อนจึงหนีไปนครศรีธรรมราชของสยามเพื่อขอความช่วยเหลือ และผู้ปกครองนครศรีธรรมราชให้กำลังคน ๑๐,๐๐๐ คน กลับมาแก้แค้น..." ส่วนคำให้การฯเรือหมายเลข ๖๘ วันที่ ๓๑ กรกฎาคม ค.ศ. ๑๖๙๐/ พ.ศ. ๒๒๓๓ และเรือหมายเลข ๗๘ วันที่ ๘ กรกฎาคม ค.ศ. ๑๖๙๐/ พ.ศ. ๒๒๓๓ ให้ข้อมูลเรื่องเหตุการณ์ ค.ศ. ๑๖๘๘/ พ.ศ. ๒๒๓๑ ที่สมเด็จพระเพทราชาขึ้นมาเป็นกษัตริย์ทำให้ปัตตานีถือโอกาสที่เกิดความไม่สงบในอยุธยายกทัพ ๑๐,๐๐๐ คนมาโจมตีนครศรีธรรมราช ข้อมูลเรื่องปัตตานียกทัพมาโจมตีนครศรีธรรมราชด้วยกำลัง ๑๐,๐๐๐ คน นี้ปรากฏในคำให้การลูกเรือชาวจีนจากเมืองนครศรีธรรมราชด้วย[๘๔]

---

[๘๓] Yoneo Ishii, ed , Yoneo Ishii, ed, **The Junk Trade from Southeast Asia : Translations from the Tôsen Fusentsu-gaki, 1674-1723,** 118-119, 121, 123-126.

[๘๔] Ibid., 105, 118-119, 134.

ข้อมูลในคำให้การฯ ข้างต้น ทำให้เห็นความสัมพันธ์ระหว่างปัตตานีกับนครศรีธรรมราชใน ๒ ลักษณะคือ ความสัมพันธ์ที่แนบชิดเป็นพันธมิตรและความสัมพันธ์ที่ขัดแย้งกันในเรื่องอำนาจ ในกรณีแรกเห็นจากเมื่อทางปัตตานีมีปัญหาได้ไปขอความช่วยเหลือจากนครศรีธรรมราช (ข้อมูลในคำให้การฯเรือหมายเลข ๑๓ ดูแล้วค่อนข้างคลุมเครือเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นไม่พบหลักฐานอื่นกล่าวถึง[๘๕])ความใกล้ชิดระหว่างปัตตานีกับนครศรีธรรมราชถ้าย้อนดูในประวัติศาสตร์มีมานานแล้วนับตั้งแต่ปัตตานีเคยเป็นหนึ่งในเมือง ๑๒ นักษัตรของนครศรีธรรมราช นอกจากนั้นปัตตานีกับนครศรีธรรมราชยังมีความสัมพันธ์ทางเครือญาติกันด้วย ฮิกายัต ปัตตานี ให้ข้อมูลว่า ราชินีอูงู (ค.ศ. ๑๖๒๔–๑๖๓๕/ พ.ศ. ๒๑๖๗–๒๑๗๘) แห่งปัตตานี เคยยกพระธิดาคือ ราจากุนิง (ค.ศ. ๑๖๓๕–๑๖๘๘/ พ.ศ. ๒๑๗๘–๒๒๓๑) ให้แต่งงานกับออกญาเดโช ซึ่งหลักฐานไทยและดัตช์ว่าเป็นเจ้าเมืองพัทลุงและเป็นบุตรชายของเจ้าเมืองนครศรีธรรมราชในตอนนั้น (ค.ศ. ๑๖๒๐/ พ.ศ. ๒๑๖๓)[๘๖]อย่างไรก็ตาม ความสัมพันธ์จากการแต่งงานครั้งนี้คงอยู่ไม่นานเพราะต่อมาราจากุนิงถูกพระราชทานให้สมรสกับสุลต่าน Abdul Jalil Syah แห่งยะโฮร์แทน[๘๗]

---

[๘๕] ความคลุมเครือของเรื่องเล่าที่ปรากฏในคำให้การฯเรือหมายเลข ๑๓ ส่วนหนึ่งอาจมาจากผู้ให้ข้อมูลไม่ล่วงรู้เหตุการณ์แท้จริง ประกอบกับไม่หลักฐานร่วมสมัยอื่นๆช่วยตรวจสอบ นอกจากนี้ประวัติศาสตร์ปัตตานีตั้งแต่ปลายคริสต์ศตวรรษที่ ๑๗ จนถึงคริสต์ศตวรรษที่ ๑๘ ก็ยังมีความสับสนไม่ชัดเจนอยู่หลายตอน ยงยุทธ ชูแว่น, “ประวัติศาสตร์ตัวตนของรัฐปัตตานีในสมัยจารีต (คริสต์ศตวรรษที่ ๑๕–๑๘),” **วารสารมนุษยศาสตร์สังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยทักษิณ,** ๙๒–๙๓.

[๘๖] ชุลีพร วิรุณหะ, **บุหงารายา : ประวัติศาสตร์จากคำบอกเล่าของชาวมลายู,** ๑๓๒, ๑๔๓. เรื่องช่วงปีครองราชย์ของราชินีกูนิงยังคงเป็นประเด็นที่ไม่สามารถหาข้อยุติได้ ถ้าตามการวิเคราะห์ของ Teeuw และ Wyatt ว่าสิ้นสุดในปี ๑๖๘๘/๒๒๓๑ หลังจากนั้นราชวงศ์กลันตันเข้ามามีอำนาจ แต่จากการค้นคว้าของอัลฟาตินี (Ahmed Fathy–Al–Fatani) ที่ใช้หลักฐานจากกลันตันเสนอว่ารัชสมัยของราชินีกุนิงน่าจะสิ้นสุดลงตั้งแต่ประมาณต้นทศวรรษ ๑๖๕๐

[๘๗] ยงยุทธ ชูแว่น, “ประวัติศาสตร์ตัวตนของรัฐปัตตานีในสมัยจารีต (คริสต์ศตวรรษที่ ๑๕–๑๘),” **วารสารมนุษยศาสตร์สังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยทักษิณ,** ๗๘.

ส่วนเหตุการณ์ที่ปัตตานีโจมตีนครศรีธรรมราชน่าจะมาจากการที่นครศรีธรรมราชเปรียบเสมือนตัวแทนอำนาจของอยุธยาและทำหน้าที่ควบคุมดูแลปัตตานี เมื่อปัตตานีเติบโตขึ้นจากการขยายตัวของการค้าในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ในช่วงปลายคริสต์ศตวรรษที่ ๑๕ ถึงปลายคริสต์ศตวรรษที่ ๑๗[๘๘]ปัตตานีจึงต้องการขยายอำนาจของตนเองออกไป โดยปัตตานีพยายามสานสัมพันธ์กับรัฐมลายูอื่นๆทั้งยะโฮร์ กลันตัน[๘๙]ส่วนหนึ่งเพื่อต่อต้านอยุธยาที่ปัตตานีต้องส่งบรรณาการให้ ดังนั้นเมื่ออยุธยามีปัญหาภายในปัตตานีจึงไม่ลังเลที่จะยกทัพมาตีนครศรีธรรมราช เหตุการณ์ที่ปัตตานียกทัพมาตีนครศรีธรรมราชไม่ได้เพิ่งเกิดขึ้นครั้งแรกใน ค.ศ. ๑๖๘๘/ พ.ศ. ๒๒๓๑ หากก่อนหน้านั้นใน ค.ศ. ๑๖๓๐/ พ.ศ. ๒๑๗๓ ปัตตานีก็เคยยกทัพมาตีนครศรีธรรมราชแล้ว[๙๐]นอกจากนี้เมื่อปัตตานีไม่ส่งบรรณาการหรือกระด้างกระเดื่องนครศรีธรรมราชมักเป็นสถานที่รวมกองทัพของอยุธยาที่ส่งมาปราบเกือบทุกครั้งเช่น เหตุการณ์ปราบกบฏปัตตานีช่วงต้นรัชกาลสมเด็จพระเจ้าปราสาททองใน ค.ศ. ๑๖๓๔/ พ.ศ. ๒๑๗๗ ค.ศ. ๑๖๙๑/ พ.ศ. ๒๒๓๔[๙๑]เหตุการณ์หลังนี้มีบอกเล่าอยู่ในคำให้การลูกเรือสำเภาจีนจากเมืองนครศรีธรรมราชด้วย

๔. การปกครองโดยราชินี

คำให้การลูกเรือสำเภาจีนจากปัตตานีจำนวน ๖ ฉบับ ที่ระบุ ค.ศ. ๑๖๗๕/ พ.ศ. ๒๒๑๘, ค.ศ. ๑๖๘๗/ พ.ศ. ๒๒๓๐, ค.ศ. ๑๖๘๙/ พ.ศ. ๒๒๓๒, ค.ศ. ๑๖๙๐/ พ.ศ. ๒๒๓๓, ค.ศ. ๑๖๙๓/ พ.ศ. ๒๒๓๖ และ ค.ศ. ๑๖๙๔/ พ.ศ. ๒๒๓๗ ให้ข้อมูลว่าผู้ปกครองปัตตานีเป็นผู้หญิงหรือเป็นราชินีเช่นเดียวกับ

---

[๘๘] ยงยุทธ ชูแว่น, “ประวัติศาสตร์ตัวตนของรัฐปัตตานีในสมัยจารีต (คริสต์ศตวรรษที่ ๑๕–๑๘),” **วารสารมนุษยศาสตร์สังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยทักษิณ,** ๗๐–๗๑.

[๘๙]รายละเอียดใน เรื่องเดียวกัน, ๗๖–๘๔.

[๙๐] เรื่องเดียวกัน, ๗๙.

[๙๑] Dhiravat na Pombejra, “A Political History of Siam under the Prasatthong Dynasty,1629–1688”, 177 ; Yoneo Ishii, ed, **The Junk Trade from Southeast Asia : Translations from the Tôsen Fusentsu–gaki, 1674–1723,** 135–136.

คำให้การลูกเรือชาวจีนจากอยุธยาช่วง ค.ศ. ๑๖๙๑–๑๖๙๒/ พ.ศ. ๒๒๓๔–๒๒๓๕ ข้อมูลทั้ง ๒ ส่วนนี้กล่าวตรงกันว่าผู้ปกครองของปัตตานีเป็นผู้หญิงมานานหลายชั่วคนแล้ว แต่คำให้การลูกเรือสำเภาจีนจากปัตตานีมีข้อมูลรายละเอียดมากกว่าเช่นว่า ตำแหน่งราชินีเป็นการสืบสายโลหิต ราชินีต้องเป็นพรหมจรรย์ห้ามมีสวามี และในการบริหารราชการนั้นมีผู้ชายเป็นผู้ทำหน้าที่ทั้งหมด อย่างไรก็ดีข้อมูลในคำให้การฯ บางฉบับก็ขัดแย้งกันเอง เช่นคำให้การเรือหมายเลข ๖๖ ลงวันที่ ๒๘ สิงหาคม ค.ศ. ๑๖๙๔/ พ.ศ. ๒๒๓๗ ระบุว่าตำแหน่งราชินีไม่ต้องสืบสายโลหิต ราชินีคนต่อไปจะมาจากครอบครัวขุนนางหรือสามัญชนก็ได้[๙๒]

ข้อมูลบางเรื่องเกี่ยวกับราชินีผู้ปกครองปัตตานีนี้เมื่อตรวจสอบกับหลักฐานทางประวัติศาสตร์ไม่ถูกต้องนัก เช่นที่ว่าปัตตานีมีราชินีปกครองมาแต่โบราณ ข้อมูลจากฮิกายัต ปัตตานี ชี้ให้เห็นว่าปัตตานีมีกษัตริย์ปกครองมาก่อนกษัตริย์ราชวงศ์แรกคือ ศรีวังสาซึ่งมีอำนาจมาตั้งแต่ก่อนคริสต์ศตวรรษที่ ๑๖ จากความรุ่งเรืองทางการค้า กษัตริย์ปัตตานีผูกขาดการค้ากับต่างประเทศทำให้ขุนนางในราชสำนักและกลุ่มพ่อค้าต่างๆไม่พอใจเป็นอย่างมาก โดยเฉพาะขุนนางที่พยายามแสวงหาผลประโยชน์ทางด้านการค้าและเป็นชนชั้นใหม่ที่เรียกว่า โอรังค–ยา (Orang Kaya) หรือขุนนางพ่อค้า ขุนนางเหล่านี้หาโอกาสแทรกแซงและจำกัดอำนาจกษัตริย์ โอกาสของขุนนางเหล่านี้มาถึงในทศวรรษ ๑๕๗๐ เมื่อสุลต่านมุดฮัฟฟาร์ ชาห์ สิ้นพระชนม์ลง ผู้สืบทอดอำนาจต่อมาคือสุลต่านมันซูร์ ชาห์ ผู้เป็นอนุชา

---

[๙๒] Yoneo Ishii, ed, **The Junk Trade from Southeast Asia : Translations from the Tôsen Fusentsu–gaki, 1674–1723,** 59–63, 105, 113, 115, 119–122. คำให้การลูกเรือชาวจีนจากปัตตานีเรือหมายเลข ๖๖ วันที่ ๒๘ สิงหาคม ค.ศ. ๑๖๙๔/ พ.ศ. ๒๒๓๗ เล่าเรื่องผู้ที่จะเป็นราชินีของปัตตานีไว้แปลกพอควรโดยว่า เมื่อมีสัญญาณพิเศษบอกเหตุว่าราชินีองค์ต่อไปประสูติแล้วและพิสูจน์ได้ว่าผู้นั้นเป็นราชินีที่แท้จริงประชาชนก็จะยอมรับพระองค์ขึ้นเป็นราชินีของพวกเขา ผู้คนเชื่อกันว่าเมื่อราชินีองค์ใหม่ประสูติราชินีองค์เดิมก็กำลังจะสิ้นพระชนม์ ผู้คนจะเริ่มเตรียมงานพระศพและอัญเชิญราชินีองค์ใหม่ขึ้นครองราชย์

เมื่อสุลต่านมันซูร์ ชาห์ สิ้นพระชนม์ก็เริ่มเกิดความวุ่นวายขึ้นทั้งนี้เพราะสุลต่านทั้งสองพระองค์ต่างมีรัชทายาทที่มีสิทธิในราชบัลลังก์ ภายหลังความวุ่นวายยุติลงบรรดาขุนนางของปัตตานีได้ตกลงแต่งตั้งรัชทายาทที่เป็นหญิงขึ้นเป็นผู้ปกครองสืบต่อกันมา ๔ พระองค์คือ ราชินีฮีเยา (Raja Hijan ค.ศ. ๑๕๘๔–๑๖๑๖/ พ.ศ. ๒๑๒๗–๒๑๕๙ ราชินีบีรู (Raja Biru ค.ศ. ๑๖๑๖–๑๖๒๔/ พ.ศ. ๒๑๕๙–๒๑๖๗ ราชินีอูงู (Raja Ungu ๑๖๒๔–๑๖๓๕/๒๑๖๗–๒๑๗๘) และราชินีกุนิง (Raja Kuning ค.ศ. ๑๖๓๕–๑๖๘๘?/ พ.ศ. ๒๑๗๘–๒๒๓๑?) ราชินีสามองค์แรกพระองค์แรกคือพระธิดาของสุลต่านมันซูร์ ชาห์ ส่วนราชินีกุนิงน่าจะเป็นพระธิดาของราชินีอูงู[๙๓] ฉะนั้นผู้ปกครองหญิงของปัตตานีน่าจะเริ่มต้นในช่วง ค.ศ. ๑๕๘๔/ พ.ศ. ๒๑๒๗ สมัยราชินีฮีเยา ส่วนข้อมูลที่ว่าราชินีต้องถือพรหมจรรย์ไม่มีสามีก็ไม่ถูกต้องเพราะราชินีกูนิงเป็นพระธิดาของราชินีอูงู และราชินีกูนิงก็เคยสมรสกับออกญาเดโชและสุลต่านยะโฮร์ดังกล่าวแล้วข้างต้น

หลังจากราชวงศ์ศรีวังสา ปัตตานีปกครองโดยราชวงศ์กลันตันซึ่งในสมัยนี้มีราชินีปกครองด้วยเช่นกัน อย่างไรก็ตามเรื่องจำนวนราชินีในสมัยราชวงศ์กลันตันยังคงเป็นที่ถกเถียงกันอยู่ ทิวและวัยอาจว่ามี ๑ องค์คือ รายาเดวี (Raja Dewi ค.ศ. ๑๗๑๐–๑๗๑๙/ พ.ศ. ๒๒๕๓–๒๒๖๒) ขณะที่ข้อมูลของอัล ฟาตินี ที่ไปค้นคว้าข้อมูลจากกลันตันระบุว่ามีราชินี ๓ พระองค์คือ ราชินีมัสกลันตัน (Raja Mas Kelantan ค.ศ. ๑๖๗๐–๑๖๙๘/ พ.ศ. ๒๒๑๓–๒๒๔๑) ราชินีมัสจายัม (Raja Mas Jayam ค.ศ. ๑๖๙๘–๑๗๐๒,๑๗๑๖–๑๗๑๘/ พ.ศ. ๒๒๔๑–๒๒๔๕,๒๒๕๙–๒๒๖๑) และราชินีเดวี (Raja Dewi ค.ศ. ๑๗๐๒–๑๗๑๑/ พ.ศ. ๒๒๔๕–๒๒๕๔)[๙๔]

---

[๙๓] ยงยุทธ ชูแว่น, “ประวัติศาสตร์ตัวตนของรัฐปัตตานีในสมัยจารีต (คริสต์ศตวรรษที่ ๑๕–๑๘),” **วารสารมนุษยศาสตร์สังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยทักษิณ :** ๘๕–๘๘.

[๙๔] เรื่องเดียวกัน, ๙๓–๙๔ ; สุวิมล สุขเกษม, “ปัตตานีในปลายคริสต์ศตวรรษที่ ๑๗ ถึงต้นคริสต์ศตวรรษที่ ๑๙”,๖๔.

ความสับสนเรื่องนี้ข้อมูลจากคำให้การลูกเรือสำเภาจีนเมืองปัตตานีดูจะสนับสนุนข้อเสนอของอัล ฟาตินี เพราะคำให้การฯ นับตั้งแต่ ค.ศ. ๑๖๘๙/ พ.ศ. ๒๒๓๒, ค.ศ. ๑๖๙๐/ พ.ศ. ๒๒๓๓, ค.ศ. ๑๖๙๓/ พ.ศ. ๒๒๓๖ และ ๑๖๙๔/ ๒๒๓๗ ระบุว่าผู้ปกครองปัตตานีเป็นผู้หญิง ซึ่งถ้าพิจารณาจากช่วงเวลาในคำให้การฯก็ตรงกับสมัยราชินีมัสกลันตัน แต่ถ้าพิจารณาข้อเสนอของทิวและวัยอาจช่วงเวลาในคำให้การฯ จะตรงกับสมัยราชาบากัล (Raja Bakal ค.ศ. ๑๖๘๘–๑๖๙๐/ พ.ศ. ๒๒๓๑–๒๒๓๓ และราชาอีมัส กลันตัน (Raja Emas Kelantan ค.ศ. ๑๖๙๐–๑๗๐๗/ พ.ศ. ๒๒๓๓–๒๒๕๐)[๙๕]ซึ่งเป็นผู้ชาย การถกเถียงในประเด็นนี้คงต้องรอการพิสูจน์และการวิเคราะห์เพิ่มเติมในอนาคต แต่อย่างน้อยคำให้การฯก็ช่วยให้ความกระจ่างได้ในระดับหนึ่ง

อย่างไรก็ดี มีข้อสังเกตที่น่าสนใจว่าปัตตานีในช่วงที่มีราชินีปกครองมีความเข้มแข็งและรุ่งเรืองทางการค้าไม่น้อย ดังจะเห็นได้จากช่วงครึ่งแรกของทศวรรษ ๑๖๓๐ ซึ่งตรงกับสมัยราชินีอูงู ก็แข็งเมืองไม่ยอมรับอำนาจของสมเด็จพระเจ้าปราสาททองจนพระองค์ต้องส่งทัพและขอความช่วยเหลือจากดัตช์ปราบปัตตานี หรือในช่วง ค.ศ. ๑๖๙๑–๑๖๙๒/ พ.ศ. ๒๒๓๔–๒๒๓๕ ก็ปฏิเสธไม่ยอมส่งบรรณาการจนอยุธยาต้องจัดทัพลงมาจัดการเป็นต้น

ปัตตานี : เมืองท่าการค้า

บทบาทการเป็นเมืองท่าการค้าของปัตตานี เริ่มเป็นที่รู้จักในช่วงต้นคริสต์ศตวรรษที่ ๑๖ โดยเฉพาะเมื่อ มะละกาเป็นของโปรตุเกสใน ค.ศ. ๑๕๑๑/ พ.ศ. ๒๐๕๔ ทำให้พ่อค้ามุสลิมและพ่อค้าอื่นๆที่ไม่ต้องการทำการค้ากับโปรตุเกสที่มะละกามองหาเมืองท่าแห่งใหม่ ปัตตานีตอบสนองความต้องการได้เพราะเป็นเมืองท่าที่อยู่ในระบบการค้าของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้และมีความสัมพันธ์กับเครือข่ายการค้าบริเวณทะเลจีนใต้และช่องแคบมะละกาอยู่ก่อนแล้ว ปัตตานีจึงทำ

---

[๙๕]ตารางกษัตริย์ปัตตานีราชวงศ์กลันตันตามข้อเสนอของทิวและวัยอาจ และอัลฟาตินี ใน ยง ยุทธ ชูแว่น, “ประวัติศาสตร์ตัวตนของรัฐปัตตานีในสมัยจารีต (คริสต์ศตวรรษที่ ๑๕–๑๘),” **วารสารมนุษยศาสตร์สังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยทักษิณ**: ๙๔.

หน้าที่เมืองท่าส่งผ่านสินค้า ในยุคที่การค้าของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้รุ่งเรือง ในช่วงคริสต์ศตวรรษที่ ๑๖– คริสต์ศตวรรษที่ ๑๗ ปัตตานีมิเป็นเพียงเมืองท่าที่สำคัญแห่งหนึ่งแต่ยังเป็นแหล่งผลิตรวบรวมสินค้าโดยเฉพาะของป่าและพริกไทยจากบริเวณใกล้เคียงส่งต่อให้พ่อค้าต่างชาติที่นำผ้าไหมและเครื่องเคลือบจากจีนเข้ามาแลกเปลี่ยน เช่นเดียวกับผ้าจากอินเดียก็นำเข้ามาเพื่อแลกเปลี่ยนกับพริกไทย ทองคำ และอาหารต่างๆซึ่งเป็นสินค้าส่งออกที่สำคัญ[๙๖]

ช่วงคริสต์ศตวรรษที่ ๑๗ บทบาทการเป็นเมืองท่าแลกเปลี่ยนสินค้าของปัตตานียิ่งศึกคักมากขึ้น ปีเตอร์ ฟลอริส (Peter Floris) พ่อค้าชาวฮอลันดาที่เข้ามาพำนักอยู่ในปัตตานีในนามของลูกจ้างบริษัทอินเดียตะวันออกของอังกฤษช่วง ค.ศ. ๑๖๑๒–๑๖๑๓/ พ.ศ. ๒๑๕๕–๒๑๕๖ กล่าวว่าปัตตานีในยุคนั้นทำการค้ากับเกือบทุกดินแดนในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ มีเรือสินค้าเดินทางไปมาระหว่างปัตตานีกับอยุธยา บรูไน จัมบี เมืองท่าตอนเหนือของเกาะชวา เกาะสุลาเวสี และหมู่เกาะโมลุกกะ จากจีน ญี่ปุ่น กัมพูชา และสุมาตรา มีพ่อค้าดัตช์ อังกฤษ และโปรตุเกสเข้ามาติดต่อค้าขายที่ปัตตานี[๙๗]ส่วนสินค้าออก สินค้าเข้าก็มีความหลากหลายดังนี้

---

[๙๖] สุวิมล สุขเกษม, “ปัตตานีในปลายคริสต์ศตวรรษที่ ๑๗ ถึงต้นคริสต์ศตวรรษที่ ๑๙”, ๗๒ ; ยงยุทธ ชูแว่น, **รัฐปัตตานีในประวัติศาสตร์เอเชียตะวันออกเฉียงใต้สมัยจารีต คริสต์ศตวรรษที่ ๑๖–๑๘,** ๖๒–๖๓.

[๙๗] ชุลีพร วิรุณหะ, **บุหงารายา: ประวัติศาสตร์จากคำบอกเล่าของชาวมลายู**, ๑๓๖.

ตารางที่ ๑ แสดงรายการสินค้าที่นำเข้าและส่งออกของปัตตานีในตอนต้นคริสต์ศตวรรษที่ ๑๗

พ่อค้า (จาก)	**สินค้านำเข้า**	**สินค้าออก**
มะละกาและยะโฮร์	ผ้าอินเดีย ผ้าลินิน	ข้าว เกลือ ปศุสัตว์ สัตว์ปีก เสบียงอาหาร
ชวา	ไม้จันทน์	–
บอร์เนียว	ทาส การบูร สาคู ชัน	เหล็ก ทองแดง
สยาม	ทองคำ ข้าว เกลือ ดีบุก	ผ้าอินเดีย พริกไทย
กัมพูชา/จัมปา	ทาส ปศุสัตว์ ไม้กลัมพัก (Calamba)	–
จีน	ไหมดิบ เครื่องถ้วยชาม เหล็ก ทองแดง	พริกไทย การบูร ไม้จันทน์ ชัน เขาสัตว์
ญี่ปุ่น	ดาบญี่ปุ่น ทองแดง ไม้แกะสลักจากจีน	หนังกวาง ดีบุก ไหมจีน
ฮอลันดา	ผ้า กระจก มีด	พริกไทย ไหมจีน เครื่องถ้วยชาม
อังกฤษ	ผ้าอินเดีย	พริกไทย

ที่มา :Bougas,Wayne. **A. The Kingdom of Patani Between Thai and Malay Mandala** (Salangor: Institute Alam Dan Tamadun Melayu, University Kebangsaan Malaysia, 1994), 44, อ้างถึงใน ยงยุทธ ชูแว่น, **รัฐปัตตานีในประวัติศาสตร์เอเชียตะวันออกเฉียงใต้สมัยจารีตคริสต์ศตวรรษ ๑๖-๑๘** (นครปฐม: โครงการศึกษาประวัติศาสตร์ภาคใต้ ภาควิชาประวัติศาสตร์ คณะอักษรศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๔๙), ๖๔.

ตารางข้างต้นจะเห็นได้ว่าปัตตานีทำหน้าที่เป็นเมืองท่ารวบรวมแลกเปลี่ยน และส่งผ่านสินค้าที่สำคัญ ขณะเดียวกันสินค้าบางรายการปัตตานีก็ผลิตเองด้วย เช่น ข้าว ที่เริ่มผลิตและส่งออกตั้งแต่คริสต์ศตวรรษที่ ๑๗ พริกไทยที่ส่งเสริมให้เพาะปลูกอย่างมากระหว่าง ค.ศ. ๑๖๑๐–๑๖๗๐/ พ.ศ. ๒๑๕๓–๒๒๑๓ นอกจากนี้ปัตตานียังเป็นเมืองท่าที่รับพริกไทยจากสุมาตราเหนือและที่ผลิตได้ในคาบสมุทรมลายูเพื่อส่งออกไปยังจีนด้วย[๙๘]

บทบาทการเป็นเมืองท่าการค้าที่สำคัญของปัตตานีเริ่มเสื่อมถอยลงในช่วงปลายคริสต์ศตวรรษที่ ๑๗–ต้นคริสต์ศตวรรษที่ ๑๘ ด้วยมูลเหตุทางการเมืองภายในและการทำสงครามกับอยุธยาและเมืองต่างๆอย่างต่อเนื่อง[๙๙]

คำให้การลูกเรือสำเภาจีนจากปัตตานีอยู่ในช่วงปลายคริสต์ศตวรรษที่ ๑๘ สะท้อนให้เห็นภาพการถดถอยและซบเซาทางการค้าของปัตตานี จำนวนเรือที่เข้าไปที่ปัตตานีมีไม่มากนักเฉลี่ยอยู่ที่ ๒ ลำ ส่วนใหญ่เดินทางไปจากจีนคือ สยาเหมิน กวางตุ้ง นิงโป และจางโจว จากดินแดนอื่นมีไม่มากนักเท่าที่ปรากฏในคำให้การฯ คือ เขมร ปัตตาเวีย มะละกา และบันเต็น ปีที่มีเรือเข้าไปมากที่สุดคือ ค.ศ. ๑๖๘๗/ พ.ศ. ๒๒๓๐ ดังรายงานของเรือหมายเลข ๑๑๕ วันที่ ๑๓ กันยายนว่ามีเรือเข้ามาที่ปัตตานีนอกเหนือจากลำนี้เป็นเรือขนาดเล็กจากสยาเหมิน ๓ ลำ ปัตตาเวีย ๒ ลำ มะละกา ๓ ลำ จากบันเต็น ๔–๕ ลำ [๑๐๐]จะเห็นได้ว่าแทบจะไม่มี

---

[๙๘] Leonard Bluss´e, “Paradise Lost : A 17th Century Account of Pattani,” Paper Presented at the International Conference on Thai Studies, Bangkok, 22–24 August, 1984, 10 อ้างถึงใน ยงยุทธ ชูแว่น, **รัฐปัตตานีในประวัติศาสตร์เอเชียตะวันออกเฉียงใต้สมัยจารีตคริสต์ศตวรรษที่ ๑๖–๑๘,** ๖๔ ; Anthony Reid, **Southeast Asia in the Age of Commerce 1450–1680, Vol 2 : Expansion and Crisis** (New Haven : Yale University Press, 1993), 9–10, 211–213.

[๙๙] รายละเอียดใน ยงยุทธ ชูแว่น, **รัฐปัตตานีในประวัติศาสตร์เอเชียตะวันออกเฉียงใต้สมัยจารีตคริสต์ศตวรรษที่ ๑๖–๑๘,** ๑๐๕–๑๔๑; สุวิมล สุขเกษม, “ปัตตานีในปลายคริสต์ศตวรรษที่ ๑๗ ถึงต้นคริสต์ศตวรรษที่ ๑๙”, ๗๒–๙๐.

[๑๐๐] Yoneo Ishii, ed, **The Junk Trade from Southeast Asia : Translations from the Tôsen Fusentsu–gaki, 1674–1723,** 112, 118, 121, 123–126, 128.

เรือจากยุโรปเข้าไปที่ปัตตานีเลย เรือเหล่านี้ส่วนหนึ่งเข้ามาซื้อหาแลกเปลี่ยนสินค้า แต่ส่วนหนึ่งโดยเฉพาะเรือจากจีนไปหาซื้อสินค้าจากปัตตานีเพื่อนำไปขายที่ญี่ปุ่น[๑๐๑]และที่เลือกปัตตานีก็เพราะมีเรือจากปัตตานีเดินทางไปค้าที่นางาซากิไม่มากนัก[๑๐๒]

สินค้าที่มีขายที่ปัตตานีได้แก่ พริกไทย รังนก หนังวัว หนังกวาง น้ำตาล น้ำผึ้ง การบูรและไม้กฤษณา[๑๐๓]สินค้าเหล่านี้ส่วนหนึ่งอาจเป็นของปัตตานีเองแต่อีกหลายรายการคือสินค้าที่มาจากดินแดนต่างๆและมารวมอยู่ที่เมืองท่าปัตตานี จากคำให้การเรือหมายเลข ๑๑๕ วันที่ ๑๓ กันยายน ค.ศ. ๑๖๘๗/ พ.ศ. ๒๒๓๐ ระบุว่า เรือลำนี้มาจากสยาเหมินเดินทางมาปัตตานีเพื่อหาซื้อสินค้าไปขายที่ญี่ปุ่น แต่หาสินค้าได้เล็กน้อย พอดีมีเรือจากเขมรเข้ามาจึงซื้อหนังกวาง น้ำมันจากยางไม้ และสินค้าอื่นๆจากเรือเขมร[๑๐๔]สินค้าอีกประเภทที่กล่าวถึงในคำให้การฯคือ ไหมดิบ ซึ่งเป็นสินค้าจีนที่เรือจากปัตตานีต้องนำสินค้าพื้นเมืองไปแลกเพื่อนำไหมดิบนั้นไปขายที่ญี่ปุ่นอีกทีหนึ่ง[๑๐๕]

อย่างไรก็ดี เป็นที่น่าสังเกตว่า เรือที่แล่นระหว่างเมืองท่าต่างๆในจีน ปัตตานี และ นางาซากิ นอกจากจะขนสินค้าเพื่อค้าขายแลกเปลี่ยนแล้วเรือเหล่านี้บางลำก็รับ–ส่งผู้โดยสาร ผู้โดยสารเหล่านี้คงเป็นพ่อค้าที่มาหาซื้อสินค้าต่างๆ เพื่อนำกลับไปขายต่อดังตัวอย่างในคำให้การฯ เรือหมายเลข ๑๑ วันที่ ๑๘ กรกฎาคม ค.ศ. ๑๖๘๓/ พ.ศ. ๒๒๒๖ เล่าว่าเรือลำนี้ได้ช่วยเรือลำเล็กลำหนึ่งที่กลับไปขึ้นเรือใหญ่ไม่ทัน (เรือใหญ่ถูกเรือของจักรพรรดิชิงจับ) ลูกเรือเล็กลำดังกล่าวเล่าว่า “เรือ

---

๑๐๑ เรือหลายลำให้การว่าไปปัตตานีเพื่อหาซื้อสินค้านำมาขายที่นางาซากิ Yoneo Ishii, ed, **The Junk Trade from Southeast Asia : Translations from the Tôsen Fusentsu-gaki, 1674–1723,** 120, 125–126, 128.

๑๐๒ Ibid., 114.

๑๐๓ Ibid., 106, 112.

๑๐๔ Ibid., 112.

๑๐๕ เมืองที่แวะซื้อหรือแลกไหมดิบคือ สยาเหมิน พูทังซาน และนิงโป Ibid., 117, 123, 125–126.

ของเขาเดินทางค้าขายระหว่างกวางตุ้งและนางาซากิ เรือลำนั้นนอกจากหาซื้อสินค้าแล้วยังรับคนโดยสารด้วย...ผู้โดยสารบางส่วนเดินทางต่อไปกวางตุ้งและยังไม่กลับมาที่เรือ คนที่กลับมาแล้วยังไม่ได้ขนส่งสินค้าขึ้นเรือ..."[๑๐๖]

ตารางที่ ๒ แสดงจำนวนเรือและสินค้าในปัตตานีช่วง ๑๖๗๕–๑๗๐๙/๒๒๑๘–๒๒๕๒

คำให้การเรือหมายเลข วัน/เดือน/ปี	เมืองต้นทางของเรือ	จำนวนเรือ/ที่มาของเรือที่เข้าไปยังปัตตานี*	สินค้าในเมืองปัตตานี*	หมายเหตุ
เรือหมายเลข ๑๓ วันที่ ๑๕ ส.ค. ๑๖๗๕/ ๒๒๑๘	ไม่ระบุ	–	–	–
เรือหมายเลข ๑๑ วันที่ ๑๘ ก.ค. ๑๖๘๓/ ๒๒๒๖	กวางตุ้ง	–	พริกไทย รังนก	–
เรือหมายเลข ๑๗ วันที่ ๑๕ พ.ย. ๑๖๘๔/ ๒๒๓๗	นางาซากิ	–	–	ระหว่างทางเจอพายุต้องโยนสินค้าทิ้ง
เรือหมายเลข ๑๐๑ วันที่ ๑๕	ดินแดน "ภายใน"	–	–	–ระหว่างทางเจอพายุต้อง

[๑๐๖] Yoneo Ishii, ed, **The Junk Trade from Southeast Asia : Translations from the Tôsen Fusentsu-gaki, 1674–1723,** 107.

คำให้การเรือหมายเลข วัน/เดือน/ปี	**เมืองต้นทางของเรือ**	**จำนวนเรือ/ที่มาของเรือที่เข้าไปยังปัตตานี***	**สินค้าในเมืองปัตตานี***	**หมายเหตุ**
พ.ย.๑๖๘๖/ ๒๒๒๙	ปัตตานี			โยนสินค้าทิ้ง -ไม่ทราบต้นทางที่แน่ชัด
เรือหมายเลข ๙๘ วันที่ ๒ ส.ค.๑๖๘๗/ ๒๒๓๐	ปัตตานี	-	-	-ระหว่างทางเจอพายุพัดจนใบเรือและสินค้าเสียหาย -ลูกเรือ ๗๑ คน
เรือหมายเลข ๑๑๕ วันที่ ๑๓ ก.ย.๑๖๘๗/ ๒๒๓๐	สยาเหมิน	เขมร ๑ลำ สยาเหมิน ๓ ลำ ปัตตาเวีย ๒ ลำ มะละกา ๓ ลำ บันเต็น ๔-๕ ลำ นานๆครั้งจึงมีเรือจากฮอลันดาหรือยุโรปแวะมา	- สินค้าเขมร : หนังกวาง น้ำมันจากยางไม้และสินค้าอื่นๆ - สินค้าปัตตานี : หนังวัว หนังกวาง น้ำตาล น้ำผึ้ง การบูร ไม้กฤษณา	-ระหว่างทางเจอพายุต้องโยนสินค้าทิ้ง - ลูกเรือ ๓๘ คน
เรือหมายเลข ๔๘ วันที่ ๑๙	กวางตุ้ง	-	-	-ให้ข้อมูลว่ามีเรือจาก

๙๔ คำให้การลูกเรือสำเภาจีน

คำให้การเรือหมายเลข วัน/เดือน/ปี	**เมืองต้นทางของเรือ**	**จำนวนเรือ/ที่มาของเรือที่เข้าไปยังปัตตานี***	**สินค้าในเมืองปัตตานี***	**หมายเหตุ**
ก.ค. ๑๖๘๙/ ๒๒๓๒				ปัตตานีไปค้าที่ยะโฮร์ – ลูดเรือ ๓๖ คน
เรือหมายเลข ๖๘ วันที่ ๓๑ ก.ค.๑๖๙๐/ ๒๒๓๓	ไม่ระบุ	–	–	– เรือแวะสยาเหมิน บรรทุกไหมดิบ –ลูกเรือ ๗๑ คน
เรือหมายเลข ๗๘ วันที่ ๘ ก.ค.๑๖๙๐/ ๒๒๓๓	ไม่ระบุ	สยาเหมิน ๓ ลำ จางโจว ๑ ลำ กวางตุ้ง ๑ ลำ	–	– รายงานว่าพบเรืออับปางระหว่างเดินทางมานางาซากิ – ลูกเรือ ๖๐ คน
เรือหมายเลข ๘๐ วันที่ ๒๘ ก.ย. ๑๖๙๓/ ๒๒๓๖	นิงโป	–	–	– ลูกเรือ ๖๖ คน
เรือหมายเลข ๖๖ วันที่ ๒๘ ส.ค. ๑๖๙๔/ ๒๒๓๗	ไม่ระบุชัดเจน แต่ว่ามาจากดินแดนจักรพรรดิชิงผู้	–	–	– ลูกเรือ ๖๗ คน

คำให้การเรือหมายเลข วัน/เดือน/ปี	**เมืองต้นทางของเรือ**	**จำนวนเรือ/ที่มาของเรือที่เข้าไปยังปัตตานี***	**สินค้าในเมืองปัตตานี***	**หมายเหตุ**
	ยิ่งใหญ่			
เรือหมายเลข ๖๘ วันที่ ๒๙ ส.ค.๑๖๙๔/ ๒๒๓๗	ไม่ระบุ	เรือ ๓ ลำไม่ระบุชัดเจนแต่ ๑ ลำมาจากดินแดนจักรพรรดิชิงผู้ยิ่งใหญ่	–	– แวะพูทวซานรับไหมดิบที่สั่งไว้ – ลูกเรือ ๓๗ คน
เรือหมายเลข ๒๙ วันที่ ๑๐ ส.ค.๑๖๙๕/ ๒๒๓๘	กวางตุ้ง	สยาเหมิน ๑ ลำ	–	– ระหว่างทางเจอพายุต้องโยนสินค้าทิ้ง – ลูกเรือ ๖๕ คน
เรือหมายเลข ๗๙ วันที่ ๑๑ ก.ย. ๑๖๙๖/ ๒๒๓๙	นิงโป	กวางตุ้ง ๑ ลำ	–	–ระหว่างทางเจอพายุจนสิ่งของเสียหาย – แวะพูทวซานนำสินค้าจากปัตตานีแลกไหมดิบ – ลูกเรือ ๔๐ คน
เรือหมายเลข ๙๓ วันที่ ๒ ส.ค.๑๖๙๗/	นิงโป	กวางตุ้ง ๑ ลำ สยาเหมิน ๒ ลำ	สินค้าพื้นเมือง ไม่ระบุชนิด	– ระหว่างทางเจอพายุต้องโยนสินค้าทิ้ง

๙๖ คำให้การลูกเรือสำเภาจีน

คำให้การเรือหมายเลข วัน/เดือน/ปี	**เมืองต้นทางของเรือ**	**จำนวนเรือ/ที่มาของเรือที่เข้าไปยังปัตตานี***	**สินค้าในเมืองปัตตานี***	**หมายเหตุ**
๒๒๔๐				นำสินค้าเปียกขายที่นิงโปและหาซื้อไหมดิบแทน – ลูกเรือ ๕๗ คน
เรือหมายเลข ๙๗ วันที่ ๑๘ ส.ค. ๑๖๙๗/ ๒๒๔๐	ไม่ระบุ	สยาเหมิน ๑ ลำ	สินค้าพื้นเมือง ไม่ระบุชนิด	– ลูกเรือ ๔๑ คน
เรือหมายเลข ๒๙ วันที่ ๑๖ ต.ค. ๑๗๐๙/ ๒๒๕๒	ไม่ระบุ	–	–	– ระหว่างทางเจอพายุหลายครั้งต้องโยนสินค้าทิ้ง – ลูกเรือ ๘๐ คน
เรือหมายเลข ๕๕ วันที่ ๑๗ ต.ค.๑๗๐๙/ ๒๒๕๒	นิงโป	นิงโป ๑ ลำ	สินค้าพื้นเมือง ไม่ระบุชนิด	– รายงานว่ามีเรือถูกโจรสลัดปล้น (ไม่ระบุบริเวณที่ถูกปล้น) – ลูกเรือ ๓๗ คน

* ข้อมูลประมวลจาก Yoneo Ishii, ed , **The Junk Trade from Southeast Asia : Transitions from the Tôsen Fusentsu-gaki, 1674-1723** (Singapore : Institute of Southeast Asian Studies,1998),105-128.

สภาวะการถดถอยทางการค้าของปัตตานีนอกจากมีเรือเข้าไปค้าขายน้อยลงดังกล่าวข้างต้นแล้วยังเห็นได้จากคำให้การลูกเรือในประเด็นอื่นๆอีกดังนี้

สภาพภูมิอากาศภูมิประเทศ คำให้การลูกเรือฯบางฉบับให้ภาพภูมิประเทศที่ไม่เหมาะสมในการทำการค้าของปัตตานี เช่น คำให้การเรือหมายเลข ๑๑๕ วันที่ ๑๓ กันยายน ค.ศ. ๑๖๘๗/ พ.ศ. ๒๒๓๐ ที่ว่าชายหาดของปัตตานีเป็นโคลนเลนอย่างมากระยะทางประมาณ ๘๐๐-๙๐๐ เมตรจากชายหาดถึงจุดที่ทอดสมอเรือมีแต่โคลน เพราะสภาพโคลนเลนขนาดใหญ่ ทำให้นานๆ ครั้งจึงจะมีเรือจากฮอลันดาและยุโรปแวะเข้ามาที่นี่ และนี่คงเป็นเหตุผลเดียวกันที่ทำให้เรือฮอลันดาที่เคยมาที่นี่ไม่เคยเข้าใกล้ชายหาดได้จนท้ายที่สุดก็เลิกมาปัตตานี เรือลำนี้ทอดสมอในเขตน้ำลึกแล้วสร้างสะพานเล็กๆจากแผ่นดินไปที่เรือเพื่อช่วยให้เดินไปมาได้สะดวก ถ้าต้องการเอาเรือเล็กไปที่ชายฝั่งก็ต้องให้ลูกเรือชาวจีนลงลุยโคลนที่สูงถึงเอวเข็นเรือเล็กบรรทุกสินค้าขึ้นฝั่ง[๑๐๗]จะเห็นได้ว่าเมื่อปัตตานีย้ายศูนย์กลางมาที่กรือเซะสภาพภูมิศาสตร์ในเวลานั้นเหมาะสมกับการค้าแต่เมื่อถึงปลายคริสต์ศตวรรษที่ ๑๗ กลับเป็นอุปสรรคในการทำการค้าจนทำให้พ่อค้าจีนเริ่มบ่นและอาจเป็นเหตุผลหนึ่งที่ทำให้เรือเข้ามาค้าขายน้อยลง และอาจด้วยอุปสรรคนี้เองทำให้ช่วงปลายคริสต์ศตวรรษที่ ๑๘ ปัตตานีจึงย้ายศูนย์กลางการค้าจากบริเวณเมืองท่าเดิมไปทางทิศตะวันตกบริเวณสุไหงบาซาร์ (Sungai Besar) บนฝั่งแม่น้ำปัตตานี ศูนย์กลางใหม่ที่ย้ายมานี้มีภูมิประเทศเหมาะสมอาศัยแม่น้ำที่กว้างใหญ่ตัดไปสู่ปากอ่าวปัตตานีได้สะดวกกว่าสถานที่เดิม และยังสามารถอาศัยแม่น้ำปัตตานีติดต่อกับดินแดนตอนในตลอดจนใช้เป็นเส้นทางการค้าไปสู่เมืองท่าไทรบุรี

---

[๑๐๗] Yoneo Ishii, ed, **The Junk Trade from Southeast Asia : Translations from the Tôsen Fusentsu-gaki, 1674-1723,** 113.

ได้ด้วย[๑๐๘] นอกจากให้ข้อมูลว่าสภาพภูมิประเทศไม่เหมาะสมแล้วคำให้การฯ ดังกล่าวยังระบุด้วยว่าปัตตานีเป็นดินแดนที่เลวร้ายที่สุดในบรรดาดินแดนป่าเถื่อนทั้งหมด อากาศก็ร้อนที่ ๔ ฤดู คุณภาพดินและน้ำก็ไม่ดีเท่าจีนและญี่ปุ่น หากไม่มีแรงจูงใจด้านการค้าแล้วปัตตานีไม่ใช่ดินแดนที่น่าเดินทางมา[๑๐๙]

จำนวนประชากร ช่วงปลายคริสต์ศตวรรษที่ ๑๗ มีคำให้การฯ ๒ ฉบับ คือคำให้การเรือหมายเลข ๑๑๕ วันที่ ๑๓ กันยายน ค.ศ. ๑๖๘๗/ พ.ศ. ๒๒๓๐ และเรือหมายเลข ๗๘ วันที่ ๘ กรกฎาคม ค.ศ. ๑๖๙๐/ พ.ศ. ๒๒๓๓ กล่าวไว้ตรงกันว่าปัตตานีมีประชากรค่อนข้างบางทั้งที่อาณาเขตกว้างขวาง และในจำนวนประชากรที่เบาบางนี้มีชาวจีนรวมอยู่ด้วย อย่างไรก็ตาม ข้อมูลเรื่องจำนวนชาวจีนไม่สอดคล้องกัน คำให้การฯ ฉบับแรกว่ามีลูกเรือชาวจีนอยู่ประมาณ ๔๐ คน คำให้การฯฉบับหลังว่าปัตตานีมีประชากรประมาณ ๑๐,๐๐๐–๒๐,๐๐๐ คน รวมทั้งคนจีนหลายคนตั้งบ้านเรืออยู่รายรอบพระราชวัง[๑๑๐] จำนวนประชากรที่มีไม่มากนี้แสดงให้เห็นว่าช่วงปลายคริสต์ศตวรรษที่ ๑๗ “รัฐปัตตานี”อยู่ในช่วงเสื่อมถอย

สถานการณ์ทางการเมือง ความวุ่นวายทางการเมืองในช่วงปลายคริสต์ศตวรรษที่ ๑๗ เป็นเหตุผลประการหนึ่งที่ทำให้ปัตตานีเข้าสู่ภาวะถดถอยทางการค้า แม้ว่าคำให้การฯไม่ได้ให้ข้อมูลปัญหาการเมืองภายใน แต่คำให้การฯหลายฉบับกล่าวตรงกันว่าความวุ่นวายทางการเมืองทำให้ทำการค้ายากลำบาก ดังเช่น คำให้การฯของเรือในช่วง ค.ศ. ๑๖๙๓–๑๖๙๔/ พ.ศ. ๒๒๓๖–๒๒๓๗ ที่

---

[๑๐๘] Bogas, Wayne A, “Patani in the Beginning of the XVII Century,” **Archiple,** 39 (1990): 129, 139. ยงยุทธ ชูแว่น, **รัฐปัตตานีในประวัติศาสตร์เอเชียตะวันออกเฉียงใต้สมัยจารีตคริสต์ศตวรรษที่ ๑๖–๑๘,** ๖๖, ๖๘.

[๑๐๙] คำให้การฯเรือหมายเลข ๗๘ วันที่ ๘ กรกฎาคม ค.ศ. ๑๖๙๐/ พ.ศ. ๒๒๓๐ กล่าวไว้ตรงกันว่าเพราะอากาศร้อนทำให้คนส่วนใหญ่ ในเมืองไม่สวมเสื้อผ้าและทุกสิ่งทุกอย่างดูป่าเถื่อน Yoneo Ishii, ed , **The Junk Trade from Southeast Asia : Transitions from the Tôsen Fusentsu-gaki, 1674–1723**, 119.

[๑๑๐] Ibid., 113, 119.

เป็นผลจากการที่ปัตตานีไม่ยอมส่งบรรณาการให้อยุธยาและอยุธยาส่งกองทัพลงมา โดยเฉพาะคำให้การฯเรือหมายเลข ๘๐ วันที่ ๒๘ กันยายน ๑๖๙๓/๒๒๓๖ ระบุไว้ชัดเจนว่าการที่ปัตตานีไม่ส่งบรรณาการให้อยุธยาและอยุธยาส่งกองทัพลงมาจนทำให้ราชินีของปัตตานีหนีไปซ่อนตัวบนภูเขา ไม่มีผลเสียต่อสยาม(อยุธยา)แต่อย่างใด แต่สำหรับปัตตานีแล้วถ้าบ้านเมืองไม่สงบสุขพ่อค้าจีนก็จะไม่แวะมาค้าขายที่ปัตตานีอีกและจะทำให้บ้านเมืองล่มจม นอกจากนี้ข้อมูลของเรือหมายเลข ๖๖ วันที่ ๒๘ สิงหาคม ๑๖๙๔/๒๒๓๗ ที่ว่าไม่เพียงราชินีปัตตานีเท่านั้นที่หนีกองทัพอยุธยาไปซ่อนตัวบนภูเขาแต่ยังมีประชาชนทั่วไปด้วย[๑๑๑] ยิ่งทำให้ภาพ “รัฐปัตตานี” ในช่วงปลายคริสต์ศตวรรษที่ ๑๗ ต้องถูกตั้งคำถามถึงความยิ่งใหญ่และรุ่งเรือง

ข้อมูลอื่นๆในคำให้การลูกเรือสำเภาจีนจากปัตตานี

นอกจากรายงานสถานการณ์ทางการเมืองและการค้าของปัตตานีที่เป็นประเด็นใหญ่แล้วคำให้การฯยังให้ข้อมูลที่น่าสนใจเป็นประเด็นย่อยอีก ๓ ประเด็น คือ เรื่องโจรสลัด การให้ข้อมูลที่เกี่ยวกับจีนที่คำให้การฯเรียกว่าดินแดนจักรพรรดิชิงผู้ยิ่งใหญ่ และเรื่องปัญหาอุปสรรคในการเดินทางทั้งปัญหาเจอลมพายุจนต้องทิ้งสินค้า รวมทั้งการให้การว่าได้เดินทางเข้าไปในดินแดนอื่นของญี่ปุ่นนอกเหนือจากนางาซากิหรือไม่ ข้อมูล ๒ ประเด็นหลังนี้เป็นข้อมูลพื้นฐานที่เรือทุกลำที่เดินทางเข้าไปที่นางาซากิต้องรายงาน และได้เคยให้รายละเอียดไว้บ้างแล้วในเรื่องคำให้การลูกเรือสำเภาจีนเกี่ยวกับอยุธยาในสมันคริสต์ศตวรรษที่ ๑๗ จึงไม่นำเสนอในที่นี้อีก

โจรสลัด คำให้การฯ ๓ ฉบับ[๑๑๒]จากจำนวน ๑๘ ฉบับ ได้กล่าวถึงภัยจากโจรสลัดซึ่งเรือทุกลำไม่อยากเผชิญกับภัยดังกล่าว อย่างไรก็ตามเมื่อพิจารณาจากสาระคำให้การฯพบว่าบริเวณที่เรือพบโจรสลัดอยู่บริเวณเขตชายฝั่งจีนที่จะ

---

[๑๑๑] Yoneo Ishii, ed, **The Junk Trade from Southeast Asia : Translations from the Tôsen Fusentsu-gaki, 1674-1723,** 120-121, 122.

[๑๑๒] Ibid., 106, 109, 129.

เดินทางต่อไปญี่ปุ่น แต่ไม่พูดถึงโจรสลัดบริเวณปัตตานี โจรสลัดบริเวณทะเลจีนเป็นพ่อค้าญี่ปุ่นมีทั้งที่ประกาศตัวเป็นโจรสลัดอย่างเปิดเผยและที่แอบแฝงอยู่ในลักษณะของเรือพ่อค้าด้วย พ่อค้าญี่ปุ่นที่แฝงตัวเป็นโจรสลัดนี่ยังพบบริเวณชายฝั่งเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ด้วยเช่นกัน ส่วนโจรสลัดที่พ่อค้าในปัตตานีหวาดกลัวคือ “แขกสลัดอาแจะ” ที่ตั้งบ้านเมืองอยู่บริเวณปลายแหลมตอนเหนือของเกาะสุมาตรา แขกสลัดในสมัยนั้นมีความหมายต่างกับ”โจรสลัด”ในปัจจุบันที่หมายถึงโจรที่มีอาชีพปล้นสะดมเรือสินค้าหรือชุมชนชายฝั่ง แต่ ”สลัด” ในยุคจารีตคือกลุ่มคนที่ท่องไปในทะเลโดยอิสระหรือเป็นกองกำลังของรัฐการค้ารัฐใดรัฐหนึ่งที่มุ่งสร้างความมั่งคั่งด้วยการค้าและปล้นสะดมไปพร้อมๆกัน การปล้นดังกล่าวไม่ได้หมายเพียงเอาทรัพย์สินเท่านั้นแต่ยังหมายถึงการกวาดต้อนผู้คนเพื่อนำไปเป็นทาสหรือขายต่อไปยังเมืองท่าต่างๆในหมู่เกาะห่างไกล เพราะกำลังคนคือสิ่งที่ผู้ปกครองตามเมืองท่าต่างๆต้องการเป็นอันมาก[๑๑๓]

คำให้การลูกเรือสำเภาจีนจากปัตตานีเป็นเอกสารสมัยปลายคริสต์ศตวรรษที่ ๑๗ ถึงต้นคริสต์ศตวรรษที่ ๑๘ ที่มีคุณค่าและให้ข้อมูลทางประวัติศาสตร์ปัตตานีที่มีอยู่ค่อนข้างน้อย ข้อมูลบางเรื่องไม่ปรากฏในเอกสารอื่น เช่น เรื่องการที่ราชินีของปัตตานีหลบหนีกองทัพอยุธยาขึ้นไปบนภูเขาเนื่องจากปฏิเสธที่จะส่งบรรณาการให้อยุธยาในช่วง ค.ศ. ๑๖๙๑–๑๖๙๒/ พ.ศ. ๒๒๓๔–๒๒๓๕ บางเรื่องก็อาจทำให้ต้องมีการตีความและวิเคราะห์ประวัติศาสตร์ปัตตานีใหม่โดยเฉพาะเรื่อง ราชินีกูนิงและราชินีแห่งราชวงศ์กลันตัน และข้อมูลหลายประการก็สะท้อนให้เห็นภาพการถดถอยและซบเซาทางการค้าของปัตตานีในช่วงปลายคริสต์ศตวรรษที่ ๑๗ ถึงต้อนคริสต์ศตวรรษที่ ๑๘ เป็นอย่างดี ทั้งเรื่องที่จำนวนเรือเข้ามาน้อยลง สภาพภูมิศาสตร์ที่ไม่เอื้ออำนวยต่อการนำเรือเข้ามาจอด จำนวนประชากรที่ลดน้อยเบาบางตลอดจนสถานการณ์ทางการเมืองที่ไม่เอื้ออำนวยให้พ่อค้าต่างชาติโดยเฉพาะชาวจีนเข้ามาค้าขาย

---

๑๑๓ ยงยุทธ ชูแว่น, **รัฐปัตตานีในประวัติศาสตร์เอเชียตะวันออกเฉียงใต้สมัยจารีต คริสต์ศตวรรษที่ ๑๖–๑๘**, ๗๐–๗๑; ยงยุทธ ชูแว่น, “โครงสร้างประวัติศาสตร์ภาคใต้สมัยจารีต,”ใน **สรรพสาระประวัติศาสตร์–มนุษยศาสตร์ เล่ม ๑**, ๑๖๒–๑๖๕.

คำให้การลูกเรือสำเภาจีนเกี่ยวกับนครศรีธรรมราช

รายงานคำให้คำให้การลูกเรือสำเภาจีนจากนครศรีธรรมราชมีทั้งสิ้น ๑๑ ฉบับ นับตั้งแต่ ค.ศ. ๑๖๘๔/ พ.ศ. ๒๒๔๗ สมัยสมเด็จพระนารายณ์ถึง ค.ศ. ๑๖๙๗/ พ.ศ. ๒๒๔๐ สมัยสมเด็จพระเพทราชา ปีที่ขาดช่วงรายงานคือ ค.ศ. ๑๖๘๕–๑๖๘๘/ พ.ศ. ๒๒๒๘–๒๒๓๑ และ ค.ศ. ๑๖๙๕/ พ.ศ. ๒๒๓๘

สังเขปความสัมพันธ์นครศรีธรรมราช–อยุธยา

ความสัมพันธ์ระหว่างนครศรีธรรมราชกับอยุธยามีมายาวนาน เมื่อพิจารณาตำนานเมืองนครศรีธรรมราชที่ถึงแม้จะมีลักษณะนิยายปรัมปราแต่ก็มีข้อมูลหลายประการน่าสนใจและอาจสะท้อนการรับรู้ของคนนครต่อความเป็นมาของตนเองที่ส่วนหนึ่งสัมพันธ์กับท้าวอู่ทองซึ่งเป็นสามัญนามเมื่อกล่าวถึงกษัตริย์ต้นอยุธยาโดยเล่าเรื่องการแบ่งเขตแดนและความสัมพันธ์ระหว่างท้าวอู่ทองและพระเจ้าศรีธรรมโศกราชว่า “...ท้าวอู่ทองยกพระหัตถ์เบื้องขวาขึ้นชี้ว่า แต่เทียมแท่นศิลาไปฝ่ายทักษิณเป็นเขตแดนพระเจ้าศรีธรรมโศกราช แต่เทียมแท่นศิลาไปฝ่ายอุดรเป็นแดนท้าวอู่ทอง...ท้าวอู่ทองพญาศรีธรรมโศกราชหลั่งน้ำทักษิโณทกอธิษฐานเป็นพระญาติพระวงศ์กันสืบไป...อยู่มานานพญาศรีธรรมโศกราชถึงแก่กรรมพระยาจันทรภาณุผู้น้องเป็นพญาแทน แลบอกข้างไปถึงท้าวอู่ทองๆก็ให้เครื่องไทยทานมาช่วยงานพระศพพญาศรีธรรมโศกราช...”[๑๑๔] พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับพันจันทนุมาศ(เจิม) ซึ่งชำระครั้งรัชกาลที่ ๑ ให้ข้อมูลว่า เมื่อสมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๑ (อู่ทอง) ขึ้นครองราชย์มีพระยาประเทศราชขึ้น ๑๖ เมือง หนึ่งในนั้นคือ เมืองนครศรีธรรมราช แม้ข้อมูลเรื่องประเทศราชนี้ยังต้องตั้งคำถามเรื่องความถูกต้อง[๑๑๕] แต่การที่พระราชพงศาวดารระบุว่าเมืองนครศรีธรรมราชเป็น

---

๑๑๔ “ตำนานเมืองนครศรีธรรมราช,” ใน **รวมเรื่องเมืองนครศรีธรรมราช**, พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ พลเอก เจ้าพระยาบดินทรเดชานุชิต (แย้ม ณ นคร) กุมภาพันธ์ ๒๕๐๕ (พระนคร : รุ่งเรืองรัตน์,๒๕๐๕), ๕๑–๕๒.

๑๑๕ “พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับพันจันทนุมาศ(เจิม),”ใน **ประชุมพงศาวดาร ฉบับกาญจนาภิเษกเล่ม ๓**, ๒๑๓. ข้อมูลเรื่องประเทศราช ๑๖ เมืองนี้ไม่ถูกต้องนักเพราะกล่าวถึงเมืองมะละกา ซึ่งตั้งเมืองเมื่อ ค.ศ. ๑๔๐๑–๑๔๐๒/ พ.ศ. ๑๙๔๔–๑๙๔๕.

เมืองประเทศราชในสมัยสมเด็จพระเจ้าอู่ทองก็สะท้อนภาพการอ้างสิทธิว่าอยุธยามีอำนาจเหนือนครศรีธรรมราชมาตั้งแต่ต้นกรุงศรีอยุธยา

กฎมณเทียรบาลที่ตราขึ้นเมื่อ ค.ศ. ๑๔๖๘/๒๐๑๑ ในรัชกาลสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถระบุว่าเมืองนครศรีธรรมราชอยู่ในฐานะเมืองพระยามหานครที่ต้องถือน้ำพระพิพัฒน์สัตยา[๑๑๖]แสดงว่ากว่าศตวรรษถัดมานครศรีธรรมราชมีสถานะหรืออำนาจที่น้อยลงจากเป็นประเทศราช(ถ้าเชื่อว่าข้อมูลในพระราชพงศาวดารถูกต้อง)ลงมาเป็นเมืองพระยามหานคร (กฎมณเทียรบาลแยกแยะเมืองออกเป็นเมืองกษัตริย์ถวายดอกไม้ทองเงิน ๒๐ เมือง เมืองพระยามหานคร ถือน้ำพระพิพัฒน์สัตยา ๘ เมือง) ที่ต้องการมีส่วนร่วมในการประกอบพิธีกรรมแสดงความจงรักภักดีต่ออยุธยา หลังจากนั้นพระไอยการตำแหน่งนาทหารหัวเมืองซึ่งบานแผนกระบุว่าตราขึ้นใน ม.ศ.๑๒๙๘ แต่คณะกรรมการชำระกฎหมายตราสามดวงเห็นว่าศักราชที่น่าจะถูกต้องคือ ม.ศ. ๑๓๙๘ หรือ ค.ศ. ๑๔๗๘/พ.ศ. ๒๐๒๑[๑๑๗]ระบุว่าเมืองนครศรีธรรมราชเป็นเมืองเอก เจ้าพญาศรีธรรมราชเดโชไชยมไหยสุริยาธิบดีอภัย พิริยบากรมพาหุ เจ้าเมืองมีศักดินา ๑๐๐๐๐[๑๑๘]ข้อมูล

---

[๑๑๖]"กฎมณเทียรบาล," ใน **ประมวลกฎหมายรัชกาลที่ ๑ จุลศักราช ๑๑๖๖ พิมพ์ตามฉบับหลวงตรา ๓ ดวง**, มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์และการเมือง, ผู้จัดพิมพ์ (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์เรือนแก้วการพิมพ์, ๒๕๒๙), ๕๙. อย่างไรก็ตามเรื่องเมืองพระยามหานครที่ต้องถือน้ำพระพิพัฒน์สัตยาที่กฎมณเทียรบาลระบุว่ามี ๘ เมืองนี้บางเมืองในช่วง ปี๑๔๖๘/๒๐๑๑ ยังไม่ได้ขึ้นกับอยุธยาเช่น สัชนาไลหรือศรีสัชนาลัยหรือทวาย การระบุเช่นนี้คงเป็นการกล่าวอ้างสิทธิ์ของกษัตริย์อยุธยาหรืออาจเป็นเมืองที่เพิ่มเติมชื่อภายหลัง รายละเอียดใน วรพร ภู่พงศ์พันธุ์, "กฎมณเทียรบาลในฐานะหลักฐานประวัติศาสตร์อยุธยาถึงพ.ศ.๒๓๔๘," (วิทยานิพนธ์ปริญญาดุษฎีบัณฑิต สาขาประวัติศาสตร์ ภาควิชาประวัติศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย,๒๕๔๙), ๔๙.

[๑๑๗] รายละเอียดเกี่ยวกับศักราชในบานแผนกพระไอยการตำแหน่งนาทหารหัวเมือง ใน วรพร ภู่พงศ์พันธุ์, "การบริหารราชการกรมวังศึกษาจากพระไอยการตำแหน่งนาพลเรือนในกฎหมายตราสามดวง," **วารสารสมาคมประวัติศาสตร์ฯ** ๒๗ (๒๕๔๘): ๓๗–๓๙. (ศักราชในพระไอยการตำแหน่งนาทหารหัวเมืองตรงกับพระไอยการตำแหน่งนาพลเรือน)

[๑๑๘] "พระไอยการตำแหน่งนาทหารหัวเมือง," ใน **ประมวลกฎหมายรัชกาลที่ ๑ จุล**

ดังกล่าวแสดงว่า ๑๐ ปีหลังจากการตรากฎมณเฑียรบาลนครศรีธรรมราชมีสถานะเป็นเมืองเอกของอยุธยา

เมืองเอกมีหน้าที่ต้องส่งเครื่องราชบรรณาการและส่วยต่ออยุธยาทุกปีเพื่อแสดงความจงรักภักดีและยอมรับอำนาจอยุธยา รวมทั้งการมีหน้าที่ควบคุมเมืองในขอบเขตพื้นที่ของตนเป็นการรับผิดชอบหน้าที่ที่ได้รับมอบหมายจากส่วนกลางเสมือนแทนพระเนตรพระกรรณ นครศรีธรรมราชในฐานะเมืองเอกทางใต้ก็ต้องทำหน้าที่ดังกล่าวทั้งการส่งส่วย ส่งเครื่องราชบรรณาการ การควบคุมเครื่องราชบรรณาการจากหัวเมืองภาคใต้และหัวเมืองมลายูส่งให้อยุธยา[๑๑๙] รวมทั้งมีหน้าที่ควบคุมกำกับดูแลความเรียบร้อยของหัวเมืองทางใต้ เห็นได้จากเมื่อเกิดกรณีหัวเมืองทางใต้เช่น ปัตตานี สงขลา แข็งเมืองไม่ส่งบรรณาการให้อยุธยา นครศรีธรรมราชก็เป็นที่ตั้งทัพรวมทัพจากอยุธยาไปตีเมืองทั้งสอง[๑๒๐] ฉะนั้นจึงกล่าวได้ว่านครศรีธรรมราชเป็นยุทธศาสตร์เป็นหัวเมืองสำคัญของอยุธยาในการดูแลและขจัดปัญหาความขัดแย้งต่างๆที่เกิดขึ้นกับหัวเมืองทางใต้และหัวเมืองมลายู

ศักราช ๑๑๖๖ พิมพ์ตามฉบับหลวงตรา ๓ ดวง, มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์และการเมือง, ผู้จัดพิมพ์, ๒๖๔.

[๑๑๙] อาคม พัฒิยะและนิธิ เอียวศรีวงศ์, **ศรีรามเทพนคร; รวมความเรียงว่าด้วยประวัติศาสตร์อยุธยาตอนต้น** (กรุงเทพฯ: ศิลปวัฒนธรรม, ๒๕๒๗), ๓๗; พณิตา เอี่ยมสุวรรณ, "ความสำคัญทางเศรษฐกิจของเมืองนครศรีธรรมราช พ.ศ.๒๓๒๕ ถึง ๒๔๓๙" (วิทยานิพนธ์ปริญญามหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์เอเชียตะวันออกเฉียงใต้ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๔๒), ๒๐–๒๑.

[๑๒๐] Dhiravat na Pombejra, "A Political History of Siam under the Prasatthong Dynasty,1629–1688",177, 228–229, 231–232, 236.

สารัตถวิพากษ์คำให้การลูกเรือสำเภาจีนเกี่ยวกับนครศรีธรรมราช

คำให้การลูกเรือสำเภาจีนจากนครศรีธรรมราชเป็นเอกสารร่วมสมัยที่ให้ภาพเมืองนครศรีธรรมราชที่น่าสนใจในประเด็นต่อไปนี้

รายงานสถานการณ์ทางการเมือง

รายงานสถานการณ์ทางการเมืองที่น่าสนใจที่ปรากฏในคำให้การฯ มี ๒ ประเด็นคือ ญี่ปุ่นเจ้าเมืองนครศรีธรรมราชและปัตตานีโจมตีนครศรีธรรมราช เนื่องจากเหตุการณ์ความวุ่นวายปลายรัชกาลสมเด็จพระนารายณ์ (ค.ศ.๑๖๘๘/ พ.ศ.๒๒๓๑) ข้อมูลประการหลังนี้กล่าวไปแล้วในส่วนว่าด้วยคำให้การลูกเรือสำเภาจีนเกี่ยวกับปัตตานีจึงจะไม่กล่าวถึงในที่นี้อีก

๑.ญี่ปุ่นเจ้าเมืองนครศรีธรรมราช

คำให้การเรือหมายเลข ๔๕ วันที่ ๑๘ กรกฎาคม ค.ศ. ๑๖๘๙/ พ.ศ. ๒๒๓๒ มีข้อมูลที่น่าสนใจเกี่ยวกับผู้ปกครองนครศรีธรรมราชโดยว่า “...ลิกอร์ (นครศรีธรรมราช) เคยมีกษัตริย์ปกครอง กษัตริย์พระองค์นี้เป็นขุนนางชาวญี่ปุ่นชั้นสูง [ของสยาม] ซึ่งถูกสังหารเมื่อหลายปีก่อน ลูกชายของเขาคือกษัตริย์องค์ปัจจุบันของนครศรีธรรมราช ภายใต้การปกครองของพระองค์ประชาชนอยู่อย่างสงบเรียบร้อยดี...”[๑๒๑]

ข้อมูลข้างต้นมีประเด็นที่น่าสนใจ ๒ ประการ ประการแรกกษัตริย์ที่เป็นขุนนางญี่ปุ่นชั้นสูงในที่นี้คงหมายถึง ยามาดะ นางามาซะ หรือออกญาเสนาภิมุข เจ้ากรมอาสาญี่ปุ่นที่มีส่วนช่วยให้สมเด็จพระเชษฐาธิราช สมเด็จพระอาทิตยวงศ์ได้ขึ้นครองราชย์โดยร่วมมือกับออกญาศรีวรวงศ์หรือต่อมาคือออกญากลาโหม และต่อมาได้ขึ้นครองราชสมบัติเป็นสมเด็จพระเจ้าปราสาททอง แต่ด้วยเหตุที่ยามาดะ นางามาซะ เป็นผู้ที่มีอิทธิพลมากทั้งในเรื่องการควบคุมกำลังคนที่มีประสิทธิภาพในการรบและเป็นพ่อค้าคนสำคัญที่มีทรัพย์สินจำนวนมากคนหนึ่ง ทำ

---

[๑๒๑] Yoneo Ishii, ed , **The Junk Trade from Southeast Asia : Translations from the Tôsen Fusentsu-gaki, 1674-1723,** 132-133.

ให้ถูกออกญากลาโหมยืมมือยุวกษัตริย์สมเด็จพระอาทิตยวงศ์กำจัดให้พ้นเส้นทางการขึ้นสู่อำนาจอันยิ่งใหญ่โดยสั่งให้ยามาดะ นางามาซะ ออกไปเป็นเจ้าเมืองนครศรีธรรมราชและจัดการกับเจ้าเมืองนครศรีธรรมราชที่ปฏิเสธที่จะเข้ามาถือน้ำพระพิพัฒน์สัตยาต่อกษัตริย์พระองค์ใหม่ เนื่องจากในขณะนั้นนครศรีธรรมราชอยู่ในสภาวะวุ่นวายทางการเมืองภายในทั้งการที่ชาวเมืองนครกำลังจะลุกฮือขึ้นเป็นกบฏ และการที่ปัตตานีเตรียมที่จะทำสงครามด้วย เมื่อยามาดะกับกองทหารญี่ปุ่นมาถึงนครศรีธรรมราชได้จัดการความวุ่นวายต่างๆที่เกิดขึ้น แต่สุดท้ายยามาดะก็ถูกออกพระมะริดน้องชายเจ้าเมืองคนเดิมสังหารโดยการใช้ผ้าพันแผลอาบยาพิษปิดที่ขาของยามาดะที่บาดเจ็บจากการรบกับปัตตานี[๑๒๒] อย่างไรก็ตามข้อมูลที่ว่ายามาดะ เป็นกษัตริย์ที่ปกครองนครศรีธรรมราชนั้นไม่ถูกต้อง เพราะจดหมายเหตุฟาน ฟลีตซึ่งเป็นข้อมูลค่อนข้างร่วมสมัยกล่าวไว้ชัดเจนว่ายามาดะเป็นเพียง “เจ้าเมืองนครศรีธรรมราช”

ประการที่สอง เรื่องลูกชายยามาดะ นางามาซะ เป็นกษัตริย์องค์ปัจจุบันของนครศรีธรรมราช ข้อมูลเรื่องนี้ยังเป็นประเด็นที่น่าสงสัย เพราะจดหมายเหตุฟาน ฟลีตเล่าไว้ว่า ตอนที่ยามาดะเสียชีวิต ออกญาเสนาภิมุขลูกชาย (จะเห็นได้ว่าลูกชายของยามาดะใช้ราชทินนามเจ้ากรมอาสาญี่ปุ่นตามที่ปรากฏในพระไอยการตำแหน่งนาทหารหัวเมือง ส่วนยศพระไอยการฯระบุว่าเป็นพระ) มีอายุประมาณ ๑๘ ปี ปีที่เสียชีวิตของยามาดะคงอยู่ในราว ค.ศ. ๑๖๓๐/ พ.ศ. ๒๑๗๓[๑๒๓] ดังนั้นหากนับช่วงเวลาตั้งแต่ยามาดะเสียชีวิตจนถึงปีที่ปรากฏในคำให้การฯคือ ค.ศ. ๑๖๘๙/ พ.ศ. ๒๒๓๒ ถ้าออกขุนเสนาภิมุขลูกชายยามาดะมีชีวิตอยู่ก็จะมีอายุประมาณ ๗๗ ปีข้อมูลเรื่องนี้จึงไม่ถูกต้อง นอกจากนี้เมื่อพิจารณาข้อมูลที่ว่าช่วงต้นรัชกาลสมเด็จพระเจ้าปราสาททองราวทศวรรษ ๑๖๓๐ ปัตตานีปฏิเสธที่จะส่งเครื่องราชบรรณาการทางอยุธยาต้องส่งทัพและขอความช่วยเหลือจากฮอลันดาจัดการปัญหานี้โดยการไปรวมทัพที่นครศรีธรรมราชก็ไม่

---

[๑๒๒] “จดหมายเหตุฟานฟลีต,” ใน **รวมบันทึกประวัติศาสตร์อยุธยาของฟาน ฟลีต (วัน วลิต),** กรมศิลปากร, ผู้จัดพิมพ์ (กรุงเทพฯ: โชติวงศ์ ปริ้นติ้ง, ๒๕๔๖), ๒๕๖–๓๔๒.

[๑๒๓] อิชิอิ โยเนะโอ และโยชิกาวา โทชิฮารุ**, ความสัมพันธ์ไทย–ญี่ปุ่น ๖๐๐ ปี,** พิมพ์ครั้งที่ ๒ (กรุงเทพฯ: มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์, ๒๕๔๒), ๕๓.

เคยกล่าวถึงลูกชายยามาดะ ในฐานะเจ้าเมืองนครศรีธรรมราชเลย และใน ค.ศ. ๑๖๕๒/ พ.ศ. ๒๑๙๕ ก็มีหลักฐานว่าออกญาจักรีถูกส่งไปปกครองนครศรีธรรมราช[๑๒๔]

ส่วนจดหมายเหตุฟาน ฟลีตให้ข้อมูลการปกครองของออกญาเสนาภิมุขไว้เพียงว่า หลังยามาดะเสียชีวิตออกญาเสนาภิมุขประกาศตนเป็นเจ้าเมืองและต่อมาได้ยกฐานะตนเองขึ้นเป็นกษัตริย์โดยจัดให้มีพิธีราชาภิเษก แต่สุดท้ายก็ถูกเจ้าเมืองนครศรีธรรมราชคนเก่ายุยงจนทำให้เกิดแตกแยกกับนายกองชาติเดียวกันจนทำให้กองกำลังของญี่ปุ่นร่อยหลอลงและเมืองนครศรีธรรมราชอยู่ในสภาพเมืองร้าง ชาวญี่ปุ่นจึงทิ้งเมืองและถอนตัวไปอยู่เขมร[๑๒๕]และไม่กล่าวถึงออกญาเสนาภิมุขลูกยามาดะอีก ในช่วง ค.ศ. ๑๖๘๙/ พ.ศ. ๒๒๓๒ อยุธยาอยู่ในสภาพความวุ่นวายภายในเล็กน้อยอันเนื่องจากเหตุการณ์ผลัดแผ่นดินจากสมเด็จพระนารายณ์เป็นสมเด็จพระเพทราชา โดยพระยายมราช (สังข์) เจ้าเมืองนครราชสีมาแข็งเมืองทางอยุธยาต้องส่งทัพไปปราบ และใน ค.ศ. ๑๖๙๓/ พ.ศ. ๒๒๓๖ พระยายมราช (สังข์) หนีมาอยู่นครศรีธรรมราช อยุธยายกทัพไปปราบสำเร็จพระยายมราช (สังข์) ตายในที่รบ[๑๒๖]จากข้อมูลตรงนี้จึงไม่น่าเป็นไปได้ที่ใน ค.ศ. ๑๖๘๙/ พ.ศ. ๒๒๓๒ ลูกชายยามาดะจะเป็นกษัตริย์ปกครองนครศรีธรรมราชอยู่

การค้าที่นครศรีธรรมราช

นครศรีธรรมราชตั้งอยู่ตอนกลางของคาบสมุทรไทย มีที่ราบกว้างขวางตลอดแนวชายฝั่งทะเลและมีเส้นทางคมนาคมทั้งทางบกและทางน้ำติดต่อกับดินแดนที่อยู่ห่างไกลได้ ทำให้นครศรีธรรมราชเป็นเมืองท่าที่ดีแห่งหนึ่งใน

---

[๑๒๔] Dhiravat na Pombejra, “A Political History of Siam under the Prasatthong Dynasty, 1629–1688”, 238–240.

[๑๒๕] “จดหมายเหตุฟานฟลีต,” ใน **รวมบันทึกประวัติศาสตร์อยุธยาของฟาน ฟลีต (วัน วลิต),** ๓๒๑–๓๒๕.

[๑๒๖] พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับพันจันทนุมาศ(เจิม),” ใน **ประชุมพงศาวดาร ฉบับกาญจนาภิเษกเล่ม ๓,** ๔๑๓–๔๑๔.

คาบสมุทรไทย นักวิชาการส่วนใหญ่เห็นว่า นครศรีธรรมราชเป็นเพียงเมืองเชื่อมเส้นทางการค้าทางทะเลระหว่างอินเดียกับจีนมากกว่าจะเป็นแหล่งสินค้าที่ชาวต่างชาติต้องการโดยตรง[๑๒๗] ความเห็นดังกล่าวค่อนข้างจะสอดคล้องกับข้อมูลที่ปรากฏในคำให้การฯหลายฉบับ (ข้อมูลในคำให้การฯอยู่ในช่วงปลายรัชกาลสมเด็จพระนารายณ์ถึงสมัยสมเด็จพระเพทราชา) เช่น คำให้การเรือหมายเลข ๖๒ วันที่ ๒๑ สิงหาคม ค.ศ. ๑๖๙๒/ พ.ศ. ๒๒๓๕ ที่ระบุว่ามีเรือไปหาซื้อสินค้าและเสบียงที่นครศรีธรรมราชไม่มากนัก

บางปีเรือลำที่ให้ข้อมูลระบุว่า เรือของพวกเขาเป็นเรือเพียงลำเดียวที่เข้าไปที่นครศรีธรรมราชและจะไม่มีเรือตามมาอีก เช่นคำให้การเรือหมายเลข ๑๕ วันที่ ๑๐ กันยายน ค.ศ. ๑๖๘๔/ พ.ศ. ๒๒๒๗ และหมายเลข ๕๗ วันที่ ๑๒ สิงหาคม ค.ศ. ๑๖๙๔/ พ.ศ. ๒๒๓๗[๑๒๘] นอกจากนี้คำให้การเรือหมายเลข ๘๐ วันที่ ๑๒ กันยายน ค.ศ. ๑๖๙๖/ พ.ศ. ๒๒๓๙ ระบุว่านครศรีธรรมราชเป็นดินแดนเล็กจึงไม่สามารถขายสินค้าที่นำไปได้หมดเช่นเดียวกับคำให้การเรือหมายเลข ๑๐๑ วันที่ ๒๗ สิงหาคม ค.ศ. ๑๖๙๗/ พ.ศ. ๒๒๔๐ ที่รายงานว่าเรือเดินทางออกจากนครศรีธรรมราชพร้อมสินค้าที่เหลือ ส่วนคำให้การเรือหมายเลข ๕๗ วันที่ ๒๕ มิถุนายน ค.ศ. ๑๖๙๑/ พ.ศ. ๒๒๓๔ และหมายเลข ๖๓ วันที่ ๑๐ สิงหาคม ค.ศ. ๑๖๙๖/ พ.ศ. ๒๒๓๙ ก็ว่าต้องแวะสยาเหมิน พูทัวซานเพื่อซื้อสินค้าจำพวกไหมดิบ น้ำตาลทรายแดง น้ำตาลทรายขาวเพิ่มเติม[๑๒๙]

สินค้าของนครศรีธรรมราชที่ปรากฏในคำให้การฯประกอบด้วย ไม้ฝาง น้ำตาลทรายแดง กระเบา หนังกวาง หนังวัวและเขาวัว แต่สินค้าเหล่านี้คงมีไม่มากนัก คำให้การเรือหมายเลข ๗๗ วันที่ ๑๖ มิถุนายน ค.ศ. ๑๖๙๓/ พ.ศ. ๒๒๓๗ จึงระบุว่าปริมาณของสินค้าพื้นเมืองเหล่านี้ในปีหนึ่งๆรวมกันได้ประมาณ ๒ ลำเรือ

---

[๑๒๗] พณิตา เอี่ยมสุวรรณ, “ความสำคัญทางเศรษฐกิจของเมืองนครศรีธรรมราช พ.ศ. ๒๓๒๕ ถึง ๒๔๓๙”, ๑, ๑๑.

[๑๒๘] Yoneo Ishii, ed , **The Junk Trade from Southeast Asia : Translations from the Tôsen Fusentsu-gaki, 1674-1723,** 231, 236, 238.

[๑๒๙] Ibid., 134, 139, 140.

สำเภาจีนเท่านั้น ถ้ามีเรือเข้ามามากกว่านี้จะไม่สามารถหาซื้อสินค้าได้อีก แต่ก็อาจมีสินค้ามูลค่าต่ำพอหาซื้อได้บ้าง ส่วนคำให้การเรือหมายเลข ๖๓ วันที่ ๑๐ สิงหาคม ค.ศ. ๑๖๙๖/ พ.ศ. ๒๒๓๙ กล่าวว่าเมื่อออกจากนครศรีธรรมราชเรือไปแวะที่พูทัวซานเพื่อหาซื้อไหมดิบเพิ่มเติมเพราะสินค้าจากนครศรีธรรมราชเป็นเพียงสิ่งละอันพันละน้อยที่ไม่ค่อยมีราคานัก[๑๓๐]

อย่างไรก็ดีเป็นที่น่าสังเกตว่าคำให้การฯเหล่านี้ไม่กล่าวถึงดีบุกซึ่งเป็นสินค้าที่สำคัญของนครศรีธรรมราชที่ทั้งญี่ปุ่น โปรตุเกส และฮอลันดาให้ความสนใจมาก ที่เป็นเช่นนี้คงเนื่องจากการที่สมเด็จพระนารายณ์ให้สิทธิฮอลันดาหรือ VOC ผูกขาดดีบุกแต่เพียงผู้เดียวใน ค.ศ. ๑๖๗๒/ พ.ศ. ๒๒๑๕[๑๓๑] แม้ไม่มีข้อมูลชี้ชัดว่าสิทธินี้กินเวลานานเท่าไร แต่เมื่อพิจารณาบันทึกของอเล็กซานเดอร์ ฮามิลตัน พ่อค้าชาวอังกฤษที่เข้ามาที่อยุธยาใน ค.ศ. ๑๗๑๙/ พ.ศ. ๒๒๖๒ สมัยสมเด็จพระเจ้าท้ายสระที่เขียนไว้ว่าเมืองนครศรีธรรมราชมีดีบุกเหลือเฟือแต่พวกดัตช์ซื้อหมด[๑๓๒] ก็แสดงให้เห็นว่า ดีบุกคงเป็นสินค้าที่น่าจะมีการผูกขาดหรืออาจเป็นสินค้าที่มีราคาสูงที่พ่อค้ารายย่อยที่อาจมีกำลังซื้อไม่มากนักไม่อาจซื้อหาได้

พ่อค้าที่เข้ามาที่นครศรีธรรมราชเท่าที่ปรากฏในคำให้การฯคือ พ่อค้าจีนจากสยาเหมิน นิงโป[๑๓๓] ทั้งนี้ไม่มีรายงานถึงเรือสินค้าชาติอื่นๆ ไม่ว่าจะเป็นยุโรปหรือดินแดนในคาบสมุทรมลายูในนครศรีธรรมราชซึ่งที่จริงคงมีบ้างอย่างน้อยก็ฮอลันดาซึ่งมีโรงสินค้าอยู่ที่นี่ แต่ได้ให้ข้อมูลเกี่ยวกับสยาม(อยุธยา)ว่ามีเรืออยู่ที่นี้หลายลำจากดินแดนจักรพรรดิชิงผู้ยิ่งใหญ่(จีน) ไปค้าขายที่อยุธยาทุกปี เรือที่เข้า

---

[๑๓๐] Yoneo Ishii, ed, **The Junk Trade from Southeast Asia : Translations from the Tôsen Fusentsu-gaki, 1674-1723,** 132, 137-138, 139.

[๑๓๑] Dhiravat na Pombejra, "A Political History of Siam under the Prasatthong Dynasty, 1629-1688", 314-315.

[๑๓๒] อเล็กซานเดอร์ ฮามิลตัน,"จดหมายเหตุอเล็กซานเดอร์ ฮามิลตันเกี่ยวกับราชอาณาจักรสยาม," แปลโดย สุพรรณี กาญจนัษฐิติ, **อักษรศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร** ๑๑, ๑ (๒๕๓๑) : ๔๘-๔๙.

[๑๓๓] เรื่องเดียวกัน, ๔๘.

ไปที่นครศรีธรรมราชนี้บางลำนอกจากบรรทุกสินค้าแล้วยังรับผู้โดยสารด้วย นอกจากนี้ยังมีรายงานว่ามีเรือขนาดเล็กเดินทางจากจีนไปนครศรีธรรมราชแต่เหล่านี้ไม่ได้เดินทางต่อไปยังนางาซากิเมื่อหาซื้อสินค้าเรียบร้อยก็เดินทางกลับจีนเลย[๑๓๔]

ตารางที่ ๓ แสดงจำนวนเรือและสินค้าในนครศรีธรรมราชช่วงปี ๑๖๘๔–๑๖๙๗/๒๒๒๗–๒๒๔๐

คำให้การเรือหมายเลข วัน/เดือน/ปี	**เมืองต้นทางของเรือ**	**จำนวนเรือ/ที่มาของเรือที่เขาไปยังนครศรีธรรมราช***	**สินค้าในเมืองนครศรีธรรมราช***	**หมายเหตุ**
เรือหมายเลข ๑๕ วันที่ ๑๐ ก.ย. ๑๖๘๔/ ๒๒๒๗	ไม่ระบุ	–	–	– ลูกเรือคนหนึ่งล้มป่วยและเสียชีวิตจึงทิ้งศพลงทะเล
เรือหมายเลข ๔๕ วันที่ ๑๘ ก.ค. ๑๖๘๙/ ๒๒๓๒	ไม่ระบุ	สยาเหมิน ๑ ลำ	ไม้ฝาง น้ำตาลทรายแดง	–ระหว่างทางเจอลมตะวันออกเฉียงเหนือนอกชายฝั่งกวางตุ้งทำให้ต้องทิ้งไม้ฝางและน้ำตาลบางส่วน – ลูกเรือ ๖๒ คน
เรือหมายเลข	นิงโป	สยาเหมิน ๑ ลำ	สินค้าพื้นเมืองไม่	ลูกเรือ ๖๖ คน

[๑๓๔] Yoneo Ishii, ed , **The Junk Trade from Southeast Asia : Translations from the Tôsen Fusentsu-gaki, 1674–1723**, 131, 132, 133, 139, 140.

๑๑๐ คำให้การลูกเรือสำเภาจีน

คำให้การเรือหมายเลข วัน/เดือน/ปี	**เมืองต้นทางของเรือ**	**จำนวนเรือ/ที่มาของเรือที่เขาไปยังนครศรีธรรมราช***	**สินค้าในเมืองนครศรีธรรมราช***	**หมายเหตุ**
๗๔ วันที่ ๖ ส.ค. ๑๖๙๐/ ๒๒๓๓			ระบุชนิด	เป็นคนสยาม ๑ คน
เรือหมายเลข ๕๗ วันที่ ๒๕ มิ.ย.๑๖๙๑/ ๒๒๓๔	ไม่ระบุ	ไม่ระบุที่มา ๑ ลำ	–	– ลูกเรือ ๖๑ คน –และ สยาเหมินซื้อไหมดิบน้ำตาลทรายขาวน้ำตาลทรายแดง
เรือหมายเลข ๖๒ วันที่ ๒๑ ส.ค. ๑๖๙๒/ ๒๒๓๕	ไม่ระบุ	–	–	ลูกเรือ ๓๙ คน
เรือหมายเลข ๗๗ วันที่ ๑๖ มิ.ย. ๑๖๙๓/ ๒๒๓๖	ไม่ระบุ	–	ไม้ฝาง น้ำตาลแดง กระเบา หนังกวาง หนังวัว เขาวัว และสินค้ามูลค่าต่ำอื่นๆไม่ระบุชนิด	– ลูกเรือ ๔๑ คน – แวะพูทัวซานรับไหมดิบที่สั่งไว้ล่วงหน้า
เรือหมายเลข ๕๗ วันที่ ๑๒ ส.ค. ๑๖๙๔/ ๒๒๓๗	ไม่ระบุ	–	–	ลูกเรือ ๔๑ คน
เรือหมายเลข	นิงโป	ไม่ระบุที่มา ๑ ลำ	สินค้าพื้นเมืองไม่	– ลูกเรือ ๔๒

คำให้การเรือหมายเลข วัน/เดือน/ปี	**เมืองต้นทางของเรือ**	**จำนวนเรือ/ที่มาของเรือที่เขาไปยังนครศรีธรรมราช***	**สินค้าในเมืองนครศรีธรรมราช***	**หมายเหตุ**
๖๓ วันที่ ๑๐ ส.ค. ๑๖๙๖/ ๒๒๓๙			ระบุชนิด สินค้าไม่ค่อยมี ราคาไม่ระบุชนิด	คน – แวะพูทัวซาน ซื้อไหมดิบเพิ่มเติม
เรือหมายเลข ๘๐ วันที่ ๑๒ ก.ย.๑๖๙๖/ ๒๒๓๖	นิงโป	–	สินค้าพื้นเมืองไม่ระบุชนิด	ลูกเรือ ๓๗ คน
เรือหมายเลข ๑๐๑ วันที่ ๒๗ ส.ค. ๑๖๙๗/ ๒๒๔๐	นิงโป	ดินแดนจีน (ไม่ระบุชื่อเมือง) ๕ ลำ	สินค้าพื้นเมืองไม่ระบุชนิด	ลูกเรือ ๔๗ คน
เรือหมายเลข ๑๐๒ วันที่ ๑ ก.ย. ๑๖๙๗/ ๒๒๔๐	นิงโป	ดินแดนจีน (ไม่ระบุชื่อเมือง) ๓–๔ ลำ	สินค้าพื้นเมืองไม่ระบุชนิด	ลูกเรือ ๕๕ คน

*ข้อมูลประมวลจาก Yoneo Ishii, ed , The Junk Trade from Southeast Asia : Translations from the Tôsen Fusentsu –gaki, ๑๖๗๔–๑๗๒๓ (Singapore : Institute of Southeast Asian Studies,๑๙๙๘), ๑๓๑–๑๔๒.

ข้อมูลอื่นๆในคำให้การลูกเรือสำเภาจีนจากนครศรีธรรมราช

ข้อมูลอื่นๆที่น่าสนใจที่ปรากฏในคำให้การฯ มี ๔ ประเด็นย่อยดังนี้

ข้อมูลเกี่ยวกับการเดินเรือสำเภาจีนลำที่ให้การ เช่น การรายงานของเรือหมายเลข ๑๕ วันที่ ๑๐ กันยายน ค.ศ. ๑๖๘๔/ พ.ศ. ๒๒๒๗ ว่าขณะเดินทางออกจากนางาซากิเพื่อไปนครศรีธรรมราช เรือเจอพายุลมแรงนอกชายฝั่งจามปา ทำให้เสากระโดงเรือหักและต้องโยนสินค้าทิ้งเกือบ ๑ ใน ๓ หรือเรือหมายเลข ๔๕ วันที่ ๑๘ กรกฎาคม ค.ศ. ๑๖๘๙/ พ.ศ. ๒๒๓๒ ที่ว่า ขณะออกจากนครศรีธรรมราชเพื่อเดินทางไปนางาซากิเรือพบกับลมตะวันออกเฉียงเหนือนอกชายฝั่งกวางตุ้งทำให้เสากระโดงเรือเสียหายต้องโยนสินค้าบางส่วนคือไม้ฝางและน้ำตาลทิ้ง หรือการรายงานถึงจำนวนลูกเรือและเหตุที่เกิดกับลูกเรือเช่น ระหว่างทางลูกเรือคนหนึ่งป่วยและเสียชีวิตจึงทิ้งศพลงทะเลและวันหนึ่งศพนี้อาจถูกซัดเข้ามาที่ฝั่งญี่ปุ่น[๑๓๕] เป็นต้น

ข้อมูลเกี่ยวกับเมืองนครศรีธรรมราช เช่น รายงานว่านครศรีธรรมราชอยู่ในอาณาจักรสยาม (อยุธยา) รายงานเรื่องปัตตานีโจมตีและปล้นเมืองนครศรีธรรมราชใน ค.ศ. ๑๖๘๘/ พ.ศ. ๒๒๓๑ เนื่องจากเกิดเหตุการณ์ความวุ่นวายในอยุธยา รายงานว่านครศรีธรรมราชสงบสุขดีไม่มีเหตุการณ์วุ่นวายใดๆ หรือรายงานเรื่องที่ตั้งของนครศรีธรรมราชว่าอยู่ห่างไกลจากสยาม ๔๐๐ ลี้ มีจำนวนประชากรไม่มากนัก ไม่น่าจะเกิน ๓,๐๐๐–๔,๐๐๐ คน[๑๓๖] เป็นต้น รายงานดังกล่าวแสดงให้เห็นว่าทางญี่ปุ่นต้องการรับรู้ความเป็นไปของเมืองหรือดินแดนต้นทางของเรือที่เข้าไปค้าขายที่นางาซากิ

ข้อมูลเกี่ยวกับสยาม(อยุธยา) คำให้การฯ ๔ ฉบับคือ เรือหมายเลข ๕๗ วันที่ ๑๒ สิงหาคม ค.ศ. ๑๖๙๔/ พ.ศ. ๒๒๓๗ เรือหมายเลข ๖๓ วันที่ ๑๐ สิงหาคม ค.ศ. ๑๖๙๖/ พ.ศ. ๒๒๓๙ เรือหมายเลข ๘๐ วันที่ ๑๒ กันยายน ค.ศ. ๑๖๙๖/ พ.ศ. ๒๒๓๙ เรือหมายเลข ๑๐๑ วันที่ ๒๗ สิงหาคม ค.ศ. ๑๖๙๗/ พ.ศ.

---

[๑๓๕] Yoneo Ishii, ed, **The Junk Trade from Southeast Asia : Translations from the Tôsen Fusentsu-gaki, 1674-1723,** 131, 132.

[๑๓๖] Ibid., 132, 133-134, 135-136, 138, 139, 141.

๒๒๔๐ ให้ข้อมูลเกี่ยวกับอยุธยาทั้งเรื่องรายงานการค้าว่ามีเรือจากดินแดนจักรพรรดิชิงผู้ยิ่งใหญ่มาค้าที่สยามจำนวนมากในแต่ละปี รวมทั้งเรื่องดินแดนสยามสงบสุขดี[๑๓๗] การปรากฏรายงานเรื่องสยาม(อยุธยา) ในคำให้การฯสะท้อนให้เห็นความสนใจของญี่ปุ่นต่ออยุธยาที่ซึ่งนครศรีธรรมราชเป็นหัวเมืองสำคัญขึ้นอยู่

ข้อมูลดินแดนจักรพรรดิชิงผู้ยิ่งใหญ่ ญี่ปุ่นนอกจากสนใจเรื่องราวของดินแดนต้นทางเรือที่เข้าไปค้าขายที่นางาซากิแล้ว ยังสนใจเรื่องราวของดินแดนจีนด้วย ดังปรากฏข้อมูลในคำให้การฯ ๖ ฉบับ คือ เรือหมายเลข ๕๗ วันที่ ๒๕ มิถุนายน ค.ศ. ๑๖๙๑/ พ.ศ. ๒๒๓๔ เรือหมายเลข ๕๗ วันที่ ๑๒ สิงหาคม ค.ศ. ๑๖๙๔/ พ.ศ. ๒๒๓๗ เรือหมายเลข ๖๓ วันที่ ๑๐ สิงหาคม ค.ศ. ๑๖๙๖/ พ.ศ. ๒๒๓๙ เรือหมายเลข ๘๐ วันที่ ๑๒ กันยายน ค.ศ. ๑๖๙๖/ พ.ศ. ๒๒๓๙ เรือหมายเลข ๑๐๑ วันที่ ๒๗ สิงหาคม ค.ศ. ๑๖๙๗/ พ.ศ. ๒๒๔๐ และเรือหมายเลข ๑๐๒ วันที่ ๑ กันยายน ค.ศ. ๑๖๙๗/ พ.ศ. ๒๒๔๐ ส่วนใหญ่แล้วให้ข้อมูลคล้ายกันว่าไม่ทราบข่าวหรือทราบข่าวน้อยเนื่องจากเดินทางไปค้าที่นครศรีธรรมราชตั้งแต่ปีที่แล้ว มีบางฉบับคือเรือหมาย ๖๓ ที่ว่าดินแดนจักรพรรดิชิงสงบสุขดี[๑๓๘]

คำให้การลูกเรือสำเภาจีนเกี่ยวกับสงขลา

รายงานคำให้การลูกเรือสำเภาจีนจากสงขลามีทั้งสิ้น ๗ ฉบับเริ่มตั้งแต่ ค.ศ. ๑๖๘๖/ พ.ศ. ๒๒๒๙ สมัยสมเด็จพระนารายณ์ถึง ค.ศ. ๑๖๙๗/ พ.ศ. ๒๒๔๐ สมัยสมเด็จพระเพทราชา ช่วงที่ขาดรายงานอยู่ระหว่าง ค.ศ. ๑๖๘๗–๑๖๙๒/พ.ศ. ๒๒๓๐–๒๒๓๕

สังเขปความสัมพันธ์สงขลา–อยุธยา

เมืองสงขลาตั้งขึ้นเมื่อใดไม่ปรากฏแน่ชัดและในพระไอยการตำแหน่งนาทหารหัวเมืองไม่ปรากฏชื่อเมืองสงขลา โดยทั่วไปนักวิชาเชื่อว่าสงขลาตั้งขึ้นเป็น

---

[๑๓๗] Yoneo Ishii, ed, **The Junk Trade from Southeast Asia : Translations from the Tôsen Fusentsu–gaki, 1674–1723,** 138–139, 140, 141.

[๑๓๘] Ibid., 135, 138, 139, 140, 141.

ชุมชนการค้าอย่างช้าที่สุดในราวคริสต์ศตวรรษ ๑๕–๑๖ โดยอาศัยอ้างอิงหลักฐานอาหรับที่กล่าวถึงเมืองท่าสิงขร (Singun) ซึ่งเข้าใจว่าคือเมืองสงขลา การเติบโตของเมืองสงขลาน่าจะมาจากการที่มะละกาเมืองท่าที่สำคัญแห่งหนึ่งในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ถูกยึดครองโดยโปรตุเกส ทำให้การค้าที่เมืองนี้ซบเซาลงเพราะได้รับการต่อต้านจากชาวพื้นเมือง และเมืองท่าอื่นๆมีบทบาทขึ้นมา รวมทั้งสงขลาซึ่งตั้งอยู่ในทำเลที่ดีและเหมาะสมแก่การจอดพักเรือสินค้า เพราะอยู่ติดกับทะเลด้านนอกฝั่งอ่าวไทยและมีเขาหัวแดงเป็นกำแพงธรรมชาติกั้นคลื่นลม นอกจากนั้นยังอยู่ในทำเลที่ติดต่อค้าขายกับชุมชนที่รอบทะเลสาบสงขลาได้สะดวก[๑๓๙]

ผู้ก่อตั้งเมืองสงขลาน่าจะเป็นพ่อค้ามุสลิมซึ่งต่อมาได้ตั้งตัวเป็นเจ้าเมือง พงศาวดารเมืองสงขลาระบุความเป็นมาของเมืองไว้ว่า “เดิมครั้งหนึ่งเมืองสงขลาเป็นเมืองแขกตั้งอยู่ริมเขาแดง เจ้าเมืองชื่อสุลต่านสุเลมัน สุลต่านสุเลมันได้สร้างป้อมขุดคูเมืองและจัดแจงสร้างบ้านเมืองเสร็จแล้วยอมขึ้นกับกรุงศรีอยุธยาโบราณ”[๑๔๐]ข้อมูลดังกล่าวแม้จะไม่ได้ระบุช่วงเวลาแต่มีความน่าสนใจ ๒ ประการ ประการแรกคือ การให้ข้อมูลว่าเจ้าเมืองสงขลาเป็นแขกหรือมุสลิม ประการที่สองสงขลาขึ้นกับอยุธยา เรื่องเจ้าเมืองสงขลาเป็นมุสลิมนี้แม้แต่สมัยสมเด็จพระเจ้าปราสาททองและสมเด็จพระนารายณ์ก็ยังคงเป็นเช่นนั้นอยู่[๑๔๑]ส่วนการยอมขึ้นกับอยุธยานั้นคงเป็นการอยู่ภายใต้การดูแลของนครศรีธรรมราชหัวเมืองเอกที่สำคัญของอยุธยา แต่เมื่อนครศรีธรรมราชเริ่มเสื่อมอำนาจประกอบกับปัตตานีไม่ยอมรับอำนาจกษัตริย์อยุธยาโดยเฉพาะในสมัยสมเด็จพระเจ้าปราสาททอง ทำให้อยุธยาต้องเกณฑ์กำลังคนไปปราบ

---

๑๓๙ ยงยุทธ ชูแว่น, “อำนาจทางการเมืองในความสืบเนื่องบทบาทการค้าของเมืองสงขลาตั้งแต่กลางพุทธศตวรรษที่ ๒๒ ถึงปลายพุทธสตวรรษที่ ๒๓,” ใน **คาบสมุทรไทยในราชอาณาจักรสยาม**, ยงยุทธ ชูแว่น, บรรณาธิการ (กรุงเทพฯ: นาคร, ๒๕๕๐), ๑๘๔–๑๘๖.

๑๔๐ **ประชุมพงศาวดารเล่ม ๓ พงศาวดารเมืองสงขลา** (พระนคร: องค์การค้าคุรุสภา, ๒๕๐๖), ๓๕.

๑๔๑ Dhiravat na Pombejra, “A Political History of Siam under the Prasatthong Dynasty,1629–1688”, 227–228, 337.

สถานการณ์ที่เกิดขึ้นในช่วงต้นรัชกาลสมเด็จพระเจ้าปราสาททองนี้ทำให้สงขลาส่งทูตไปอยุธยาใน ค.ศ. ๑๖๓๒/ พ.ศ. ๒๑๗๕ เพื่อให้ปลอดภัยจากการโจมตีของปัตตานี แต่การดำเนินการดังกล่าวกลับทำให้ปัตตานีโจมตีสงขลาจนเสียหายยับเยินโดยอยุธยาไม่อาจช่วยอะไรได้[๑๔๒] ความเสื่อมถอยของนครศรีธรรมราชที่ทำหน้าที่กำกับหัวเมืองทางใต้ประกอบกับความรุ่งเรืองทางการค้าของสงขลา และการไม่ต้องการส่งบรรณาการให้อยุธยาทำให้สงขลาแข็งเมืองกับอยุธยา ดังปรากฏหลักฐานฮอลันดาว่าในสมัยสมเด็จพระเจ้าปราสาททองอยุธยาต้องส่งทัพลงมาปราบสงขลา เริ่มตั้งแต่ ค.ศ. ๑๖๔๖/ พ.ศ. ๒๑๘๙, ค.ศ. ๑๖๔๗–๑๖๔๘/ พ.ศ. ๒๑๙๐–๒๑๙๑, ค.ศ. ๑๖๔๙/ พ.ศ. ๒๑๙๒, ค.ศ. ๑๖๕๒/ พ.ศ. ๒๑๙๕ และ ค.ศ. ๑๖๕๔/ พ.ศ. ๒๑๙๗ อย่างไรก็ตาม อยุธยาในสมัยสมเด็จพระเจ้าปราสาททองไม่ประสบความสำเร็จในการปราบกบฏสงขลาเลย[๑๔๓]

ในสมัยสมเด็จพระนารายณ์ สงขลามีท่าทีอ่อนน้อมต่ออยุธยาโดยเมื่อสมเด็จพระนารายณ์ขึ้นครองราชย์สงขลาได้ส่งเครื่องราชบรรณาการมาถวาย แต่อยุธยาก็ไม่สามารถมีอำนาจเหนือสงขลาได้เต็มที่ เพราะใน ค.ศ. ๑๖๗๗–๑๖๗๘/ พ.ศ. ๒๒๒๐–๒๒๒๑ ราชาคนใหม่ของสงขลาก็เริ่มต่อต้านแข็งเมืองต่ออยุธยาอีกครั้งโดยร่วมมือกับปัตตานี สถานการณ์ที่เกิดขึ้นคงทำให้สมเด็จระนารายณ์ไม่สบายพระทัยนัก เพราะทั้งสงขลาและปัตตานีล้วนเป็นเมืองท่าที่ดี เหตุการณ์แข็งเมือง/กบฏครั้งนี้ยุติลงในราว ค.ศ. ๑๖๘๐/ พ.ศ. ๒๒๒๓ สงขลายอมอ่อนน้อมต่ออยุธยาอีกครั้งหนึ่ง[๑๔๔] ความวุ่นวายในเมืองสงขลาหรือกล่าวอีกนัยหนึ่งการที่อยุธยาไม่สามารถควบคุมสงขลาได้คงเป็นสาเหตุที่ทำให้สมเด็จพระนารายณ์ทรง

---

[๑๔๒] ยงยุทธ ชูแว่น, “อำนาจทางการเมืองในความสืบเนื่องบทบาทการค้าของเมืองสงขลาตั้งแต่กลางพุทธศตวรรษที่ ๒๒ถึงปลายพุทธสตวรรษที่ ๒๓,” ใน **คาบสมุทรไทยในราชอาณาจักรสยาม**, ๑๙๑.

[๑๔๓] Dhiravat na Pombejra, “A Political History of Siam under the Prasatthong Dynasty, 1629–1688”, 227–260.

[๑๔๔] Ibid., 297, 337–339.

เสนอยกเมืองให้ฝรั่งเศส อย่างไรก็ตาม ทางฝรั่งเศสปฏิเสธ เพราะต้องการตั้งบริษัทที่บางกอกมากกว่า[๑๔๕]

สงขลากลับมาอยู่ภายใต้การควบคุมของอยุธยาอีกครั้งในราวต้นคริสต์ศตวรรษที่ ๑๘ เพราะปรากฏหลักฐานอยู่ในจดหมายเหตุ อเล็กซานเดอร์ ฮามิงตัน ที่เขียนในราว ค.ศ. ๑๗๑๙/ พ.ศ. ๒๒๖๒ ว่า สงขลาเป็นเมืองในแว่นแคว้นของพระเจ้ากรุงสยาม เป็นหัวเมืองที่อยู่ในอำนาจการปกครองของนครศรีธรรมราช[๑๔๖]

เท่าที่กล่าวมาจะเห็นได้ว่าสงขลามีความสัมพันธ์กับอยุธยาในฐานะหัวเมืองขึ้นที่อยู่ภายใต้การกำกับของนครศรีธรรมราช แต่สงขลาก็พยายามแยกตัวเป็นอิสระในบางช่วงเวลา ซึ่งเป็นสิ่งที่อยุธยายอมรับไม่ได้เนื่องจากสงขลาเป็นเมืองท่าที่ดีจึงต้องส่งทัพลงมาปราบ ท้ายที่สุดสงขลาก็อยู่ภายใต้การควบคุมของอยุธยาอย่างแท้จริงในราวต้นคริสต์ศตวรรษที่ ๑๘

---

๑๔๕ กรรณิกา จรรย์แสงและมอร์กาน สปอร์แตช, “โกษาปานต้านฝรั่งเศส,” **ศิลปวัฒนธรรม** ๑๕, ๑ (พฤศจิกายน ๒๕๓๖) : ๑๗๐.

๑๔๖ อเล็กซานเดอร์ ฮามิลตัน, “จดหมายเหตุอเล็กซานเดอร์ ฮามิลตันเกี่ยวกับราชอาณาจักรสยาม,” แปลโดย สุพรรณี กาญจนัษฐิติ, **อักษรศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร**, ๔๘.

สารัตถวิพากษ์ของคำให้การลูกเรือสำเภาจีนเกี่ยวกับสงขลา

คำให้การลูกเรือสำเภาจีนจากสงขลาเป็นเอกสารร่วมสมัยที่ให้ข้อมูลน่าสนใจดังต่อไปนี้

รายงานสถานการณ์ทางการเมือง

รายงานสถานการณ์ทางการเมืองที่ปรากฏในคำให้การฯ ที่น่าสนใจมี ๒ ประเด็น คือ

๑.ผู้ปกครองสงขลาไม่ใช่ชาวสยาม

คำให้การเรือหมายเลข ๖๔ วันที่ ๑๒ สิงหาคม ค.ศ. ๑๖๙๓/ พ.ศ. ๒๒๓๖ ให้ข้อมูลว่า “ถึงแม้สงขลาอยู่ภายใต้การปกครองของสยามแต่กษัตริย์เป็นชาวสงขลาไม่ใช่ชาวสยาม”[๑๔๗] คำให้การฯ ดังกล่าวแสดงว่าในสมัยสมเด็จพระเพทราชาหรือปลายคริสต์ศตวรรษที่ ๑๗ อยุธยายังประสบปัญหาการควบคุมสงขลาให้อยู่ภายใต้อำนาจและยังไม่สามารถส่งคนจากอยุธยาไปปกครองสงขลาได้อย่างเต็มที่

๒.สถานะของเมืองสงขลา

คำให้การฯให้ข้อมูลเรื่องสถานะของเมืองสงขลาไว้ ๒ ประการคือ ประการแรกสงขลาอยู่ภายใต้การควบคุมของปัตตานี ดังปรากฏในคำให้การเรือหมายเลข ๔๐ วันที่ ๕ กรกฎาคม ค.ศ. ๑๖๙๔/ พ.ศ. ๒๒๓๗ และหมายเลข ๔๑ วันที่ ๒๙ สิงหาคม ค.ศ. ๑๖๙๕/ พ.ศ. ๒๒๓๘ ว่าสงขลาอยู่ภายใต้การควบคุมของปัตตานี โดยสงขลาส่งบรรณาการให้ปัตตานีและปัตตานีส่งบรรณาการให้อยุธยา ส่วนคำให้การเรือหมายเลข ๑๐๐ วันที่ ๒๖ ตุลาคม ค.ศ. ๑๖๘๖/ พ.ศ. ๒๒๒๙ หมายเลข ๖๔ วันที่ ๑๒ สิงหาคม ค.ศ. ๑๖๙๓/ พ.ศ. ๒๒๓๖ หมายเลข ๖๙ วันที่ ๒๙ สิงหาคม ค.ศ. ๑๖๙๔/ พ.ศ. ๒๒๓๗ และหมายเลข ๙๕ วันที่ ๑๙ กรกฎาคม

---

[๑๔๗] Yoneo Ishii, ed , **The Junk Trade from Southeast Asia : Translations from the Tôsen Fusentsu-gaki, 1674-1723**, 146.

ค.ศ. ๑๖๙๗/ พ.ศ. ๒๒๔๐ ระบุว่าสงขลาอยู่ในดินแดนสยามเป็นเมืองขึ้นสยาม[๑๔๘] ข้อมูลดังกล่าวสะท้อนให้เห็นว่าในช่วงปลายคริสต์ศตวรรษที่ ๑๗ สถานะของเมืองสงขลาในสายตาลูกเรือสำเภาจีนไม่ชัดเจน จึงปรากฏข้อมูลในลักษณะที่ว่าสงขลาส่งบรรณาการให้ปัตตานี บ้างก็ว่าเป็นเมืองขึ้นของอยุธยา ไม่ว่าสงขลาจะอยู่ในสถานะเช่นไรแต่สิ่งที่เห็นได้ชัดเจนจากคำให้การฯ คือ อยุธยาไม่สามารถควบคุมหัวเมืองทางใต้ได้หรือเมืองเหล่านี้อาจยอมขึ้นกับอยุธยาในบางช่วงเวลาเท่านั้น

การค้าที่สงขลา

สงขลาเป็นเมืองที่เติบโตขึ้นจากการค้า ด้วยสภาพภูมิศาสตร์ที่เหมาะสม สงขลาจึงเป็นเมืองท่าที่ดี อย่างไรก็ตาม ช่วงปลายคริสต์ศตวรรษที่ ๑๗ สงขลาดูจะประสบภาวะซบเซาทางการค้า คำให้การเรือหมายเลข ๗๓ วันที่ ๑๕ สิงหาคม ค.ศ. ๑๖๙๖/ พ.ศ. ๒๒๓๙ ให้ข้อมูลว่าสงขลาเป็นเมืองเล็กจึงไม่สามารถขายสินค้าที่นำมาได้หมด หลังจากจำใจต้องอยู่ที่สงขลาพักหนึ่งเรือจึงต้องบรรทุกไหมดิบที่ขายไม่หมดออกจากสงขลา ขณะที่คำให้การเรือหมายเลข ๙๕ วันที่ ๑๙ กรกฎาคม ค.ศ. ๑๖๙๗/ พ.ศ. ๒๒๔๐ ว่าเรือที่ออกจากสงขลามีสินค้าไม่เพียงพอจึงจะแวะสยาเหมินเพื่อซื้อน้ำตาลทรายขาว(มาขายที่ญี่ปุ่น)[๑๔๙] ความซบเซาดังกล่าวอาจมาจากสภาวะความไม่สงบที่เกิดขึ้นในหัวเมืองทางใต้ ตัวอย่างเช่น เหตุการณ์ ค.ศ. ๑๖๙๑–๑๖๙๒/ พ.ศ. ๒๒๓๔–๒๒๓๕ ที่อยุธยายกทัพมาตีปัตตานีซึ่งย่อมสร้างภาวะปั่นป่วนทางการค้าในหัวเมืองทางใต้ระดับหนึ่ง

สินค้าที่มีในสงขลา คำให้การเรือหมายเลข ๖๔ วันที่ ๑๒ สิงหาคม ค.ศ. ๑๖๙๓/ พ.ศ. ๒๒๓๖ ระบุว่าเป็นสินค้าเบ็ดเตล็ดทั่วไปมาจากหลายที่เช่น ดีบุก ตะกั่ว ฝางและหวาย แต่มีปริมาณไม่มากนักและว่าที่สงขลาข้าวมีราคาถูกมาก คำให้การเรือหมายเลข ๔๐ วันที่ ๕ กรกฎาคม ค.ศ. ๑๖๙๔/ พ.ศ. ๒๒๓๗ ว่าที่สงขลาผลิตน้ำตาลด้วย ส่วนสินค้าที่นำไปแลกเปลี่ยนกับสินค้านั้นเมืองเหล่านี้เท่าที่

---

[๑๔๘] Yoneo Ishii, ed, **The Junk Trade from Southeast Asia : Translations from the Tôsen Fusentsu-gaki, 1674-1723,** 145-148, 151.

[๑๔๙] Ibid., 150-151.

ปรากฏในคำให้การเรือหมายเลข ๗๓ วันที่ ๑๕ สิงหาคม ค.ศ. ๑๖๙๖/ พ.ศ. ๒๒๓๙ คือไหมดิบ[๑๕๐]สินค้าที่มีในสงขลานี้พิจารณาแล้วเป็นสินค้าประเภทของป่าและที่ต้องผ่านกระบวนการผลิตเช่น ดีบุก น้ำตาลและข้าว และคงเป็นดังที่ปรากฏในคำให้การฯ คือ สินค้าเหล่านี้คงมีปริมาณไม่มากนัก ดังเช่นดีบุก

อเล็กซานเดอร์ ฮามิงตัน กล่าวว่าชาวพื้นเมืองต้องพบกับอุปสรรคยิ่งใหญ่นานาประการในการขุดหาแร่ดีบุกจนทำให้ได้มาแต่เพียงเล็กน้อย และส่วนที่พอหามาถลุงได้บ้างก็ถูกโรงสินค้าดัตช์ที่นครศรีธรรมราชซื้อไปหมด[๑๕๑] ส่วนข้อมูลที่ว่าสงขลามีข้าวราคาถูกนั้น นักวิชาการเห็นว่าสภาพภูมิศาสตร์ของสงขลาคงไม่สามารถผลิตข้าวได้มากนัก แต่คงรวบรวมจากเมืองอื่น พื้นที่ผลิตที่สำคัญน่าจะอยู่ในเขตเมืองพัทลุงฝั่งตะวันตกของทะเลสาบ เพราะพื้นที่ดังกล่าวเป็นที่ราบเหมาะสมที่จะปลูกข้าว ในปลายคริสต์ศตวรรษที่ ๑๗ ถึงราวกลางคริสต์ศตวรรษที่ ๑๘ เมื่อจีนประสบปัญหาทุพภิกขภัย สงขลาก็เป็นเมืองหนึ่งที่ทำหน้าที่รวบรวมข้าวมาขายให้กับพ่อค้าจีน[๑๕๒]

กลุ่มพ่อค้าหลักในสงขลา ในช่วงปลายคริสต์ศตวรรษที่ ๑๗ คือคนจีน ถึงแม้ว่าในช่วงรัชกาลสมเด็จพระเจ้าปราสาททองและสมเด็จพระนารายณ์มีข้อมูลว่าเจ้าเมืองสงขลาเป็นมุสลิม แต่การค้าก็ยังดำเนินไปด้วยดีที่น่าสนใจคือ คำให้การเรือหมายเลข ๖๔ วันที่ ๑๒ สิงหาคม ค.ศ. ๑๖๙๓/ พ.ศ. ๒๒๓๖ ระบุว่าสงขลาเป็นดินแดนขนาดเล็กและประชากรครึ่งหนึ่งเป็นชาวจีน ส่วนคำให้การเรือหมายเลข ๔๐ วันที่ ๕ กรกฎาคม ค.ศ. ๑๖๙๔/ พ.ศ. ๒๒๓๗ และหมายเลข ๔๑ วันที่ ๒๙ สิงหาคม ค.ศ. ๑๖๙๕/ พ.ศ. ๒๒๓๘ ว่า สงขลามีดินแดนค่อนข้างกว้างแต่มี

---

[๑๕๐] Yoneo Ishii, ed, **The Junk Trade from Southeast Asia : Translations from the Tôsen Fusentsu-gaki, 1674-1723,** 146-147, 150.

[๑๕๑] อเล็กซานเดอร์ ฮามิลตัน,"จดหมายเหตุอเล็กซานเดอร์ ฮามิลตันเกี่ยวกับราชอาณาจักรสยาม," แปลโดย สุพรรณี กาญจนัษฐิติ, **อักษรศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร,** ๔๘.

[๑๕๒] ยงยุทธ ชูแว่น, "อำนาจทางการเมืองในความสืบเนื่องบทบาทการค้าของเมืองสงขลาตั้งแต่กลางพุทธศตวรรษที่ ๒๒ถึงปลายพุทธสตวรรษที่ ๒๓," ใน **คาบสมุทรไทยในราชอาณาจักรสยาม,** ๒๑๒, ๒๑๖-๒๑๗.

ประชากรที่ล้าหลังไม่กี่พันคน[๑๕๓]แม้ขนาดของดินแดนไม่สอดคล้องกัน แต่ที่กล่าวไว้คล้ายกันคือสงขลามีประชากรไม่มาก ส่วนที่ว่าคนจีนเป็นประชากรครึ่งหนึ่งแม้ไม่มีหลักฐานร่วมสมัยอื่นสนับสนุน แต่ที่ปฏิเสธไม่ได้คือ คนจีนเป็นกลุ่มประชากรสำคัญของสงขลาและในสมัยธนบุรีสงขลาก็มีเจ้าเมืองเป็นคนจีนคือ จีนเหยียง ซึ่งมีภรรยาเป็นชาวเมืองพัทลุงและเคยทำมาค้าขายมาตั้งแต่สมัยปลายอยุธยา[๑๕๔] พ่อค้าจีนที่เข้าไปที่สงขลาเท่าที่ปรากฏในคำให้การฯไปจาก สยาเหมิน กวางตุ้ง นิงโป เจ๋อเจียง ฟูเจี้ยน ทั้งนี้ไม่ปรากฏถึงเรือสินค้าชาติอื่นๆไม่ว่าจะเป็นชาติยุโรปหรือดินแดนในคาบสมุทรมลายู ในสงขลาซึ่งที่จริงก็ต้องมีอยู่บ้าง ย่างไรก็ตามคำให้การเรือหมายเลข ๗๓ วันที่ ๑๕ สิงหาคม ค.ศ. ๑๖๙๖/ พ.ศ. ๒๒๓๙ และหมายเลข ๙๕ วันที่ ๑๙ กรกฎาคม ค.ศ. ๑๖๙๗/ พ.ศ. ๒๒๔๐ ให้ข้อมูลเกี่ยวกับสยาม (อยุธยา)ว่า มีเรือสินค้าหลายลำออกจากเมืองท่าสำคัญของสยามมาที่นางาซากิ แต่ไม่ทราบจำนวน[๑๕๕]

---

[๑๕๓] Yoneo Ishii, ed , **The Junk Trade from Southeast Asia : Translations from the Tôsen Fusentsu-gaki, 1674-1723**, 147-148.

[๑๕๔] **ประชุมพงศาวดารเล่ม ๓ พงศาวดารเมืองสงขลา,** ๓๕-๔๐

[๑๕๕] Yoneo Ishii, ed , **The Junk Trade from Southeast Asia : Translations from the Tôsen Fusentsu-gaki, 1674-1723,** 151-152.

ตารางที่ ๔ แสดงจำนวนเรือและสินค้าในสงขลาช่วง ปี๑๖๘๖–๑๖๙๗/๒๒๒๙–๒๒๔๐

คำให้การเรือหมายเลข วัน/เดือน/ปี	**เมืองต้นทางของเรือ**	**จำนวนเรือ/ที่มาของเรือที่เข้าไปยังสงขลา***	**สินค้าในเมืองสงขลา***	**หมายเหตุ**
เรือหมายเลข ๑๐๐ วันที่ ๒๖ ต.ค.๑๖๘๖/ ๒๒๒๙	สยาเหมิน	–	–	ระหว่างทางเจอพายุจนต้องโยนสินค้าทิ้ง
เรือหมายเลข ๖๔ วันที่ ๑๒ ส.ค. ๑๖๙๓/ ๒๒๓๖	สยาเหมิน	สยาเหมิน ๒ ลำ	– สินค้าพื้นเมืองไม่ระบุชนิด ดีบุก ตะกั่ว ไม้ฝางและหวาย – ข้าวราคาถูกมาก	– ระหว่างทางแวะ สยาเหมินเพื่อขายสินค้าและบรรทุกน้ำตาลจากไต้หวัน – ลูกเรือ ๗๐ คน
เรือหมายเลข ๔๐ วันที่ ๕ ก.ค. ๑๖๙๔/๒๒๓๗	–	สยาเหมิน ๑ ลำ	น้ำตาล	ลูกเรือ ๔๖ คน
เรือหมายเลข ๖๙ วันที่ ๒๙ ส.ค. ๑๖๙๔/ ๒๒๓๗	–	–	–	– เรือแวะพูทัวซานเพื่อรับไหมดิบที่สั่งไว้ล่วงหน้า – เรือได้รับคำสั่งจาก

๑๒๒ คำให้การลูกเรือสำเภาจีน

คำให้การเรือหมายเลข วัน/เดือน/ปี	**เมืองต้นทางของเรือ**	**จำนวนเรือ/ที่มาของเรือที่เข้าไปยังสงขลา***	**สินค้าในเมืองสงขลา***	**หมายเหตุ**
				เจ้าหน้าที่จีนให้นำชาวญี่ปุ่นที่เรือแตกที่ถูกส่งไปกวางตุ้งขึ้นเรือมาด้วย – ลูกเรือ ๑๐๔ คน – เป็นเรือเพียงลำเดียวที่เข้าไปซื้อสินค้าที่สงขลา
เรือหมายเลข ๔๑ วันที่ ๒๙ ส.ค. ๑๖๙๕/๒๒๓๘	นิงโป	ฟูเจี้ยน ๒ ลำ	–	– ลูกเรือ ๓๘ คน – เรือแวะพูทัวซานเพื่อรับไหมดิบที่สั่งไว้ล่วงหน้าและสักการะเจ้าแม่กวนอิม
เรือหมายเลข ๗๓ วันที่ ๑๕ ส.ค. ๑๖๙๖/ ๒๒๓๙	–	เรือจากกวางตุ้ง ฟูเจี้ยน และเจ๋อเจียง ๕–๖ ลำ เรือจากมณฑล	–	– ลูกเรือ ๔๖ คน – เรือแวะพูทัวซานซ่อมแซม

คำให้การเรือหมายเลข วัน/เดือน/ปี	**เมืองต้นทางของเรือ**	**จำนวนเรือ/ที่มาของเรือที่เข้าไปยังสงขลา***	**สินค้าในเมืองสงขลา***	**หมายเหตุ**
		ต่างๆของจีน (ไม่ระบุ)		เรือที่เจอพายุหนัก
เรือหมายเลข ๙๕ วันที่ ๑๙ ก.ค. ๑๖๙๗/ ๒๒๔๐	สยาเหมิน	–	สินค้าที่สงขลาไม่พอแวะสยาเหมิน บรรทุกน้ำตาลทราย	ลูกเรือ ๗๓ คน

*ข้อมูลประมวลจาก Yoneo Ishii, ed , **The Junk Trade from Southeast Asia : Translations from the Tôsen Fusentsu-gaki, 1674-1723** (Singapore : Institute of Southeast Asian Studies,1998), 145-152.

ข้อมูลอื่นๆในคำให้การลูกเรือสำเภาจีนจากสงขลา

ข้อมูลอื่นๆที่น่าสนใจในคำให้การฯมีดังนี้

ข้อมูลเกี่ยวกับการเดินเรือสำเภาจีนลำที่ให้การโดยส่วนใหญ่จะกล่าวถึงการเดินทางที่ต้องประสบกับพายุรุนแรงทำให้ต้องทิ้งสินค้าหรือซ่อมแซมเรือที่พูทัวซาน หรือบางครั้งต้องเลยเข้าไปทอดสมอในเขตเมืองอื่นนอกเหนือจากนางาซากิที่ญี่ปุ่นเปิดทำการค้า นอกจากนี้เรือบางลำให้ข้อมูลเกี่ยวกับการแวะที่พูทัวซานที่สักการะเจ้าแม่กวนอิมที่นั่น[๑๕๖]

[๑๕๖] Yoneo Ishii, ed, **The Junk Trade from Southeast Asia : Translations from the Tôsen Fusentsu-gaki, 1674-1723,** 145, 149-151.

ข้อมูลเกี่ยวกับเมืองสงขลา เช่น การรายงานว่าสงขลาอยู่ห่างจากสยาม ๕๐๐ ลี้ผู้คนและขนบธรรมเนียมของที่นี่ด้อยกว่าสยามรวมทั้งการรายงานว่าสงขลาสงบสุขดี[๑๕๗]

ข้อมูลเกี่ยวกับสยามและดินแดนจักรพรรดิชิงผู้ยิ่งใหญ่ นอกเหนือจากข้อมูลเรื่องสงขลาแล้วคำให้การฯบางฉบับให้ข้อมูลเกี่ยวกับสยาม(อยุธยา) ว่าสงบสุขดี ไม่มีความวุ่นวายเกิดขึ้น เช่นเดียวกับการกล่าวถึงดินแดนจักรพรรดิชิงโดยเรือแทบทุกลำต้องรายงานสถานการณ์ในจีน ส่วนใหญ่กล่าวคล้ายคลึงกันคือ ดินแดนจีนสงบสุข บางฉบับมีข้อมูลเพิ่มเติมเช่น มณฑลต่างๆสงบสุขดี ข้าวและธัญพืชต่างๆมีราคาถูกทำให้ราษฎรพอใจมาก[๑๕๘]

เอกสารคำให้การลูกเรือสำเภาจีนที่เข้าไปที่เมืองนางาซากิเป็นเอกสารที่มีคุณค่า ที่ให้ภาพหรือข้อมูลร่วมสมัยที่บางเรื่องไม่ปรากฏในเอกสารอื่น ในส่วนที่เกี่ยวกับสยามคำให้การฯให้ข้อมูลที่เกี่ยวกับอยุธยา ปัตตานี นครศรีธรรมราช และสงขลา ในช่วงปลายคริสต์ศตวรรษที่ ๑๗ถึงราวต้นคริสต์ศตวรรษที่ ๑๘ (ค.ศ. ๑๖๗๕–๑๗๒๘/ พ.ศ. ๒๒๑๘–๒๒๗๑) ซึ่งเป็นช่วงที่ค่อนข้างขาดแคลนเอกสารร่วมสมัยของไทยเอง เมื่อพิจารณาสาระโดยรวมที่ปรากฏในคำให้การฯ เห็นภาพสามส่วน ส่วนแรกคือภาพของญี่ปุ่นซึ่งถึงแม้จะปิดประเทศเปิดให้เรือเข้าไปค้าขายได้เพียงที่เมืองนางาซากิ แต่ญี่ปุ่นก็สนใจความเป็นไปของโลกภายนอก ดังนั้นคำให้การฯของเรือแทบทุกลำต้องรายงานสถานการณ์ต่างๆที่เกิดขึ้นในเมืองต้นทางที่ตนเองเดินทางจากมาและถ้าเมืองนั้นเป็นเมืองขึ้นกับดินแดนอื่นก็ต้องรายงานสถานการณ์ของเมืองนั้นด้วย เช่น การที่เรือจากปัตตานี นครศรีธรรมราชและสงขลาต้องรายงานเรื่องราวต่างๆที่เกิดขึ้นในสยามหรืออยุธยา นอกจากนี้เรือแทบทุกลำต้องรายงานสถานการณ์ต่างๆที่เกิดขึ้นในแผ่นดินจีนหรือคำให้การฯนี้

---

[๑๕๗] Yoneo Ishii, ed, **The Junk Trade from Southeast Asia : Translations from the Tôsen Fusentsu-gaki, 1674-1723,** 145-147, 150-152.

[๑๕๘] Ibid., 145-152.

เรียกว่า ดินแดนจักรพรรดิชิงผู้ยิ่งใหญ่ด้วยว่าเป็นเช่นไรสงบสุขดีหรือมีเหตุการณ์อะไรเกิดขึ้นบ้าง

ส่วนที่สอง เมื่อคำให้การฯให้ข้อมูลต่างๆที่เกิดขึ้นในเมืองต้นทางที่จากมา ข้อมูลส่วนนี้ย่อมสะท้อนให้เห็นภาพหรือเรื่องราวต่างๆที่เกิดขึ้นในเมืองนั้น ในส่วนของสยามหรืออยุธยา ข้อมูลจากคำให้การฯ เกี่ยวกับหัวเมืองปักษ์ใต้สะท้อนให้เห็นว่าอยุธยาไม่สามารถควบคุมหัวเมืองเหล่านี้ได้อย่างเต็มที่ ทั้งในเรื่องการปกครองและการค้า การที่หัวเมืองปักษ์ใต้สามารถทำการค้าได้โดยไม่ต้องผ่านอยุธยาย่อมแสดงให้เห็นถึงสภาวะที่ค่อนข้างไร้อำนาจในการปกครองของอยุธยา ในส่วนหัวเมืองปักษ์ใต้คำให้การฯ ทำให้เห็นความสำคัญของเมืองสงขลาในเวลานั้น ถึงแม้ปัตตานีจะอยู่ในฐานะประเทศราช นครศรีธรรมราชเป็นหัวเมืองเอกควบคุมดินแดนทางใต้ให้อยุธยา แต่สงขลาก็เป็นเมืองที่มีความสำคัญทางการค้า โดยเมื่อพิจารณาจำนวนลูกเรือและเรือที่เข้าไปที่สงขลาจะเห็นได้ว่าเรือมีขนาดค่อนข้างใหญ่ จำนวนลูกเรือเฉลี่ยอยู่ที่ ๕๓ คน ส่วนปัตตานีและนครศรีธรรมราชอยู่ที่ ๔๒ คนและ ๔๔ คนตามลำดับ

ส่วนที่สาม ข้อมูลหลายตอนในคำให้การฯ แสดงให้เห็นถึงการเดินทางของข่าวสารในช่วงเวลานั้น เพราะเป็นที่น่าสังเกตว่าหากเกิดเหตุการณ์สำคัญขึ้นที่เมืองใดเมืองหนึ่ง ข้อมูลนั้นก็จะมาถึงอีกเมืองอย่างรวดเร็วแม้ข้อมูลนั้นจะผิดบ้างถูกบ้างก็ตามทีเช่น เหตุการณ์การเปลี่ยนราชวงศ์ในอยุธยาช่วง ค.ศ. ๑๖๘๘/พ.ศ. ๒๒๓๑ เหตุการณ์ความวุ่นวายในเขมร (Tôsen Fusentsu-gaki มีคำให้การฯลูกเรือสำเภาจีนจากกัมพูชาด้วยแต่ไม่ได้นำมาศึกษาในครั้งนี้)

คำให้การลูกเรือสำเภาจีนที่เข้าไปที่เมืองนางาซากิจึงเป็นเอกสารร่วมสมัยที่ทรงคุณค่าเรื่องหนึ่งที่ผู้สนใจเรื่องราวเกี่ยวกับอยุธยาศึกษาหรือประวัติศาสตร์ท้องถิ่นหัวเมืองปักษ์ใต้พึงอ่านและศึกษา

บรรณานุกรม

_____"ประวัติศาสตร์ตัวตนของรัฐปัตตานีในสมัยจารีต (คริสต์ศตวรรษที่ ๑๕–๑๘)." **วารสารมนุษยศาสตร์สังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยทักษิณ** ๓,๑ (เมษายน – กันยายน ๒๕๕๑).

_____"อำนาจทางการเมืองในความสืบเนื่องบทบาทการค้าของเมืองสงขลาตั้งแต่กลางพุทธศตวรรษที่ ๒๒ ถึงปลายพุทธสตวรรษที่ 23," ใน **คาบสมุทรไทยในราชอาณาจักรสยาม.** ยงยุทธ ชูแว่น, บรรณาธิการ กรุงเทพฯ : นาคร, ๒๕๕๐.

กรรณิกา จรรย์แสงและมอร์กาน สปอร์แตช. "โกษาปานต้านฝรั่งเศส," **ศิลปวัฒนธรรม.** ๑๕,๑ (พฤศจิกายน ๒๕๓๖).

ชุลีพร วิรุณหะ. **บุหงารายา : ประวัติศาสตร์จากคำบอกเล่าของชาวมลายู**. กรุงเทพฯ : ศักดิโสภาการพิมพ์, ๒๕๕๑.

เดส์ฟาร์จ. **ชิงบัลลังก์พระนารายณ์.** แปลโดย ปรีดี พิศภูมิวิถี กรุงเทพฯ: มติชน, ๒๕๕๒.

ประชุมพงศาวดารฉบับกาญจนาภิเษก เล่ม ๑. กรุงเทพฯ : กองวรรณกรรมและประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร, ๒๕๔๐.

ประชุมพงศาวดารฉบับกาญจนาภิเษก เล่ม ๑. กรุงเทพฯ : กองวรรณกรรมและประวัติศาสตร์กรมศิลปากร, ๒๕๔๒.

ประชุมพงศาวดารฉบับกาญจนาภิเษก เล่ม ๓. กรุงเทพฯ : กองวรรณกรรมและประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร, ๒๕๔๒.

ประชุมพงศาวดารภาคที่ ๒๐ เล่มที่ ๑๓. พระนคร : องค์การค้าของคุรุสภา] , ๒๕๐๓.

ประชุมพงศาวดารเล่ม ๓ พงศาวดารเมืองสงขลา. พระนคร : องค์การค้าคุรุสภา, ๒๕๐๖.

พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับสมเด็จพระพนรัตน์ วัดเชตุพน. พิมพ์ครั้งที่ ๔ พระนคร : คลังวิทยา, ๒๕๑๔.

ยงยุทธ ชูแว่น, **รัฐปัตตานีในประวัติศาสตร์เอเชียตะวันออกเฉียงใต้สมัยจารีต คริสต์ศตวรรษที่ ๑๖-๑๘.** นครปฐม : โครงการศึกษาประวัติศาสตร์ภาคใต้ ภาควิชาประวัติศาสตร์ คณะอักษรศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๔๙.

ศุกลรัตน์ ธาราศักดิ์. **สัมพันธไมตรีระหว่างไทยกับญี่ปุ่น.** กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร, 2537.

สืบแสง พรหมบุญ. **ความสัมพันธ์ในระบบบรรณาการระหว่างจีนกับไทย ค.ศ. ๑๒๘๒-๑๘๕๓.** แปลโดย กาญจนี ละอองศรี กรุงเทพฯ : มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์, ๒๕๒๕.

สุวิมล สุขเกษม, "ปัตตานีในปลายคริสต์ศตวรรษที่ ๑๗ ถึงต้นคริสต์ศตวรรษที่ ๑๙" วิทยานิพนธ์ปริญญามหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์เอเชียตะวันออกเฉียงใต้ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๕๐.

อเล็กซานเดอร์ ฮามิลตัน."จดหมายเหตุอเล็กซานเดอร์ ฮามิลตันเกี่ยวกับราชอาณาจักรสยาม." แปลโดย สุพรรณี กาญจนัษฐิติ. **อักษรศาสตร์มหาวิทยาลัยศิลปากร**. ๑๑,๑ (๒๕๓๑).

อิชิอิ โยเนะโอ และโยชิกาวะ โทชิฮารุ. **ความสัมพันธ์ไทย-ญี่ปุ่น ๖๐๐ ปี.** ชาญ วิทย์ เกษตรศิริ และสายชล วรรณรัตน์, บรรณาธิการแปล, พิมพ์ครั้งที่ ๒ กรุงเทพฯ : มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์, ๒๕๔๒.

อิบรอฮิม ชุกรี. **ประวัติศาสตร์อาณาจักรมลายูปะตานี.** แปลโดย หะสัน หมัดหมานและมะหามะชากี เจ๊ะหะ กรุงเทพฯ : สถาบันสมุทรรัฐเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ศึกษา มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์ วิทยาเขตปัตตานี, ๒๕๔๙.

Anthony Reid. **Southeast Asia in the Age of Commerce 1450–1680, Vol 2 : Expansion and Crisis.** New Haven : Yale University Press, 1993.

Dhiravat na Pombejra, "A Political History of Siam under the Prasatthong Dynasty 1629–1688," (Ph.D.dissertation, University of London, 1984).

_____ "Ayutthaya at the End of the Seventeenth Century : Was there a Shift to Isolation?," in **Southeast Asia in the Early Modern Era : Trade, and Belief,**ed. Anthony Reid Ithaca, N.T. : Cornell University Press, 1993.

_____"Princes, Pretenders, and the Chinese Phrakhlang : An Analysis of the Dutch Evidence Concerning Siamese Court Politics, 1699–1734, "in **On the Eighteenth Century as a Category of Asian History Van Leur in Retrospect.** ed. Leonard Blusseé and Femme Gaastra Aldershot : Ashgate Publishing.,1998.

Yoneo Ishii, ed. **The Junk Trade form Southeast Asia : Translations from the Tôsen Fusentsu-gaki, 1674–1723.** Singapore : Institute of Southeast Asian Studies, 1998.

เอกสารลำดับที่ ๕๒
พระราชกำหนดเก่าฉบับที่ ๑๑ (กฎหมายโจรสามเส้น ๑๕ วา) ว่าด้วยการรักษาความสงบเรียบร้อยของชุมชน

และ

เอกสารลำดับที่ ๕๓
กฎหมายโจรห้าเส้น จุลศักราช ๑๑๙๙ ว่าด้วยการรักษาความสงบเรียบร้อยของชุมชน

วินัย พงศ์ศรีเพียร

๑. ความสำคัญของเอกสาร

ย่อมเป็นที่ทราบกันดีว่า ปัญหาใหญ่ปัญหาหนึ่งของสังคมไทยร่วมสมัย คือ เรื่องความปลอดภัยในชีวิตและทรัพย์สิน ซึ่งเป็นผลมาจากโจรผู้ร้ายชุกชุม ปัญหานี้ไม่ใช่เป็นปัญหาใหม่ เพียงแต่ว่า รัฐและชุมชนให้วิธีการแก้ไขปัญหานี้อย่างไร เนื่องจากเหตุผลแห่งการดำรงอยู่ (raison d'être) ของรัฐในพระธรรมศาสตร์ของประเทศสยามคือ การป้องกันไม่ให้สังคมเกิดจุลาจลหรือขาดความสงบสุข ดังนั้น รัฐจึงตรากฎหมายด้านการปกครองขึ้น เพื่อให้ราษฎรอยู่สุขและบ้านเมืองเรียบร้อยทั้งในส่วนราชธานีและแขวงจังหวัดทั้งสี่ (ในความรับผิดชอบของกรมพระนครบาล) หัวเมือง (ในความรับผิดชอบของเจ้าเมืองและกรมการเมือง) และชุมชน (ในความรับผิดชอบของนายแขวงนายร้อยกำนันนายบ้านในเขตชุมชนนั้น) ในบรรดากฎหมายต่างๆ ที่ตราขึ้น พระราชกำหนดต่อไปนี้มีความสำคัญเป็นอย่างมากต่อการศึกษาลักษณะการตรากฎหมาย การบังคับใช้กฎหมาย และสภาพทางสังคมที่นำไปสู่การออกกฎหมายแต่ละฉบับ

๑. พระราชกำหนดเก่า ฉบับที่ ๒๓ ว่าด้วยการปกครองหัวเมือง[๑]

---

[๑] โปรดดู วินัย พงศ์ศรีเพียร, "การปกครองหัวเมืองของไทยสมัยอยุธยาตอนปลาย" ในหนังสือ **จัตุศันสนียาจารย์** พิพิธนิพนธ์เชิดชูเกียรติพลตรี หม่อมราชวงศ์ ศุภวัฒย์ เกษมศรี อาจารย์จุลทัศน์ พยาฆรานนท์ ดร. เกษม ศิริสัมพันธ์ และ คุณหญิง คณิตา เลขะกุล เนื่องในโอกาสมีอายุครบ ๗๒ ปี ในพุทธศักราช ๒๕๔๗ จัดพิมพ์และเผยแพร่โดยคณะกรรมการ

จุลศักราช ๑๐๘๙ (ประกาศใช้เมื่อวันจันทร์ที่ ๒๖ พฤษภาคม ค.ศ. ๑๗๒๗ / พ.ศ. ๒๒๗๐ ในรัชกาลสมเด็จพระเจ้าท้ายสระ)

๒. พระราชกำหนดเก่า ฉบับที่ ๑๑ (กฎหมายโจรสามเส้น ๑๕ วา) จุลศักราช ๑๑๐๕ (ออกเมื่อวันที่ ๑๑ มิถุนายน ค.ศ. ๑๗๔๓ / พ.ศ. ๒๒๘๖) ในรัชกาลสมเด็จพระเจ้าบรมโกษฐ์

๓. พระราชบัญญัติโจรห้าเส้น จุลศักราช ๑๑๙๙ (ออกเมื่อวันที่ ๑๖ กรกฎาคม ค.ศ. ๑๘๓๗ / พ.ศ. ๒๓๘๐) ในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว

แม้นักประวัติศาสตร์กฎหมาย และนักประวัติศาสตร์สังคมไทยจะรู้จักกฎหมายลักษณะโจรห้าเส้นที่ตราขึ้นในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นดีที่สุด แต่แนวคิดพื้นฐานเกี่ยวกับกฎหมายชุมชนมีที่มาจากพระราชบัญญัติลักษณะลักภา/โจร (จารึกสุโขทัยหลักที่ ๓๘ เดิมเรียกกฎหมายลักษณะโจร) ที่ตราขึ้นเมื่อ พ.ศ. ๑๙๔๖ ที่เมืองกำแพงเพชรในรัชกาลสมเด็จพระมหาธรรมราชาธิราชที่ ๒ แห่งราชอาณาจักรสุโขทัย ครั้นเมื่อสุโขทัยถูกผนวกเป็นส่วนหนึ่งของราชอาณาจักรอโยธยาแล้ว ทั้งหลักการและแนวคิดในการจัดการปกครองชุมชนได้ถูกนำมาผนวกในกฎหมายของอโยธยาด้วย เพราะฉะนั้น การศึกษาพระราชกำหนดเก่า “โจรสามเส้น ๑๕ วา” และ พระราชกำหนด “โจรห้าเส้น” จึงทำให้ทราบพัฒนาการของกระบวนการยุติธรรมของไทยในอดีต อาทิ เหตุแห่งการออกกฎหมาย กระบวน การตรากฎหมาย หลักการและมาตรการแก้ปัญหา และทัณฑกรรม เป็นต้น สิ่งที่สำคัญยิ่ง คือ พระราชกำหนดทั้งสองนี้แสดงว่า การออกกฎหมายของไทยในอดีตสอดคล้องกับการเปลี่ยนแปลงของสภาพบ้านเมือง หรือที่พูดในภาษากฎหมายเก่าว่า เป็นไปตาม “เทศกาลบ้านเมือง”

ชำระประวัติศาสตร์ไทย กระทรวงวัฒนธรรม พ.ศ. ๒๕๔๗ หน้า ๒๕๙–๒๙๓

๒. สารัตถวิพากษ์

๒.๑ หลักกฎหมายชุมชน

การศึกษาหลักกฎหมายชุมชนของสยามจำเป็นต้องเริ่มจากพระราชบัญญัติลักษณะลักภา / โจร ซึ่งสมเด็จพระมหาธรรมราชาธิราชที่ ๒ ทรงตราขึ้น ณ เมืองกำแพงเพชรบุรีศรีวิมลาสน์ เมื่อวันที่ ๑๒ เมษายน พ.ศ. ๑๙๔๖ โดยพระราชบัญญัตินั้นมีผลบังคับใช้ในทุกหัวเมืองของอาณาจักรสุโขทัย ทั้งนี้เพื่อแก้ปัญหาการลักภาผู้คนและการให้ที่พักพิงแก่ข้าหนีเจ้าบ่าวหนีนาย การลักวัวควาย การขโมยสินและวิ่งราวสิ่งของ โดยถือว่า รัฐ (ในกรณีของข้าไพร่หนีมูลนาย) และชาวบ้าน (ในกรณีของสินและสิ่งของ) เป็นผู้เสียหาย กฎหมายที่ตราขึ้นใช้ในครั้งนี้มีจุดประสงค์ให้พ่อเรือนในชุมชนได้ร่วมกันดูแลรักษาความสงบเรียบร้อยในอาณาบริเวณใกล้เคียงเรือนตน หลักที่ใช้อยู่ในกฎหมายนี้คือ

๒.๑.๑ อุเบกษา คำว่า อุเบกขา (ภาษาบาลี) ในทางพุทธศาสนาหมายถึง การวางเฉย ไม่หวั่นไหว ไม่ยินดียินร้ายต่อสิ่งยั่วยุโดยรอบ ทั้งนี้เพื่อให้พระภิกษุได้เจริญสมาธิและปัญญา แต่ศัพท์เดียวกันนี้ (อุเบกษา ใช้ภาษาสันสกฤต) เมื่อนำมาใช้ในทางโลกย์ เช่น ในทางกฎหมายจะมีความหมายเป็นตรงกันข้าม นั่นคือ แปลว่า เพิกเฉย ไม่ใส่ใจ ไม่สนใจใยดีต่อเหตุร้ายที่เกิดขึ้นใกล้ตัว พระราชบัญญัติลักษณะลักภา / โจร ห้ามคนในชุมชนถืออุเบกษา (วางเฉย) ต่อทั้งสิ่งที่เห็นว่าไม่ชอบมาพากลและเหตุร้ายที่กำลังเกิดขึ้น เช่น เห็นใครเข้ามาใกล้เรือนตนพร้อมข้าคนและสิ่งของอย่างพิรุธก็ให้เรียกชาวบ้านใกล้เรือนเคียงช่วยกันเข้ากุมตัว

๒.๑.๒ ความรับผิดชอบร่วมกันของชุมชน สภาพสังคมไทยสมัยโบราณมีลักษณะเด่นคืออยู่อาศัยกันเป็นบ้าน (ซึ่งมีหลายครัวเรือนและมักผูกพันเป็นเครือญาติกัน) แม้เกือบทุกคนจะรู้จักกันและสามารถบอกได้ทันทีว่า ใครเป็นคนแปลกหน้า แต่ก็เกิดเหตุร้ายขึ้นและจับคนร้ายไม่ได้เพราะเหตุผลหลายประการ เช่น กลัวภัยจากคนร้ายแปลกหน้าที่มีอาวุธ กลัวอิทธิพลของผู้มีบุญหนักศักดิ์ใหญ่เป็นใจกับผู้ร้ายเสียเอง หรือเห็นว่า คนก่อเหตุเป็นญาติพี่น้อง จึงทำให้ผู้รู้เห็นเหตุการณ์ไม่ต้องการรับรู้หรือเข้าไปเกี่ยวข้องด้วย ดังสะท้อนให้เห็นวลีหรือสำนวนพูดที่คุ้นกัน เช่น “ธุระไม่ใช่” “ตัวใครตัวมัน” และ “ไม่ใช่เรื่องของเรา” พระราช บัญญัติลักษณะลักภา / โจรที่ออกในสมัยสุโขทัยต้องการแก้ไขเรื่อง

อุเบกษา จึงได้ประกาศใช้มาตรการความรับผิดชอบร่วมกันของชุมชนในมาตรา ๓ ถึง ๘ ของกฎหมายนั้น ดังความตอนหนึ่งว่า

> ผู้ใดอันอุเบกษา บเอาคนผู้ร้ายนั้น ให้ปล่อย บช่วยไล่ช่วยกุมผู้ร้ายนั้น ดังอั้นไซร้ ท่านจักไหมมันโดยขนาด และหนี้อันแต่สินอันเสียในผู้ร้ายอันชิงเอานั้นเท่าใดไซร้ ท่านจักให้ใช้จุ่งสิ้น และอย่างอุเบกษา (บรรทัด ๘๖-๘๙)

หลักความรับผิดร่วมกันของชุมชน (communal liability) ไม่ได้ใช้อยู่ในกฎหมายไทยเท่านั้น แต่ยังปรากฏในกฎหมายราชวงศ์ชิงของจีนและกฎอะเม่งด่อของพม่า

บำเหน็จและโทษ หลักการให้บำเหน็จเป็นมาตรการหนึ่งที่นำมาใช้เพื่อตอบแทนผู้ชี้เบาะแส ซึ่งทำให้ได้ตัวผู้กระทำความผิดมาลงโทษ ในขณะเดียวกันรัฐได้กำหนดโทษแก่ผู้มีส่วนร่วมหรือรู้เห็นในการกระทำผิด เช่น ถ้ารู้ว่าข้าท่านผู้อื่นหนีมาอยู่ด้วยตน จะต้องแจ้งส่งตัวแก่จ่าข้าสุภาวดีภายในระยะเวลาที่กำหนดแล้วแต่ระยะทางใกล้ไกล ในหรือนอกเมือง ถ้าไม่ส่งตัวกลับแก่เจ้าข้าต้องถูกปรับไหมเพิ่มขึ้นตามจำนวนวัน ส่วนคดีลักทรัพย์มีอายุความยาวนานถึง ๑๐ ปี

๒.๑.๓ การปรับไหมโดยยศถาศักดิ์ หลักคิดคือสถานภาพของคนในสังคมไทยขึ้นอยู่กับยศถาศักดิ์ (ยศ ตำแหน่งและอำนาจ) ซึ่งมีสิทธิประโยชน์มากน้อยตามจำนวนนาสัญลักษณ์ ในกรณีที่ทำความผิดคนที่มียศถาศักดิ์สูงก็ต้องได้รับโทษหนักขึ้นไปกว่าไพร่สามัญชน หลักการนี้ถือว่า มีเหตุมีผลในทัศนะของนักกฎหมายโบราณ ความผิดที่ปรากฏบ่อยคือ เมื่อคนร้ายก่อคดีแล้วอ้างว่า เป็นคนบุญหนักศักดิ์ใหญ่หรือเป็นข้าคนของผู้มีบุญหนักศักดิ์ใหญ่ ชาวบ้านมักไม่กล้าขัดขวางเพราะกลัวถูกกรรโชกและถูกทำร้าย กฎหมายให้เอาโทษผู้ใช้อำนาจบาตร ใหญ่โดยขนาดตามศักดิ์ ยิ่งมีศักดิ์นามากก็ต้องเสียสินไหมมาก กล่าวอย่างง่ายๆ คือ คนมีศักดิ์นาสูงทำราชการได้รางวัลมาก เมื่อทำความผิดก็ต้องได้รับโทษมากเช่นกัน เพราะให้อำนาจในทางที่ผิด

หลักกฎหมายชุมชนที่กล่าวมาทั้งหมดข้างต้นมีมาตั้งแต่สมัยสุโขทัยและเป็นไปตาม “พระธรรมศาสตร์และพระราชศาสตร์” ได้เข้ามาเป็นส่วนหนึ่งของประมวลกฎหมายสมัยอยุธยาและต้นรัตนโกสินทร์ก่อนที่จะมีการปฏิรูประบบกฎหมายสยามให้เป็นแบบตะวันตกซึ่งจริงๆ แล้วมีที่มาจากหลายแหล่งด้วยกัน

๒.๒ หลักการออกกฎหมาย

สังคมใดไม่มีข้อขัดแย้ง ไม่มีข้อวิวาท ไม่มีการข่มเหงคะเนงร้าย สังคมนั้นก็ไม่จำเป็นต้องมีกฎหมาย เพราะฉะนั้น สำหรับนักประวัติศาสตร์แล้ว กฎหมายจึงเป็นเอกสารชั้นต้นที่สะท้อนภาพสังคมและบอกแนวคิดของรัฐในการออกกฎหมายระงับการวิวาทโดยระบุลักษณะโทษและระวางโทษ เพื่อปรามไม่ให้คนที่แข็งแรงกว่า (ทั้งทางร่างกายและสถานภาพทางการเมืองและสังคม) มิให้รังแกผู้ที่อ่อนแอกว่า แต่การตรากฎหมายขึ้นบังคับใช้กับคนทั้งสังคมเป็นเรื่องซับซ้อนและละเอียดอ่อน ดังที่จะเห็นได้จากการศึกษาที่มาของกฎหมายโจรสามเส้น ๑๕ วา และกฎหมายโจรห้าเส้น เป็นตัวอย่าง ในที่นี้จะเห็นว่า ความในกฎหมายโจรสามเส้น ๑๕ วา สมัยสมเด็จพระเจ้าบรมโกษฐ์ไม่สมบูรณ์ (ย่นย่อกว่าที่ควรเป็น อาจเป็นเพราะผู้ชำระได้ต้นฉบับมาไม่เต็ม) แต่ขั้นตอนในการออกกฎหมายน่าจะเป็นไปในลักษณะเดียวกับกฎหมายโจรห้าเส้นที่ออกในรัชกาลที่ ๓ แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ โดยดำเนินการตามหลักการดังนี้

๒.๒.๑ มีต้นเหตุหรือเหตุร้ายที่ส่งผลกระทบต่อความสงบสุขของสังคม โดยปกติแล้วรัฐมีหน้าที่ในการดูแลสังคมให้เรียบร้อย เมื่อมีเหตุร้ายประการใดเกิดขึ้นรัฐมีหน้าที่ทั้งปราบปรามเหตุร้ายให้สงบลงและป้องปรามมิให้เกิดเหตุร้ายขึ้นอีก มาตรการป้องปรามนั้นมาในรูปของกฎหมายซึ่งมีทั้งข้อปฏิบัติและบทกำหนดโทษ สำหรับต้นเหตุที่นำไปสู่การออกพระราชกำหนด “กฎหมายโจรสามเส้น ๑๕ วา” คือ โจรผู้ร้ายปล้นสดมกำเริบขึ้นอีกในต้นปี ๒๒๘๖ หลังจากสงบมานาน และเหตุที่ต้องตราพระราชบัญญัติ “กฎหมายโจรห้าเส้น” คือ โจรผู้ร้ายราว ๓๐ คน จุดคบเพลิงขึ้นปล้นบ้านหลวงยุกระบัตรเมืองเขื่อนขันธ์ ขณะไปลาดตระเวนปราบปรามพวกสลัดใน พ.ศ. ๒๓๘๐ ในกรณีหลังนั้น การที่โจรผู้ร้ายปล้นสดมชุกชุมและยังกระทำการอุกอาจแม้กระทั่งต่อเจ้าหน้าที่รัฐ เป็นเรื่องสำคัญยิ่ง หากปล่อยให้ลามปามออกไปจะทำให้บ้านเมืองเป็นจุลาจลได้

๒.๒.๒ มี “ต้นเรื่อง” (ผู้รายงานอย่างเป็นทางการ) ในการบริหารราชการแผ่นดินของประเทศสยาม การจะให้เจ้าหน้าที่รัฐรับทราบเหตุร้าย เรื่องร้องทุกข์และประเด็นปัญหาต่างๆ จำเป็นต้องมีผู้เป็นต้นเรื่องเสมอจึงจะได้รับการพิจารณาเข้าสู่กระบวนการยุติธรรม เช่น ในกรณี “พระราชกำหนดโจรห้าเส้น” พระยา

เทพวรชุน[๒] ราชปลัดทูลฉลองกรมพระกลาโหมเป็นผู้นำความกราบบังคมทูลทรงทราบ เพราะเมืองนครเขื่อนขันธ์เป็นหัวเมืองปากใต้อยู่ในอำนาจดูแลของกรมพระกลาโหม

๒.๒.๓ มีความอธิบายของ “ต้นเรื่อง” (ผู้นำความกราบบังคมทูล) เกี่ยวกับสาเหตุของปัญหาที่เกิดขึ้น ดังปรากฏว่า ปัญหาที่เกิดขึ้นในรัชกาลสมเด็จพระเจ้าบรมโกษฐ์ ในสมัยอยุธยา และในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นจะมีลักษณะคล้ายกัน คือ

ปัญหา	“กฎหมายโจรสามเส้น ๑๕ วา”	“กฎหมายโจรห้าเส้น”
๑	กรมพระนครบาลเคลื่อนคลา เห็นแก่อามิสสินจ้างปล่อยผู้ร้ายไป	กรมพระนคร กรมพระตำรวจละเลย
๒	เจ้าภาพไม่ใส่ใจเอาโทษ	บิดามารดาญาติพี่น้องไม่ว่ากล่าวตักเตือนกัน
๓		มูลนายเป็นใจไม่ส่งตัวผู้ร้าย
๔	ชาวบ้านไม่เป็นใจช่วยกันจับผู้ร้าย แก้ตัวอย่างฟังไม่ขึ้น	

สาเหตุหลัก

ตารางข้างต้นแสดงให้เห็นว่า สาเหตุสำคัญของการเกิดโจรผู้ร้ายชุกชุมที่ต้นเรื่องหยิบยกมากล่าวถึงในกรณี “กฎหมายโจรสามเส้น ๑๕ วา” คือ การที่กรมพระนครบาล “เคลื่อนคลา” (ละเลย ไม่ปฏิบัติหน้าที่อย่างเคร่งครัด) รับอามิสสินจ้างปล่อยผู้ร้ายในควบคุมออกไปก่อเหตุ และในกรณี “กฎหมายโจรห้าเส้น” คือ การที่กรมพระนครบาลและกรมพระตำรวจละเลยหน้าที่ในลักษณะเดียวกัน ข้อที่น่าสังเกตคือ แม้เวลาจะผ่านไปนานถึงหนึ่งศตวรรษจากพ.ศ. ๒๒๘๖ มาถึงพ.ศ. ๒๓๘๐ แต่สาเหตุหลักก็ยังคงอยู่ นั่นคือ การที่เจ้าหน้าที่บ้านเมืองฉ้อราษฎร์บังหลวง และระบบราชการที่หละหลวม ซึ่งสะท้อนให้เห็นปัญหาความศักดิ์สิทธิ์ในการบังคับใช้กฎหมาย ทั้งที่พระไอยการอาชญาหลวงซึ่ง

[๒] ในพระไอยการตำแหน่งนาทหารใช้ว่า “หลวงเทพวรชุน ราชปะหลัดทูลฉลอง ถือศักดินา ๑๐๐๐”

เป็นกฎหมายหลักด้านการปกครองของบ้านเมืองได้ระบุระวางละเมิดและโทษไว้อย่างรุนแรงและชัดเจน นอกจากนี้ยังสะท้อนให้เห็นมาตรการและระบบการตรวจสอบซึ่งกันและกันของหน่วยงานราชการที่ขาดประสิทธิภาพและล้มเหลวโดยสิ้นเชิง ดังจะเห็นได้ว่า ใน พ.ศ. ๒๒๘๖ ราชสำนักสมเด็จพระเจ้าบรมโกษฐ์ได้มองเห็นความเคลื่อนคลาของข้าราชการกรมพระนครบาลในการดูแลผู้ร้ายต้องโทษ จึงสั่งให้ขุนดาบจากกรมพระตำรวจใหญ่ขวาและซ้ายเข้าไปกำกับดูแลและถือบาญชีคนคุกคนตะรางเพื่อตรวจสอบกัน แต่ต่อมาอีก ๑๐๐ ปีก็ปรากฏว่ามาตรการนี้ได้ล้มเหลว เพราะในคำกราบบังคมทูลได้กล่าวถึงการละเลยหน้าที่ของทั้งกรมพระนครบาลและกรมพระตำรวจ จนต้องออกมาตรการให้มีการเพิ่มหน่วยงานจากกรมวังเข้าไปตรวจสอบอีก

สาเหตุรอง

สาเหตุข้อที่ ๑ กฎหมาย “โจรสามเส้น ๑๕ วา” อธิบายว่า เหตุที่มีคนร้ายมากก็เพราะเมื่อจับตัวคนร้ายที่เกิดคดีฆ่าฟันผู้อื่นตาย แล้วนำมามอบแก่ “เจ้าภาพ” (ศัพท์เดิมหมายถึง เจ้าทุกข์ เช่น พ่อแม่ภรรยาลูกผู้ตาย) เพื่อประหารชีวิตให้ตายตกไปตามกัน ครั้นผู้ร้ายมากราบขอขมาลาโทษ เจ้าภาพเกิดใจอ่อนขึ้นมา ไม่เอาโทษถึงตายด้วยเกรงว่าจะเป็นการสร้างเวรานุเวรต่อไปอีก เพียงแต่ให้บวชให้กรรม คนร้ายส่วนใหญ่เมื่อเจ้าภาพไม่เอาโทษถึงชีวิต ก็ได้ใจกลับไปก่อคดีความอีกหลายครั้ง ด้วยเหตุนี้ รัฐจึงต้องเปลี่ยนแนวคิดไปจากเดิมโดยยกเลิกสิทธิของเจ้าภาพที่จะปล่อยให้ผู้ร้ายลอยนวลไป และให้เจ้าพนักงานรัฐดำเนินเรื่องเสียเอง แก้ปัญหาเรื่องเจ้าภาพไม่เอาความและโจรผู้ร้ายชุกชุม

สาเหตุข้อที่ ๒ การปล่อยปละละเลยของเจ้าพนักงานกรมพระนครบาลเกิดขึ้นจากการรับอามิสสินจ้างและการเบิกตัวคนร้ายหรือนักโทษไปทำงานเพื่อประโยชน์ส่วนตนเป็นปัญหาหลักดังกล่าวมาแล้ว แต่มีปัญหาที่เกี่ยวเนื่องกันคือ เมื่อเกิดคดีปล้นอีก เจ้าพนักงานดำเนินคดีของศาลเองทราบว่า คนร้ายเป็นใครและสามารถติดตามสืบจนทราบว่า ตัวคนร้ายได้ไปพักพิงอยู่กับใคร แต่กลับไม่สามารถเกาะกุมตัวคนร้ายมาลงโทษได้ เพราะคนร้ายหนีไปอยู่กับกรมการเมือง มูลนายและผู้มีบรรดาศักดิ์สูง ซึ่งบ่ายเบี่ยงด้วยข้ออ้างต่างๆ ไม่ส่งตัวผู้ร้ายให้

สาเหตุข้อที่ ๓ ในสังคมสมัยอยุธยาและรัตนโกสินทร์ตอนต้น ชนชั้น

ปกครองของสยามไม่ได้มองว่า ปัญหาโจรผู้ร้ายเป็นเรื่องเกี่ยวกับการปกครองและกฎหมายเท่านั้น หากยังพิจารณาว่า เป็นประเด็นทางจริยธรรม ศีลธรรมและความสัมพันธ์ภายในครอบครัวและเครือญาติด้วย ดังนั้น รัฐจึงพร้อมที่จะโยงปัญหาโจรผู้ร้ายว่าเป็นผลมาจากการอบรมสั่งสอนกุลบุตรภายในครอบครัว ถ้าบุคคลในครอบครัวเป็นโจรผู้ร้าย บิดามารดาญาติพี่น้องก็ต้องรับผิดชอบด้วย เพราะ “ไม่ว่ากล่าวตักเตือนกัน”

สาเหตุข้อที่ ๔ มาจากการที่ชุมชนไม่ใส่ใจเหลียวแลกัน เวลาเกิดเหตุร้ายต่างๆ คนที่อยู่บ้านใกล้เรือนเคียงไม่ออกมาช่วยจับคนร้ายด้วยข้ออ้างต่างๆ กัน เป็นต้นว่า กลัวผู้ร้ายยิงฟันแทงเอา หรือ ผู้ร้ายเป็นข้าไพร่ของผู้มีศักดิ์ใหญ่ เมื่อเป็นดังนี้ทำให้ผู้ร้ายได้ใจ

๒.๒.๔ หลังจาก “ต้นเรื่อง” ได้กราบบังคมทูลแล้ว พระมหากษัตริย์ทรงมอบหมายให้สภาที่ปรึกษาฝ่ายปกครอง คือ ลูกขุน ณ ศาลา และสภาที่ปรึกษาสูงสุดฝ่ายศาล คือ ลูกขุน ณ ศาลหลวง ประชุมร่วมกันเพื่อออกพระราชกำหนด (ในกรณีของสมเด็จพระเจ้าบรมโกษฐ์) หรือ พระราชบัญญัติ (ในกรณีของพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว) คณะลูกขุนฝ่ายปกครองนั้นมีจำนวนมากกว่า เพราะมีกรมสำคัญอยู่หลายกรมทั้งฝ่ายพลเรือนและทหาร ส่วนคณะลูกขุนฝ่ายศาลนั้นมีจำนวน ๑๐ หรือ ๑๑ ซึ่งล้วนแต่เป็นผู้เชี่ยวชาญด้านพระธรรมศาสตร์

๒.๓ มาตรการตรวจตรา ควบคุมและการลงโทษผู้กระทำผิด

กฎหมายเพื่อรักษาความสงบเรียบร้อยของชุมชนที่ออกตามคำปรึกษาของสภาที่ปรึกษาราชการแผ่นดินนั้น ประกอบด้วยมาตรการต่างๆ ดังนี้

๒.๓.๑ การตรวจสอบจำนวนคนคุก

กฎหมายปี พ.ศ. ๒๒๘๖ ในรัชกาลสมเด็จพระเจ้าบรมโกษฐ์ได้กำหนดมาตรการเรื่องนี้ไว้ว่า

๑ ให้ขุนดาบกรมพระนครบาลทำบาญชีย์คนร้ายและคนโทษซึ่งต้องโทษจำคุก และผู้ถูกเบิกตัวไปทำราชการให้ครบถ้วนเก็บไว้ชุด ๑ และส่งไปไว้ที่มหาดไทชุด ๑

๒ ให้ตรวจดูเดือนละครั้ง ๑ หรือสองครั้งว่า คนคุกอยู่ครบจำนวน โดยให้ [ขุนดาบ] ชาววัง ตำรวจในและประจันแดง[๓] ไปกำกับด้วย

๓ ถ้าคนร้ายขาดหายไปอย่างไรให้เจ้ากรมปลัดกรมกราบบังคมทูลรายงาน

มาตรการที่กำหนดไว้เดิมไม่สู้ได้ผล เพราะในสมัยรัชกาลพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่ได้มีการทบทวนมาตรการที่ใช้ในพระราชกำหนดเดิม สั่งให้ภาคทัณฑ์เจ้าหน้าที่กรมพระนครบาลที่ปล่อยปละละเลยและกรมการเมืองที่ไม่ส่งผู้ร้ายที่หลบหนีไป นอกจากนั้น ยังมีข้อกำหนดเพิ่มเติมว่า

๑. ให้ขุนพัศดีทำหางว่าวประทับ ตราจำนวนนักโทษจำอยู่ ณ คุกพร้อมรายละเอียดต่างๆ เช่น สักหน้าหรือไม่สักหน้า ยื่นไว้แก่มหาดไทยกรมพระกลาโหม

๒. เมื่อคนคุกตายให้นายเวรมหาดไทย กลาโหมและกรมวังไปพิสูจน์ก่อนจึงหักจำนวนออก

๓. ให้มหาดเล็กชาววัง / ตำรวจมหาดไทย / ตำรวจกะลาโหมไปกำกับดูแลการตรวจดูจำนวนนักโทษ ณ คุก ทิม ตะรางเดือนละครั้ง

๔. ให้เจ้าเมืองกรมการเมืองส่งผู้ร้ายที่พิจารณาเป็นสัจแล้วเข้ามากรุงเทพฯ จะได้ส่งคุก ห้ามถ่วงเวลาไว้ให้ช้า ให้แยกโทษดังนี้

๔.๑ ให้สักอักษรลงหน้าผู้ร้ายตามโทษที่พิจารณาเป็นสัจแล้ว ได้แก่ ลักของสงฆ์ ย่องเบา ลักช้างม้าโคกระบือ ฉกชิงวิ่งราว ให้จำไว้ ณ คุกจนตาย เมื่อเวลาสักให้มหาดไทย กลาโหม กรมวัง มหาดเล็ก ไปกำกับพร้อมด้วยพัศดี ดูว่าอักษรไม่ลบเลือน จะได้ตามตัวได้ง่าย

๔.๒ ให้สักอักษรลงหน้าผากผู้ร้ายอุกฤษฏ์โทษมหันตโทษว่า โทษถึงประหารชีวิต ได้แก่ ปล้นบ้านปล้นเรือน ตีเรือ ฆ่าเจ้าเรือนตาย ลอกทองพระ ทิ้งไฟ

๔.๓ โทษไม่ถึงสักหน้า ได้แก่ ลักเรือ ลักของสวน ลักไม้ซุง ลักเบ็จเสร็จ

---

[๓] ควรเป็นประแดงจัน เจ้าพนักงานเสมียนตรา ขึ้นหลวงอินทราบดีศรีราชรองเมือง เจ้ากรมกองกระเวนขวา นา ๑๐๐๐

แต่ให้หานายประกัน

๕. กรณีที่ผู้ถูกสักหน้าละพยศและโปรดเกล้าฯ ให้พ้นโทษ ให้มีหนังสือประทับตราพระราชสีห์ พระคชสีห์ และพระนนทกาลขี่สิงห์ให้ไว้กับตัวผู้ร้ายเป็นสำคัญ

๒.๓.๒ ข้อปฏิบัติเกี่ยวกับคนร้ายและคนคุก ตามพระราชกำหนดเก่า พ.ศ. ๒๒๘๖ (กฎหมายโจรสามเส้น ๑๕ วา)

๑ คนร้ายมีประกัน (หมายถึงมีผู้รับรองความประพฤติ) และละพยศแล้วไม่ต้องตัดหูและสัก

๒ คนร้ายที่ปล้นสดมครั้ง ๑ ให้ตัดหูข้าง ๑ ถ้าปล้นสองครั้งให้ตัดหูข้างที่เหลือด้วย

๓ ปล้นสดมถึงสามครั้งให้ฆ่าเสีย

๔ คนร้ายที่โทษเบาลงไปให้สักหน้าสักอกทุกคน เมื่อหนีจะได้ตามตัวง่าย เวลาตัดหูและสักหน้าสักอก ให้ขุนดาบอยู่เป็นพยานด้วย

ข้อปฏิบัติในที่นี้หมายถึง การลงโทษผู้ร้ายตามความผิดในกรณีที่ก่อเหตุความรุนแรงเป็นภัยต่อชีวิตและทรัพย์สิน การให้ตัดหูข้าง ๑ หรือสองข้าง การสักหน้าและสักอก ตลอดถึงการฆ่าเสีย (ถ้าปล้นสดมถึง ๓ ครั้ง) เป็นการลงโทษที่รุนแรงแสดงว่า รัฐให้ความสำคัญแก่คดีความที่สร้างความตื่นตระหนกแก่ประชาชน

๒.๓.๓ การจำขังนักโทษ ตามพระราชกำหนดเก่า พ.ศ. ๒๒๘๖ (กฎหมายโจรสามเส้น ๑๕ วา)

๑ โทษหนักให้จำให้มั่นคงทุกคน

๒ โทษเบาลงมาให้ติดพวงเอาออกใช้ราชการในเวลากลางวัน และให้จำขังไว้ในเวลากลางคืน

๓ นักโทษฆ่าเจ้าเรือนตาย ให้จำคุกตลอดชีวิต ไม่ต้องส่งตัวให้แก่เจ้าภาพ ข้อกำหนดนี้เกิดขึ้น เพราะแต่เดิม เมื่อมีคดีอุกฉกรรจ์ จับคนร้ายที่ฆ่าคนได้ เจ้าพนักงานนำตัวไปให้เจ้าภาพ (ศัพท์เก่า หมายถึง เจ้าทุกข์ที่เป็นบิดามารดาผู้ตาย)

ฆ่าฟันให้ตายตกไปตามกัน แต่เจ้าภาพกลัวบาปกรรมและใจอ่อน รับการขอขมาและให้ไปบวชใช้เวรแทน เป็นต้น ผู้ร้ายไม่กลับตนเป็นคนดีกลับไปปล้นฆ่าผู้คนอีก ดังนั้น ถ้าเจ้าภาพใจอ่อนไม่เอาโทษถึงตาย ก็ให้จำคุกตลอดชีวิต

๔ ในกรณีที่คนร้ายมีผู้ประกันออกไปจากคุก นายประกันต้องดูแลไม่ให้คนร้ายไปก่อคดีปล้นสดมอีก

๒.๔ มาตรการป้องกันเหตุร้าย

ในการป้องกันเหตุร้ายในชุมชน รัฐพิจารณาว่า ทั้งเจ้าหน้าที่รัฐและชุมชนต้องร่วมกันรับผิดชอบความสงบเรียบร้อยในท้องที่ของตน อาจเป็นด้วยสภาพสังคมทำให้คนสยามมีนิสัย “เอาหูไปนาเอาตาไปไร่” หรือ ถืออุเบกษาเนื่องจากรักตัวกลัวตายและเกรงกลัวอิทธิพลของผู้มีศักดิ์ใหญ่ที่คุ้มครองผู้ร้ายอยู่ มาตรการป้องกันเหตุร้ายมีอยู่หลายประการ

๒.๔.๑ หน้าที่กรมพระนครบาลต้องปฏิบัติ

ในพระราชกำหนดเก่าโจรสามเส้น ๑๕ วา พ.ศ. ๒๒๘๖ คณะผู้ออกกฎหมายในรัชกาลสมเด็จพระเจ้าบรมโกษฐ์เห็นว่า เหตุร้ายเกิดขึ้นบ่อยในชุมชน เพราะคนร้ายได้ใจตรงข้อที่ว่า ไม่มีเจ้าพนักงานรัฐออกตรวจตราดูแลราษฎรในยามวิกาล ดังนั้น จึงมีคำสั่งว่า “ให้ขุนงำเมือง ขุนเทพผลู แลขุนหมื่นกองกระเวน [ในกรมพระนครบาล] ไปลาดตระเวนจงทุกวัน” การที่พนักงานออกตรวจตราย่อมทำให้โจรผู้ร้ายออกปล้นสดมได้ยากขึ้น หรือ ไม่กล้าทำและประชาชนรู้สึกปลอดภัย แม้จะมีการกำชับตามพระราชกำหนดเก่าแล้ว แต่เมื่อเวลาผ่านไปเจ้าหน้าที่บ้านเมืองกลับละเลยหน้าที่อีก ซึ่งทำให้พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงสั่งลงมาใน พ.ศ. ๒๓๘๐ ว่า เมื่อเกิดเหตุปล้นจี้ขึ้น เจ้าพนักงานต้องปฏิบัติดังนี้

ในราชธานี “ต้องกราบบังคมทูลรายงานเหตุปล้นภายใน ๓ วัน เจ้าพระยายมราช พระยารองเมือง ผู้มีตำแหน่งเฝ้า กราบทูลให้ทรงทราบตามลำดับลงมา ถ้าคนแรกและคนถัดมาป่วยหรือไปราชการ ถ้าปกปิดไว้ ให้ใช้ทุนทรัพย์และให้ทวนโดยยศถาศักดิ์” ส่วนในหัวเมือง เจ้าเมืองกรมการเมืองต้อง

๑ กราบบังคมทูลรายงานเหตุผู้ร้ายทุกครั้ง ถ้าปกปิดให้ใช้ทุนทรัพย์และให้

ทวนโดยฉกรรจ์มิฉกรรจ์

๒ พิจารณาว่า คดีเรื่องใดที่ควรชำระได้ ได้ผู้ร้ายรับเป็นสัจเท่าใด ให้รายงานไปให้ทรงทราบ ถ้าชำระมิได้คนร้ายให้ส่งโจทก์จำเลยเข้ามาในกรุง

๒.๔.๒ หน้าที่ของราษฎรในชุมชน

ในสมัยอยุธยาตอนปลาย แนวคิดเรื่องความรับผิดชอบร่วมกันระหว่างเจ้าพนักงานรัฐและชุมชนได้นำมาปฏิบัติจริง เพราะจริงๆ แล้ว เจ้าหน้าที่รัฐเพียงฝ่ายเดียวไม่สามารถดูแลให้ความปลอดภัยแก่ราษฎรได้ตลอดเวลา กฎหมายชุมชนในรัชกาลสมเด็จพระเจ้าบรมโกษฐ์ กำหนดเขตความรับผิดชอบร่วมกัน คือ บริเวณโดยรอบที่เกิดเหตุออกไปสามเส้น ๑๕ วา สิ่งที่ราษฎรต้องทำร่วมกันคือ

๑ ให้ชาวบ้านกองเพลิง สร้างจำหล่อไว้หน้าบ้านหลังบ้าน จัดคนผลัดกันดูแลคนผ่านไปมา หากไม่มีใต้เพลิงให้จับตัวไว้

๒ ให้คนอยู่ในสามเส้น ๑๕ วาช่วยกันจับคนร้ายให้ได้ทันที หรือภายในสามวันถ้าคนร้ายหนีไปได้

การที่มีโจรผู้ร้ายชุกชุมขึ้นอีกในรัชสมัยของพระองค์ พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว โปรดให้แก้ไขข้อกฎหมายเสียใหม่ให้สมเหตุสมผลมากขึ้น นั่นคือ ให้ขยายเขตความรับผิดชอบร่วมกันออกไปเป็นห้าเส้น พร้อมทั้งกำชับว่า ให้ทำเกราะและตีเกราะเมื่อเกิดเหตุผู้ร้ายปล้นเพื่อให้คนอื่นๆ ออกมาช่วยเหลือจับโจรผู้ร้ายเหตุผลเพื่อให้มีคนร่วมจับคนร้ายมากขึ้น

๒.๕ โทษของการถืออุเบกษา

ข้อสมมติฐานของกฎหมายเก่าไทยคือ เมื่อออกมาตรการต่างๆ มาแล้ว ไม่ควรเกิดคดีโจรผู้ร้ายขึ้นในชุมชน ถ้าเกิดปล้นจี้จนเจ้าทรัพย์เสียทรัพย์ไป แสดงว่าผู้คนในชุมชนถืออุเบกษา หรือ ทำเอาหูไปนาเอาตาไปไร่ ไม่ใส่ใจในสวัสดิภาพของเจ้าเรือนเพื่อนบ้าน เพราะฉะนั้น ชาวบ้านต้องมีส่วนร่วมรับผิดชอบทรัพย์สินที่สูญไปด้วย พระราชกำหนดเก่าครั้งสมเด็จพระเจ้าบรมโกษฐ์กำหนดการชดใช้ค่าเสียหาย ในกรณีที่ชุมชนจับคนร้ายไม่ได้ไว้ดังนี้

๑ ให้แบ่งค่าชดใช้ทรัพย์เป็น ๓ ส่วน เจ้าทรัพย์ส่วน ๑ นครบาลส่วน ๑

และชาวบ้านในละแวกสามเส้น ๑๕ วาส่วน ๑

๒ เฉพาะชาวบ้านให้แบ่งออกเป็น ๖ ส่วน ให้ผู้อยู่ในเส้น ๑ ใช้ ๓ ส่วน ให้ผู้อยู่ในสองเส้นใช้ ๒ ส่วน และผู้อยู่ในเส้น ๑ ใช้ส่วน ๑

๓ ไม่ให้ตระลาการเรียกค่าปรับไหมและริดชาทำเนียมแก่ราษฎรอีก

จะเห็นได้ว่า ค่าชดใช้นั้นตกเป็นของเจ้าทรัพย์ ๑ ใน ๓ (เพราะไม่ดูแลทรัพย์ของตนให้ดี) ตกเป็นของนครบาล ๑ ใน ๓ (เพราะไม่ดูแลตรวจตราให้ดี) และตกเป็นของชาวบ้าน ๑ ใน ๓ (เพราะไม่ช่วยกันดูแลตนเองและจับกุมโจร) การปรับชาวบ้านมากน้อยเท่าใดนั้นขึ้นอยู่กับระยะใกล้กับที่เกิดเหตุเท่าใด อย่างไรก็ตาม เมื่อออกพระราชบัญญัติเรื่องโจรห้าเส้นในสมัยต้นรัตนโกสินทร์ พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดให้เปลี่ยนแปลงระเบียบการปรับเสียใหม่ ดังนี้

๑ ยกเลิกพระราชกำหนดเดิมที่ให้เฉลี่ยค่าปรับเป็นปรับไหมโดยยศถาศักดิ์ การยกเลิก เพราะไม่ต้องการให้ไพร่ราษฎรเดือดร้อน ทั้งที่มีศักดินาต่ำแต่กลับต้องเสียค่าปรับเท่าผู้มีศักดินาสูง

๒ ยกเลิกการที่กรมพระนครบาลต้องเสียค่าปรับไหมเพราะ “หาได้อยู่เรือนใกล้เคียงกับเจ้าทรัพย์ไม่”

๓ จัดรังวัดในเขตห้าเส้นอย่างยุติธรรม เช่น ดูความกว้างของลำกระโดง ถ้ากว้างเกิน ๑๐ วาขึ้นไปให้รังวัดอ้อมไปตามตะพาน หรือถ้ามีกำแพงทึบก็ให้รังวัดไปตามทางประตูคนเดิน

๔ อัตราเปรียบเทียบปรับ กำหนดใหม่ดังนี้

นา ๕ ไร่ – ๑๐ ไร่ อย่าให้ปรับไหม แต่ให้ทวนคนละ ๑๕ ที

นา ๑๕ ไร่ – ๑๕๐ ไร่ เสียค่าปรับ๕ ตำลึง

นา ๓๐๐ ไร่ – ๑๐๐๐๐ ให้ปรับตามยศถาศักด์

๕ การยกโทษปรับ

๕.๑ ผู้ใดบาดเจ็บจากการจับโจรคุ้มโทษ ไม่เสียค่าปรับ

๕.๒ ถ้าผู้แจ้งเบาะแสแก่ตระลาการจนได้ตัวผู้ร้ายมา ถ้าผู้นั้นอยู่ในรังวัด

ห้าเส้น จะได้คืนค่าปรับและไม่เสียค่าทำเนียมสิบลด

๒.๖ การกำหนดราคาทรัพย์และการให้บำเหน็จ

ในกรณีที่โจรผู้ร้ายหนีไปพร้อมทรัพย์ เจ้าทรัพย์จะต้องไปแจ้งเจ้าพนักงานทำตราสิน (เอกสารบันทึกรูปพรรณและราคาทรัพย์) แต่เจ้าทรัพย์ต้องเอาญาติพี่น้องมายืนยันและต้องสบถสาบานว่า ข้อความในตราสินเป็นจริง เหตุที่ต้องทำเช่นนั้นเพราะมีตัวอย่างที่ว่า เมื่อเจ้าทรัพย์เห็นว่าจะไม่ได้ทรัพย์คืน เลยกำหนดมูลค่าทรัพย์สูง เพื่อที่ว่าจะได้ค่าปรับจากเจ้าหน้าที่นครบาลและคนในชุมชนมาชดเชยให้มากที่สุด ส่วนในกรณีที่มีผู้ช่วยเหลือให้ติดตามจับโจรผู้ร้ายและได้ทรัพย์สินคืนมา มีข้อบัญญัติว่า ผู้ใดให้เบาะแสหรือช่วยติดตามผู้ร้ายมาได้ ผู้นั้นได้บำเหน็จตอบแทน กฎหมายโจรสามเส้น ๑๕ วา เดิมกำหนดไว้ว่า “ให้ผู้นั้นสบถสาบานตัวต่อพระรัตนตรัยให้จงหนัก แล้วให้บำเหน็จหนึ่งในสามของราคาทรัพย์” แต่ในกฎหมายโจรห้าเส้นครั้งรัชกาลที่ ๓ แห่งกรุงรัตนโกสินทร์มีกำหนดเพิ่มเติมว่า

๑ ผู้แจ้งเบาะแสและนำจับตัวโจรผู้ร้ายได้ ถ้าไม่ใช่เจ้าพนักงาน ได้บำเหน็จเป็นเงิน ๑๐ ตำลึง และผ้านุ่งสำรับ ๑

๒ ผู้แจ้งเบาะแสที่ไม่ได้อยู่ในรังวัดห้าเส้นได้บำเหน็จค่าช่วยให้จับโจรได้เป็นเงินชั่ง ๑

สรุป: ผลกระทบของกฎหมายโจรสามเส้น ๑๕ วา และกฎหมายโจรห้าเส้น

สังคมไทยแต่โบราณมีลักษณะเด่นคือ การอยู่กันเป็น “บ้าน” หรือ “ชุมชน”ขนาดไม่ใหญ่นัก ความจริงแล้ว ผู้อาศัยในชุมชนมักเป็นเครือญาติพี่น้องกันจึงไม่น่าจะมีปัญหาเรื่องโจรผู้ร้าย แต่ลักษณะการควบคุมกำลังพลของรัฐไทยที่แบ่งราษฎรออกเป็นไพร่หลวงและไพร่สม ทำให้เกิดปัญหา “ไพร่หนีเจ้าบ่าวหนีนาย” คนเหล่านี้เป็นสาเหตุอย่างหนึ่งของกรณีการปล้นฆ่าเจ้าเรือน ในขณะเดียวกัน โจรผู้ร้ายมักมาจากที่อื่น หรือไม่ก็เป็นพวกข้าบริวารของมูลนายที่มีบรรดาศักดิ์ คอยปกป้องคนของตนไว้จากการจับกุมของเจ้าพนักงาน ดังนั้น จึงเป็นที่เข้าใจได้ว่า เหตุใดคนในชุมชนจึงไม่ประสงค์เอาธุระกับเรื่องร้ายที่เกิดขึ้น

หลักฐานประวัติศาสตร์ชั้นต้นตั้งแต่สมัยสุโขทัยเป็นต้นมา (พ.ศ. ๑๙๔๐)

จนถึงสมัยรัตนโกสินทร์ (พ.ศ. ๒๓๘๐) แสดงว่า สภาพปัญหาโจรผู้ร้ายในชุมชนได้มีอยู่ตลอดมา ในการศึกษาแนวทางแก้ไขปัญหาของรัฐ เราต้องพิจารณาเนื้อหากฎหมายลักษณะลักภา/โจร (พ.ศ. ๑๙๔๐) พระราชกำหนดเก่า “โจรสามเส้น ๑๕ วา” (พ.ศ. ๒๒๘๖) และพระราชบัญญัติ “โจรห้าเส้น” (พ.ศ. ๒๓๘๐) ร่วมกัน ผลของการวิเคราะห์ข้อมูลทำให้ทราบว่า รัฐให้ความสำคัญแก่ความสงบเรียบร้อยของชุมชนเป็นอย่างยิ่ง ถึงกับออกข้อกำหนดต่างๆ มาบังคับใช้แก่เจ้าพนักงานรัฐที่รับผิดชอบเช่นเดียวกับประชาชนในชุมชน การเอาโทษแก่ผู้ถืออุเบกษา ทำให้เกิดพฤติกรรม “ไทยมุง” (คือ ต้องไปดูให้รู้ว่าเกิดอะไรขึ้น) ในสังคมต่อมา กฎหมายทั้งสามฉบับไม่ได้เป็นเพียงกฎหมายรักษาความสงบเรียบร้อยของชุมชน แต่เป็นกฎหมายที่ต้องการปลูกฝังจริยธรรมและศีลธรรมอันดีงามในระดับครอบครัวด้วย หมายความว่า ถ้าครอบครัวดี ลูกหลานดี สังคมก็ดีไปด้วย เพราะฉะนั้น พ่อแม่ญาติพี่น้องจึงต้องมีส่วนรับผิดชอบต่อการกระทำผิดของบุคคลในครอบครัว

ประเด็นที่ชวนให้ถกเถียงกันก็คือ ในปัจจุบันนี้ สำนึกเรื่องความรับผิดชอบร่วมกันได้กลายเป็นอดีตไปโดยสิ้นเชิงหรือไม่ และสังคมไทยได้หันกลับไปสู่การยอมรับสภาพ “เอาหูไปนาเอาตาไปไร่” เพราะไม่อยากเข้าไปยุ่งเกี่ยวกับเรื่องที่นำความเดือดร้อนมาให้หรือไม่ กฎหมายล้มเหลว รัฐก็ล้มเหลว เจ้าหน้าที่รัฐก็ยังฉ้อฉลและซ้ำยังเป็นส่วนหนึ่งของปัญหา สิ่งเหล่านี้อธิบายการแพร่ระบาดของยาเสพติดและการก่อคดีรุนแรงต่อชีวิตและทรัพย์สินในชุมชนทุกหัวระแหง.

๓. สารวิพากษ์

กฎหมายโจรสามเส้น ๑๕ วา พระราชกำหนดเก่า จ.ศ. ๑๑๐๕

๑๑ กฎให้แก่พระสุรัศวะดีซ้ายสุรัศวะดีขวาในนอกให้กฎหมายบอกแก่เจ้าพญาแลพญา พระหลวงขุนหมื่นพันทนายฝ่ายทหารฝ่ายพลเรือนมหาดเลกซอเฝ้าชาวที่ข้าหลวงเจ้าต่างกรมฝ่ายหน้าฝ่ายหลังแลแขวงนายบ้านนายอำเพ่ออนาประชาราษฎรทังปวงจงทั่ว

ด้วยอ้ายผู้ร้ายปล้นสดมตีชิ่งสมณะชีพราหมณอนาประชาราษฎรทุกตำบลมากชุมขึ้น ทรงพระกรรุณาโปรดเกล้าโปรดกระหม่อม ให้ลูกขุน

เจ้าพญาอภัยราชาณราฤทธิเดช
พญากระลาโหม
พญาพระคลัง
พญาพลเทพ
พญาราชสุภาวะดี
พญาสมบัติบาล
พญาราชภักดี
พญารัตนาธิเบต
พระมหาอำมาต
พระอสุระเสนา
พระวิชิตณะวง
พระพิเรนเทพ

ลูกขุนษาลา ๑๒

ปฤกษาแล

พระศรีมโหสถ
หลวงญาณประกาษ
หลวงเทพราชธาดา
หลวงธรรมสาตร
หลวงอัถยา
ขุนราชฤทธานน
ขุนนนทะเสน
ขุนราชพินิจใจ
ขุนอาชญาจัก
ขุนบุรินธร
ขุนเทพอาชญา

ลูกขุนสารหลวง ๑๑

๒๓

ปฤกษาด้วยเกล้าฯ พร้อมกันว่า

อันโจรผู้ร้ายนั้นมีแต่บุราณสืบๆ มา แลเมื่อครั้งสมเดจ์พระพุทธิเจ้าหลวงในพระบรมโกฎ[๔]เสวยราชสมบัติ ครั้งนั้นเกิดโจรผู้ร้ายปล้นสดมในกรุงนอกกรุงฯ ชุมขึ้นทุกแห่งทุกตำบล แลพระบาทสมเดจ์พระพุทธิเจ้าอยู่หัวเสดจ์ขึ้นปราบดาภิเศกครั้งนี้ ทรงพระกรรุณาโปรดเกล้าฯ กำชับให้สอดแนมตรวจตรา แลให้แจกพระราชกำหนฎกฎหมายห้ามปรามเปน กวดขัน ให้กองเพลิงหน้าบ้านหลังบ้านระวังระไว ถ้าบ่าวไพร่ของผู้ใดซึ่งไช้สรอยอยู่นั้นเปนผู้ร้าย ก็ให้เอานายเปนโทษด้วย เดชะพระบรมโพทธิสมภารปกเกล้าฯ โจรผู้ร้ายซึ่งปล้นสดมตีชิ่งนั้นสงบลงหลายปีมาแล้ว แลบัดนี้ผู้ร้ายซึ่งปล้นสดมกำเริบมากชุมขึ้นอีกนั้น เหตุด้วยกรมพระนครบาลเคลื่อนคลา[๕] ทำให้อ้ายผู้ร้ายหนีไปได้บ้าง แลเอาออกใช้สรอยทำนาเลี้ยงกระบือเลี้ยงช้าง เหนแก่อามิศสีนบนปล่อยเสียบ้าง แลทำมะดาอ้ายผู้ร้ายนั้นเปนน้ำใจกักขะละหยาบช้า ครั้นได้เคลื่อนคลายออกแล้ว คิดอ่านคบพวกเพื่อนกระทำโจรกำม์ฉกลักราษฎรต่างๆ เพราะเหตุฉนี้ อ้ายผู้ร้ายจึ่งมากชุกชุมขึ้น ราษฎรได้ความเดือดร้อน แลทรงพระกรรุณาฯ จะให้อ้ายผู้ร้ายสะงบลงนั้น ให้ลูกขุนทังปวงปฤกษาๆ เหนด้วยเกล้าฯ พร้อมกันว่า

แต่นี้สืบไปเมื่อหน้าขอพระราชทานให้ขุนราชศัก[๖] ขุนราชอาสา[๗] ขุนเดโชไชย[๘] ขุนการพิไชย[๙] ขุนดาบซึ่งเปนพนักงานได้กำกับกรมพระนครบาลพิจรณาแลได้ถามขับเฆี่ยรนั้น ให้มีบาญชียอ้ายผู้ร้ายแลคนโทษซึ่งต้องจำอยู่ณะคุกแลโทษซึ่งต้องจ่ายไปเปนหัวสิบช้าง แลกรมพระนครบาลเอาออกไช้ราชการในกรมนั้นไว้เปนคู่มือด้วย แลให้ขุนพัศดีเอาบาญชียผู้ร้ายแลคนโทษตามมีบาญชียคู่มือขุนดาบนั้นมายื่นไว้มหาดไทยฉบับหนึ่ง ครั้นถึงเดือนให้ขุนดาบตรวจดูคนโทษแลผู้ร้ายในคุกจงทุกเดือนๆ ละ ๒ ครั้ง ๓ ครั้ง

---

[๔] สมเด็จพระเจ้าท้ายสระ

[๕] หละหลวม

[๖] ตำแหน่งขุนดาบ ถือศักดินา ๕๐๐ ในกรมพระตำรวจใหญ่ซ้าย กรมพระกลาโหม

[๗] ตำแหน่งขุนดาบ ถือศักดินา ๕๐๐ ในกรมพระตำรวจใหญ่ขวา กรมพระกลาโหม

[๘] ตำแหน่งขุนดาบ ถือศักดินา ๕๐๐ ในกรมพระตำรวจใหญ่ขวา กรมพระกลาโหม

[๙] ไม่ปรากฏในทำเนียบข้าราชการ แต่น่าจะเป็นตำแหน่งขุนดาบ ถือศักดินา ๕๐๐ ในกรมพระตำรวจใหญ่ซ้าย กรมพระกลาโหม

เมื่อจะตรวจนั้นให้ชาววังตำรวจในประแดงจันกำกับไปด้วย แล้วให้ขุนดาบเอาบาญชียตรวจนั้นมาใส่กับบาญชียมหาดไทย ถ้าขาดด้วยเหตุประการใดก็ให้เจ้ากรมปลัดกรมพระนครบาลเอาเนื้อความกราบทูลพระกรรุณา ถ้าเจ้ากรมปลัดกรมพระนครบาลนิ่งเสีย หมิได้เอาเนื้อความกราบทูลพระกรรุณา ช้าอยู่ถึงสามวัน จึ่งให้มหาดไทยกราบทูลฯ ถ้ามะหาดไทยหมิได้กราบทูลพระกรรุณา จึ่งให้ขุนดาบกราบทูลพระกรรุณาจงทุกครั้ง

อนึ่ง ซึ่งอ้ายผู้ร้ายมีนายประกัน แลละพยศร้ายเสียแล้ว กรมพระนครบาลจัดตั้งแต่งให้เปนขุนหมื่น ใช้ราชการอยู่ในกรมพระนครบาลแล้วนั้น อย่าให้ตัดหูแลศักเลย แลอ้ายผู้ร้ายโทษปล้นสดมเก่าใหม่นอกกว่านั้น ถ้าปล้นสดมครั้งหนึ่งให้ตัดหูเสียข้างหนึ่ง ถ้าสองครั้งให้ตัดหูเสียทังสองข้าง ถ้าแลสามครั้งให้ฆ่าเสีย แลบันดาอ้ายผู้ร้ายเก่าใหม่โทษเบาลงมา ซึ่งพิจรณาเปนสัจนั้น ให้ศักหน้าศักอกเสียตามโทษโดยพระอายการนั้นจงทุกคน อย่าให้เรียกเอาค่าศักเลย แลอ้ายผู้ร้ายโทษปล้นสดมนั้น ให้จำมั่นเสียทังกลางวันกลางคืนทีเดียว แต่โทษซึ่งนอกกว่านั้นจึ่งให้ติดพวงไว้ใช้ราชการแต่กลางวัน ครั้นเพลาเยนให้จำใส่คุกไว้ ถึงจะหลบหนีออกไปได้ นครบาลปล่อยเสียก็ดี คนทังปวงก็จะรู้จักตัวง่ายพิจรณาสืบสาวเอาตัวก็จะได้สดวกแลจึ่งให้มีพระราชกำหนฎกฎหมายไว้ณหัวเมืองเอก โท ตรี จัตวา ให้ประกาษแก่นายบ้านลูกบ้าน แลด่านขนอนทังปวงให้รู้ทั่วกัน ถ้าแลเหนตัดหูแลศักหน้าศักอก เปนคนผู้ร้ายไซ้ ให้จับกุมเอาตัวมาส่งยังกรมการแขวงแลกรมพระนครบาล ถ้าแลผู้ใหญ่นายบ้านแลชาวบ้านหมิได้จับเอาตัวมาส่ง แลพิจรณาไปจับตัวอ้ายผู้ร้ายซึ่งสำคัญนั้นได้ณบ้านใด จะให้เอาตัวนายบ้านชาวบ้านเปนโทษ ถ้าจะให้มีกฎไปไว้ฉนี้แล้วเหนว่า อ้ายผู้ร้ายหนีไปจะขัดสน

อนึ่ง ผู้ร้ายโทษเบาซึ่งกรมพระนครบาลจ่ายไปเปนหัวสิบช้างแลเอาตัวออกไช้ราชการในกรมพระนครบาลนั้น ให้เอานายประกันให้มั่นคงจงทุกคน แลในหนังสือประกันนั้นให้มีเนื้อความไว้ว่า ให้นายประกันเอาใจใส่ระวังระไวยอ้ายผู้ร้ายนั้นอยู่ด้วย ถ้ารู้ระแคะระคายอ้ายผู้ร้ายซึ่งตัวประกันนั้น ไปปล้นสดมทำร้ายแก่ราษฎร ให้จับเอาตัวมาส่งเสีย ถ้าแลนายประกันได้เอาตัวมาส่งก่อนไซ้ ให้ยกโทษนายประกันเสีย ถ้าแลนายประกันได้เอาตัวมาส่งก่อนไซ้ ให้เอานายประกันเปนโทษตามโทษาณุโทษ แลส่วนตัวอ้ายผู้ร้ายนั้น ให้จำมันเสียดุจหนึ่งอ้ายผู้ร้ายโทษ

ปล้นสดมนั้น

อนึ่ง อ้ายผู้ร้ายฆ่าเจ้าเรือนตายนั้น ย่อมเอาตัวส่งให้เจ้าพาบ[๑๐] ๆ ให้ฆ่าเสียให้ตกไปตามกัน แลเจ้าภาพซึ่งเปนคนกลัวแก่บาป ครั้นจะฆ่าก็กลัวจะเปนกำม์สืบไป ก็ย่อมปล่อยกันเสียว่าจะให้บวดบ้าง แลเรียกเอาเงินค่าตัวว่าจะทำบุญไปแก่ผู้ตายบ้าง แลอ้ายผู้ร้ายเล่านี้หมิได้ละพยศอันร้ายเสีย ย่อมคบหากันไปทำร้ายแก่ราษฎรอิกเล่า จับตัวได้พิจารณาเปนสัจก็หลายคนมาแล้ว แลสืบไปเบื้องหน้าอย่าให้เอาอ้ายผู้ร้ายเหล่านี้ส่งให้เจ้าภาพเลย แลให้เอาตัวจำใส่คุกไว้กว่าจะตาย

อนึ่ง ซึ่งให้ขุนพัศดีทำหางว่าวอ้ายผู้ร้ายทังปวงมายื่นไว้แก่มหาดไทยใบหนึ่ง ให้รู้ว่าผู้ร้ายชื่อนั้นอยู่บ้านนั้นภรรยาชื่อนั้น โทษตัดหูมือศักหน้าศักอกเปนสำคัญจำอยู่ณะคุก แลติดพวงมีนายประกันออกไช้เปนหัวสิบช้างนั้นด้วยให้แจ้ง แลให้ปิดตราประจำหางว่าวไว้ให้มั่นคง เปนจำนวรคงแลจำหน่ายทุกปี

อนึ่ง ถ้าอ้ายผู้ร้ายตายก็ให้บอกแก่เวนมหาดไทยกระลาโหมกรมวังให้ไปดูอะศภแล้ว จึ่งให้หักจำนวนบาญชียลงเสีย

อนึ่ง คนชั่วมิได้กลัวพระราชกำหนฎกฎหมายเก่าใหม่ บังอาจ์ชักชวนพวกเพื่อนไปทำร้ายปล้นสดมอนาประชาราษฎรขึ้นใหม่นอกกว่าอ้ายผู้ร้ายเก่านั้น ให้เอาตัวอ้ายผู้ร้ายเปนโทษตามกฎนี้ แล้วให้เอาบิดามานดาพี่น้องอ้ายผู้ร้ายนั้นเปนโทษด้วย ดุจหนึ่งมุนนายอ้ายผู้ร้ายนั้นจงทุกคน

อนึ่ง อ้ายผู้ร้ายซึ่งเปนโทษอยู่ในกรมพระนครบาลนั้น ถ้ามีหมายรับพระราชโองการนั้น ให้กราบทูลฉลองก่อนต่อทรงพระกรรุณาโปรดเกล้าฯ สังให้ส่งไปจึ่งให้ส่งตามพระราชโองการนั้น กรมพระนครบาลเปนนายฯ อำเพ่อ เปนพนักงานได้กระเวนสอดแนมจับอ้ายผู้ร้ายทั่วทังในกรุงนอกกรุง แลทุกวันนี้ เหตุว่าสอดแนมอ้ายผู้ร้ายแลผู้จะพิทักรักษาป้องกันอ้ายผู้ร้ายคลายลง อ้ายผู้ร้ายจึ่งมีน้ำใจกำเริบทำร้ายแก่ราษฎรมากชุมขึ้น ขอพระราชทานให้ขุนงำเมือง ขุนเทพผลู แลขุนหมื่นกองกระเวนไปลาดกระเวนจงทุกวัน ถ้าต้องกิจราชการปว่ยเจบจึ่งให้แต่งขุนหมื่น เสมิยนทะนายไปกระเวนแทน แลให้ชาวบ้านกองเพลิงหน้าบ้านหลังบ้าน ทำ

---

[๑๐] ตรงกับปัจจุบันใช้ว่า เจ้าทุกข์

จำหลอตามทางเดิรจงทุกบ้าน แลครั้นเพลาค่ำให้ชาวบ้านซึ่งเปนผู้ชายพลัดกันรักษากองเพลิงหน้าบ้านหลังบ้าน ตามมีคนมากแลน้อยให้พลัดกันคอยผู้คนเดินไปมา ถ้าหาใต้เพลิงเปนสำคัญมิได้ให้จับเอาตัวจำไว้ ครั้นรุ่งเช้าให้เอาตัวไปส่งยังลูกขุนณสาลาให้พิจารณาดู ถ้าเหนว่ามิได้เปนผู้ร้ายแล้วก็ให้ปล่อยเสีย ถ้าพิจารณาเหนว่าเปนผู้ร้ายจริง ให้ส่งไปยังกรมพระนครบาลพิจารณาสืบสาวดูให้เหนเทจ์แลจริง แลกรมนครบาลซึ่งไปกระเวนนั้น ครั้นไปถึงบ้านใดตำบลใดก็ให้บอกแก่ชาวบ้านจงทุกบ้าน ครั้นเช้าให้ผู้ไปกระเวนนั้นเข้ามาบอกแก่นายเวนผู้อยู่เวนศาลาลูกขุนจงทุกวัน

ถ้าแลผู้ร้ายปล้นในกรุงนอกกรุงก็ดี ให้ชาวบ้านซึ่งอยู่ณเรือนใกล้ในสามเส้นสิบห้าวา ช่วยกันรบพุ่งจับกุมเอาตัวอ้ายผู้ร้ายให้ได้ ถ้าอ้ายผู้ร้ายหนีไปทางไกลก็ให้ติดตามไปๆ ถึงบ้านข้างหน้านั้น ก็ให้บอกแก่ชาวบ้านค่างหน้าให้ออกช่วยติดตามสืบไป

ถ้าแลชาวบ้านในสามเส้นสิบห้าวา มิได้ออกช่วยติดตามรบพุ่งจับเอาตัวอ้ายผู้ร้ายๆ เอาทรัพยสิ่งของไปได้ ก็ให้เจ้าทรัพยชาวบ้านนายอำเพ่อนครบาลช่วยกันเสาะสางหาสืบสาวอ้ายผู้ร้ายให้ได้แต่ในสามวัน

ถ้าแลผู้ใดสอดแนมจับได้อ้ายผู้ร้าย พิจารณาเปนสัจไซ้ ให้เอาทรัพยซึ่งผู้ร้ายปล้นเอาไปแบ่งเปนสามส่วน ให้ยกเปนบำเหนจ์ผู้สอดแนมจับผู้ร้ายได้นั้นส่วนหนึ่ง ส่งให้เจ้าทรัพยแต่สองส่วน

ถ้าสอดแนมหมิได้อ้ายผู้ร้าย ก็ให้เอาทรัพยซึ่งอ้ายผู้ร้ายปล้นเอาไปนั้น ตั้งเปนสามส่วน ให้เจ้าทรัพยยกเสีย เพราะหมิได้ระวังระไวยนั้นส่วนหนึ่ง ให้นครบาลใช้เพราะมิได้สอดแนมจับผู้ร้ายนั้นส่วนหนึ่ง ให้ชาวบ้านในสามเส้น ๑๕ วาใช้เพราะหมิได้ออกจับกุมอ้ายผู้ร้ายให้ได้นั้นส่วนหนึ่ง ให้แบ่งออกเปน ๖ ส่วนให้ผู้อยู่ในเส้นหนึ่งนั้นใช้ ๓ ส่วน ผู้อยู่ในสองเส้นนั้นใช้สองส่วน ผู้อยู่ในสามเส้น ๑๕ วาให้ใช้ส่วนหนึ่ง เจ้าทรัพยกรมพระนครบาลชาวบ้าน จึ่งจะได้เปนใจกันสอดแนมจับกุมเอาตัวอ้ายผู้ร้าย ซึ่งทำร้ายแก่ราษฎรนั้น

แลทรัพยสิ่งของซึ่งอ้ายผู้ร้ายเอาไปนั้น เกลือกว่าเจ้าทรัพยหมิว่าตามจริงอ้ายผู้ร้ายเอาไปน้อยจะว่าเอาไปมาก ปราถนาจะให้คุ้ม ซึ่งเจ้าทรัพยจะต้องยก

เสียเปนบำเหนจ์แก่ผู้สอดแนมนั้น แลให้นครบาลผู้รับตราสีน เอาเจ้าทรัพยทังบุตรภรรยาชายหญิง เปนคนสนิดอยู่เรือนเดียวกันกับเจ้าทรัพยนั้น ให้สบถษาบาลตัวเฉพาะพระพุทธิเจ้า พระธรรมเจ้า พระสงฆเจ้า จงหนักหนาก่อน จึ่งให้การทรัพยสิ่งของซึ่งผู้ร้ายเอาไปนั้นแต่ตามสัจตามจริง อย่าให้เอาเทษมาให้การกฎหมายตราสีนแต่สิ่งใดสิ่งหนึ่งได้ แลเจ้าทรัพยนครบาลชาวบ้านนายอำเพอ จึ่งจะมีใจ้ขะเม่นขะมักสืบสาวสอดแนมจับกุมเอาอ้ายผู้ร้ายๆ จะเหนว่าเจ้าทรัพนครบาลชาวบ้านนายอำเพ่อเปนใจสอดแนม จับกุมเปนหลายเหล่าอยู่แล้ว ก็จะเขตขามกลัวเกรง จะมิอาจ์ทำร้ายแก่ราษฎรได้ แลบ้านในสามเส้น ๑๕ วานั้น ถ้าแลหมิได้เปนผู้ร้าย แลมิได้เปนผู้ชักนำแลสมรู้ร่วมคิดด้วยอ้ายผู้ร้ายหามิได้ แลชาวบ้านทังนี้ จะต้องแบ่งส่วนช่วยใช้ทรัพยของเจ้าทรัพยอยู่ด้วย แลห้ามเสียอย่าให้ปรับไหมเอาเปนโทษเลมิดพระราชกำหนฎเลย แลอย่าให้กระลาการกรมพระนครบาลเรียกเอาค่าเชิงประกันแลค่าฤทชากระลาการแก่ชาวบ้าน แต่สิ่งใดสิ่งหนึ่งได้เปนอันขาดทีเดียว

แลเมื่อกรมพระนครบาลจะตัดหูจะศักหน้าจะศักอกอ้ายผู้ร้ายนั้น ให้ขุนดาบไปนั่งรู้เหนเปนพญาณด้วย

กฎให้ไว้ณวันอังคาร ขึ้น ๕ ค่ำ[๑๑] เดือน ๗ จุลศักราช ๑๑๐๕ ปีกุญเบญศก

[๑๑] ที่ถูกควรเป็น แรม ๕ ค่ำ ซึ่งจะตรงกับวันอังคารที่ ๑๑ มิถุนายน พ.ศ. ๒๒๘๖

กฎหมายโจรห้าเส้นจุลศักราช ๑๑๙๙ รัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว: ว่าด้วยมาตรการรักษาความสงบเรียบร้อยของชุมชนไทย

◎ ศุภมัศดุ[๑๒] ศักราช ๑๑๙๙[๑๓] กุกกุฏสังวัจฉระ[๑๔] อาสาธมาเส[๑๕] ศุกปักเข[๑๖] จาตุทัศมีดิถี[๑๗] ระวิวาระ[๑๘] บริเฉทกาลกำหนด[๑๙] พระบาทสมเด็จบรมนารถบรมบพิตร พระพุทธเจ้าอยู่หัวผู้ทรงทศพิธราชธรรม อนันตคุณวิบูลยปรีชาญาณอันมหาประเสริฐ เสด็จออก ณ พระที่นั่งอัมรินวินิจัยมไหสุริยพิมาน โดยสถานอุตราภิมุข[๒๐] พร้อมด้วยอรรคมหาเสนา[๒๑] พฤษฒามาตยามนตรี[๒๒] กระวีชาติ[๒๓] ราชปะโรหิตา[๒๔] โหราจาริย[๒๕] ข้าทูลละอองธุลีพระบาทเฝ้าอยู่โดยอันดับ

พระยาเทพวรชุณ[๒๖] นำเอาข้อความซึ่งกรมการเมืองเขื่อนขันธ[๒๗] บอก

---

๑๒ ขอความเจริญจงมี

๑๓ ตรงกับปี ค.ศ. ๑๘๓๗ / พ.ศ. ๒๓๘๐ ในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว

๑๔ กุกกุฏสังวัจฉระ มาจาก กุกกุฏ (ไก่) + สังวัจฉระ (ปี) แปลว่า ปีไก่หรือปีระกา

๑๕ เดือนแปด

๑๖ ข้างขึ้น

๑๗ สิบสี่ค่ำ

๑๘ วันอาทิตย์

๑๙ บริเฉทกาลกำหนด แปลว่า ตรงกับวันเวลานั้น คือ วันอาทิตย์ที่ ๑๖ กรกฎาคม ค.ศ. ๑๘๓๗ / พ.ศ. ๒๓๘๐

๒๐ อตุราภิมุข แปลว่า มุขใหญ่ทางด้านเหนือ

๒๑ อัครมหาเสนาบดี

๒๒ อำมาตย์มนตรีผู้ใหญ่

๒๓ พราหมณ์

๒๔ ราชปุโรหิต แปลว่า พราหมณ์ผู้ใหญ่สุดของพระราชา ในอินเดียโบราณทำหน้าที่คล้ายอัครมหาเสนาบดี

๒๕ โหราจารย์ แปลว่า อาจารย์แห่งฤกษ์ยาม

๒๖ ตำแหน่งราชปลัดทูลฉลองกรมพระกลาโหม ศักดินา ๑๐๐๐ ในพระไอยการตำแหน่งนาพลเรือน

๒๗ เมืองพระประแดง

ขึ้นมาให้กราบบังคมทูลพระกรุณาว่า หลวงยุกระบัตรไปราชการลาดตระเวนอ้ายสลัด ณ วัน ๓๑๒๘[๒๘] ค่ำปีระกา นพศก อ้ายผู้ร้ายประมาณ ๓๐ คน จุดคบเพลิงขึ้นเรือนหลวงยุกระบัตร อ้ายผู้ร้ายถือเครื่องสาตราวุธเอาขวากปักรายทางเอากระสุนยิงร้องกันโชกว่า ถ้าใครมาช่วยจะฆ่าเสียให้ตาย ชาวบ้านเรือนใกล้เคียงตื่นอยู่ จะมาช่วยก็กลัวอ้ายผู้ร้าย อ้ายผู้ร้ายเก็บเอาทรัพยสิ่งของหลวงยุกระบัตรลงเรือนไป ชาวบ้านจึ่งติดตามไปดู ว่าเหนอ้ายผู้ร้ายลงเรือสำปั้นที่โรงหลักทุ่นสายโซ่น่าเมืองนครเขื่อนขันธ พายข้ามฟากไปข้างฝั่งตวันออกแล้วกลับเข้าคลองขึ้นมาข้างบน จึ่งมีพระราชโองการโปรดเกล้าฯ ให้มีตระลาการชำระสืบสวนเอาตัวอ้ายผู้ร้าย ตระลาการชำระได้ความจับตัวอ้ายม่วง อ้ายอินเคราได้มา ถามรับเปนสัจซัดพวกเพื่อนเป็นอันมาก ว่าได้ไปปล้นในแขวงกรุงเทพฯ แลแขวงเมืองนนทบุรี แขวงกรุงเก่า แขวงเมืองสาครบุรี แต่ปล้นบ้าน ๒๗ ตำบล ปล้นเรือ ๕ ตำบล อ้ายผู้ร้ายที่ต้องซัดนั้นคนหนี { คุก / ตะราง / ทิม } ก็มีบ้าง จึ่งทรงพระกรุณาดำรัสเหนือเกล้าฯ ว่า

อ้ายผู้ร้ายเหล่านี้คบหากัน ไปตีชิงวิ่งราวสกด[๒๙] สดม[๓๐] ปล้นบ้านเรือนชุกชุมขึ้นมากหนักหนา เพราะกรมพระนครบาล กรมพระตำรวจละเลยให้อ้ายผู้ร้ายหนี อ้ายผู้ร้ายจึงไม่เข็ดหลาบชักชวนพวกเพื่อนไปเที่ยวปล้นสดม ย่องเบา กระทำโจรกรรม

อีกบิดามารดาพี่น้องอ้ายผู้ร้ายก็หากำชับกำชาว่ากล่าวสั่งสอนห้ามปรามกันไม่ ครั้นผู้มีชื่อเจ้าของทรัพยจับตัวได้เอาความมาร้องฟ้อง[๓๑] ว่ากล่าว บิดามารดาญาติพี่น้องมุลนายก็เปนใจด้วยอ้ายผู้ร้ายช่วยติดตามเดินเหิน[๓๒] สอด

---

[๒๘] วัน ๓[๑๒]๘ คือวันอังคารขึ้น ๑๒ ค่ำ เดือน ๘ ปีระกา

[๒๙] สะกด แปลว่า ตามไปไม่ให้ผู้ถูกตามรู้ตัว

[๓๐] สดม แปลว่า วางยาให้หลับ

[๓๑] ร้องฟ้อง มาจาก ร้อง (แจ้งความ) กับ ฟ้อง (ดำเนินคดี) ซึ่งเป็นสองขั้นตอนของกระบวนการยุติธรรมของไทย

[๓๒] เดินเรื่อง ตรงกับคำปัจจุบันว่า วิ่งเต้น

เสีย[๓๓] สินบน[๓๔]

ลางทีมุลนายคิดอุบายยักยอกเสียไม่ส่งตัว จนความเริศร้างค้าง[๓๕]อยู่เปนหลายราย กรมพระนครบาลก็ไม่เร่งรัดมุลนายให้กราบบังคมทูลพระกรุณาให้ทราบ อ้ายผู้ร้ายจึ่งกำเริบ[๓๖] คบหากันเที่ยวปล้นบ้านเรือน

ร้อยแขวง[๓๗] กรมการ[๓๘] กำนัล[๓๙] พันนายบ้าน พระยา พระหลวง ขุน หมื่น ชาวบ้านที่อยู่เรือนใกล้เคียงก็หาช่วยกันจับเอาตัวอ้ายผู้ร้ายไม่ กลับแก้ตัวว่าอ้ายผู้ร้ายปักขวากรายทาง แลถือเครื่องสาตราวุธเอากระสุนยิงร้องสำทับกันโชกว่าถ้าผู้ใดมาช่วยจะฟันแทงเสียให้ตาย เพื่อนบ้านกลัวจึ่งมิได้มาช่วย ใช่ว่าอ้ายผู้ร้ายจะมีเครื่องสาตราวุธแต่ฝ่ายเดียว เครื่องสาตราวุธสำหรับมือก็มีอยู่ทุกบ้านทุกเรือนด้วยกัน ครั้นเกิดโจรผู้ร้ายปล้นบ้านเรือนชาวบ้านซึ่งอยู่ใกล้เคียง ในเขตรแดนเดียวกันร้องให้ช่วยก็หามีผู้ใดช่วยไม่ อ้ายผู้ร้ายจึงองอาจ กล้าหาญ กระทำหยาบช้าได้ดังนี้ จึงมีพระราชโองการมารพระบัณฑูร[๔๐] สุรสีหนาทดำรัสเหนือเกล้าฯ

สั่งให้กรม { หลวงรักษนเรศ, ขุนรามอิศเรศ, ขุนพิพิธภูเบนทร์, หมื่นไกรสรวิชิต } ประชุมลูกขุน ณ ศาลา ลูกขุนณ ศาลหลวงเชิญ

พระราชกำหนดเดิมออกมาดู ให้แต่งเปนพระราชบัญญัติเพิ่มเติมขึ้นใหม่ ให้ถูกต้องกับสันดานคนพาลหยาบช้าในครั้งนี้ ข้าพระพุทธเจ้า

---

๓๓ สอด แปลว่า เอาใส่ ส่วน เสีย แปลว่า ทิ้ง ยอมให้ไป

๓๔ สิน หรือ ทรัพย์ ที่ให้ไปแลกกับสัญญาว่าจะช่วยเป็นการตอบแทน

๓๕ ที่ถูกต้องควรเป็น เริดร้าง

๓๖ ได้ใจ

๓๗ แขวง เป็นเขตการปกครอง มีนายร้อยเป็นหัวหน้าดูแล

๓๘ ผู้เป็นกรมการของเมืองที่รัฐแต่งตั้งให้ทำหน้าที่ปกครองดูแลเมืองแต่ละเมือง

๓๙ กำนัน คือ หัวหน้าดูแลเขตการปกครองบ้าน มียศระดับนายพัน

๔๐ คำที่ถูกต้องคือ มานพระบันทูล

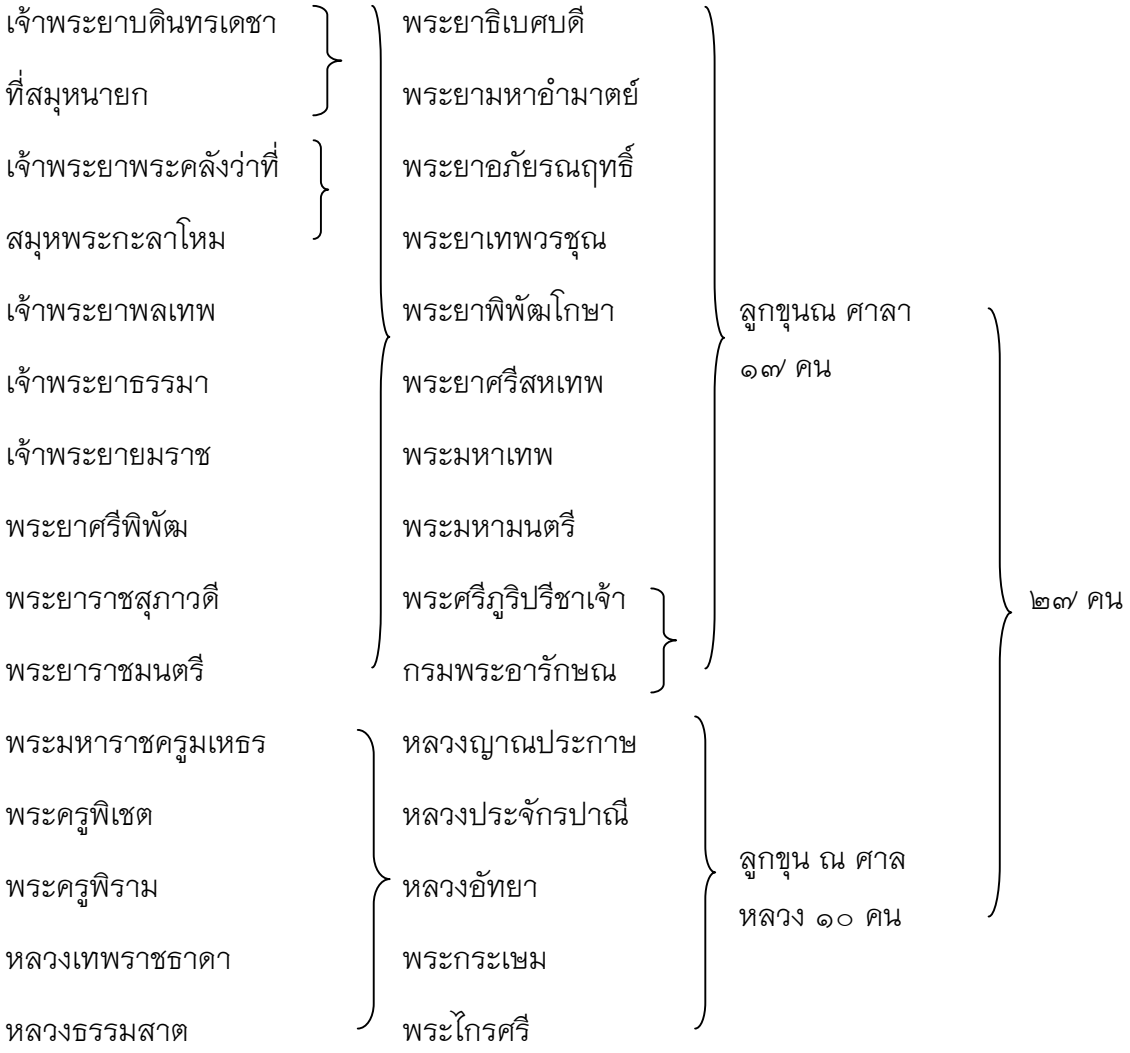

พร้อมกันเชิญพระราชกำหนดเดิมออกมาดู

มีพระราชกำหนดไว้ว่า ครั้งศักราช ๑๑๐๕[๔๑] ปีกุนเบญจะศก กรมพระนครบาลเคลื่อนคลา[๔๒]เอาอ้ายผู้ร้ายออกใช้สอยบ้าง ทำให้อ้ายผู้ร้ายหนีไปได้บ้าง เหนแก่อามิศ[๔๓]สินบนปล่อยเสียบ้าง เพราะเหตุดังนี้

อ้ายผู้ร้ายโทษปล้น ปล้นสดมครั้งหนึ่งให้ตัดหูข้างหนึ่ง ถ้าสองครั้งให้ตัดหูเสียทั้งสองข้าง ถ้าสามครั้งให้ฆ่าเสีย

ถ้าแลอ้ายผู้ร้ายโทษเบาลงมาพิจารณาเปนสัจ ให้สักหน้าสักอกไว้ตามโทษ

---

๔๑ ตรงกับปี ค.ศ. ๑๗๔๓ และปี พ.ศ. ๒๒๘๖

๔๒ เคลื่อนคลา หมายถึงหละหลวม ไม่รักษาระเบียบ

๔๓ ของล่อใจ

พระอัยการจงทุกคน

ถ้าอ้ายผู้ร้ายมีนายประกันแลละพะยศอันร้ายแล้ว กรมพระนครบาลแต่งตั้งให้เปนขุนหมื่นใช้ราชการดี อย่าให้ตัดหูแลสักหน้าเลย

ให้ขุนดาบผู้กำกับกรมพระนครบาลให้มีบาญชีอ้ายผู้ร้ายแลคนโทษซึ่งจำอยู่ ณ คุก แลโทษต้องจ่ายเปนหัวสิบช้าง แลกรมพระนครบาลเอาออกใช้ราชการใช้เปนคู่มือ แล้วขุนพัศดี[๔๔] เอาบาญชีอ้ายผู้ร้ายแลคนโทษตามมีบาญชีคู่มือขุนดาบนั้นยื่นไว้ต่อมหาดไทยฉบับหนึ่ง แล้วให้

ตำรวจในขุนดาบชาววังประแดงจัน[๔๕] } กำกับกันไปตรวจผู้ร้ายในคุกเดือนละสองครั้งสามครั้งจงทุกเดือน

ถ้าแลคนชั่วมิได้กลัวพระราชกำหนดกฎหมายเก่าใหม่ไปทำร้ายขึ้นใหม่อีก ให้เอาตัวอ้ายผู้ร้ายเปนโทษตามกฎนี้ แล้วให้เอาบิดามารดาพี่น้องอ้ายผู้ร้ายนั้นเปนโทษด้วยดุจหนึ่งมุลนายอ้ายผู้ร้ายนั้นจงทุกคน

ถ้าอ้ายผู้ร้ายปล้นในกรุงนอกกรุงให้ชาวบ้านซึ่งอยู่เรือนใกล้เคียงใน ๓ เส้น ๑๕ วา ช่วยกันรบพุ่งจับกุมเอาตัวอ้ายผู้ร้ายให้จงได้ ถ้าอ้ายผู้ร้ายหนีไปทางไกลก็ให้ติดตามไปๆ ถึงบ้านข้างน่านั้นให้ไปบอกแก่ชาวบ้านข้างน่านั้นให้ออกมาช่วยติดตามสืบไป

ถ้าแลชาวบ้านใน ๓ เส้น ๑๕ วา มิได้ออกช่วยติดตามรบพุ่งจับกุมเอาตัวอ้ายผู้ร้ายๆ เอาทรัพยสิ่งของไปได้ก็ให้เจ้าทรัพย ชาวบ้าน นายอำเภอนครบาลสืบเสาะจับเอาตัวอ้ายผู้ร้ายให้ได้แต่ในสามวัน

ถ้าผู้ใดสอดแนมจับตัวอ้ายผู้ร้ายพิจารณาเปนสัจไซ้ ให้เอาทรัพยซึ่งอ้ายผู้ร้ายปล้นเอาไป แบ่งเปนสามส่วน ให้ยกเปนบำเหน็จแก่ผู้สอดแนมจับอ้ายผู้ร้ายได้นั้นส่วนหนึ่ง ส่งให้เจ้าทรัพยสองส่วน ถ้าสอดแนมจับอ้ายผู้ร้ายมิได้ ก็ให้เอาทรัพยซึ่งอ้ายผู้ร้ายปล้นเอาไปนั้นตั้งเปนสามส่วน ให้เจ้าทรัพยยกเสียเพราะมิได้

---

[๔๔] ข้าราชการในกรมพระนครบาล ตำแหน่งปลัดตรวจคุก

[๔๕] ตำแหน่งสมุหบาญชี

ระวังระไวนั้นส่วนหนึ่ง ให้นครบาลใช้เพราะมิได้สอดแนมจับอ้ายผู้ร้ายนั้นส่วนหนึ่ง ให้ชาวบ้านในสามเส้นสิบห้าวาใช้ เพราะมิได้ออกจับกุมอ้ายผู้ร้ายให้ได้นั้นส่วนหนึ่ง แลส่วนชาวบ้านจะได้ใช้นั้นส่วนหนึ่ง ให้แบ่งออกเปนหกส่วน ให้ผู้อยู่ในเส้นหนึ่งใช้สามส่วนผู้อยู่ในสองเส้นใช้สองส่วน ผู้อยู่ในสามเส้นสิบห้าว่าใช้ส่วนหนึ่ง เจ้าทรัพย กรมพระนครบาล ชาวบ้านจึ่งจะได้เปนใจกันสอดแนม จับกุมเอาตัวอ้ายผู้ร้ายซึ่งทำร้ายแก่ราษฎรนั้น

แลทรัพยสิ่งของ ซึ่งอ้ายผู้ร้ายนั้นเอาไปนั้น เกลือกว่าเจ้าทรัพยจะมิว่าตามจริงอ้ายผู้ร้ายเอาไปน้อยจะว่าเอาไปมาก ปรารถนาจะให้คุม[๔๖]ทรัพยจะต้องยกเสียเปนบำเหน็จแก่ผู้สอดแนมนั้นแล ให้นครบาลผู้รับตราสิน เอาเจ้าทรัพยทั้งบุตรภรรยาชายหญิงเปนคนสนิทอยู่เรือนเดียวกันเจ้าทรัพยนั้น ให้สบถสาบาลตัวจงหนักหนาก่อน จึ่งให้การทรัพยสิ่งของแต่ตามสัจตามจริง อย่าให้เอาเท็จมาให้การกฎหมาย เจ้าทรัพย นครบาล ชาวบ้านนายอำเภอจึ่งขมักขะเม่นสืบเสาะสอดแนม จับกุมเอาตัวอ้ายผู้ร้ายฯ จะเหนว่าเจ้าทรัพย นครบาล ชาวบ้าน นายอำเภอเปนใจสอดแนม จับกุมเปนหลายเหล่าอยู่แล้วก็จะเข็ดขามกลัวเกรง จะมิอาจทำร้ายแก่ราษฎรได้

แลชาวบ้านในสามเส้นสิบห้าวานั้น ถ้ามิได้เปนผู้ร้ายแลมิได้เปนผู้ชักนำสมรู้ร่วมคิดด้วยอ้ายผู้ร้ายหามิได้แล้ว ชาวบ้านทั้งนี้จะต้องแบ่งส่วนช่วยใช้ทรัพยเจ้าของทรัพยอยู่ด้วย ห้ามอย่าให้ปรับไหมเอาเปนโทษเลมิดตามพระราชกำหนดเลย มีในพระราชกำหนดไว้แต่ก่อนดังนี้ ข้าพระพุทธเจ้าพร้อมกันเหนด้วยเกล้าฯ ว่า อ้ายผู้ร้ายซึ่งจำอยู่

ณ คุก ตราง ทิม } สอดเสียสินบนให้กับตระลาการ กรมพระนครบาล นายพทำมรงผู้คุม

กรมพระตำรวจ เหนแก่อามิศเปนอาณาประโยชน์ ใส่ตรวนลด๔๗ปล่อยปละให้อ้ายผู้ร้ายหนี ฝ่ายหัวเมืองเจ้าเมืองกรมการพิจารณาอ้ายผู้ร้ายเปนสัจแล้ว ก็ไม่

---

[๔๖] ในทีนี้หมายถึง ชดเชยเพียงพอกับ

[๔๗] ไม่ครบตามที่ควรจะเป็น

บอกส่งอ้ายผู้ร้ายเข้ามา ณ กรุงเทพฯ เอาจำไว้ใช้สรอย ณ ตรางหัวเมือง เอาสินบนปล่อยเสียบ้าง ทำให้หนีไปบ้าง อ้ายผู้ร้ายจึ่งมีใจกำเริบ ชักชวนพวกเพื่อนที่สูบฝิ่นและพวกที่มิได้เปนผู้ร้ายขึ้นอีก[๔๘] ภากันไปเที่ยวกระทำโจรกรรมเปนอันมาก ครั้นจะให้ปรับไหมมีโทษ กรมพระนครบาล นายพทำมรงผู้คุม กรมพระตำรวจ เจ้าเมือง กรรมการผู้กระทำผิดดังนี้ดูเยี่ยงอย่างกัน กระทำผิดมาช้านานที่ตายไปแล้วก็มีที่ยังอยู่ก็มี เปนดังนี้มากกว่ามากขอพระราชทานให้ภาคโทษ

กรมพระนครบาล
นายพทำมรงผู้คุม
กรมพระตำรวจ } แลเจ้าเมืองกรมการไว้ แต่อย่าให้ดูเยี่ยงอย่างกันกระทำดังนี้สืบต่อไป แลอ้ายผู้ร้ายซึ่งจำ ณ ตะราง ณ ทิม พิจารณาเปนสัจยังมิได้ส่งขึ้นขุก[๔๙]ก็มี ที่พิจารณายังมิได้เปนสัจ จำไว้ที่ตะรางก็มีที่ทิมก็มีเปนหลายพวกหลายเหล่า

ขอพระราชทานให้ขุนพัศดีทำหางหว่าว[๕๐]ประทับตราจำนวนนักโทษจำอยู่ ณ คุก ยื่นไว้แก่กรมมหาดไทยกรมพระกะลาโหม ให้รู้ว่าผู้ร้ายชื่อนั้นอยู่บ้านนั้น ภรรยาชื่อนั้น โทษสิ่งนั้น สักหน้าโทษสิ่งนั้นมิได้สักหน้า

ถ้าอ้ายผู้ร้ายตายให้บอกกับเวรมหาดไทย กะลาโหม กรมวัง กำกับกันไปดูอาศภ๕๑ แล้วจึ่งให้หักจำนวนบาญชีนักโทษที่ตายลงนั้นลง ถ้าอ้ายผู้ร้ายพิจารณาเปนสัตย์ส่งขึ้นคุกใหม่ให้บอกบาญชียื่นทุกครั้ง อย่าให้บาญชีฟั่นเฟือนไปได้

ให้มหาดเล็ก ชาววัง ตำรวจมหาดไทย กลาโหมกำกับกันไปตรวจอ้ายผู้ร้ายซึ่งต้องจำอยู่ ณ คุก ทิม ตะรางเดือนละครั้ง ถ้าขาดด้วยเหตุประการใด ก็ให้มหาดเล็กกราบทูลพระกรุณาจะได้ลงโทษผู้กระทำผิดบทพระอัยการ

ความผู้ร้ายหัวเมืองพิจารณาเปนสัตย์แล้ว ให้เจ้าเมืองกรรมการเร่งบอกส่งเข้ามายังกรุงเทพฯ จะได้ส่งขึ้นคุก อย่าให้กักขังหน่วงเหนี่ยวไว้ให้ช้า อนึ่งอ้ายผู้

---

๔๘ เพิ่มจำนวนอีก

๔๙ คุก ส่งขึ้นคุก หมายถึง ส่งเรื่องอ้ายผู้ร้ายไปที่คุกเพื่อทราบ

๕๐ เขียนวิปลาสจาก หางว่าว หรือ ทะเบียนรายชื่อไพร่ มีลักษณะเป็นม้วนยาว

๕๑ ศพ

ปล้น ฆ่าคนตาย ทิ้งไฟ ย่องเบา ลักช้าง ม้า โค กระบือ ล้วงเรือ ฉกชิงวิ่งราว ลอกทองพระ ลักของสงฆ์ โทษเก่าใหม่ซึ่งตระลาการพิจารณาเปนสัตย์แล้วก็ให้สักเปนอักษรไว้ที่หน้าอ้ายผู้ร้ายตามโทษ ถ้าโทษปล้นบ้านปล้นเรือน ตีเรือ ฆ่าเจ้าเรือนตาย ลอกทองพระ ทิ้งไฟ เปนอุกฤษฐ์โทษมหันตโทษ ก็ให้สักหน้าผากลงอักษรว่าโทษอันนั้นถึงประหารชีวิต ถ้าโทษเบาลงมาเปน

แต่โทษ { ลักของสงฆ์ / ย่องเบา / ลักช้าง ม้า โค กระบือ / ฉก ชิง วิ่ง ราว } { ให้สักหน้าผากลง / อักษรตามโทษว่า } โทษ { ลักของสงฆ์ / ย่องเบา / ลักช้าง ม้า โค กระบือ / ฉก ชิง วิ่ง ราว }

จำไว้ ณ คุกจนตาย แต่อ้ายผู้ร้ายลักเรือ ลักของสวน ลักไม้ซุง ลักเบ็จเสร็จเล็กน้อยนั้น อย่าให้สักหน้ามันเลย แต่ให้เรียกเอานายประกันไว้ให้มั่นคง เมื่อจะสักหน้าอ้ายผู้ร้ายนั้นให้

{ มหาดไทย / กลาโหม / กรมวัง / มหาดเล็ก } ไปกำกับพร้อมด้วยตามพระสัศดี ให้สักจงปรากฏให้ชัดอย่าให้อักษร

ลบเลือน อ้ายผู้ร้ายหนีคุกไป ลายสักจะได้เปนสำคัญติดตัวอ้ายผู้ร้ายอยู่ไปถึงบ้านใดเมืองใด เจ้าเมือง กรมการ นายอำเภอ กำนัน พันนายบ้านจะได้เหนเปนสำคัญ

ให้มีพระราชบัญญัติไว้ ณ เมือง { ๑ / ๒ / ๓ / ๔ } ให้ประกาศไปแก่นายอำเภอ กำนัน พัน

นายบ้านด่านขนอนให้รู้จงทั่ว ถ้าเหนเปนลายสักไซ้ ก็ให้จับเอาตัวมาส่งยังกรมพระตำรวจ กรมพระนครบาล เจ้าเมืองกรมการ

ถ้าแลนายอำเภอ กำนัน พันนายบ้าน ด่านขนอนทั้งปวง มิได้จับเอาตัวมาส่ง สมคบปกปิดไว้ จับอ้ายผู้ร้ายสักหน้าได้ ณ บ้านใด จะให้เอาตัวนายอำเภอ กำนัน พันนายบ้าน ชาวบ้านเปนโทษตามโทษานุโทษ

ถ้าอ้ายผู้ร้ายซึ่งสักหน้าละพยศอันร้ายแล้ว ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้

พ้นโทษ จะให้มีหนังสือประทับตราพระราชสีห์ พระคชสีห์ พระนนทกาลขี่สิงห์[๕๒] ให้ไว้กับตัวอ้ายผู้ร้ายเปนสำคัญ

ถ้าผู้ใดนอกจากพนักงานผู้รักษาอ้ายผู้ร้าย จับตัวอ้ายผู้ร้ายซึ่งหนีคุกมาส่งได้ ให้เจ้าพนักงานผู้กำกับ ตรวจกราบทูลพระกรุณา จะโปรดพระราชทานบำเหน็จให้ผู้จับผู้ร้ายคนหนึ่งเปนเงิบสิบตำลึง ผ้านุ่งห่มสำรับหนึ่ง

ถ้าแลเกิดผู้ร้ายปล้นที่ใดตำบลใด ให้กรมพระนครบาลสืบเสาะเอาตัวอ้ายผู้ร้าย จะได้ตัวก็ดียังมิได้ตัวก็ดี ให้เจ้าพระยายมราชกราบบังคมทูลพระกรุณาให้ทราบแต่ในสามวัน ถ้าเจ้าพระยายมราชไปราชการ ให้พระยารองเมืองกราบบังคมทูลพระกรุณา ถ้าพระยารองเมืองป่วยไข้แลไปราชการ ให้กรมพระนครบาลที่มีตำแน่งเฝ้า[๕๓] ผู้ใดผู้หนึ่ง กราบบังคมทูลพระกรุณา ถ้ากรมพระนครบาลปกปิดความไว้ มิได้กราบบังคมทูลพระกรุณา ให้ลงโทษปรับไหมใช้ทุนทรัพยให้แก่เจ้าของทรัพย ซึ่งผู้ร้ายลักเอาไปนั้นจงเต็ม แล้วให้ทวน[๕๔] โดยยศถาศักดิ์

ถ้าเกิดผู้ร้ายในแขวงจังหวัดหัวเมืองใดๆ ก็ดี ให้เจ้าเมืองกรมการสืบเสาะจับเอาตัวอ้ายผู้ร้าย ถึงยังมิได้ก็ให้บอกข้อความเข้ามาให้กราบบังคมทูลพระกรุณาให้ทราบจงทุกครั้ง ถ้าผู้รักษาเมืองกรมการปิดบังความโจรผู้ร้ายไว้ไม่บอกส่งเข้ามาให้กราบบังคมทูลพระกรุณา มีผู้เอาความมาว่าพิจารณาเปนสัจ เจ้าเมืองกรมการเลมิดพระราชอาชญาให้ลงโทษปรับไหมแก่ผู้รักษาเมืองกรมการให้ใช้ทุนทรัพยแก่เจ้าของทรัพยซึ่งผู้ร้ายลักเอาไป แล้วให้ทวนโดยฉกรรจ์มิฉกรรจ์โดยยศถาศักดิ์

ถ้าผู้ร้ายลักช้างม้าโคกระบือควรจะชำระได้ ตัวผู้ร้ายคงเปนสัจมากน้อยเท่าใด ก็ให้บอกส่งเข้ามา ณ กรุงเทพฯ ถ้าจะชำระมิได้ ก็อย่าหน่วงเหนี่ยวไว้ให้เนิ่นช้า ให้บอกส่งโจทก์จำเลยเข้ามาจะได้โปรดเกล้าฯ ให้มีตระลาการชำระเอาตัวอ้ายผู้ร้ายให้จงได้ ฯะ

---

[๕๒] ตราทั้งสามนี้เป็นของเจ้าพระยาจักรี เจ้าพระยากลาโหม และเจ้าพระยาธรรมา ซึ่งดูแลหัวเมืองฝ่ายเหนือ ปากใต้และชายฝั่งตามลำดับ

[๕๓] ผู้มีศักดิ์นาตั้งแต่ ๔๐๐ ขึ้นไป

[๕๔] ตีด้วยลวดหนัง

๑๖๐ กฎหมายโจรสามเส้น ๑๕ วา

◎ อนึ่งมีพระราชกำหนดแต่ก่อนไว้ว่า ถ้าโจรปล้นให้ราษฎรชาวบ้านชวนกันจับอ้ายผู้ร้ายไว้เขตรแดนที่รังวัด ๓ เส้น ๑๕ วานั้นน้อยนัก ด้วยครั้งนี้ พิจารณาได้ความว่าอ้ายผู้ร้ายปล้นพวกหนึ่งรายหนึ่งถึง ๑๔ ๑๕ ๑๖ ๑๗ คนก็มี ภูมบ้านในที่อ้ายผู้ร้ายไปปล้นนั้น บางแห่งบ้านน้อย บางแห่งบ้านมากไม่เสมอกัน ทอดที่รังวัดได้สามเส้นสิบห้าวา ถ้าที่บ้านน้อยคนในที่รังวัด ซึ่งจะจับอ้ายผู้ร้ายหาภอไม่ จึ่งให้เพิ่มที่เขตรแดนรังวัดขึ้นอีกเส้นห้าวาเก่าใหม่ให้ได้ห้าเส้น จะได้คนมาช่วยกันจับอ้ายผู้ร้าย

ให้นายอำเภอ กำนัน พันนายบ้าน บอกประกาศชาวบ้านให้ทำเกลาะไว้สำหรับบ้านสำหรับเรือนจงทุกเรือน ถ้าอ้ายผู้ร้ายเอาสากกระทุ้งแลไม้กระทุ้งประตู จุดคบเพลิงเข้าปล้นบ้านเรือนแห่งใด เจ้าของเรือนกลัวอ้ายผู้ร้ายจะร้องบอกชาวบ้านมิได้ แลเพื่อนบ้านเรือนใกล้เคียงก็คงจะรู้ว่า อ้ายผู้ร้ายปล้นเรือนนั้นรู้แล้วให้ตีเกลาะสัญญา เรือนใดได้ยินแล้ว ให้ตีเกลาะบอกกันต่อๆ ไป ให้คนในเรือนที่รังวัดห้าเส้นมาช่วยกันจับอ้ายผู้ร้ายให้ทันอ้ายผู้ร้าย ยังอยู่บนเรือนเจ้าของทรัพย์ ถ้าอ้ายผู้ร้ายเอาขวากปัก เอาไม้ท่อนก้อนดินทิ้ง คว่าง[๕๕] เอากระสุนยิงกวาดไว้ จะเข้าไปช่วยจับอ้ายผู้ร้ายที่เรือนอ้ายผู้ร้ายปล้นนั้นมิได้ ก็ให้ชาวบ้านช่วยกันล้อมไว้ อ้ายผู้ร้ายได้ทรัพยสิ่งของแล้ว กลับออกมาก็คงจะจับเอาตัวได้คนหนึ่งบ้างสองคนบ้าง ภอจะได้ความพิจารณาสืบต่อไป

ถ้าชาวบ้านไม่เปนใจจับอ้ายผู้ร้าย ชาวบ้านก็มีความผิดต้องโทษเลมิด ครั้นจะให้ยกโทษเลมิดเสียตามพระราชกำหนดเดิม ชาวบ้านที่อยู่ในรังวัดห้าเส้นก็จะฉะเลย[๕๖]ใจ หาช่วยกันจับกุมอ้ายผู้ร้ายให้ได้ไม่ ถ้าอ้ายผู้ร้ายปล้นบ้านเรือนใด ราษฎรชาวบ้านกลัวจะต้องปรับไหมตามศักดิ์นา ชาวบ้านก็จะพร้อมใจกันระวังระไวรักษาบ้านรักษาเรือน ตระเตรียม คอยจับกุมอ้ายผู้ร้ายแขงแรง อ้ายผู้ร้ายก็

---

๕๕ ขว้าง

๕๖ น่าจะเป็นคำว่า ละเลยใจ

จะหาอาจเข้าไปปล้นบ้านปล้นเรือนได้ไม่

ซึ่งกฎหมายเดิมว่า ให้เอาทรัพยซึ่งอ้ายผู้ร้ายลักเอาไปนั้นตั้งปรับไหม ชาวบ้านซึ่งอยู่ในที่รังวัด แบ่งส่วนให้ใช้ทุลทรัพย[๕๗]ซึ่งอ้ายผู้ร้ายลักเอาไป ถ้าทรัพยมากชาวบ้านซึ่งอยู่ในที่รังวัดบ้านเปลี่ยวคนน้อย จะต้องปรับไหมผู้มีบันดาศักดิ์หาบันดาศักดิ์มิได้เสมอเท่ากัน ใช้ทุนทรัพยเจ้าของทรัพยตามกฎหมายเดิมนั้น ที่บันดาศักดิ์น้อยก็จะเหลือล้นพ้นตัวไม่มีทรัพยจะใช้ เจ้าทรัพยก็จะต้องเร่งรัดได้ความยากแค้นเดือดร้อน ชาวบ้านในที่รังวัดผิดโดยโทษเลมิดก็จะให้ปรับไหมโดยถานุโทษ[๕๘]เลมิดตามบันดาศักดิ์ ราษฎรไม่มีศักดิ์ก็จะได้เสียแต่น้อย ที่บันดาศักดิ์มากกลัวจะต้องเสียทรัพยมาก ก็จะได้แขงแรงกำชับกำชาผู้มีบันดาศักดิ์น้อยให้ระวังระไวช่วยกันจับอ้ายผู้ร้าย

แลเงินที่ปรับไหมเอามาใช้ทุนทรัพยที่อ้ายผู้ร้ายลักเอาไปนั้น เมื่อไม่ภอทุนทรัพยเจ้าของทรัพยแบ่งส่วนแล้วมากน้อยเท่าใดจะพระราชทานเงินหลวงใช้ให้จงครบ ซึ่งให้ปรับไหมกรมพระนครบาลให้ช่วยใช้ทุนทรัพยด้วยนั้น กรมพระนครบาลหาได้อยู่เรือนใกล้เคียงเจ้าทรัพยไม่ อ้ายผู้ร้ายปล้นแล้วเจ้าของทรัพยมากฎหมาย[๕๙]ตราสิน[๖๐] จึ่งได้รู้ให้ยกปรับไหมกรมพระนครบาลเสีย เมื่อชาวบ้านจับตัวอ้ายผู้ร้ายในทันใดนั้นมิได้ ก็เปนพนักงานตระลาการ กรมพระนครบาลจะไต่สวนพิจารณาเอาตัวอ้ายผู้ร้ายสืบต่อไป

ตั้งแต่นี้อ้ายผู้ร้ายปล้นแห่งใดชาวบ้านจับตัวอ้ายผู้ร้ายมิได้ ให้ตระลาการทอดเชือกรังวัดชาวบ้านในเขตรแดนที่ห้าเส้น ถ้าลำกระโดงคลองเล็กภอจะข้ามมาช่วยกันไม่ได้มาช่วย จึ่งให้ทอดเส้นเชือกรังวัดตัดตรงไป ถ้าคลองใหญ่กว้างตั้งแต่ ๑๐ วา[๖๑]ขึ้นไป จะลุยโคลนหว้าย[๖๒]น้ำข้ามมาช่วยมิได้ให้ทอดเส้นเชือก

---

๕๗ น่าจะเป็นคำว่า ทุนทรัพย

๕๘ น่าจะเปนคำว่า ฐานุโทษ

๕๙ ในที่นี้หมายถึง แจ้งความให้จดบันทึก

๖๐ เรียกเอกสารที่ทำขึ้นเพื่อบรรยายรูปพรรณและกำหนดมูลค่าทรัพย์สิน

๖๑ ห้าเมตร

๖๒ ว่าย

รังวัดอ้อมไปตามตพาน[๖๓]ข้ามคลอง ถ้ารั้วทึบกำแพงกั้นมีประตูจำเภาะทางเดินก็ให้ทอดเส้นเชือกรังวัดตามประตูคนเดิน ถ้าเส้นเชือกวัดอ้อมไปตกพ้นนอกห้าเส้นแล้วก็อย่าให้ปรับไหมเลย แต่ชาวบ้านซึ่งอยู่ฟากคลองในรั้วกั้นในกำแพงกั้นเรือนใกล้เคียงกับเรือนซึ่งอ้ายผู้ร้ายปล้นนั้น จะนิ่งเสียไม่ช่วยให้ตีเกลาะโห่ร้องกองเพลิงขึ้นให้สว่าง จะได้เหนตัวอ้ายผู้ร้าย คนชาวบ้านซึ่งอยู่ในที่ห้าเส้นจะได้ช่วยกันจับเอาตัวอ้ายผู้ร้าย

ถ้าจับอ้ายผู้ร้ายมิได้ ท่านให้ไหมชาวบ้านชายสกรรจ[๖๔] สม[๖๕] สัก[๖๖] อยู่ในที่รังวัด[๖๗] ห้าเส้นโดยถาน[๖๘] เลมิด[๖๙] ตั้งแต่นา ๑๕ ไร่ขึ้นไปถึงนา ๑๕๐ ไร่ คนหนึ่งเปนเงินห้าตำลึง ถ้าสูงนา ๓๐๐ ไร่ขึ้นไปถึงนา ๑๐๐๐๐ ให้ปรับไหมโดยถานเลมิดตามบันดาศักดิ์ ถ้าผู้ต่ำนา ๑๐ ไร่ลงมาถึงนา ๕ ไร่ อย่าให้ปรับไหมเลย ให้แต่ทวนมันคนละ ๑๕ ที ถ้าผู้ใดอยู่ในรังวัดได้ไปช่วยจับโจรๆ ฟัน แทงมีบาดเจ็บ ท่านว่าคุ้มโทษอย่าให้ปรับไหมเลย แลเงินซึ่งปรับไหมราษฎรชาวบ้านในเขตรแดนรังวัด ๕ เส้นนั้นให้ตระลาการเร่งเรียกเอามาไว้เปนกลางก่อน

ถ้าผู้ใดซึ่งอยู่ในที่รังวัด ๕ เส้น จับตัวอ้ายผู้ร้ายมาส่งได้ก็ดี แลสืบได้ความว่าอ้ายผู้ร้ายไปสำนักนี้อาไศรยอยู่แห่งใดตำบลใดจะจับตัวมาส่งมิได้ เอาความมาบอกกับตระลาการๆ ไปจับเอาตัวอ้ายผู้ร้ายมาได้พิจารณาอ้ายผู้ร้ายเปนสัจแล้วก็ให้ตระลาการคืนเงินปรับไหมให้แก่ชาวบ้านในที่รังวัด ๕ เส้น ของผู้ใดก็ให้ผู้นั้นไป อย่าให้ตระลาการเรียกเอาค่าฤชา[๗๐]สิบลด[๗๑]เลย ถ้าผู้ใดซึ่งอยู่นอกเขตร

---

๖๓ สะพาน

๖๔ จนกระทั่งสมัยรัชกาลที่ ๑ เมื่อมีการชำระกฎหมายตราสามดวง คำนี้เขียนว่า สกรรหรือ สกัน เท่านั้น ใช้เรียกชายที่มีร่างกายโตพอจะขึ้นบาญชีเป็นไพร่หลวง

๖๕ หมายถึง ไพร่สม สังกัดมูลนาย

๖๖ หมายถึง สักที่ท้องมือแสดงว่า เป็นไพร่ที่ขึ้นทะเบียนสังกัดมูลนาย

๖๗ บริเวณ หรือ ขอบเขต ที่อยู่ในแนววัด

๖๘ ฐาน แปลว่า ลักษณะความผิด

๖๙ เลฺมิด ภาษาเขมร แปลว่า เกิน เลย ในที่นี่ หมายถึง ล่วงข้อกำหนดกฎหมาย

๗๐ ค่า ฤชา หรือ ริดชา คือ เงินที่เสียเป็นค่าทำเนียมแก่ตระลาการ

๗๑ เงินร้อยชักสิบของค่าปรับไหม

รังวัดสืบเสาะจับตัวอ้ายผู้ร้ายได้ ก็ให้ตระลาการเอาเงินรายที่เรียกค่ารังวัดมาไว้นั้นให้เปนบำเหน็จแก่ผู้จับโจรไดเปนเงินชั่งหนึ่ง

ถ้าสืบเสาะจับตัวอ้ายผู้ร้ายมิได้ เจ้าทรัพยเสียทรัพยไปแก่โจรมากน้อยเท่าใด ก็ให้เจ้าทรัพยสาบาลตัวจงหนัก แล้วให้เอาทรัพยในตราสินที่อ้ายผู้ร้ายลักเอาไปนั้นทำเปนสามส่วน ยกเปนภัพ[๓๗๒]ไปกับเจ้าทรัพยส่วนหนึ่งเพราะมิได้ระวังระไว ยังสองส่วนนั้นให้เอาเงินปรับไหมชาวบ้านมาใช้ ถ้าไม่ภอให้ตระลาการเบิกเอาเงินหลวงมาใช้ให้เจ้าของทรัพยจงครบ ถ้าเงินปรับไหมในรังวัด ๕ เส้นใช้ทุลทรัพย์ให้แก่เจ้าของทรัพย์แล้ว ยังเหลืออยู่มากน้อยเท่าใดให้ส่งไว้แก่พระคลังมหาสมบัติ สำหรับจะได้พระราชทานให้บำเหน็จแก่ผู้จับผู้ร้ายได้ ฯะ

◎อนึ่งบ่าว ไพร่ เสมียน ทนาย สม ทาส เฉลย[๓๗๓]ของผู้ใด แลขุนหมื่นพันทนายกรมใดเปนผู้ร้ายต้องซัด[๓๗๔]ตระลาการให้มุลนายส่งตัวมาพิจารณา มุลนายไม่เจ็บร้อนด้วยราชการแผ่นดิน เหนแก่บ่าวไพร่ปกปิดอำพรางไว้ ไม่หนีว่าหนี ลางทีไม่รับว่าเปนขุนหมื่นพันทนายอยู่ในกรม ไม่รับว่าเปนบ่าวไพร่ของตัว คิดอุบายแต่ที่จะไม่ส่งตัวให้ ความจืดจาง[๓๗๕]ที่มุลนายเปนดังนี้ก็มี

ตั้งแต่นี้สืบไป ถ้าผู้ร้ายให้การซัดทอด ถึงขุนหมื่นพันทนายเสมียรสมทาสของผู้ใดว่าเปนผู้ร้าย ให้ตระลาการเอาตัวสังกัดมุลนาย[๓๗๖] ซึ่งเจ้าเปนหมู่มุลนายๆ เงิน แลผู้เอามาตั้งแต่ให้เปนหมื่นพัน มาบังคับให้ส่งตัวผู้ต้องซัดมาให้ตระลาการพิจารณา ถ้าสังกัดมุลนายว่า ผู้ต้องซัดนั้นหลบหนีไปเอาตัวส่งยังมิได้ ให้ตระลาการเรียกเอาเงินแก่สังกัดมุลนายบ่าวเปนผู้ร้ายคนหนึ่งปรับชั่งหนึ่ง ถ้าบ่าวต้องซัดหลายคนก็ให้ปรับเรียงตัวคละ[๓๗๗]ชั่งให้เรียกเอาเงินมาไว้เปนกลางก่อน มุล

---

๓๗๒ มาจากคำภาษาบาลีว่า ภพ แปลว่า สมควร เหมาะสม ในที่นี้หมายถึง เป็นการสมควรเป็นความเหมาะสม

๓๗๓ ทาสเชลย

๓๗๔ ศัพท์กฎหมายเก่า ต้องซัด แปลว่า ถูกซัดทอดว่าร่วมกระทำผิด

๓๗๕ จืดจาง หมายถึง ไม่ใส่ใจ ไม่จริงจัง

ขนอน มูลนายที่มีไพร่ในสังกัดขึ้นกับตน

๓๗๗ เขียนแบบโบราณ อ่านว่า คนละ

นายจึ่งจะไม่ได้คิดยักย้ายปกปิดเอาตัวไว้ ถ้าสังกัดมุลนายติดตามเอาตัวมาส่งได้คนหนึ่งสองคนก็ให้ตระลาการคืนเงินให้แก่สังกัดมุลนายไปตามซึ่งได้ตัวมาส่ง ถ้าสังกัดมุลนายสืบเสาะติดตามเอาตัวบ่าวมาส่งมิได้ ผู้อื่นนอกจากสังกัดมุลนายสืบเสาะจับเอาตัวผู้ต้องซัดนั้นมาได้ให้ตระลาการเอง เงินที่เรียกเอามาจากสังกัดมุลนายอ้ายผู้ร้ายคละชั่งนั้นให้เปนบำเหน็จแก่ผู้จับ

ถ้าตระลาการพิจารณาผู้นั้นหาเปนสัตยว่าเป็นผู้ร้ายไม่ แลจะคืนเอาเงินบำเหน็จชั่งหนึ่งให้แก่สังกัดมุลนายไปนั้นมิชอบ ด้วยว่าผู้นั้นหาอยู่ว่ากล่าวต่อสู้ตามจริงไม่ หนีไปให้ยากแก่ความเมืองท่านตระลาการต้องเอาเงินที่ส่งไว้ให้เปนบำเหน็จแก่ผู้จับ จึ่งได้ตัวมาดังนี้ให้ตระลาการเบิกเอาเงินหลวงชั่งหนึ่งมาใช้ให้แก่มุลนายไป แลบ่าวต้องซัดพิจารณาหาเปนสัตยไม่นั้น ก็ให้ส่งไปกรมพระสัศดีลักแปลงเปนไพร่หลวง

ถ้าสังกัดมุลนายต่อสู้ว่าผู้ที่ต้องซัดนั้น หาได้เปนขุนหมื่นพันทนายเสมียรบ่าวทาษไม่ ให้ตระลาการเบิกเอาเงินหลวงในท้องพระคลังชั่งหนึ่งไปเสียให้เปนบำเหน็จแก่ผู้จับ ถ้าได้ตัวผู้ต้องซัดมาตระลาการพิจารณาไต่ถามได้ความว่า ผู้ต้องซัดเปนขุนหมื่นเปนเสมียรทนายบ่าวไพร่ทาสอยู่กับผู้นั้น แต่สังกัดมุลนายเหนว่า ผู้ต้องซัดนั้นหลบหนีจะส่งตัวมิได้ กลัวจะต้องเสียเงิน จึงปฏิเสทหารับว่าผู้ต้องซัดนั้นเปนบ่าวไพร่ไม่ ให้ปรับไหมสังกัดมุลนายทวีคูณเปนเงินสองชั่ง หักใช้เงินหลวงซึ่งเสียบำเหน็จไปก่อนนั้นชั่งหนึ่ง ยังเงินอีกชั่งหนึ่งนั้นให้ส่งไว้ ณ คลังมหาสมบัติ สำหรับจะได้เปนบำหน็จแก่ผู้จับผู้ร้ายมาได้สืบไป

ถ้าอ้ายผู้ร้ายเปนสัตยซัดพวกเพื่อนต่อไป แต่หารู้ว่าเปนบ่าวไพร่ของผู้ใดไม่ต่อได้ตัวผู้ที่ต้องซัดมาพิจารณาจึ่งได้ความว่า เปนขุนหมื่นพันทนายบ่าวทาสอยู่กับผู้นั้น อย่าให้มีโทษปรับไหมเรียกเอาเงินชั่งหนึ่งแต่สังกัดมุลนายเลย มุลนายก็ยังไม่ได้มารับปติเสศต่อตระลาการ แต่ก่อนก็ไม่รู้ว่าเปนบ่าวของผู้นั้น ต่อได้ตัวมาจึ่งได้รู้ว่าเปนของผู้นั้น ให้ยกเงินปรับชั่งหนึ่งเสีย แต่มุลนายมิได้ปราบปรามบ่าวไพร่ของตัวละให้บ่าวไพร่เปนโจรผู้ร้ายดังนี้ มีพระราชกำหนดเดิมว่า พิจารณาได้ตัวอ้ายผู้ร้ายปล้นเปนบ่าวไพร่ของผู้ใดให้มีโทษแก่มุลนายด้วย พระราชบัญญัติครั้งนี้ก็ให้มีโทษแก่มุลนายคงไว้ตามพระราชกำหนดเดิม

ถ้าแลผู้ร้ายซัดทอดถึงมหาดเล็กแลหมู่ไพร่หลวงว่าเปนผู้ร้าย ให้หัวหมื่น

นายมหาดเล็ก เจ้ากรมปลัดกรมไพร่หลวงส่งตัวผู้ต้องซัดนั้น มาให้ตระลาการพิจารณา ถ้าหัวหมื่นนายเวรมหาดเล็ก เจ้ากรมปลัดกรมไพร่หลวงส่งตัวมิได้ ให้ตระลาการเอาข้อความขึ้นกราบบังคมทูลพระกรุณา จะพระราชทานเงินหลวงให้แก่ผู้จับคลชั่ง ด้วยเหตุว่ามหาดเล็กหมู่ไพร่หลวงนั้น เสมือนขุนหมื่นกรมอื่น ข้าเจ้าต่างกรมหากรมมิได้ข้าราชการอื่นไม่ หัวหมื่นนายเวร เจ้ากรม ปลัดกรมเปนแต่นายควบคุม ขุนหมื่นกรมอื่นมุลนายเอาตัวมาตั้งแต่งเอง ไม่ได้ตัวมาส่งจึ่งให้ปรับไหมเอาแก่มุลนายผู้ตั้งแต่ง ให้ตระลาการพิจารณาเอาตัวโจรผู้ร้ายซึ่งเปนเสี้ยนหนามแผ่นดินให้สิ้นเชิง ฯะ

◎ อนึ่ง มีพระอัยการไว้แต่ก่อนว่า บิดามารดาพี่น้องป้าน้าอาว[๗๘] อาหลานเหลนลื่อผู้ใดมรณภาพญาติพี่น้องช่วยกันปลงสบ[๗๙]เผาผีเสร็จแล้ว ทรัพยมรฎกของผู้มรณภาพนั้นยังเหลืออยู่อีกมากน้อยเท่าใดให้แบ่งแจกให้แก่บิดามารดาพี่น้องป้าน้าอาบุตรหลานเหลนลื่อ ซึ่งได้รับราชการแลมิได้รับราชการตามสนิทแลห่างนั้น ญาติพี่ผู้ได้ส่วนแบ่งปันทรัพยมรฎกไปเปนอาณาประโยชน์ทั้งนี้เสมอกัน

ถ้าบุตรหลานญาติพี่น้องไปคบเพื่อนผู้ร้ายเที่ยวปล้นสดมย่องเบาเอาทรัพยสิ่งของราษฎรไป บิดามารดาญาติพี่น้องว่ากล่าวห้ามปรามหาฟังไม่ อย่าให้บิดามารดาญาติพี่น้องปกปิดอำพรางไว้ ให้เอาความมาว่ากล่าวบอกนายเวรศาลาลูกขุนใน ให้นายเรียนลูกขุน ณ ศาลาสั่งเจ้าพนักงานให้เอาตัวผู้นั้นมาจำจองให้มั่นคงกว่าจะมีผู้รับรอง บิดามารดาญาติพี่น้องจึ่งจะพ้นโทษ

ถ้าบิดามารดาญาติพี่น้องหาได้มาว่ากล่าวบอกศาลาเปนคำนับไม่ สืบไปเมื่อนำบุตรหลานญาติพี่น้องผู้นั้นเปนผู้ร้ายปล้นสดม โทษถึงริบราชบาทเอาบุตรภรรยาทรัพย์สิ่งของเปนหลวง

แลมีพระราชกำหนดไว้แต่ก่อนว่า ถ้าพี่น้องลูกหลานเปนโจรปล้นสดม ก็ให้เอาบิดามารดาเปนโทษด้วยดุจมุลนายอ้ายผู้ร้าย ซึ่งให้มีโทษกับพี่น้องอ้ายผู้ร้ายนั้นหาปรากฏว่าให้เอาโทษสฐานใดไม่ แต่นี้สืบไปเมื่อน่า ถ้าอ้ายผู้ร้ายปล้นได้ทรัพย์ไปมากน้อยเท่าใด ให้เอาทรัพย์ที่อ้ายผู้ร้ายปล้นไปนั้น ตั้งปรับไหมบิดา

---

๗๘ อาวที่เป็นผู้ชาย

๗๙ ศพ

มารดาญาติพี่น้องป้าน้าอาบุตรหลานเหลนลื่อ ซึ่งได้รับราชการแลมิได้รับราชการเรียงตัวไป ตามกฎหมายที่ได้ส่วนแบ่งปันทรัพย์มรฎกตามสนิจแลห่าง เปนพิไนยหลวงเหตุว่า บิดามารดาญาติพี่น้องมิได้สั่งสอนห้ามปราม ละเลยให้บุตรหลานกระทำความชั่ว มิได้เอาความมาบอกศาลาเปนคำนับ แลเงินซึ่งปรับไหมญาติพี่น้องนั้น ให้ตระลาการเรียกเงินค่าปรับมอบไว้คลังมหาสมบัติ สำหรับจะได้พระราชทานผู้บำเหน็จความชอบ พิจารณาได้ตัวโจรผู้ร้าย แลใช้แทนเงินหลวงที่จะต้องใช้ทุลทรัพย์ซึ่งปรับคนในรังวัดไม่ภอนั้นต่อไป

◎อนึ่ง ให้กรมพระนครบาลอำเภอตระลาการ ตามน่าที่ซึ่งตนเคยได้รักษาพยาบาลอยู่นั้น ตามพระอัยการเดิม ให้มหาดไทยกะลาโหมกรมท่ากรมพระสัศดีแจกพระราชบัญญัตินี้ประกาศไปในกรุงนอกกรุงแลหัวเมือง ๑ ๒ ๓ ๔ ปากใต้ฝ่ายเหนือให้รู้จงทั่ว

เอกสารลำดับที่ ๕๔
จารึกสำโรง: มรดกความทรงจำเมืองสงขลา[๑]

อภิเชษฐ กาญจนดิฐ

ความสำคัญของเอกสาร

เมืองสงขลาในปัจจุบันเป็นเมืองที่มีความสำคัญ ทั้งในฐานะศูนย์กลางของสถาบันการศึกษาในหลายระดับ และฐานะเมืองเศรษฐกิจทั้งในระดับท้องถิ่น และระดับการค้าระหว่างประเทศ ขณะที่ในอดีตเมืองสงขลาก็มีความสำคัญทั้งในด้านเศรษฐกิจและการเมืองสืบเนื่องยาวนานมาตั้งแต่สมัยกรุงศรีอยุธยาเป็นต้นมา หลักฐานทางประวัติศาสตร์และโบราณคดีระบุถึงการมีอยู่ของ “เมืองสงขลา” มาตั้งแต่ราวกลางพุทธศตวรรษที่ ๒๒ (ราวกลางคริสต์ศตวรรษที่ ๑๖) หรือรัชกาลสมเด็จพระเอกาทศรถ ทว่าในขณะนั้นเมืองสงขลายังมิได้ตั้งอยู่ในบริเวณเดียวกับเมืองสงขลาปัจจุบัน แต่มีศูนย์กลางของเมืองอยู่ที่ “หัวเขาแดง” ซึ่งตั้งอยู่บริเวณอำเภอสิงหนคร จังหวัดสงขลา

เมืองสงขลาที่บริเวณหัวเขาแดง มีเจ้าเมืองคนแรก คือ ดาโต๊ะ โมกอลล์ ซึ่งเป็นชาวมุสลิมที่ยังไม่อาจระบุได้แน่ชัดว่ามีเชื้อสายเปอร์เซีย[๒] หรือมีเชื้อสายชวาหรือมลายู[๓] แต่เมืองสงขลาหัวเขาแดงก็เติบโตขึ้นได้เนื่องจากมีทำเลที่ตั้งอยู่บนเครือข่ายการค้าทางทะเล ขณะเดียวกันดาโต๊ะ โมกอลล์ ก็มีนโยบายสร้าง

---

[๑] ผู้เขียนขอขอบพระคุณ ดร.วินัย พงศ์ศรีเพียร เมธีวิจัยอาวุโส สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.) ที่กรุณาให้ข้อแนะนำอันเป็นประโยชน์ต่องานชิ้นนี้ รวมถึงคณะผู้วิจัยในชุดโครงการ “๑๐๐ เอกสารสำคัญเกี่ยวกับประวัติศาสตร์ไทย” ที่ร่วมแลกเปลี่ยนความรู้และข้อเสนอแนะต่างๆมาโดยตลอด

[๒] สุภัทร สุคนธาภิรมย์ ณ พัทลุง, **ประวัติตระกูลสุลต่านสุลัยมาน**, (กรุงเทพฯ: อมรินทร์, ๒๕๓๑), ๖๒.

[๓] สกรรจ์ จันทรัตน์และสงบ ส่งเมือง, **การเริ่มต้นพัฒนาการทางประวัติศาสตร์และโบราณคดีเมืองสงขลาเก่า**, (กรุงเทพฯ: โครงการอนุรักษ์และปรับปรุงเมืองสงขลาเก่า กองโบราณคดี กรมศิลปากร. ๒๕๓๕), ๓๐.

ความสัมพันธ์ระหว่างเมืองสงขลากับอาณาจักรที่เข้มแข็ง เช่น นครศรีธรรมราช และกรุงศรีอยุธยาผ่านระบบบรรณาการ ต่อมาราชสำนักอยุธยาจึงแต่งตั้งดาโต๊ะโมกอลล์ เป็น “ข้าหลวงของพระเจ้ากรุงสยาม” ใน พ.ศ. ๒๑๕๖ (ค.ศ. ๑๖๑๓) ตำแหน่งดังกล่าวทำให้ดาโต๊ะ โมกอลล์ติดต่อค้าขายกับพ่อค้าต่างชาติได้โดยตรง[๔]

ใน พ.ศ.๒๑๘๕ (ค.ศ. ๑๖๔๒) เมื่อเจ้าพระยากลาโหมสุริยวงศ์ปราบดาภิเษกขึ้นเป็นกษัตริย์อยุธยาพระนามว่า “พระเจ้าปราสาททอง” สุลัยมาน บุตรชายของดาโต๊ะโมกอลล์ ผู้ซึ่งปกครองเมืองสงขลาแทนบิดาที่เสียชีวิตไปได้ประกาศตัวเป็นอิสระไม่อยู่ภายใต้อิทธิพลของกรุงศรีอยุธยาและสถาปนาตนเองขึ้นเป็น “สุลต่านสุลัยมาน” หรือ “พระเจ้าสงขลาที่ ๑” ท่าทีดังกล่าวทำให้พระเจ้าปราสาททองกริ้วและส่งกองทัพอยุธยามาปราบปรามเมืองสงขลาแต่ไม่สำเร็จ[๕] กระทั่งสมเด็จพระนารายณ์ทรงแต่งทัพมาปราบปรามและทำลายเมืองสงขลาหัวเขาแดงลงอย่างราบคาบใน พ.ศ. ๒๒๒๓ (ค.ศ. ๑๖๘๐) ทั้งยังนำเชื้อสายเจ้าเมืองสงขลาไปกุมตัวไว้ในกรุงศรีอยุธยา นับตั้งแต่นั้นเป็นต้นมากรุงศรีอยุธยาก็ผนวกสงขลาเข้าอยู่ใต้อำนาจของกรุงศรีอยุธยาในฐานะหัวเมืองชั้นโท

การโจมตีของกองทัพอยุธยาทำให้เมืองสงขลาหัวเขาแดงพินาศจนยากที่จะฟื้นฟู ผู้คนจำนวนหนึ่งในเมืองสงขลาหัวเขาแดงจึงย้ายไปตั้งชุมชนแห่งใหม่ที่ “บ้านแหลมสน” บริเวณเชิงเขาบ่อทรัพย์ ซึ่งอยู่ทางทิศใต้ปลายสุดของสันทรายสทิงพระ – ระโนด (ตั้งอยู่ในตำบลหัวเขา อำเภอสิงหนคร จังหวัดสงขลาในปัจจุบัน) และตั้งเมืองสงขลาแห่งที่สอง คือ “เมืองสงขลาฝั่งแหลมสน” ขึ้น[๖] มีกลุ่มชาวจีนฮกเกี้ยนที่นำโดย จีน เหยียง แซ่เฮา[๗] ซึ่งได้รับพระกรุณาโปรดเกล้าฯ

---

[๔] ไพโรจน์ เกษแม่นกิจ, **บันทึกเรื่องสัมพันธไมตรีระหว่างไทยกับนานาประเทศ เล่ม ๑,** (กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, ๒๕๑๒), ๑๓๖ – ๑๓๗.

[๕] สุภัทร สุคนธาภิรมย์ ณ พัทลุง, **ประวัติตระกูลสุลต่านสุลัยมาน,** ๓๘.

[๖] สกรรจ์ จันทรัตน์ และสงบ ส่งเมือง, สกรรจ์ จันทรัตน์และสงบส่งเมือง, **การเริ่มต้นพัฒนาการทางประวัติศาสตร์และโบราณคดีเมืองสงขลาเก่า,** ๕๘.

[๗] แซ่เฮา เป็นการออกเสียงตามสำเนียงของชาวจีนฮกเกี้ยน ในขณะที่ภาษาจีนกลางจะออกเสียงว่า แซ่อู๋ ส่วนภาษาจีนแต้จิ๋วจะออกเสียงเป็นแซ่โง้ว และจีนเหยียง แซ่เฮาผู้นี้เป็นต้นตระกูล ณ สงขลา ในเวลาต่อมา

จากพระเจ้ากรุงธนบุรีให้เป็นเจ้าเมืองสงขลาใน พ.ศ. ๒๓๑๘ (ค.ศ. ๑๗๗๕) เป็นกลุ่มคนที่มีบทบาทสำคัญในการปกครอง ต่อมาลูกหลานในสายสกุลนี้ก็ปกครองเมืองสงขลาจนกระทั่งถึง พ.ศ. ๒๔๔๔ (ค.ศ.๑๙๐๑) ซึ่งเป็นยุคที่ราชสำนักสยามปฏิรูประบบการปกครองหัวเมืองท้องถิ่นเข้าสู่ระบบเทศาภิบาล

ในเวลาต่อมาเมืองสงขลาแหลมสนก็มีปัญหาเรื่องพื้นที่คับแคบ ทำให้ไม่สามารถขยายเมืองให้เพียงพอกับจำนวนประชากรที่เพิ่มมากขึ้นได้ พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงทรงโปรดเกล้าฯ ให้พระยาวิเชียรคิรี (เถี้ยนเส้ง) เจ้าเมืองสงขลา ย้ายเมืองสงขลาข้ามฟากทะเลสาบมายังพื้นที่บ้านบ่อยาง โดยเริ่มก่อตั้งเมืองสงขลาแห่งใหม่ใน พ.ศ. ๒๓๗๙ และทำพิธีสมโภชศาลหลักเมืองใน พ.ศ. ๒๓๘๕ นับตั้งแต่นั้นเป็นต้นมาเมืองสงขลาก็ยังคงมีศูนย์กลางอยู่ที่บริเวณบ้านบ่อยางมาจนกระทั่งปัจจุบัน

ที่ผ่านมาการศึกษาประวัติศาสตร์เมืองสงขลาโดยเฉพาะในยุคเมืองสงขลาบ่อยาง มีการใช้หลักฐานทางประวัติศาสตร์และโบราณคดีจำนวนมาก เพื่ออธิบายความเป็นมาและแง่มุมต่างๆของชุมชนแห่งนี้ แต่มีหลักฐานสำคัญชิ้นหนึ่ง ซึ่งยังมิได้เป็นที่นิยมนำมาใช้ประโยชน์อย่างจริงจังมากนัก นั่นคือ “จารึกสำโรง” ทั้งๆ ที่จารึกหลักนี้เป็นที่รู้จักพอสมควรอยู่แล้ว ในปัจจุบันนี้ จารึกสำโรงตั้งอยู่ในเขตโรงพยาบาลจิตเวชสงขลาราชนครินทร์ อำเภอเมือง จังหวัดสงขลา ซึ่งใกล้กับแนวคลองสำโรงและถนนไทรบุรีในช่วงที่จะเข้าสู่ตัวเมืองสงขลาบ่อยาง

จารึกสำโรงเป็นจารึกหินแกรนิตจำนวน ๓ หลักที่มีรูปทรงคล้ายใบเสมาขนาดใหญ่ และมีขนาดเดียวกัน คือ สูงราว ๗๕ ซ.ม. กว้างราว ๑๕๐ ซ.ม. และหนาราว ๑๕ ซ.ม. แต่ละหลักจะจารึกด้วยภาษาที่แตกต่างกัน คือ ภาษาไทย ซึ่งจารึกด้วยร้อยแก้ว ร่ายและโคลงสี่สุภาพ ภาษาจีน และภาษามลายู (ใช้อักษรอาหรับ) แต่ข้อความทั้ง ๓ หลัก ๓ ภาษา ล้วนแต่มีเนื้อความในทำนองเดียวกัน คือ เรื่องราวและกิจกรรมของชนชั้นปกครองท้องถิ่นสงขลาที่ก่อสร้างสาธารณูปโภค ๕ ประการขึ้นในเมืองสงขลา ได้แก่ ถนน บ่อน้ำ สะพานข้ามคลองสำโรง ศาลาและศาลเทพารักษ์ใน พ.ศ. ๒๓๘๘ ซึ่งเกิดขึ้นหลังจากการทำพิธีสมโภชศาลหลักเมืองสงขลาบ่อยางในราว ๓ ปีเท่านั้น จารึกสำโรงจึงเป็นหลักฐานสำคัญที่ควรนำมาใช้ศึกษาประวัติศาสตร์เมืองสงขลาบ่อยาง โดยเฉพาะเพื่อนำมาอธิบายการ “สร้าง

บ้านแปงเมือง” รวมทั้งนัยยะทางการเมือง เศรษฐกิจและสังคมของชุมชนแห่งนี้ในช่วงเวลาดังกล่าว เพราะหลักฐานชิ้นนี้สามารถบ่งบอกเรื่องราวทางการเมือง เศรษฐกิจและสังคมของเมืองสงขลาในช่วงเวลาดังกล่าวได้เป็นอย่างดี

สถานภาพการศึกษา

ในอดีตที่ผ่านมามีงานวิชาการน้อยชิ้นที่กล่าวถึงจารึกสำโรง แม้กระทั่งงานชิ้นแรกที่กล่าวถึงจารึกสำโรงก็จัดอยู่ในรูปแบบกึ่งวิชาการ คือ บทความของสุธิวงศ์ พงศ์ไพบูลย์ ในเอกสารที่ระลึกงานพระราชทานเพลิงศพของนายสุชาติ รัตนปราการ คหบดีคนสำคัญของเมืองสงขลา ซึ่งเป็นผู้สนใจและริเริ่มค้นคว้าเรื่องราวในอดีตของเมืองสงขลาไว้เป็นจำนวนมาก โดยที่บทความฉบับนี้สรุปและรวบรวมงานชิ้นสำคัญของนายสุชาติ รัตนปราการและคณะเอาไว้ด้วย นั่นคือการอ่านและแปลจารึกสำโรงทั้ง ๓ ภาษา นายโกวิท คติการ อ่านจารึกหลักที่เป็นภาษาไทย นายสุชาติ รัตนปราการ อ่านจารึกหลักที่เป็นภาษาจีน นางสาวสากี๊นะ หลังยาหน่าย[๘] อ่านจารึกหลักที่เป็นภาษามลายู แต่บทความฉบับนี้มิได้วิเคราะห์หรือให้ภาพเกี่ยวกับบริบทของเมืองสงขลาในขณะที่มีการจัดทำจารึกดังกล่าวขึ้นแต่อย่างใด

ศรีสมร เบญจพลางกูร เรื่อง **ประวัติศาสตร์เมืองสงขลา** อธิบายว่าจารึกสำโรงเป็นสิ่งก่อสร้างที่สำคัญอย่างหนึ่งของเมืองสงขลาบ่อยางในช่วงต้นรัตนโกสินทร์ แต่งานชิ้นนี้ก็เป็นการสรุปถ้อยความของจารึกสำโรงมาจากบทความของสุธิวงศ์ พงศ์ไพบูลย์ ในหนังสือเรื่อง อนุสรณีย์ สุชาติ รัตนปราการฯ ข้างต้นนั่นเอง และมิได้นำเอาถ้อยความจากในจารึกดังกล่าวมาวิเคราะห์ในมุมมองอื่นๆ เพิ่มเติมเช่นกัน[๙]

---

[๘] สุธิวงศ์ พงศ์ไพบูลย์, “ดร.สุชาติ รัตปราการ กับความเป็นผู้คงแก่เรียน” ใน **อนุสรณีย์สุชาติ รัตนปราการ** (สงขลา: ทายาทตระกูลรัตนปราการและสถาบันทักษิณคดีศึกษา, ๒๕๒๘), ไม่ปรากฏเลขหน้า.

[๙] ศรีสมร เบญจพลางกูร, **ประวัติศาสตร์เมืองสงขลา,** (สงขลา: สถาบันราชภัฏสงขลา, ๒๕๔๒).

ภาณุพงศ์ ไชยคง เรื่อง **จารึกสำโรง: ภาพสะท้อนสังคมพหุลักษณ์ในเมืองสงขลา** ซึ่งได้รับแรงบันดาลใจจากสถานการณ์ความไม่สงบของพื้นที่จังหวัดชายแดนภาคใต้ที่รุนแรงขึ้นนับตั้งแต่ พ.ศ. ๒๕๔๗ เป็นต้นมา โดยผู้เขียนนำเสนอประเด็นที่จารึกสำโรงสลักไว้ด้วย ๓ ภาษาและมีเนื้อความบางส่วนที่กล่าวถึงกลุ่มคน ๓ ชาติพันธุ์ คือ ชาวไทย จีนและแขก ที่อาศัยอยู่ร่วมกันในเมืองสงขลาในสมัยต้นรัตนโกสินทร์ว่า มีลักษณะของพหุลักษณ์หรือพหุสังคม ซึ่งผู้เขียนเสนอให้ผู้คนในสังคมปัจจุบันเรียนรู้เรื่องการดำรงอยู่ร่วมกันของผู้คนที่มีความหลากหลายทางเชื้อชาติ ศาสนา ภาษาและวัฒนธรรม ฯลฯ[๑๐] จากเมืองสงขลาในขณะนั้น

งานที่ศึกษา “จารึกสำโรง” ดังที่กล่าวมาแล้วในข้างต้นนี้แสดงให้เห็นว่า แม้จารึกหลักนี้จะเป็นที่รู้จักพอสมควร แต่ในปัจจุบันยังไม่มีการศึกษาเนื้อหาสาระอย่างละเอียดและเป็นระบบ ซึ่งจะเป็นอีกแนวทางหนึ่งที่จะช่วยให้เราเข้าใจประวัติศาสตร์เมืองสงขลาในสมัยต้นรัตนโกสินทร์ได้มากยิ่งขึ้น

สารัตถวิพากษ์

๑. ผู้ทำจารึก

ถ้อยความของจารึกสำโรงทำให้สันนิษฐานได้ว่า มีผู้สร้างจารึกสำโรงขึ้นเมื่อครั้งที่มีการสร้างสาธารณูปโภคขึ้นในเมืองสงขลาบ่อยางใน พ.ศ. ๒๓๘๘ และหลังจากที่การก่อสร้างสาธารณูปโภคดังกล่าวแล้วเสร็จ และประกอบพิธีทางศาสนาและงานเฉลิมฉลองเสร็จสิ้นแล้ว จึงมีการจัดทำจารึกขึ้นเพื่อบ่งบอกเรื่องราวเกี่ยวกับกิจกรรมต่างๆ ที่เกี่ยวข้องทั้งหมด วันเวลาที่ระบุไว้ในจารึกสำโรงทำให้ทราบว่า การจัดสร้างสาธารณูปโภคดังกล่าวนั้นอยู่ในสมัยที่พระยาวิเชียรคิรี (เถี้ยนเส้ง) เป็นเจ้าเมืองสงขลา แต่ไม่ได้ระบุว่าใครเป็นผู้สั่งให้ทำจารึกสำโรงขึ้น แต่เมื่อศึกษาถ้อยความในจารึกสำโรงและพิจารณาลักษณะเฉพาะตัวของกลุ่มชนชั้นนำสงขลาในขณะนั้น ทำให้พอสันนิษฐานได้ว่า บุคคลที่มีบทบาทสำคัญในการสลัก

---

[๑๐]ภาณุพงศ์ ไชยคง, “จารึกสำโรง: ภาพสะท้อนสังคมพหุลักษณ์ในเมืองสงขลา” ใน **สารคดี** ฉบับที่ ๓๐๒ ประจำเดือน เมษายน ๒๕๕๓, ๑๖๒ –๑๖๖.

จารึกสำโรง คือ พระสุนทรนุรักษ์ (บุญสังข์) ผู้ช่วยราชการเมืองสงขลาในขณะนั้น ซึ่งต่อมาได้รับพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ดำรงตำแหน่งเจ้าเมืองสงขลา หลังจากพระยาวิเชียรคิรี (เถี้ยนเส้ง) เจ้าเมืองสงขลาคนเก่าถึงแก่อสัญกรรม โดยที่เขาได้รับบรรดาศักดิ์เป็นพระยาวิเชียรคิรีและเป็นเจ้าพระยาวิเชียรคิรีในที่สุด

เนื้อความสำคัญในจารึกสำโรงซึ่งทำให้สันนิษฐานว่าพระสุนทรนุรักษ์ (บุญสังข์) มีบทบาทสำคัญในการสลักจารึกสำโรงนั้น คือ การกล่าวถึงสาเหตุการสร้างสาธารณูปโภคครั้งนี้ โดยให้ความสำคัญกับบทบาทของพระสุนทรนุรักษ์ (บุญสังข์) ในฐานะผู้ริเริ่มจัดสร้างสาธารณูปโภคเหล่านี้เป็นพิเศษ ขณะที่กล่าวถึงบทบาทของพระยาวิเชียรคิรี (เถี้ยน เส้ง) เจ้าเมืองสงขลาในขณะนั้นว่าเป็นเพียง “ผู้ร่วมอนุโมทนา” ดังข้อความในจารึกสำโรงว่า

> “ศุภมัสดุ พระพุทธศักราชล่วงแล้วสองพันสามร้อยแปดสิบแปดพรรษา สุขปักษ์วันเสาร์ เดือนสิบสองขึ้นแปดค่ำ ปีมะเส็ง สัปตศก พระสุนทรนุรักษ์ ผู้ช่วยราชการเมืองสงขลา มีอนุสรณ์เจตนาเป็นมหากุศล พร้อมโสภณญาณสัมประยุติจิตต์คิดถึงพุทโธวาทว่า บุคคลเป็นนักปราชญ์อาจรู้ซึ่งประโยชน์สองประการ คือประโยชน์ในปัจจุบันอย่างหนึ่ง รู้ประโยชน์อันพึงจะได้ผลในภพเบื้องหน้าเป็นที่สอง จึงร้องเรียกว่านักปราชญ์ เมื่อนมัสสิการถึงพระพุทธโอวาทฉะนี้แล้ว เพราะเจตนาปรารถนาต่อการทำทานทำกุศล คือ ถนนและบ่อน้ำ สะพานข้ามแลศาลาสำนักนี้ ศาลเทพารักษ์เป็นห้าประการ ให้มีความสุขเป็นทานแก่สมณชีพราหมณ์ ประชาชน กุลบุตรเป็นที่สุดถึงสัตว์เดียรัจฉานจะได้ดับร้อนรำคาญอันบังเกิดในกายแลจิตต์แห่งมหาชน อนึ่งจะเป็นที่เจริญกุศลสิ้นกาลช้านาน จึงนำเอาเรื่องความทำสะพานศิลาข้ามคลองขึ้นกราบเรียนพณฯ พระยาวิเชียรคิรีศรีสมุทรวิสุทธิศักดามหาพิไชยสงครามรามภักดี อภัยพิริยบรากรมพาหุ เจ้าคุณเมืองสงขลา ก็เลื่อมใสยอมอนุโมทนา จึงชักชวนวงศาคณาญาติ ข้าราชการ บ้านชาว

ไทย จีน แขก ที่มีศรัทธา ได้โมทนาบริจาคธนทรัพย์ ไว้สำหรับจะใช้จ่าย ประมวลได้ประมาณสองพันสามร้อยสิบสองเหรียญ ๓ สลึง..."[๑๑]

นอกจากถ้อยความในจารึกแล้ว สิ่งที่ทำให้สันนิษฐานว่าพระสุนทรนุรักษ์ (บุญสังข์) มีบทบาทสำคัญในการสลักจารึกสำโรง คือ พระสุนทรนุรักษ์ (บุญสังข์) นิยมให้มีการสลักเรื่องราวต่างๆ ลงบนหลักศิลา ดังจะเห็นว่าในเวลาต่อมาเมื่อได้เป็นเจ้าเมืองสงขลาแล้ว ก็ได้สั่งให้จารึกเรื่องราวต่างๆ ลงบนแท่นหินเป็นจำนวนมาก เช่น จารึกภาษาจีนที่เสาประตูกำแพงแก้วของประตูพระอุโบสถวัดมัชฌิมาวาสฯ สงขลา[๑๒] และจารึกที่ศาลาจีน วัดมัชฌิมาวาส ซึ่งเป็นวัดสำคัญในเมืองสงขลา ซึ่งจารึกขึ้นเมื่อเจ้าพระยาวิเชียรคิรี (บุญสังข์) เจ้าเมืองสงขลาบูรณะวัด ดังกล่าวเมื่อ "...วันพฤหัส เดือนหก ขึ้นสิบสามค่ำ ปกญเบญศก จุลศักราช ๑๒๓๕..."[๑๓] จารึกที่ศาลาจีน วัดมัชฌิมาวาสนี้สลักด้วยโคลงสี่สุภาพจำนวน ๔๐ บท มีเนื้อหาอธิบายตำรายาและวิธีการบรรเทาอาการปวดเมื่อยด้วยวิธีการแบบฤษีดัดตน ซึ่งคัดลอกมาจากศิลาจารึกวัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม (วัดโพธิ์) ในกรุงเทพมหานคร [๑๔]

พระสุนทรนุรักษ์หรือเจ้าพระยาวิเชียรคิรี (บุญสังข์) ชื่นชมการสลักเรื่องราวหรือความรู้ต่างๆ ลงบนแผ่นหินนั้น เพราะเขาเคยเข้าไปถวายตัวรับราชการเป็นมหาดเล็กในกรุงเทพมหานคร

---

[๑๑] สุธิวงศ์ พงศ์ไพบูลย์, "ดร.สุชาติ รัตปราการ กับความเป็นผู้คงแก่เรียน" ใน **อนุสรณีย์สุชาติ รัตนปราการ,** ไม่ปรากฏเลขหน้า.

[๑๒] สุธิวงศ์ พงศ์ไพบูลย์และดิลก วุฒิพาณิชย์, "จารึกภาษาจีนที่เสาประตูกำแพงแก้วของประตูพระอุโบสถวัดมัชฌิมาวาสฯ สงขลา" ใน **สารานุกรมวัฒนธรรมไทยภาคใต้.** (กรุงเทพฯ: มูลนิธิสารานุกรมวัฒนธรรมไทย ธนาคารไทยพาณิชย์, ๒๕๔๒), ๑๕๖๒ – ๑๕๖๗.

[๑๓] จารึกที่ศาลาจีน วัดมัชฌิมาวาส ตำบลบ่อยาง อำเภอเมือง จังหวัดสงขลา

[๑๔] สุธิวงศ์ พงศ์ไพบูลย์, "จารึกที่ศาลาจีน วัดมัชฌิมาวาสวรวิหาร" ใน **สารานุกรมวัฒนธรรมไทยภาคใต้.** (กรุงเทพฯ: มูลนิธิสารานุกรมวัฒนธรรมไทย ธนาคารไทยพาณิชย์, ๒๕๔๒), ๑๕๔๑ – ๑๕๔๖.

> "...เมื่ออายุได้ ๑๖ ปี เข้าไปถวายตัวเป็นมหาดเล็กอยู่ในเวรเดชก็ตั้งใจทำราชการฉลองพระเดชพระคุณในพระบาทสมเด็จพระบรมนาถบพิตร พระพุทธเจ้าอยู่หัว พระพุทธเลิศหล้านภาลัยเป็นมหาดเล็กเลว ... แต่ทำราชการขวนขวายอยู่อย่างนี้ทุกๆ วันมิได้ขาด... รวมกันสี่ปี ณ เดือนเจ็ดปีกุน (จุลศักราช ๑๑๓๗)..."๑๕ (จ.ศ. ๑๑๓๗ ตรงกับ พ.ศ. ๒๓๕๘ มหาดเล็กบุญสังข์มีอายุราว ๒๐ ปี ดังนั้นจึงสันนิษฐานว่าบุคคลผู้นี้น่าจะเกิดในราว พ.ศ. ๒๓๓๘)

และต่อมามหาดเล็กบุญสังข์ก็กราบถวายบังคมลากลับมายังเมืองสงขลาเพื่อเยี่ยมบิดามารดาที่เมืองสงขลา จนกระทั่งเมื่อ

> "...สมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยทรงพระกรุณาโปรดเกล้าโปรดกระหม่อมตั้งแต่งเลื่อนขึ้นเป็นที่พลพ่ายหุ้มแพรนายยามอยู่เวรสิทธิ แต่ตัวยังอยู่ที่เมืองสงขลา แล้วมีรับสั่งออกมาให้เข้าไป ณ กรุงเทพพระมหานคร ครั้น ณ เดือนหกปีชวด (จุลศักราช ๑๑๓๘) เข้าไป ณ กรุงเทพพระมหานคร รับทำราชการอยู่ในที่พลพ่ายหุ้มแพรอยู่สองปี ครั้น ณ เดือนยี่ปีฉลู (จุลศักราช ๑๑๓๙) เจ้าคุณผู้สำเร็จราชการสงขลาที่ ๒ ถึงแก่อนิจกรรม โปรดเลื่อนพระสุนทรนุรักษ์ผู้ช่วยราชการเมืองเป็นผู้สำเร็จราชการเมืองสงขลา แล้วตั้งให้นายพลพ่ายมหาดเล็กเป็นหลวงสุนทรนุรักษ์ ผู้ช่วยราชการเมืองสงขลา...๑๖ (ขีดเส้นใต้โดยผู้วิจัย และต่อมาหลวงสุนทรนุรักษ์ได้รับพระกรุณาโปรดเกล้าให้เป็นพระสุนทรนุรักษ์ในปี พ.ศ. ๒๓๗๙ หรือ จ.ศ. ๑๑๙๕)

ต่อมาเมื่อได้รับแต่งตั้งให้เป็นหลวงสุนทรนุรักษ์ /พระสุนทรนุรักษ์ ผู้ช่วยราชการเมืองสงขลา ซึ่งจำเป็นต้องเดินทางเข้ามาติดต่อราชการกับทางพระนครอีกหลายครั้ง ทำให้เขาทราบข่าวหรือพบเห็นการบูรณะวัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม (วัดโพธิ์) ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวใน พ.ศ. ๒๓๗๙ (จุล

---

๑๕ เจ้าพระยาวิเชียรคิรี (บุญสังข์), **พงศาวดารเมืองสงขลา ตอนที่ ๒ (ประชุมพงศาวดารฉบับกาญจนาภิเษก เล่ม ๖,** กรุงเทพฯ: คณะกรรมการอำนวยการจัดงานฉลองสิริราชครบ ๕๐ ปี, ๒๕๓๙), ๒๘๒.

๑๖ เจ้าพระยาวิเชียรคิรี (บุญสังข์), **พงศาวดารเมืองสงขลา ตอนที่ ๒,** ๒๘๒.

ศักราช ๑๑๙๘) ซึ่งมีการจารึกเรื่องราวความรู้และตำรายาต่างๆ ไว้เป็นจำนวนมาก ก็คงทำให้พระสุนทรนุรักษ์ (บุญสังข์) เลือกที่จะ “เลียนแบบ” ความเจริญรุ่งเรืองของพระนครกลับมายังเมืองสงขลาผ่านการจัดทำจารึกต่างๆ ไว้ในเมืองสงขลานั่นเอง

๒. ภาษา ฉันทลักษณ์ในการประพันธ์ และเนื้อความ

จารึกสำโรงมีความน่าสนใจอย่างยิ่งในแง่ของ “ภาษา” ที่พบในจารึก เพราะผู้จารึกได้ใช้ถึง ๓ ภาษา คือ ภาษาไทย ภาษาจีนและภาษามลายู ซึ่งเป็นที่ใช้กันในเมืองสงขลาขณะนั้น สลักลงบนแผ่นศิลาทั้ง ๓ หลัก ภาษาไทยนั้นเป็นภาษาถิ่นของชาวใต้และเป็นภาษาที่ใช้ติดต่อกับส่วนกลาง แต่ในจารึกหลักนี้ใช้รูปแบบการสะกดคำศัพท์รวมถึงวรรณยุกต์ที่เป็นภาษาไทยภาคกลาง และไม่มีการใช้คำศัพท์ในภาษาถิ่นใต้หรือรูปแบบคำประพันธ์พื้นเมือง นอกจากนี้ยังมีจารึกภาษาจีนซึ่งเป็นภาษาดั้งเดิมของกลุ่มตระกูล ณ สงขลา และผู้คนจำนวนมากในเมืองสงขลา ซึ่งเป็นชาวจีนอพยพ รวมถึงภาษามลายูที่ใช้กันในกลุ่มชาวมลายูในพื้นที่ภาคใต้และหัวเมืองมลายูข้างเคียงในเวลาดังกล่าว การสลักจารึกที่ใช้ถึง ๓ ภาษาดังกล่าวสะท้อนสภาพสังคมของเมืองสงขลาในขณะนั้น ซึ่งประกอบไปด้วยผู้คนหลากหลายชาติพันธุ์ได้เป็นอย่างดี แต่ในอีกทางหนึ่งก็อาจสะท้อนให้เห็นว่าราชสำนักสยามพยายามประกาศอำนาจเหนือผู้คนหลากเชื้อชาติได้เช่นกัน โดยเฉพาะเมื่อพิจารณาจากการที่ราชสำนักสยามมอบอำนาจให้เมืองสงขลาควบคุมดูแลหัวเมืองมลายูฝั่งที่ติดกับทะเลอ่าวไทยมาตั้งแต่รัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก

นอกจากประเด็นเรื่องความหลากหลายทาง “ภาษา” แล้ว จารึกสำโรงในส่วนที่เป็นภาษาไทยยังมีความน่าสนใจตรงที่ผู้แต่งจารึกใช้ฉันทลักษณ์ในการประพันธ์ถึง ๓ รูปแบบ คือ ร้อยแก้ว ร่าย และโคลงสี่สุภาพ โดยในส่วนของร้อยแก้วนั้นเป็นเนื้อหาที่ว่าด้วย “หลักการและเหตุผล” หรือ “สาเหตุ” ในการสร้าง “...ถนนและบ่อน้ำ สะพานข้ามแลศาลาสำนักนี้ ศาลเทพารักษ์เป็นห้าประการ...” เนื้อความในส่วนนี้ยังระบุว่า พระสุนทรนุรักษ์ (บุญสังข์) เป็นผู้ริเริ่มที่จะสร้างสาธารณูปโภค

ดังกล่าวและได้รับการอนุโมทนาจากพระยาวิเชียรคิรี (เถี้ยนเส้ง) เจ้าเมืองสงขลา รวมถึงญาติมิตรและประชาชนทุกเชื้อชาติดังที่ได้กล่าวไปแล้วข้างต้น

ส่วนเนื้อหาในส่วนที่เป็นร่ายนั้นกล่าวถึงกระบวนการก่อสร้างและพิธีกรรมการบูชาและเฉลิมฉลองสาธารณูปโภคดังกล่าว ดังความว่า

> “...ครั้นถึงวันพุธ เดือนยี่ ขึ้นแปดค่ำ ปีมะเส็ง สัปตศก มรรคนายก จัดแจงการก่อสะพานพื้นศิลา มีพนักฝากำแพงข้างโปร่ง อิฐก็ตั้งทั้งสองข้าง ไว้ช่องว่างกว้างสามวา ไม้แก่นหนาเรียบเรียงรอง ยาวยี่สิบสองวาที่สุด ศาลาหยุดศิลาประดับ บ่อน้ำซับน่าอาบกิน ข้างทักษิณศาลเทพยดา ไว้บูชาแขก จีน ไทย ยกถนนใหญ่กว้างห้าวา สิ้นมรรคาแปดสิบเส้น ตรงตลอดเห็นจดประตูเมือง เสาธงเนืองปักเรียงรัน ยะย้ากันคู่ละวา ประดับประดาการฉลองปรับปรุงห้องโรงพระปริต เครื่องวิจิตรประจงจัด วันพฤหัสขึ้นเดือนสาม ฤกษ์ปลอดงามสิบสองค่ำ ปีมะเมียล้ำอัฐศก เชิญบุษบกพระบรมธาตุ ยานนุมาศตั้งเทพยดา ลำดับมาเป็นเหล่าหลัน ใต้ฉายาชั้นลั่นฆ้องชัย ยิงปืนใหญ่ให้โอกาส ยกพหุบาทพร้อมดุริยางค์ แต่งหลายอย่างต่างภาษา แต่ล่องมาถึงศาลเจ้า นำเทวดาเจ้าสู่สถาน นมัสการเคารพ รับศีลจบฟังพระปริต วางสถิตย์แท่นศิลา เหล่ากระบวนถ้วนหาญแห่ อึงอัดแอภักษาหาร ในโรงทานครบทุกสิ่งสรรพ์ พระสุริยัณห์เคลื่อนคล้อยบ่าย เงินทองปรายแก่ชนา พระสงฆ์มาเป็นประธาน น้อมนมัสการเคารพ รับศีลจบฟังพระปริต สำฤทธิกิจสิ้นสงสัย ดอกไม้ไฟอัดบูชา รุ่งเพลาปฏิบัติสงฆ์ ยี่สิบองค์ถ้วนสามวัน พระสวดนั้นถวายไตรย เพิ่มขึ้นใหม่ต่างอาราม สามร้อยสามสิบเอ็ดองค์ ถวายสะบงองค์ละผืน ไทยทานอื่นสารพัด เจ้าเมืองจัดโมทนาพร้อม น้อมอำนวยพร ต่างยอกรขึ้นแผ่ผล ส่วนกุศลสรรพสัตว์ จงขจัดพ้นจากทุกข์ ให้มีสุขจนอวสานต์ เดชะทานแห่งอาตมาโดยเวทนาพร้อมทั้งสาม ขอให้ข้ามสังสารวัฏ ตรัสรู้ธรรมพิสมัย ขอให้เกิดในวรศาสนา เมตไตรยาจะมาตรัส วัตรปฏิบัติให้บริบูรณ์ กุศลบุญ

อย่าแคล้ว ตราบเท่าถึงเมืองแก้ว แห่งท้องนฤพาน ก่อสร้างกุศลสืบ ศาสนา มุ่งหมายให้คลาดแคล้วมารร้าย เดชะผลได้สร้างทานา..."[๑๗]

ส่วนเนื้อหาที่เป็นโคลงสี่สุภาพนั้นเป็นการสรุปความเรื่องที่มาของการก่อสร้างสาธารณูปโภคดังกล่าวอีกครั้งหนึ่ง ดังปรากฏความว่า

ถนนสะพานศาลเทพยเจ้า เขาสโมรง[๑๘]
อีกบ่อศาลาโรง พักร้อน
เสร็จด้วยอ่างหินโอง โอภาส
ฉลองสละทรัพย์ซ้อน เพื่อสร้างโพธิญาณ
พระสุนทรนุรักษ์รู้ รสธรรม
ความที่นารพันอัน กล่าวแล้ว
ชวนชนประชุมกัน สร้างกุ ศลแฮ
พร้อมมนัสแน่แน่ว มุ่งฟ้าฝ่ายเดียว[๑๙]

เนื้อหาของจารึกสำโรงหลักที่จารึกด้วยภาษาไทยทั้งส่วนที่เป็นร้อยแก้ว ร่าย และโคลง มีเนื้อความที่สอดคล้องกันคือ กล่าวถึงสาเหตุและกระบวนการก่อสร้าง รวมถึงการเฉลิมฉลองการก่อสร้างสาธารณูปโภค ๕ ประการในเมืองสงขลาใน พ.ศ. ๒๓๘๘ นั่นคือ "...ถนนและบ่อน้ำ สะพานข้ามแลศาลาสำนักนี้ ศาลเทพารักษ์เป็นห้าประการ..." ผู้ประพันธ์นั้นเป็นพระสงฆ์หรือผู้ผ่านการบวชเรียนมาแล้ว หรืออาจจะเป็นพราหมณ์ประจำเมือง หรือข้าราชการชั้นผู้ใหญ่ของเมืองสงขลา ซึ่งเคยผ่านพิธีกรรมสำคัญในส่วนกลางมาก่อนก็เป็นได้ เพราะทั้งเรื่องราวและรูปแบบ รวมถึงถ้อยคำหลายส่วนที่นำมาใช้ในการประพันธ์นั้นเป็นเรื่องราว

---

[๑๗] สุธิวงศ์ พงศ์ไพบูลย์, "ดร.สุชาติ รัตปราการ กับความเป็นผู้คงแก่เรียน" ใน **อนุสรณีย์สุชาติ รัตนปราการ,** ไม่ปรากฏเลขหน้า.

[๑๘] สโมรง คือ สำโรง ปัจจุบันบริเวณใกล้เคียงที่ตั้งสาธารณูปโภคเหล่านี้เรียกขานกันว่า แยกสำโรง

[๑๙] สุธิวงศ์ พงศ์ไพบูลย์, "ดร.สุชาติ รัตปราการ กับความเป็นผู้คงแก่เรียน" ใน **อนุสรณีย์สุชาติ รัตนปราการ,** ไม่ปรากฏเลขหน้า.

และพิธีกรรมสำคัญทางศาสนา ซึ่งมิใช่เรื่องราวในชีวิตประจำวันของผู้คนโดยส่วนใหญ่แต่อย่างใด นอกจากนี้จารึกสำโรงในส่วนที่เป็นภาษาจีนและภาษามลายูยังสะท้อนให้เห็นสภาพสังคมเมืองสงขลาในขณะนั้นประกอบไปด้วยผู้คนหลากหลายเชื้อชาติ ศาสนาและวัฒนธรรม

๓.บริบทของเมืองสงขลาในช่วงเวลาดังกล่าว

ถ้อยความที่ปรากฏในจารึกสำโรง นอกจากจะกล่าวถึงการก่อสร้างสาธารณูปโภคในเมืองสงขลาดังกล่าวแล้ว จารึกสำโรงยังเป็นหลักฐานชิ้นสำคัญที่ใช้ในการอธิบายเรื่องราวประวัติศาสตร์ยุค “สร้างบ้านแปงเมือง” ของเมืองสงขลาบ่อยางได้เป็นอย่างดี แต่จารึกสำโรงย่อมมิได้เกิดขึ้นโดยปราศจากความสัมพันธ์กับบริบทและเงื่อนไขแวดล้อม ดังนั้นจึงจำเป็นต้องพิจารณาการเกิดขึ้นและเนื้อความของจารึกดังกล่าวควบคู่ไปกับบริบทด้านการสร้างบ้านแปงเมืองสงขลาใหม่ รวมถึงบริบททางการเมือง เศรษฐกิจและสังคมของสงขลา ซึ่งกระบวนการเช่นนี้จะช่วยให้เข้าใจประวัติศาสตร์เมืองสงขลาในมิติอื่นๆ เพิ่มเติมได้มากขึ้น

๓.๑ การสร้างบ้านแปงเมือง เมืองสงขลาบ่อยาง

จุดเริ่มต้นของการก่อสร้างบ้านเรือนในพื้นที่เมืองสงขลาบ่อยาง เกิดขึ้นในราว พ.ศ.๒๓๗๕ (ค.ศ. ๑๘๓๒) เมื่อพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดเกล้าฯ ให้พระยาวิเชียรคีรี (เถี้ยนเส้ง) เจ้าเมืองสงขลาไปหาพื้นที่ใหม่ เพื่อตั้งเมือง เพราะตัวเมืองสงขลาแหลมสนมีภูเขาและทะเลขนาบข้าง จึงไม่สามารถขยับขยายเมือง เพื่อรองรับการเติบโตของเมืองและการเพิ่มจำนวนประชากรในอนาคตได้ ในที่สุดก็เลือกพื้นที่ “บ้านบ่อยาง” (ตำบลบ่อยาง หรือ เขตพื้นที่เทศบาลนครสงขลาในปัจจุบัน) ซึ่งเป็นที่ราบสันทรายบริเวณปากทะเลสาบสงขลาที่ตั้งอยู่ฝั่งตรงกันข้ามกับเมืองสงขลาแหลมสน เป็นพื้นที่ตั้งเมืองสงขลาแห่งใหม่[๒๐] หลังจากนั้นพื้นที่บ้านบ่อยางก็มีการก่อสร้างบ้านเรือนและสิ่งปลูกสร้างต่างๆ เพิ่มขึ้นเป็น

---

[๒๐] สงบ ส่งเมือง, **การพัฒนาเมืองสงขลาในสมัยธนบุรีและรัตนโกสินทร์ตอนต้น (พ.ศ. ๒๓๑๐ –๒๔๔๔),** ๑๗ – ๑๘.

จำนวนมากอย่างรวดเร็ว เช่น จวนเจ้าเมือง ศาลหลักเมือง กำแพงเมือง ป้อมปราการ วัดวาอารามและศาลเจ้าจีนต่างๆ ฯลฯ

อย่างไรก็ตาม การสร้างเมืองสงขลาบ่อยางมีอุปสรรคหลายประการที่ทำให้ไม่สามารถก่อสร้างให้แล้วเสร็จได้ในเวลาอันเหมาะสม โดยเฉพาะการที่เมืองสงขลาต้องทำศึกกับหัวเมืองมลายูใน พ.ศ. ๒๓๘๒ ซึ่งทำให้ต้องเสียเวลากับการศึกสงครามและไม่สามารถเกณฑ์แรงงานมาใช้ในการก่อสร้างได้เพียงพอ ความล่าช้าดังกล่าวทำให้พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงตำหนิพระยาวิเชียร-คิรี (เถี้ยนเส้ง) ในฐานะที่เป็นผู้รับผิดชอบต่างพระเนตรพระกรรณสำคัญในภารกิจดังกล่าว และทรงกำชับให้ พระยาศรีพิพัฒน์ (ทัด) แม่ทัพใหญ่ของสยามที่ออกไปทำศึกกับกองทัพมลายูไทรบุรีในขณะนั้น (พ.ศ. ๒๔๘๒) ว่า

> "...ให้ช่วยกดขี่พวกสงขลาทำบ้านทำเมืองเสียให้แล้วหน่อยเถิด แต่ทำมานั้น ๒ ปี ๓ ปีช้านานหนักหนาแล้ว ไม่เป็นอันแล้วลงเอาได้เลย ถ้าไม่ดูแลกดขี่ให้ทำเสียคราวนี้แล้ว อีกสัก ๑๐ ปีก็เห็นจะไม่แล้ว บ้านเมืองก็จะค้างอยู่อย่างนั้นนั่นเอง ไหนๆ ก็ออกมาแล้วดูกดขี่ให้มันทำเสียให้แล้วหน่อยเถิด..."[๒๑]

พระราชดำรัสของพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวที่ทรงเร่งกวดขันให้เร่งสร้างเมืองสงขลาแห่งใหม่ให้แล้วเสร็จเร็วขึ้นนั้น ทำให้พระยาศรีพิพัฒน์ (ทัด) ต้องใช้แรงงานทั้งจากไพร่พลในกองกำลังจากส่วนกลางที่เสร็จภารกิจศึกกับหัวเมืองมลายู ประกอบกับแรงงานชาวเมืองสงขลาและเชลยศึกจากหัวเมืองมลายูมาช่วยสร้างเมืองสงขลา จนแล้วเสร็จลงและได้ทำพิธีตั้งศาลหลักเมืองใน พ.ศ. ๒๓๘๕ ซึ่งในพิธีตั้งศาลหลักเมืองนั้นพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวพระราชทาน

---

[๒๑] หลวงอุดมสมบัติ, **จดหมายหลวงอุดมสมบัติ,** พระเจ้าวรวงศ์เธอเฉลิมพลทิฆัมพร โปรดให้พิมพ์ ในงานพระราชทานเพลิงศพ พระรัตนธัชมุนี (อิสสรญาณเถร) ณ เมรุหน้าพลับพลาอิสริยาภรณ์ วัดเทพศิรินทราวาส เมื่อวันที่ ๓๑ พฤษภาคม ๒๕๐๕, ๑๗๐ – ๑๗๑.

> "...เทียนชัยหลักไชยพฤกษ์กับเครื่องไทยทาน อาราธนาสมเด็จพระอุดมปิฎกพระสงฆ์อันดับแปดรูปเป็นประธาน พระครูอัษฎาจารย์พราหมณ์ พราหมณ์มีชื่อ ๘ นาย ออกมาให้พระยาสงขลาฝังหลักเมือง"[๒๒]

เนื่องจากกลุ่มชนชั้นนำเมืองสงขลาในเวลานั้นสืบสายเลือดมาจากลุ่มชาวจีนอพยพ ทำให้การสร้างสถานที่สำคัญในเมืองสงขลาบ่อยางในขณะนั้นมีร่องรอยและอิทธิพลของความเป็นจีนผสมปนเปอยู่หลายส่วน เพราะแม้กระทั่งลักษณะของตัวอาคารและรูปเคารพภายในศาลหลักเมืองสงขลาเองก็ไม่ต่างไปจากศาลเจ้าของชาวจีนมากนัก

ภาพโครงสร้างและผังเมืองของเมืองสงขลาบ่อยางปรากฏอย่างชัดเจนผ่านพระนิพนธ์เรื่อง "ชีวิวัฒน์" ในสมเด็จฯ เจ้าฟ้ากรมพระยาภานุพันธุวงศ์วรเดช เมื่อคราวที่พระองค์ครั้งประพาสหัวเมืองปักษ์ใต้ใน พ.ศ. ๒๔๒๗ (ค.ศ. ๑๘๘๑) หลังจากการก่อสร้างเมืองสงขลาบ่อยางราว ๕๒ ปี ว่า

> "...ตัวเมืองสงขลานั้นตั้งอยู่ฝั่งตะวันออก กำแพงเมืองไกลจากน้ำประมาณ ๒๐ วา กำแพงก่อศิลาก้อนถือปูน ลำดับให้เรียบเป็น ๒ ชั้น ชั้นนอกหนาประมาณ ๒ ศอก ชั้นในหนาประมาณศอกคืบเป็นเชิงเทินคูกำแพงหนาประมาณ ๖ ศอก มีใบเสมาอย่างสี่เหลี่ยมกว้างเสมาหนึ่งประมาณ ๕ ศอก สูงยืน ๒ ศอก ช่องเสมาประมาณ ๓ ศอก ตัวกำแพงสูงขาดปลาย เสมาประมาณ ๗ ศอก กำแพงด้านตะวันตกยาวประมาณ ๓๐ ด้านทิศเหนือทิศใต้กว้างประมาณ ๒๕ เส้นเศษ มีป้อม ๘ ป้อม อยู่มุมเมือง ๔ ป้อม ระหว่างกำแพงด้านยาวทิศตะวันออกทิศตะวันตกมีป้อมด้านละ ๒ ป้อม ตัวป้อมนั้นกว้างประมาณ ๕ วา เท่ากันมีปืนกระสุน ๔ นิ้ววางอยู่บนป้อม ป้อมละ ๓– กระบอกใช้ไม่ได้ มีประตูเมืองเป็นซุ้มใหญ่โดยรอบ ๑๐ ประตู กว้างประมาณ ๖ ศอก สูง ๓ วา ซุ้มเป็นหลังคาจีน ทำนองเป็นหอรบ บานประตูมีบานลักด้วย

---

[๒๒] เจ้าพระยาวิเชียรศรีสมุทร (บุญสังข์). **พงศาวดารเมืองสงขลา ตอนที่๑. ประชุมพงศาวดารฉบับกาญจนาภิเษก เล่ม ๖,** (กรุงเทพฯ: คณะกรรมการอำนวยการจัดงานฉลองสิริราชครบ ๕๐ ปี, ๒๕๓๙), ๒๓๘.

> และมีประตูอีก ๑๐ ประตู เป็นประตูร่องกุฎิกว้าง ๔ ศอก สูง ๕ ศอก กำแพงเมืองสงขลานี้รักษาดีเรียบร้อย ไม่ค่อยมีต้นไม้ขึ้นรุงรัง ลางแห่งที่กำแพงด้านตะวันออกเป็นรอยก่อศิลาซ่อมแซมใหม่หลายแห่ง ที่กำแพงเมืองด้านตะวันตกส่วนข้าวเหนือตรงประตูเมืองริมท่าสะพานน้ำมีศาลหน้าเมืองเป็นที่พัก ๒ หลัง ตรงไปในประตูเมืองเป็นบ้านผู้สำเร็จราชการสงขลา แต่ครั้งก่อนเป็นเรือนชั้นเดียวยกหลังคามุงกระเบื้องสงขลาเป็นช่างทำนองจีน..." [๒๓]

อาจกล่าวได้ว่าหลังจากการก่อสร้างแล้วเสร็จ เมืองสงขลาบ่อยางก็กลายเป็นชุมชนขนาดใหญ่แห่งใหม่ที่มีผู้เข้ามาอยู่อาศัยมากขึ้น และเมืองสงขลาก็ค่อยๆ มีความสำคัญในทางการเมืองและเศรษฐกิจทั้งในระดับท้องถิ่น และความสำคัญต่อส่วนกลางรัฐไทยในแง่ที่เป็นพื้นที่หรือตัวกลางสำคัญในการเก็บผลประโยชน์ทางการเมืองและเศรษฐกิจในเขตหัวเมืองภาคใต้ตอนล่างและหัวเมืองมลายู ความสำคัญดังกล่าวทำให้ชุมชนเมืองสงขลาบ่อยางเริ่มมีการขยายตัวมากขึ้นเช่นกัน

ภายใต้พระราชประสงค์ของพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวในเรื่องการเร่งสร้างบ้านแปงเมืองสงขลาบ่อยางให้แล้วเสร็จอย่างรวดเร็ว ซึ่งพระยาวิเชียรคิรี (บุญสังข์) ไม่สามารถดำเนินการได้อย่างทันท่วงทีนั้น คงเป็นข้อบกพร่องที่สำคัญประการหนึ่งของเจ้าเมืองสงขลาผู้นี้ในสายตาของราชสำนักสยาม แต่ขณะเดียวกันบรรยากาศของการเร่งสร้างบ้านแปงเมืองดังกล่าวคงมีส่วนกระตุ้นให้ชนชั้นนำสงขลาอีกไม่น้อยต้องการก่อสร้างสิ่งปลูกสร้างอื่นๆ ขึ้นเพื่อตอบสนองพระราชประสงค์ดังกล่าว ในการนี้พระสุนทรนุรักษ์ (บุญสังข์) อาจเป็นผู้หนึ่งที่สามารถตอบสนองพระราชประสงค์ดังกล่าวในเวลาต่อมา โดยการจัดให้มีการก่อสร้างสาธารณูปโภคทั้ง ๕ ประการขึ้น ภายหลังการสมโภชศาลหลักเมืองสงขลาบ่อยางเพียง ๓ ปี สิ่งก่อสร้างใหม่ทั้ง ๕ ประการนั้นมีทั้งที่ตอบสนองความต้องการขั้นพื้นฐานของผู้คนในเมืองสงขลาและผู้ที่เดินทางผ่านไปมา และขณะเดียวกันสิ่งปลูกสร้างเหล่านั้นก็อาจมีส่วนช่วยขับเน้นบทบาทพระสุนทรนุรักษ์

---

[๒๓] สมเด็จฯ เจ้าฟ้ากรมพระยาภานุพันธุวงศ์วรเดช,**ชีวิวัฒน์,** (กรุงเทพฯ: องค์การค้าของคุรุสภา, ๒๕๐๔), ๕๙–๖๑.

ในฐานะผู้ริเริ่มก่อสร้างและในฐานะขุนนางที่สามารถตอบสนองนโยบายของราชสำนักส่วนกลางได้เป็นอย่างดี โดยเฉพาะเมื่อพิจารณาจากขนาดและประเภทของสิ่งปลูกสร้างใหม่ในครั้งนี้บางส่วน เช่น

> "...สะพานพื้นศิลา มีผนังฝากำแพงข้างโปร่ง อิฐก็ตั้งทั้งสองข้าง ไว้ช่องว่างกว้างสามวา (๖ เมตร) ไม้แก่นหนาเรียบเรียงรอง ยาวยี่สิบสองวา (๔๐ เมตร) ที่สุด ศาลาหยุดศิลาประดับ บ่อน้ำซับน่าอาบกิน ข้างทักษิณศาลเทพยดา ไว้บูชาแขก จีน ไทย ยกถนนใหญ่กว้างห้าวา (๑๐ เมตร) สิ้นมรรคาแปดสิบเส้น (๓,๒๐๐ เมตร) ตรงตลอดเห็นจดประตูเมือง เสาธงเนืองปักเรียงรัน ยะย้ากันคู่ละวา..." (ข้อความในวงเล็บโดยผู้วิจัย)

การก่อสร้างสาธารณูปโภคขนาดใหญ่ในเมืองสงขลาในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว เช่น สะพานกว้าง ๖ วาและยาว ๔๐ วา รวมถึงถนนกว้าง ๑๐ เมตร และยาว ๓,๒๐๐ เมตร ยาวจากบริเวณคลองสำโรงปัจจุบันไปจนถึงแนวกำแพงเมืองสงขลา[๒๔] ย่อมมิใช่งานที่จะสามารถอาศัยแต่เพียงอำนาจของเงินบริจาคเท่านั้น โดยเฉพาะในยุคที่การก่อสร้างใดๆ ก็ตามยังคงต้องอาศัยแรงงานคนเป็นหลัก จึงน่าจะอนุมานได้ว่างานก่อสร้างสาธารณูปโภคในเมืองสงขลาครั้งนี้ก็คงต้องอาศัยบารมีของผู้นำในการเกณฑ์แรงงานหรือขอแรงจากผู้คนในชุมชนเป็นหลัก ซึ่งการก่อสร้างครั้งนี้คงเป็นการฉายภาพผู้นำและสะท้อนบารมีของพระสุนทรนุรักษ์ (บุญสังข์) ในท้องถิ่นเมืองสงขลาได้พอสมควร และช่วยขับภาพของพระสุนทรนุรักษ์ (บุญสังข์) ให้โดดเด่นขึ้นในสายตาของราชสำนักสยามเมื่อพระยาวิเชียรคิรี (เถี้ยนเส้ง) ถึงแก่อสัญกรรม ทำให้ราชสำนักสยามแต่งตั้งให้พระสุนทรนุรักษ์ (บุญสังข์) เป็นพระยาวิเชียรคิรีเจ้าเมืองสงขลาคนต่อมา

---

๒๔ ปัจจุบันเป็นส่วนหนึ่งของถนนไทรบุรีในส่วนที่เชื่อมจากบริเวณคลองสำโรงและโรงพยาบาลโรงพยาบาลจิตเวชสงขลาราชนครินทร์เข้าสู่ตัวเมืองสงขลา และมีระยะทางสิ้นสุดราวแนวกำแพงเมืองสงขลาเก่าบริเวณธนาคารธนาคารไทย ถนนรามวิถีซึ่งเป็นจุดสิ้นสุดเขตกำแพงเมืองสงขลาบ่อยางในอดีต

๓.๒ บริบททางการเมืองของเมืองสงขลาบ่อยาง

ระหว่างการจัดสร้างจารึกสำโรงใน พ.ศ. ๒๓๘๘ นั้น เมืองสงขลามีเจ้าเมือง คือ พระยาวิเชียรคิรี (เถี้ยนเส้ง) ซึ่งอยู่ในตำแหน่งยาวนานระหว่าง พ.ศ. ๒๓๖๑ – ๒๓๙๐ (จ.ศ.๑๑๗๙ – จ.ศ. ๑๒๐๙) โดยที่เมืองสงขลาตกอยู่ภายใต้การอำนาจของรัฐไทยมาตั้งแต่สมัยกรุงศรีอยุธยา โดยในรัชกาลพระเจ้าทรงธรรมนั้นเมืองสงขลาเป็นเมืองประเทศราช และค่อยๆ ยกระดับฐานะขึ้นเป็นเมืองชั้นโทมาตั้งแต่ปลายสมัยอยุธยาเป็นต้นมา และในสมัยพระเจ้ากรุงธนบุรีก็แต่งตั้งให้จีนเหยียงแซ่เฮาเป็นเจ้าเมืองสงขลา หลังจากนั้นลูกหลานของจีนเหียง แซ่เฮาก็สืบต่อการเป็นเจ้าเมืองสงขลาสืบต่อมา แต่ถึงแม้ว่าเมืองสงขลามีสถานะเป็นเพียงเมืองชั้นโท ทว่าเจ้าเมืองสงขลากลับได้รับฐานะเป็น “ผู้สำเร็จราชการเมือง” ซึ่งมีอำนาจและอาญาสิทธิ์เหนือเจ้าเมืองในระดับเดียวกัน ทั้งเจ้าเมืองสงขลาบางคนยังได้รับบรรดาศักดิ์และศักดินาเทียบเท่าเจ้าเมืองชั้นเอก ดังปรากฏว่ามีเจ้าเมืองสงขลาทั้งสิ้น ๓ คนจากทั้งหมด ๘ คนที่ได้รับกรุณาโปรดเกล้าฯ เป็นพิเศษให้รับบรรดาศักดิ์เป็นเจ้าพระยาและมีศักดินา ๑๐,๐๐๐ เสมอกับเจ้าเมืองชั้นเอก คือ เจ้าพระยาพิชัยคีรี (บุญหุ้ย) ซึ่งเป็นเจ้าเมืองสงขลาระหว่าง พ.ศ. ๒๓๒๗–๒๓๕๕ และได้รับโปรดเกล้าฯ เป็นเจ้าพระยาในราว พ.ศ. ๒๓๕๑–๒๓๕๒ เจ้าพระยาวิเชียรคิรี (บุญสังข์) ซึ่งเป็นเจ้าเมืองสงขลาระหว่าง พ.ศ. ๒๓๙๐–๒๔๐๗ และได้รับโปรดเกล้าฯ เป็นเจ้าพระยาใน พ.ศ. ๒๔๐๒ เจ้าพระยาวิเชียรคิรี (เม่น) ซึ่งเป็นเจ้าเมืองสงขลาระหว่าง พ.ศ. ๒๔๐๗– ๒๔๒๖ และได้รับโปรดเกล้าฯ เป็นเจ้าพระยาใน พ.ศ. ๒๔๑๖ ฐานะเช่นนี้ของเมืองสงขลาและเจ้าเมืองสงขลาอาจเป็นผลมาจากความสัมพันธ์อันใกล้ชิดระหว่างเมืองสงขลากับราชสำนักสยาม ซึ่งความสัมพันธ์เช่นนี้เกิดจากการที่ชนชั้นนำเมืองสงขลานิยมส่งลูกหลานของตนให้เข้าไปถวายตัวเป็นมหาดเล็กในเมืองหลวง นอกจากจะช่วยให้กลุ่มทายาทตระกูล ณ สงขลา ได้ฝึกงานราชการแล้ว ยังช่วยให้คนเหล่านี้มีสายสัมพันธ์อันดีกับพระมหากษัตริย์ เชื้อพระวงศ์และขุนนางในพระนครอีกด้วย[๒๕]

---

[๒๕] สงบ ส่งเมือง, **การพัฒนาเมืองสงขลาในสมัยธนบุรีและรัตนโกสินทร์ตอนต้น (พ.ศ. ๒๓๑๐ –๒๔๔๔),** ๑๐๒.

เนื่องจากตระกูล ณ สงขลา เป็นตระกูลใหญ่ ซึ่งอย่างน้อยที่สุดนับตั้งแต่สมัยของจีนเหยียง แซ่เฮา ก็มีภรรยาถึง ๒ คน และบุตรกับภรรยาคนแรก ๒ คน และมีบุตรกับภรรยาคนที่สอง ๓ คน[๒๖] ต่อมาลูกหลานของคนเหล่านี้ก็รับราชการในเมืองสงขลา แต่ในระยะแรกลูกหลานในสายสกุลของภรรยาคนแรกล้วนได้รับตำแหน่งเจ้าเมืองสงขลาทั้งสิ้นนับตั้งแต่เจ้าพระยาพิชัยคิรี (บุญหุ้ย/ เป็นเจ้าเมืองสงขลาระหว่าง พ.ศ. ๒๓๒๗–๒๓๕๕) ซึ่งเป็นบุตรของจีนเหยียง แซ่เฮากับภรรยาคนแรก และเจ้าเมืองสงขลารุ่นต่อมา คือ พระยาวิเศษภักดี (เถี้ยนจ๋ง/เป็นเจ้าเมืองสงขลาระหว่าง (พ.ศ. ๒๓๕๕–๒๓๖๐) และพระยาวิเชียรคิรี (เถียนเส้ง) ก็ล้วนแต่เป็นบุตรชายของพระอนันตสมบัติเจ้าเมืองจะนะ ซึ่งเป็นบุตรชายของพระยาสงขลา (เหยียง แซ่เฮา) กับภรรยาคนแรก แม้ว่าตระกูล ณ สงขลาจะสืบทอดตำแหน่งเจ้าเมืองสงขลามาตั้งแต่สมัยธนบุรี แต่ผู้ที่จะได้ดำรงตำแหน่งเจ้าเมืองสงขลานั้นต้องได้รับพระกรุณาโปรดเกล้าฯจากราชสำนัก มิใช่เป็นการเลือกสรรกันเองภายในตระกูล ณ สงขลา เท่านั้น ในเวลาต่อมาเมื่อราชสำนักพิจารณาว่าเจ้าเมืองสงขลาในสายสกุลจากภรรยาคนแรกปฏิบัติงานได้ไม่เป็นที่พึงพอใจก็นำไปสู่การเปลี่ยนแปลงที่สำคัญ โดยเฉพาะการเปลี่ยนแปลง “ขั้วอำนาจ” ทางการเมืองภายในกลุ่มชนชั้นนำเมืองสงขลาในช่วงปลายยุคสมัยของพระยาวิเชียรคิรี (เถียนเส้ง) ซึ่งดำรงตำแหน่งเจ้าเมืองสงขลามาอย่างยาวนานตั้งแต่พ.ศ. ๒๓๖๐ (ถึงแก่อสัญกรรมใน พ.ศ. ๒๓๙๐) เพราะในช่วงท้ายๆ ของการดำรงตำแหน่งเจ้าเมืองสงขลานั้น พระยาวิเชียรคิรี (เถียนเส้ง) ปฏิบัติภารกิจหลายประการไม่เป็นที่พอใจของราชสำนัก เช่น การที่ไม่สามารถก่อสร้างเมืองสงขลาบ่อยางให้แล้วเสร็จ และการขาดประสิทธิภาพในการต้านทานกองทัพของหัวเมืองมลายูที่เข้ามาโจมตีเมืองสงขลาใน พ.ศ. ๒๓๘๑ จนกระทั่งพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงรับสั่งในเชิงตำหนิไว้ว่า

---

[๒๖] อนุสรณ์งานพระราชทานเพลิงศพ มหาอำมาตย์เอกเจ้าพระยาศรีธรรมาธิเบศร์ (จิตร ณ สงขลา) ณ เมรุหน้าพลับพลาอิศริยาภรณ์ วัดเทพศิรินทราวาส *วันอังคารที่ ๒๑ ธันวาคม พ.ศ. ๒๕๑๙*, ๔๐๔–๔๐๖.

> "...พระยาสงขลาทำบ้านเมือง ทำมาจน ๒ ปี ๓ ปีก็ยังไม่แล้วเข้าเป็นเมืองเข้าได้ ครั้งนี้อ้ายแขกมันยกมา ก็หาเป็นที่มั่นใจวางใจแก่ไพร่บ้านพลเมืองได้ไม่ พากันตื่นตกใจไปสิ้น..."[๒๗]

นอกจากนั้นพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวยังทรงตำหนิพระยาวิเชียรคิรี (เถี้ยนเส้ง) ที่ลักลอบค้าฝิ่นอันเป็นการฝ่าฝืนข้อห้ามและพระราชนิยมของพระองค์ จนกระทั่งพระองค์ต้องรับสั่งให้พระยาศรีพิพัฒน์ (ทัด) แม่ทัพใหญ่ของสยามที่ออกไปทำศึกกับกองทัพมลายูไทรบุรีในขณะนั้นนำตัวพระยาสงขลา (เถี้ยนเส้ง) พร้อมผู้ค้าฝิ่นในเมืองสงขลามาสาบานตัวว่าจะไม่ค้าฝิ่นอีกต่อไป ดังความว่า

> "...ให้ช่วยชำระคนขายฝิ่นที่เมืองสงขลาเสียให้สิ้นด้วย แล้วให้ซักถามพระยาสงขลาว่า ได้ขายฝิ่นแลรู้เห็นว่าผู้ใดซื้อขายบ้าง พระยาสงขลาก็ทรงชุบเลี้ยงเป็นถึงเจ้าเมืองสงขลา รู้อย่างธรรมเนียมอยู่แล้ว ให้บอกแต่ความจริงไปให้จงได้ แล้วให้ทำคำสาบานส่งออกมา ให้เอาตัวพระยาสงขลา แลผู้ซื้อฝิ่นขายฝิ่นมาสาบานเสียให้เข็ดหลาบ อย่าให้ทำต่อไปได้ บ้านเมืองสงขลาก็กำลังเป็นบ้านแตกสาแหรกขาดอยู่ ให้ชำระจับเอาแต่ตัวฝิ่นส่งเข้าไปเสียให้สิ้นเถิด ที่โทษจะปรับนั้นจะทรงพระราชทานโปรดยกให้ แต่ให้เรียกเอาทัณฑ์บนไว้อย่าให้ซื้อให้ขายทำต่อไปเป็นอันขาดทีเดียว..."[๒๘]

นอกจากข้อบกพร่องบางประการของพระยาวิเชียรคิรี (เถียนเส้ง) ในช่วงท้ายๆ ของการดำรงตำแหน่งเจ้าเมืองสงขลาอาจมีส่วนกระทบกระเทือนต่อสถานะและบทบาททางการเมืองของบุคคลผู้นี้แล้ว ในอีกแง่หนึ่งสถานการณ์เช่นนี้ก็อาจส่งผลให้พระสุนทรนุรักษ์ (บุญสังข์) ในฐานะผู้ช่วยผู้สำเร็จราชการเมือง ซึ่งมีอาวุโสสูงค่อยๆ มีบทบาทและความสำคัญที่โดดเด่นขึ้น และในช่วงเวลาที่พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรง "กริ้ว" พระยาวิเชียรคิรี (เถียนเส้ง) ที่ไม่สามารถสร้างบ้านเมืองให้แล้วเสร็จ จนกระทั่งต้องให้ทหารของทัพจากพระนครมาช่วยสร้าง

---

[๒๗] หลวงอุดมสมบัติ, **จดหมายหลวงอุดมสมบัติ,** ๑๗๐.

[๒๘] เรื่องเดียวกัน, ๑๗๘ –๑๗๙.

เมืองสงขลา ก็อาจเป็นไปได้ว่าพระสุนทรนุรักษ์ (บุญสังข์) เข้าใจสภาพการณ์ดังกล่าวเป็นอย่างดี จึงต้องเร่งปฏิบัติการงานที่สอดคล้องกับพระราชดำริของพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวในเวลาดังกล่าวด้วยการเร่งสร้างสาธารณูปโภคอื่นๆ ขึ้นเพิ่มเติมเพื่อให้สอดคล้องกับการสร้างเมืองสงขลาใหม่ที่เพิ่งแล้วเสร็จไปก่อนหน้านั้นเพียง ๒ ปี อันนำไปสู่ความก้าวหน้าในราชการบางประการ ดังปรากฏ “สาร” หรือ “นัย” บางประการในจารึกสำโรงที่แม้จะกล่าวถึงการสร้างสาธารณูปโภคและกล่าวนามของพระยาวิเชียรคิรี (เถียนเส้ง) ไว้ แต่เนื้อความในจารึกดังกล่าวกลับเน้นความสำคัญของพระสุนทรนุรักษ์ (บุญสังข์) ในฐานะผู้ริเริ่มการก่อสร้าง และชักชวนญาติมิตรประชาชนร่วมบริจาคและลงมือก่อสร้างในขณะที่พระยาวิเชียรคิรี (เถียนเส้ง) จารึกสำโรงระบุไว้เพียงว่า “..ก็เลื่อมใสยอมอนุโมทนา...” เท่านั้น ซึ่งลักษณะดังกล่าวมีความน่าสนใจในแง่ที่ว่าแม้จารึกดังกล่าวยังคงให้เกียรติ “ผู้ใหญ่” เช่น พระยาวิเชียรคิรี (เถียนเส้ง) แต่ก็ขับเน้นบทบาทที่โดดเด่นกว่าของ “ผู้น้อย” เช่น พระสุนทรนุรักษ์ (บุญสังข์) เช่นกัน และในเวลาต่อมาจากบทบาทที่โดดเด่นและความอาวุโสของพระสุนทรนุรักษ์ (บุญสังข์) นี่เองที่น่าจะมีผลให้ราชสำนักสยามแต่งตั้งให้เขาเป็นพระยาวิเชียรคิรี (บุญสังข์) ในฐานะเจ้าเมืองสงขลาใน พ.ศ. ๒๓๙๐ เมื่อพระยาวิเชียรคิรี (เถียนเส้ง) ถึงแก่อสัญกรรม

๓.๓ บริบททางเศรษฐกิจของเมืองสงขลา

ถึงแม้ว่าเมืองสงขลาในช่วงต้นรัตนโกสินทร์มีฐานะเป็นเพียงหัวเมืองชั้นโทของสยาม แต่เนื่องจากเมืองสงขลามีสินค้าจากทรัพยากรธรรมชาติต่างๆ เป็นจำนวนมาก ขณะเดียวกันเมืองสงขลาก็เป็นเมืองท่าซึ่งเป็นส่วนหนึ่งในเครือข่ายการค้านานาชาติมาตั้งแต่สมัยอยุธยา จึงทำให้เมืองสงขลามีความสำคัญทางเศรษฐกิจต่อราชสำนักที่ส่วนกลางเป็นอย่างยิ่ง และบรรดาชนชั้นนำเมืองสงขลาก็มีความมั่งคั่งอย่างยิ่งเช่นกัน และความมั่งคั่งของเมืองสงขลาก็สะท้อนผ่านการจัดสร้างสาธารณูปโภคดังกล่าวโดยใช้งบประมาณจากการเรี่ยไรในกลุ่มชนชั้นนำและประชาชนของเมืองสงขลาในเวลาดังกล่าวโดยมิต้องใช้เงินที่แบ่งสรรมาจากอากรของรัฐแต่อย่างใด ดังความปรากฏในจารึกสำโรงว่า

"...จึงชักชวนวงศาคณาญาติ ข้าราชการ บ้านชาวไทย จีน แขก ที่มีศรัทธา ได้โมทนาบริจาคธนทรัพย์ ไว้สำหรับจะใช้จ่าย ประมวลได้ประมาณสองพันสามร้อยสิบสองเหรียญ ๓ สลึง..."

ทั้งนี้จารึกสำโรงมีการระบุรายนามผู้บริจาคเอาไว้บางราย แต่เนื่องจากความชำรุดของจารึกดังกล่าวจึงทำให้ยังคงหลงเหลือร่องรอยที่อ่านออกได้เพียงว่า "...พณฯ เจ้าคุณสงขลา เงินเหรียญสองร้อยกับเศษนั้นสามก้อน..."จากถ้อยความในจารึกดังกล่าวยังไม่แน่ชัดว่า "เงินเหรียญ" ดังกล่าว คือ เงินเหรียญสกุลใด เพราะในพื้นที่ภาคใต้ในช่วงต้นรัตนโกสินทร์นั้นมีการใช้เงินหลายสกุล ตั้งแต่เงินเหรียญของจีน เงินเหรียญเม็กซิโก แต่สันนิษฐานกันว่าเหรียญดังกล่าวอาจเป็นเหรียญตะกั่ว ซึ่งเมืองสงขลาจัดทำขึ้นใช้ภายในเมืองสงขลา ดังปรากฏหลักฐานในบัญชีสิ่งของที่เมืองสงขลาจัดส่งเข้ามาแสดงในพระนครในคราวสมโภชกรุงรัตนโกสินทร์ครบร้อยปี พ.ศ. ๒๔๒๕ ซึ่งระบุไว้ว่า "...เบี้ยตกัวทำขึ้นที่เมืองสงขลาใช้จ่ายกัน ๔๐๐ เบี้ย เปนเหรียญหนึ่ง สิบเบี้ยเรียกว่าเฟื้องหนึ่ง สี่สิบเบี้ยเรียกว่าก้อนหนึ่ง ห้าก้อนเรียกว่าโขกหนึ่ง สองโขกเรียกว่าเหรียญหนึ่ง..." ในกรณีของเงินเหรียญดังกล่าวนั้นมีผู้คำนวณไว้ว่ามูลค่าของเงินเหรียญสงขลาไม่เท่ากับเงินบาทของส่วนกลาง แต่ประมาณได้ว่าเงิน ๓ เหรียญสงขลามีมูลค่าราว ๕ บาทในกรุงเทพฯ[๒๙] หรืออาจคำนวณให้ง่ายขึ้นได้ว่าเงิน ๑ เหรียญสงขลามีมูลค่าราว ๑.๖๖ บาทในกรุงเทพฯ ดังนั้น หากคิดด้วยอัตราแลกเปลี่ยนเช่นนี้อาจทำให้พอสรุปได้ว่า สาธารณูปโภคต่างๆ ที่จัดสร้างขึ้นตามที่ปรากฏในจารึกสำโรงนั้นคงมีมูลค่าราว ๓,๘๐๐ บาท

การใช้จ่ายในการก่อสร้างสาธารณูปโภคในวงเงินราว ๓,๘๐๐ บาทในขณะนั้นนับว่าเป็นเงินที่สูงพอสมควร เมื่อเทียบกับค่าอากรรังนกที่เมืองสงขลาต้องส่งให้ราชสำนักมาตั้งแต่สมัยธนบุรีในอัตราปีละ ๕๐ ชั่ง หรือ ๔,๐๐๐ บาท[๓๐] แต่จำนวนเงินดังกล่าวอาจไม่มากเกินไป เมื่อเทียบกับความมั่งคั่งของกลุ่มชนชั้นนำสงขลาซึ่งมีรายได้จากหลายช่องทาง โดยเฉพาะการแสวงหาผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจ

---

[๒๙] **อนุสรณีย์ สุชาติ รัตปราการ,** (สงขลา: ทายาทตระกูลรัตนปราการและสถาบันทักษิณคดีศึกษา, ๒๕๒๘), ไม่ปรากฏเลขหน้า.

[๓๐] เจ้าพระยาวิเชียรคิรี (ชม). **พงศาวดารเมืองสงขลา,** ๓๑๕.

ภายใต้ระบบ “เหมาเมือง” ซึ่งราชสำนักสยามมอบอำนาจให้แก่เจ้าเมืองและชนชั้นนำสงขลาในการประมูลกิจการทางเศรษฐกิจต่างๆ ภายในเมืองสงขลา และจัดส่งรายได้บางส่วนเข้าสู่เมืองหลวง และระบบทางเศรษฐกิจเช่นนี้ทำให้เจ้าเมืองสงขลาและเครือญาติสามารถตั้งตัวเป็นนายอากรในหลายธุรกิจ เช่น บ่อนเบี้ย เตาสุรา กุ้งแห้งและรังนก เป็นต้น

ระบบเศรษฐกิจแบบเหมาเมืองทำให้ชนชั้นนำสงขลาสามารถตักตวงความมั่งคั่งไว้ได้เป็นอย่างดี ดังปรากฏหลักฐานว่านับตั้งแต่รัชกาลพระเจ้าตากสินเป็นต้นมา เจ้าเมืองสงขลาในฐานะนายอากรรังนกเมืองสงขลาส่งอากรรังนกเข้าสู่พระนครปีละ ๕๐ ชั่ง (๔,๐๐๐ บาท) จนในช่วงต้นรัชกาลที่ ๕ จึงได้มีการปรับอัตราอากรขึ้นเป็นปีละ ๗๕ ชั่ง (๖,๐๐๐ บาท) และต่อมาใน พ.ศ. ๒๔๒๖ เมื่อราชสำนักสยามจัดให้มีการประมูลอากรรังนกขึ้นใหม่อีกครั้งหนึ่งก็นำไปสู่การประมูลต่อสู้กันขึ้นภายในกลุ่มชนชั้นนำสงขลา ซึ่งปรากฏผลว่าหลวงสวัสดิ์บุรีรมณ์ (เล็ก) บุตรพระยาสมบัติ ภิรมณ์ ผู้ช่วยราชการผู้รักษาราชการเมืองสงขลา ประมูลชนะหลวงวิเศษภักดี (ชม) ผู้ช่วยราชการเมืองสงขลา โดยผู้ชนะการประมูลครั้งนั้นเสนออากรค่ำรังนกให้แก่ราชสำนักถึงปีละ ๔๐๐ ชั่ง (๓๒,๐๐๐ บาท) จึงเป็นที่น่าสนใจว่าผู้ที่เคยได้รับสิทธิเป็นนายอากรรังนกที่ผ่านมาซึ่งจ่ายค่าอากรรังนกให้แก่ราชสำนักเพียงปีละ ๔,๐๐๐ ถึง ๖,๐๐๐ บาทนั้นจะสามารถสั่งสมความมั่งคั่งไว้ได้มากเพียงใด โดยเฉพาะเมื่อพิจารณาจากส่วนต่างระหว่างอัตราอากรเดิมกับอากรใหม่ที่ต่างกันถึงราว ๒๖,๐๐๐ บาทต่อปี[๓๑]

อนึ่ง การที่กลุ่มชนชั้นนำสงขลาสามารถเก็บเกี่ยวผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจจากระบบเหมาเมืองมาอย่างต่อเนื่อง ก็ทำให้ราชสำนักสยามในเวลาต่อมาเริ่มตั้งข้อสังเกตถึงความมั่งคั่งของกลุ่มชนชั้นนำเมืองสงขลาอย่างถี่ถ้วนมากขึ้นเช่นกัน ดังที่กรมหมื่นดำรงราชานุภาพ (พระยศในขณะนั้น) เสนาบดีกระทรวงมหาดไทยในขณะนั้นตั้งข้อสังเกตไว้ใน พ.ศ. ๒๔๓๙ ซึ่งเป็นเวลาหลังจากการสร้างจารึกสำโรงราว ๕๐ ปีว่า “...ผลประโยชน์แผ่นดินในเมืองสงขลาดูยังตกเรี่ยเสียหายอยู่มาก ยัง

---

[๓๑] สงบ ส่งเมือง, **การพัฒนาเมืองสงขลาในสมัยธนบุรีและรัตนโกสินทร์ตอนต้น (พ.ศ. ๒๓๑๐ –๒๔๔๔),** ๖๘–๖๙.

จะต้องสะสางคุ้ยเขี่ยให้มีทางแลเห็นขึ้นก่อน..."[๓๒] ในเวลาต่อมาเมื่อพระองค์ส่งพระวิจิตรวรสาสน์ (ปั้น สุขุม) ข้าหลวงคนสำคัญออกมาตรวจราชการและจัดระบบบริหารราชการเมืองสงขลาได้ระยะหนึ่งก็ทำให้จัดเก็บผลประโยชน์จากเมืองสงขลา "เปนจำนวนเงิน ๑๗๒,๗๙๔ บาท ขึ้นพระคลังสมบัติ ๑๓๖,๘๘๕ บาท เปนส่วนผู้ว่าราชการเมืองกรมการบางอย่าง เงิน ๓๕,๙๐๙ บาท ยังจะขึ้นได้อีก ๑๐,๗๕๒ บาท เงินรายได้ที่เก็บอยู่แล้วคงไม่คลาดเคลื่อนเท่าใด แต่เงินที่จะได้ต่อไปภายน่าในเวลาเมื่อจัดการเรียบร้อยขึ้นนั้น ประมาณไว้อย่างน้อยที่สุดคงจะได้ตั้งแต่ ๒๐๐ ชั่ง ถึง ๕๐๐ ชั่ง..." [๓๓](๑๖,๐๐๐ – ๔๐,๐๐๐ บาท ผู้วิจัย) ซึ่งตัวเลขเหล่านี้สะท้อนความมั่งคั่งของกลุ่มชนชั้นนำสงขลาในช่วงต้นรัตนโกสินทร์ได้เป็นอย่างดี

ความมั่งคั่งของกลุ่มชนชั้นนำเมืองสงขลาในขณะนั้นยังสะท้อนผ่านค่าใช้จ่ายในกิจกรรมต่างๆ ของคนกลุ่มนี้ เช่น เฮนรี เบอร์นีย์ (Henry Burney) พ่อค้าชาวอังกฤษรายงานไว้ว่าใน ค.ศ. ๑๘๒๖ (พ.ศ. ๒๓๖๙) ราชสำนักสยามมีคำสั่งให้ "รายาห์แห่งลิกอร์" จับกุมเจ้าเมืองสงขลาคนหนึ่งใส่ตรวนเข้ามาขังในกรุงเทพฯ ฐานที่ไม่ตอบสนองนโยบายการขยายอิทธิพลของสยามในมลายู แต่ต่อมาเจ้าเมืองสงขลาคนนั้นยอมติดสินบนขุนนางชั้นผู้ใหญ่ในกรุงเทพฯ โดยแสร้งทำเป็นแพ้พนันให้แก่ขุนนางผู้นั้นเป็นเงินในราว ๕๐๐ ชั่ง [๓๔] หากวันเวลาในบันทึกดังกล่าวไม่ผิดพลาดก็อาจเป็นไปได้ว่าเจ้าเมืองสงขลาที่เฮนรี เบอร์นีย์กล่าวถึงก็คือพระยาวิเชียรคิรี (เถี้ยนเส้ง) นั่นเอง และหากเรื่องราวในบันทึกดังกล่าวมีมูลความจริงก็จะเห็นได้ว่า "เงินสินบน" ดังกล่าวมีมูลค่าสูงถึง ๔๐,๐๐๐ บาท ซึ่งเป็นจำนวนเงินที่มีมูลค่าสูงยิ่งในช่วงเวลาดังกล่าว

แม้กระทั่งในช่วงเวลาเพียงหนึ่งปีก่อนการจัดทำจารึกสำโรงเจ้าเมืองสงขลาในขณะนั้นก็ได้แสดงออกถึงความมั่งคั่งอีกครั้งหนึ่ง เมื่อราชสำนักสยามกำหนดให้เมืองสตูลต้องส่งเครื่องราชบรรณาการ แต่เมืองสตูลไม่สามารถจัดส่งเครื่องราช

---

[๓๒] หจช. กรมศิลปากร เอกสารกระทรวงพระคลังมหาสมบัติ (ร๕. ค. ๑๔.๔/๙)

[๓๓] หจช. กรมศิลปากร เอกสารกระทรวงมหาดไทย (ร๕. ม. ๔๗/๑๔)

[๓๔] สาวิตรี สุวรรณสถิต. (ผู้แปล), **เอกสารเฮนรี เบอร์นีย์ เล่ม ๒**, (กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, ๒๕๕๑), ๑๒–๑๓.

บรรณาการได้ตามที่กำหนด เจ้าเมืองสงขลาในฐานะที่ดูแลเมืองสตูลจึงต้องจัดหาเครื่องราชบรรณาการแทนที่เมืองสตูล ดังปรากฏหลักฐานว่า

> "...ครั้นปีมะโรง ฉศกราช ๑๒๐๖ (พ.ศ. ๒๓๘๗ ผู้วิจัย) อยู่ถึงสองปีถึงกำหนดถึงกำหนดงวดส่งดอกไม้ทองเงินเมืองสตูนลงูจะเอาสิ่งใดก็ไม่ได้ พระยาสงขลาต้องทำดอกไม้ทองเงินรวงให้ตนกูเดวาๆพาดอกไม้เงินทองเข้าไปทูลเกล้าทูลกระหม่อมถวาย..." [๓๕]

ภาพความมั่งคั่งของชนชั้นนำสงขลายังปรากฏอย่างชัดเจนอีกครั้งหนึ่งเมื่อพระยาวิเชียรคิรี (บุญสังข์) จัดพิธีศพให้มารดาใน พ.ศ.๒๓๙๕ ซึ่งเป็นเวลาเพียง ๗ ปีหลังการจัดทำจารึกสำโรง โดยที่พิธีศพดังกล่าวนับเป็นงานสำคัญของเมืองสงขลา ซึ่ง "เจ้าภาพ" ได้จัดเตรียม

> "...สร้างโรงทานไทยจีนแขกไว้ พระสงฆ์อาคันตุกะซึ่งมาฉันในโรงทานแลไทยจีนแขกซึ่งมารับทานรายวันเป็นพระสงฆ์ ๒,๐๘๖ รูป ไทยจีนแขกสิบเอ็ดหมื่นมีเศษแปดพันสิบสามคน เงินใช้จ่ายของเบ็ดเสร็จในการศพคุณมารดา เป็นเงินแปดพันมีเศษห้าร้อยหกสิบสองเหรียญสองสลึง..."[๓๖]

ความมั่งคั่งของชนชั้นนำเมืองสงขลาในเวลาดังกล่าวเกิดขึ้นจากเงื่อนไขของระบบเศรษฐกิจแบบเหมาเมืองดังที่กล่าวไปข้างต้น อย่างไรก็ตามชนชั้นนำสงขลาในเวลาดังกล่าวก็ได้แบ่งสรรเงินตราจากความมั่งคั่งเช่นนี้มาสู่การจัดสร้างสาธารณูปโภคดังที่ปรากฏในจารึกสำโรง ซึ่งเป็นประโยชน์แก่ชาวเมืองสงขลาและผู้เดินทางผ่านไปมายังดินแดนแห่งนี้โดยที่ไม่ต้องใช้งบประมาณจากเงินแผ่นดินแต่อย่างใด

๓.๔ บริบททางสังคมของเมืองสงขลา

ถึงแม้ว่าจารึกสำโรงพ.ศ. ๒๓๘๘ จะกล่าวถึงการก่อสร้างสาธารณูปโภคในเมืองสงขลา แต่นอกเหนือจากเรื่องราวของการก่อสร้างแล้วจารึกดังกล่าวยังสะท้อนให้เห็นถึงอิทธิพลของพุทธศาสนาในเมืองสงขลาอย่างเห็นได้ชัด นับตั้งแต่

---

[๓๕] เจ้าพระยาวิเชียรคิรี (บุญสังข์), **พงศาวดารเมืองสงขลา ตอนที่ ๒**, ๒๓/๙.

[๓๖] เรื่องเดียวกัน, ๒๘๕.

การเลือกใช้ “พุทธศักราช” ในการระบุวันเวลาที่ก่อสร้างสาธารณูปโภคดังกล่าว ซึ่งลักษณะเช่นนี้แตกต่างไปจากการบันทึกวันเวลาของหัวเมืองสงขลาและแม้กระทั่งในราชสำนักส่วนกลางที่นิยมใช้ “จุลศักราช” เพื่อบ่งบอกวันเวลามาตั้งแต่สมัยกรุงศรีอยุธยา การใช้พุทธศักราชเพื่อระบุวันเวลาในสังคมไทยนั้นเพิ่งเป็นที่นิยมใช้กันอย่างแพร่หลายขึ้นในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวเท่านั้นเอง นอกจากนี้ยังรวมไปถึงเรื่องราวของจารึกที่ระบุว่าพระสุนทรนุรักษ์ (บุญสังข์) ผู้ริเริ่มก่อสร้างสาธารณูปโภคดังกล่าวการคาดหวังผลบุญตามคติความเชื่อในพระพุทธศาสนาด้วยเช่นกัน

เมื่อพิจารณาจากบทบาทของพระสุนทรนุรักษ์ (บุญสังข์) หรือในเวลาต่อมาได้รับพระกรุณาโปรดเกล้าฯให้ดำรงตำแหน่งพระยาวิเชียรคิรี เจ้าเมืองสงขลานั้น จะเห็นได้อย่างชัดเจนว่า บุคคลผู้นี้ให้ความสำคัญในการก่อสร้างและบูรณะปฏิสังขรณ์ศาสนสถานในพุทธศาสนาอยู่อย่างสม่ำเสมอ ดังจะเห็นได้จากการบูรณะวัดมัชฌิมาวาส ซึ่งเป็นวัดสำคัญของเมืองสงขลา รวมถึงศาสนสถานอื่นๆ อีกเป็นจำนวนมาก และนอกจากพระสุนทรนุรักษ์ (บุญสังข์) แล้ว ก็ยังเห็นได้ว่ากลุ่มชนชั้นนำเมืองสงขลาในสมัยต้นรัตนโกสินทร์ให้ความสำคัญกับการก่อสร้างและบูรณศาสนสถานเป็นอย่างดี ดังกรณีของการที่กลุ่มสมาชิกตระกูล ณ สงขลาในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกได้ร่วมกันก่อสร้างวัดสุวรรณคีรีในบริเวณพื้นที่เขตเมืองสงขลาแหลมสนขึ้นเป็นวัดประจำตระกูลของตน

ชนชั้นนำเมืองสงขลาในสมัยต้นรัตนโกสินทร์นั้นมิเพียงแต่เลื่อมใสศรัทธาพุทธศาสนาเพียงสถานเดียว หากแต่ยังสมาทานความศรัทธาและความเชื่อที่หลากหลายนับตั้งแต่ความเชื่อพื้นเมืองประเภทภูตผีและเทพารักษ์ จนกระทั่งความคิดความเชื่อแบบจีนอันเนื่องมาจากชาติกำเนิดของกลุ่มชนชั้นนำเมืองสงขลาที่มีพื้นฐานมาจากการเป็นชาวจีนอพยพ ก็ทำให้ศาสนสถานหรือสิ่งปลูกสร้างต่างๆ ที่จัดสร้างหรือบูรณะโดยกลุ่มสมาชิกตระกูล ณ สงขลาในเวลานั้นมักเป็นสิ่งปลูกสร้างที่ผสมผสานรูปแบบศิลปะและความเชื่อที่หลากหลาย ทั้งที่เลียนแบบตามแนวพระราชนิยมของส่วนกลาง และมีการผสมผสานรูปแบบของศิลปะและความเชื่อแบบจีนแลพื้นเมืองเช่น การสร้างเจดีย์แบบจีน หรือ “ถะ” ประดับประดาไว้ในวัดสำคัญของเมืองสงขลา ทั้งที่วัดสุวรรณคีรีและวัดมัชฌิมาวาส เป็นต้น นอกจากนี้

ภายในเมืองสงขลาบ่อยางซึ่งปกครองโดยกลุ่มชาวจีนก็มีสิ่งปลูกสร้างอื่นๆ อีกเป็นจำนวนมากที่มีอิทธิพลความเป็นจีนสอดแทรกอยู่ เช่น จวนเจ้าเมือง ศาลหลักเมือง กำแพงเมือง ป้อมปราการ วัดวาอารามและศาลเจ้าจีนต่างๆ ฯลฯ ดังนั้น การปลูกสร้างสาธารณูปโภคที่ปรากฏในจารึกสำโรงจึงมีการสร้าง “...ศาลเทพยดา ไว้บูชา แขก จีน ไทย...” ซึ่งเป็นการผสมผสานความเชื่อของกลุ่มคนที่อาศัยอยู่ในชุมชนเมืองสงขลาในเวลาดังกล่าวเข้าไว้ด้วยกัน

ในกรณีของการจัดสร้าง “..ศาลเทพยดา ไว้บูชาแขก จีนไทย...” นั้นสะท้อนความรับรู้ของกลุ่มชนชั้นนำเมืองสงขลาและอาจรวมถึงชาวเมืองสงขลาโดยทั่วไปในช่วงเวลาดังกล่าวในเรื่องศาสนาในแง่มุมที่ว่าศาสนิกของแต่ละศาสนายังไม่มีการแบ่งแยกอย่างชัดเจนในเรื่องการใช้สถานที่ในการประกอบกิจทางศาสนา และอาจเป็นไปได้ว่าชาวเมืองสงขลาบางส่วนในขณะนั้น อาจทำพิธีบูชาต่อสิ่งศักดิ์สิทธ์ของศาสนามากกว่าหนึ่งศาสนาหรือหนึ่งความเชื่อ ซึ่งลักษณะเช่นนั้นมิใช่เรื่องแปลกประหลาดแต่อย่างใดในช่วงเวลาดังกล่าว เพราะการผสมผสานแนวคิดเรื่องศาสนากับแนวคิดพื้นเมืองเป็นลักษณะสำคัญของกลุ่มคนที่อาศัยในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้มาอย่างยาวนาน และการ “เคร่งครัด” ต่อศาสนาใดศาสนาหนึ่งเป็นแนวคิดก่อตัวขึ้นในสยามที่ในราวปลายคริสต์ศตวรรษที่๑๙ ถึงต้นคริสต์ศตวรรษที่ ๒๐ แล้วนี่เอง ทั้งในกรณีของการปฏิรูปพุทธศาสนาตามแนวทางธรรมยุติกนิกายที่ได้รับการสนับสนุนจากราชสำนัก และแนวคิดการฟื้นฟูศาสนาอิสลามอันบริสุทธิ์ที่เข้ามาหลังจากการเข้ามาของธุรกิจการเดินเรือกลไฟระหว่างทวีปเอเชียและทวีปยุโรป ซึ่งระบบคมนาคมที่ก้าวหน้าเช่นนี้ทำให้ชาวมุสลิมในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้สามารถเดินทางไปศึกษาและแสวงบุญที่ตะวันออกกลางได้ง่ายขึ้น

สรุป

จารึกสำโรงเป็นหลักฐานทางประวัติศาสตร์ที่บ่งบอกเรื่องราวของเมืองสงขลาบ่อยางในยุคของการสร้างบ้านเมืองในช่วงรัตนโกสินทร์ตอนต้นได้เป็นอย่างดี ในขณะเดียวกันก็สะท้อนภาพการเมืองภายในของกลุ่มชนชั้นนำตระกูล ณ สงขลา ซึ่งเป็นกลุ่มผู้ปกครองเมืองสงขลามาตั้งแต่สมัยธนบุรี นอกจากนั้นยังสะท้อนให้เห็นภาพความมั่งคั่งทางเศรษฐกิจของเมืองสงขลาและกลุ่มชนชั้นนำเมืองสงขลาที่เก็บเกี่ยวผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจในระบบเหมาเมืองจนกระทั่งสามารถนำทรัพย์สินบางส่วนมาก่อสร้างสาธารณูปโภคในท้องถิ่นได้โดยไม่จำเป็นต้องพึ่งพาความช่วยเหลือจากส่วนกลาง และเรื่องราวในจารึกสำโรงยังบอกเล่าเรื่องราวของผู้คนหลากหลายเชื้อชาติ ศาสนา ภาษาและวัฒนธรรมที่ดำรงชีวิตอยู่ร่วมกันในเมืองสงขลาบ่อยางในสมัยรัตนโกสินทร์ได้อีกประการหนึ่งเช่นกัน

บรรณานุกรม

หลักฐานชั้นต้น

หจช. กรมศิลปากร เอกสารกระทรวงพระคลังมหาสมบัติ (ร๕. ค. ๑๔.๔/๙)

หจช. กรมศิลปากร เอกสารกระทรวงมหาดไทย (ร๕. ม. ๔๗/๑๔)

ไพโรจน์ เกษแม่นกิจ. บันทึกเรื่องสัมพันธไมตรีระหว่างไทยกับนานาประเทศ เล่ม ๑. กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, ๒๕๑๒.

ภานุพันธุวงศ์วรเดช,สมเด็จฯ เจ้าฟ้ากรมพระยา, **ชีวิวัฒน์** (กรุงเทพฯ: องค์การค้าของคุรุสภา, ๒๕๐๔,

วิเชียรคิรี (ชม),เจ้าพระยา. **พงศาวดารเมืองสงขลา.** ประชุมพงศาวดารฉบับกาญจนาภิเษก เล่ม ๖. กรุงเทพฯ: คณะกรรมการอำนวยการจัดงานฉลองสิริราชครบ ๕๐ ปี, ๒๕๓๙.

วิเชียรคิรี (บุญสังข์),เจ้าพระยา, **พงศาวดารเมืองสงขลา ตอนที่ ๒. ประชุมพงศาวดารฉบับกาญจนาภิเษก เล่ม ๖.** กรุงเทพฯ: คณะกรรมการอำนวยการจัดงานฉลองสิริราชครบ ๕๐ ปี, ๒๕๓๙.

อุดมสมบัติ,หลวง. **จดหมายหลวงอุดมสมบัติ.** พระเจ้าวรวงศ์เธอเฉลิมพลทิฆัมพร โปรดให้พิมพ์ ในงานพระราชทานเพลิงศพ พระรัตนธัชมุนี (อิสสรญาณเถร) ณ เมรุหน้าพลับพลาอิสริยาภรณ์ วัดเทพศิรินทราวาส เมื่อวันที่ ๓๑ พฤษภาคม ๒๕๐๕.

หนังสือ

สกรรจ์ จันทรัตน์และสงบส่งเมือง. **การเริ่มต้นพัฒนาการทางประวัติศาสตร์และโบราณคดีเมืองสงขลาเก่า.** กรุงเทพฯ: โครงการอนุรักษ์และปรับปรุงเมืองสงขลาเก่า กองโบราณคดี กรมศิลปากร.๒๕๓๕.

สงบ ส่งเมือง. **การพัฒนาเมืองสงขลาในสมัยธนบุรีและรัตนโกสินทร์ตอนต้น (พ.ศ. ๒๓๑๐ –๒๔๔๔).** สงขลา: มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ สงขลา, ๒๕๒๒.

สาวิตรี สุวรรณสถิต. (ผู้แปล). **เอกสารเฮนรี เบอร์นีย์ เล่ม ๒.** กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, ๒๕๕๑.

สุภัทร สุคนธาภิรมย์ ณ พัทลุง. **ประวัติตระกูลสุลต่านสุลัยมาน.** กรุงเทพฯ: อมรินทร์, ๒๕๓๑.

อนุสรณ์งานพระราชทานเพลิงศพ มหาอำมาตย์เอกเจ้าพระยาศรีธรรมาธิเบศร์ (จิตร ณ สงขลา) ณ เมรุหน้าพลับพลาอิศริยาภรณ์ วัดเทพศิรินทราวาส วันอังคารที่ ๒๑ ธันวาคม พ.ศ. ๒๕๑๙.

อนุสรณีย์ สุชาติ รัตปราการ. สงขลา: ทายาทตระกูลรัตนปราการและสถาบันทักษิณคดีศึกษา, ๒๕๒๘.

บทความ

ภาณุพงศ์ ไชยคง. “จารึกสำโรง: ภาพสะท้อนสังคมพหุลักษณ์ในเมืองสงขลา” ใน **สารคดี**. ฉบับที่ ๓๐๒ ประจำเดือน เมษายน ๒๕๕๓, ๑๖๒–๑๖๖.

สุธิวงศ์ พงศ์ไพบูลย์. “จารึกที่ศาลาจีน วัดมัชฌิมาวาสวรวิหาร” ใน **สารานุกรมวัฒนธรรมไทยภาคใต้.** กรุงเทพฯ: มูลนิธิสารานุกรมวัฒนธรรมไทย ธนาคารไทยพาณิชย์, ๒๕๔๒, ๑๕๔๑ – ๑๕๔๖.

สุธิวงศ์ พงศ์ไพบูลย์. “ดร.สุชาติ รัตปราการ กับความเป็นผู้คงแก่เรียน” ใน **อนุสรณีย์ สุชาติ รัตนปราการ.** สงขลา: ทายาทตระกูลรัตนปราการและสถาบันทักษิณคดีศึกษา, ๒๕๒๘. ไม่ปรากฏเลขหน้า.

สุธิวงศ์ พงศ์ไพบูลย์และดิลก วุฒิพาณิชย์. “จารึกภาษาจีนที่เสาประตูกำแพงแก้วของประตูพระอุโบสถวัมัชฌิมาวาสฯ สงขลา” ใน **สารานุกรมวัฒนธรรมไทยภาคใต้.** กรุงเทพฯ: มูลนิธิสารานุกรมวัฒนธรรมไทย ธนาคารไทยพาณิชย์, ๒๕๔๒, ๑๕๖๒ – ๑๕๖๗.

เอกสารลำดับที่ ๕๕*

“ภาพสะท้อนหัวเมืองปักษ์ใต้และแหลมมลายูในพระราชหัตถเลขาพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ร.ศ. ๑๐๙ (พ.ศ. ๒๔๓๓)

พรชัย นาคสีทอง

๑. ความสำคัญของเอกสาร

ความเปลี่ยนแปลงของสภาพการณ์บ้านเมืองในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว โดยเฉพาะกรณีหัวเมืองปักษ์ใต้และหัวเมืองมลายูเป็นประเด็นทางวิชาการประเด็นหนึ่ง ที่นักวิชาการต่างให้ความสนใจและศึกษาค้นคว้าอย่างต่อเนื่อง เพราะหัวเมืองปักษ์ใต้และหัวเมืองมลายูมีความสำคัญมาตั้งแต่อดีตกาล ทั้งในแง่ภูมิรัฐศาสตร์ด้านการเมือง การปกครอง และการค้า จนกระทั่งในยุคที่ลัทธิอาณานิคมในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ขึ้นถึงจุดสูงสุดระหว่างทศวรรษที่ ๑๘๗๐ – ๑๘๙๐ อังกฤษได้มุ่งความสนใจไปที่หัวเมืองปักษ์ใต้และรัฐประเทศราชมลายูของสยาม ทำให้สยามพยายามปรับเปลี่ยนตนเองตามแบบตะวันตกเพื่อไปสู่ความ “ศิวิไลซ์” และความเป็นสมัยใหม่ ดังปรากฏหลักฐานใน “พระราชหัตถเลขาในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวคราวเสด็จประพาสรอบแหลมมลายู”**

พระราชหัตถเลขาในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวคราวเสด็จประพาสหัวเมืองแสดงให้เห็นว่า พระองค์เสด็จประพาสหัวเมืองเหล่านี้ เพราะมีพระราชประสงค์ที่จะทอดพระเนตรปัญหา เพื่อนำมาแก้ไขและการพัฒนาบ้านเมือง ในขณะที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จประพาส

---

* ผู้เขียนใคร่ขอขอบพระคุณ ดร. วินัย พงศ์ศรีเพียร เมธีวิจัยอาวุโส สกว. ในความกรุณาและคำชี้แนะอันเป็นประโยชน์ต่อบทความชิ้นนี้ รวมถึงขอขอบคุณกองบรรณาธิการที่ช่วยอ่านต้นฉบับและแก้ไขข้อผิดพลาด ความบกพร่องในบทความชิ้นนี้

** พระราชหัตถเลขาในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวคราวเสด็จประพาสแหลมมลายูมี ๔ ครั้ง คือ เสด็จประพาส ร.ศ. ๑๐๘, ๑๐๙, ๑๑๗ และ ร.ศ. ๑๒๐

ต่างประเทศก็เพื่อ “ดูแบบอย่าง” ความเจริญตาม “อย่างฝรั่ง” “อย่างผู้ดี” เพื่อนำมาปรับปรุงแก้ไขระเบียบธรรมเนียมราชสำนักและการปฏิรูปสยาม[๑] แนวคิดลักษณะดังกล่าวนี้ปรากฏในพระราชหัตถเลขาความว่า “...การที่มาเที่ยวเห็นการบ้านเมืองของเราและรู้หรือเห็นการของฝรั่งแล้วทำให้ไม่สบายใจได้มากเพราะการของเรามันเสียเปรียบเขาอื่นๆ ก็พอประมาณ...”[๒]

เมื่อกล่าวถึงพระราชหัตถเลขาฯ และจดหมายเหตุที่เกี่ยวเนื่องกับการเสด็จประพาสในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ซึ่งมีนัยสำคัญต่อความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นในสยาม โดยทั่วไปคนส่วนใหญ่และนักวิชาการมักให้ความสำคัญกับการเสด็จประพาสสิงคโปร์และปัตตาเวียครั้งแรกเมื่อ พ.ศ. ๒๔๑๓ – ๒๔๑๔ การเสด็จประพาสอินเดียเมื่อ พ.ศ. ๒๔๑๔ และการเสด็จประพาสยุโรปครั้งแรก เมื่อ พ.ศ. ๒๔๔๐ เพราะภายหลังจากการเสด็จบ้านเมืองเหล่านี้ ก็ได้เกิดความเปลี่ยนแปลงด้านขนบธรรมเนียม ประเพณีนิยมราชสำนัก และก่อให้เกิดการพัฒนาปรับปรุงประเทศในหลายมิติ ทั้งด้านการปกครอง เศรษฐกิจ สังคมและวัฒนธรรม[๓] ขณะเดียวกัน เมื่อพิจารณาพระราชหัตถเลขาในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวคราวเสด็จประพาสหัวเมืองและหัวเมืองประเทศราชก็จะพบว่า มีความสำคัญไม่น้อยกว่าเอกสารในข้างต้น โดยเฉพาะพระราชหัตถเลขาในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวคราวเสด็จประพาสหัวเมืองปักษ์ใต้และแหลมมลายู ร.ศ. ๑๐๙ (พ.ศ. ๒๔๓๓) ที่ทรงมี “ถึงที่ประชุมเสนาบดีซึ่งอยู่รักษาพระนคร” จำนวน ๕ ฉบับกับสำเนาอีก ๓ ฉบับ ทรงเล่าถึงเหตุการณ์และ

---

[๑] สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, **ความทรงจำ,** (กรุงเทพฯ : ศิลปาบรรณาคาร, ๒๕๑๗), ๒๕๙ – ๒๖๓.

[๒] พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, **ระยะทางเสด็จพระราชดำเนินประพาสทางบก ทางเรือ รอบแหลมมลายู ร.ศ. ๑๐๙ เล่ม ๑ ,** (พระนคร : องค์การค้าของคุรุสภา, ๒๕๐๗), ๘๔.

[๓] ดูรายละเอียดเกี่ยวกับความเปลี่ยนแปลงภายหลังการเสด็จประพาสต่างประเทศใน ประไพ รักษา, “ผลของการเสด็จประพาสของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวที่มีผลต่อการปรับปรุงประเทศให้ทันสมัย (พ.ศ. ๒๔๑๑ – พ.ศ. ๒๔๕๓),” (ปริญญานิพนธ์ กศ.ม. ประวัติศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ, ๒๕๒๒), ๑๑๑ – ๑๑๖, ๑๒๔ – ๑๓๕, ๑๔๐ – ๑๔๔ ๑๘๕ – ๑๘๙, ๑๙๕ – ๑๙๗, ๒๑๔ – ๒๑๖.

สภาพที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทอดพระเนตรระหว่างการเสด็จการปรึกษาข้อราชการ การติดตามผลการดำเนินงาน ซึ่งพระองค์ได้มีพระราชดำรัสไว้เมื่อคราวเสด็จฯ ร.ศ. ๑๐๘ ตลอดจนคำแนะนำหรือข้อคิดเห็นกับบรรดาผู้ปกครองหัวเมือง รวมถึงเรื่องราวส่วนพระองค์ต่างๆ ตามลำดับของเหตุการณ์ที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวประสบในแต่ละวัน ด้วยการบันทึกที่แสดงให้เห็น "...ความเป็นไปในบ้านเมืองทั้งปวงที่เสด็จพระราชดำเนินไปถึง ตั้งแต่ชั้นสูงไปจนชั้นต่ำ ตั้งแต่ของดีไปจนของเลว ทั้งทรงสังเกตและจำจดมาเล่าเหมือนทรงถ่ายรูปมาให้เห็น..."[๔] ซึ่งชี้ให้เห็นถึง "...ประโยชน์ในการที่จะได้ตรวจทางสิงคโปร์ขึ้นไปตลอดปีนังด้วยจะเป็นประโยชน์มากกว่า..."[๕]

พระราชหัตถเลขาฯ คราว ร.ศ. ๑๐๙ แสดงให้เห็นว่า พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จประพาสหัวเมืองปักษ์ใต้และแหลมมลายูคราวนี้ "...เพื่อจะให้ได้เห็นการอยู่ปกติของราษฎร..." [๖] และตรวจราชการติดตามผลการปฏิบัติงานตามพระบรมราโชบาย เพื่อพัฒนาประเทศให้ทันสมัย นอกจากนี้พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวยังมีพระราชประสงค์จะทอดพระเนตรสภาพความเป็นจริงต่างๆของบ้านเมือง โดยเฉพาะความเจริญด้านการปกครอง เศรษฐกิจ และสังคมที่อยู่ภายใต้การปกครองของอังกฤษ เพื่อนำมาปรับใช้กับสยาม การเสด็จประพาสคราวนี้ยังส่งผลดีต่อความสัมพันธ์ระหว่างพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวกับเจ้าเมืองในหัวเมืองมลายูและข้าหลวงอังกฤษ นอกจากนี้ พระราชหัตถเลขาฯ ยังสะท้อนให้เห็นถึงระบบเศรษฐกิจแบบทุนนิยมที่เกิดขึ้นในภูมิภาคนี้ด้วย

---

[๔] ราชบัณฑิตยสภา, "คำชี้แจงการจัดพิมพ์พระราชนิพนธ์ฯ," ใน **ระยะทางเสด็จพระราชดำเนินประพาสทางบก ทางเรือ รอบแหลมมลายู ร.ศ. ๑๐๙ เล่ม ๑,** (พระนคร : องค์การค้าของคุรุสภา, ๒๕๐๗), คำชี้แจง.

[๕] พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, **ระยะทางเสด็จพระราชดำเนินประพาสทางบก ทางเรือ รอบแหลมมลายู ร.ศ. ๑๐๙ เล่ม ๑,** ๑ – ๔.

[๖] พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, **พระราชหัตถเลขาในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเรื่องเสด็จประพาสแหลมมลายู ร.ศ. ๑๐๙,** (พระนคร : โรงพิมพ์ไท, ๒๔๖๘), ๑๐๙.

ด้วยเหตุนี้ พระราชหัตถเลขาในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวคราวเสด็จประพาสหัวเมืองปักษ์ใต้และแหลมมลายู ร.ศ. ๑๐๙ จึงจัดเป็นหลักฐานทางประวัติศาสตร์ชั้นต้นที่ทรงคุณค่า และมีความสำคัญยิ่งในฐานะที่ให้ข้อมูลเกี่ยวกับสภาพหัวเมืองปักษ์ใต้และแหลมมลายูในยุคของการพัฒนาบ้านเมืองในสายพระเนตรของพระเจ้าแผ่นดินสยาม แม้พระองค์จะมีเวลาเสด็จเยี่ยมเยือนเพียงจำกัดเท่านั้น ดังพระราชหัตถเลขาฯ ที่ว่า “...ถ้าจะให้ได้ดีจริงๆ แล้วอย่างเร็วเพียงเมืองละ ๓ วันจึงจะพอเราจะแต่งหนังสือเรื่องเมืองเหล่านี้ให้ละเอียดดีควรอ่านได้อย่างยิ่ง...”[๗] รวมถึงข้อราชการในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวที่มีต่อหัวเมืองปักษ์ใต้และหัวเมืองมลายู ทั้งลักษณะของระบบเศรษฐกิจแบบทุนนิยมยุคลัทธิอาณานิคมในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ และจุดเริ่มต้นของกระบวนการที่นำไปสู่เป็นหนึ่งเดียวของรัฐชาติสยาม

๒. สถานภาพความรู้

แม้พระราชหัตถเลขาในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวคราวเสด็จประพาสหัวเมืองปักษ์ใต้และแหลมมลายู ร.ศ. ๑๐๙ จะมีความสำคัญดังกล่าวข้างต้น แต่งานวิชาการที่ผ่านมามุ่งเน้นให้ความสำคัญกับการเสด็จประพาสต่างประเทศ อย่างกรณีเสด็จชวา อินเดียและยุโรป เพราะถือว่ามีผลต่อการปรับปรุงประเทศให้มีความทันสมัย ในขณะที่นักวิชาการส่วนใหญ่จะใช้พระราชหัตถเลขาในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวคราวเสด็จประพาสหัวเมืองปักษ์ใต้และแหลมมลายู ร.ศ. ๑๐๙ ในฐานะหลักฐานทางประวัติศาสตร์เท่านั้น ปัจจุบันแม้จะมีงานที่ศึกษาและเกี่ยวเนื่องกับการเสด็จประพาสและพระราชหัตถเลขาในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวอยู่บ้าง แต่งานเหล่านั้นก็มิได้ศึกษาเอกสารโดยตรง อาทิ

---

[๗] พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, **ระยะทางเสด็จพระราชดำเนินประพาสทางบก ทางเรือ รอบแหลมมลายู ร.ศ. ๑๐๙ เล่ม ๒.** (พระนคร : องค์การค้าของคุรุสภา, ๒๕๐๗), ๒๓๘ – ๒๓๙.

ประไพ รักษา เรื่อง **ผลของการเสด็จประพาสของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวที่มีผลต่อการปรับปรุงประเทศให้ทันสมัย (พ.ศ. ๒๔๑๑ – ๒๔๕๓)**[๘] ชี้ให้เห็นว่าพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเสด็จประพาสตามเมืองต่างๆ เพราะมีพระราชประสงค์ที่จะปรับปรุงประเพณีและการบริหารราชการบ้านเมืองให้ทันสมัยตามแบบตะวันตก การเสด็จประพาสที่เกิดขึ้นจึงนำไปสู่การปรับปรุงบ้านเมืองในด้านต่างๆ ทั้งด้านการเมืองการปกครอง ด้านสังคมและวัฒนธรรม รวมถึงระบบสาธารณูปโภคต่างๆ

ดวงดาว ยังสามารถ เรื่อง **พระราชดำริของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเรื่องบทบาทพระมหากษัตริย์ในสังคมไทย : ศึกษาจากพระราชหัตถเลขาส่วนพระองค์**[๙] ชี้ให้เห็นว่า พระมหากษัตริย์ในสังคมไทยมีบทบาทและสถานะของความเป็นศูนย์รวมแห่งความเป็นชาติและเป็นสัญลักษณ์ของประเทศในฐานะผู้นำและผู้ปกครองประเทศ ขณะเดียวกันยังวิเคราะห์ให้เห็นถึงภาพลักษณ์และความสามารถของนักปกครองประเทศ

อรอนงค์ ทิพย์พิมล เรื่อง **การเสด็จประพาสสิงคโปร์และมลายู: พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวกับการเสด็จประพาสต่างประเทศ**[๑๐] อธิบายว่า พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จต่างประเทศ เพราะมีพระราชประสงค์จะศึกษาระบบการปกครอง เศรษฐกิจและสังคม เพื่อนำมาปรับปรุงแก้ไขระเบียบราชสำนักและการปฏิรูปสยาม โดยเฉพาะการเสด็จประพาสฯ สิงคโปร์และมลายูทั้ง ๑๓ ครั้ง นับตั้งแต่การเสด็จชวาครั้งแรก

---

[๘] ประไพ รักษา, “ผลของการเสด็จประพาสของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวที่มีผลต่อการปรับปรุงประเทศให้ทันสมัย (พ.ศ. ๒๔๑๑ – พ.ศ. ๒๔๕๓),” (ปริญญานิพนธ์ กศ.ม. ประวัติศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ, ๒๕๒๒).

[๙] ดวงดาว ยังสามารถ, “พระราชดำริของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเรื่องบทบาทพระมหากษัตริย์ในสังคมไทย : ศึกษาจากพระราชหัตถเลขาส่วนพระองค์,” (วิทยานิพนธ์ ศศ.ม. ประวัติศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๓๔).

[๑๐] อรอนงค์ ทิพย์พิมล, “การเสด็จประพาสสิงคโปร์และมลายู: พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวกับการเสด็จประพาสต่างประเทศ,” ใน **รัชกาลที่ ๕ : สยามกับอุษาคเนย์และชมพูทวีป**, (กรุงเทพฯ: มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์, ๒๕๔๗).

เมื่อ พ.ศ. ๒๔๑๔ จนกระทั่งครั้งสุดท้ายเมื่อครั้งเสด็จประพาสยุโรปครั้งที่ ๒ พ.ศ. ๒๔๕๐

ณัฐวรรณ พุ่มดียิ่ง เรื่อง**การศึกษาแนวพระราชดำริของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวในการพัฒนาประเทศจากพระราชหัตถเลขาในการเสด็จประพาสหัวเมือง (พ.ศ. ๒๔๑๕ – ๒๔๕๒)**[๑๑] ศึกษาการเสด็จประพาสหัวเมืองของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวและผลกระทบของการเสด็จประพาสที่มีต่อการพัฒนาประเทศ ทั้งในด้านการปกครอง เศรษฐกิจ และสังคม ระหว่าง พ.ศ. ๒๔๑๕ – ๒๔๕๒

แม้จะยังไม่มีนักวิชาการคนใดที่ศึกษาพระราชหัตถเลขาคราวเสด็จประพาสหัวเมืองปักษ์ใต้และแหลมมลายู ร.ศ. ๑๐๙ โดยตรงมากนัก แต่พระราชหัตถเลขาฉบับนี้ก็ตีพิมพ์ในหลายโอกาส โดยได้มีการตีพิมพ์เอกสารฉบับนี้เป็นครั้งแรกเมื่อพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้พิมพ์พระราชทานในงานพระศพสมเด็จพระเจ้าน้องเธอ เจ้าฟ้ามาลินีนพดารา ศิรินิภาพรรณวดี กรมขุนศรีสัชนาลัยสุรกัญญา ณ พระเมรุท้องสนามหลวงเมื่อ พ.ศ. ๒๔๖๘ ซึ่งสมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพนิพนธ์คำนำไว้ ดังความตอนหนึ่งว่า

> “...ในการเสด็จประพาสแหลมมลายู พระบาทสมเด็จพระพุทธเจ้าหลวงก็ได้ทรงพระราชนิพนธ์เป็นพระราชหัตถเลขาบอกข่าวทรงเล่าเรื่องที่เสด็จประพาสมายังผู้รักษาพระนครหลายคราว พระราชหัตถเลขาเหล่านี้ยังหาเคยพิมพ์ไม่...จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้เจ้าพนักงานกรมราชเลขาธิการคัดสำเนาพระราชหัตถเลขาพระบาทสมเด็จพระพุทธเจ้าหลวงเรื่องเสด็จประพาสแหลมมลายู...และโปรดเกล้าฯ ให้

[๑๑] ณัฐวรรณ พุ่มดียิ่ง, “การศึกษาแนวพระราชดำริของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวในการพัฒนาประเทศจากพระราชหัตถเลขาในการเสด็จประพาสหัวเมือง (พ.ศ. ๒๔๑๕ – ๒๔๕๒),” (ปริญญานิพนธ์ ศศ.ม. ประวัติศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ, ๒๕๕๐).

กรรมการหอพระสมุดฯ ตรวจฉบับจัดการพิมพ์ทูลเกล้าฯ ถวายทรงแจกในงานพระเมรุท้องสนามหลวง...” [๑๒]

ต่อมาใน พ.ศ. ๒๕๐๗ องค์การค้าของคุรุสภาได้จัดพิมพ์เผยแพร่พระราชหัตถเลขาในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวคราวเสด็จประพาสหัวเมืองปักษ์ใต้และแหลมมลายู ร.ศ. ๑๐๙ ต่อมามีการตีพิมพ์เอกสารฉบับนี้อีกครั้งในโอกาสต่างๆ เป็นต้นว่า “พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพคุณหญิงลัย เทพาธิบดี (ลัย บุนนาค) ต.จ. ณ เมรุวัดธาตุทอง เมื่อ ๒๕๑๔” “พิมพ์เป็นหนังสือที่ระลึก ปิยมหาราชานุสรณ์ พุทธศักราช ๒๕๕๐” โดย สมาคมนิสิตเก่าจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย เป็นต้น ทั้งนี้โดยทั่วไปเรียกว่า “เรื่องเสด็จประพาสแหลมมลายู” แต่เอกสารฉบับนี้ก็ยังอยู่ในวงจำกัด

ภาพหนังสือพระราชหัตถเลขาฯ ร.ศ. ๑๐๙

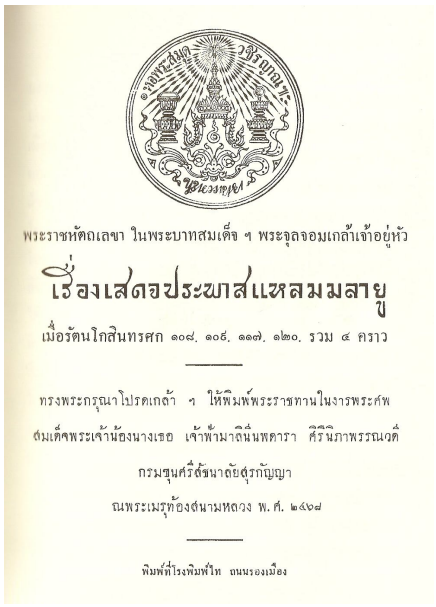
พระราชหัตถเลขา ในพระบาทสมเด็จ ฯ พระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

เรื่องเสดจประพาสแหลมมลายู

เมื่อรัตนโกสินทรศก ๑๐๘. ๑๐๙. ๑๑๗. ๑๒๐. รวม ๔ คราว

ทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ ให้พิมพ์พระราชทานในงานพระศพ
สมเด็จพระเจ้าน้องนางเธอ เจ้าฟ้ามาลินีนพดารา ศิรินิภาพรรณวดี
กรมขุนศรีสัชนาลัยสุรกัญญา
ณพระเมรุท้องสนามหลวง พ. ศ. ๒๔๖๗

พิมพ์ที่โรงพิมพ์ไทย ถนนรองเมือง

ภาพปกพระราชนิพนธ์ระยะทางเสด็จ ร.ศ. ๑๐๙

เสด็จประพาสรอบแหลมมลายู
เล่ม ๒
พระราชนิพนธ์
พระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
316

[๑๒] สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, “พระนิพนธ์คำนำ,” ใน **พระราชหัตถเลขาในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเรื่องเสด็จประพาสแหลมมลายู ร.ศ. ๑๐๙,** คำนำ.

ในที่นี้ ผู้ศึกษาใช้พระราชหัตถเลขาในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวคราวเสด็จประพาสหัวเมืองปักษ์ใต้และแหลมมลายู ร.ศ. ๑๐๙ ฉบับที่จัดพิมพ์พระราชทานในงานพระศพสมเด็จพระเจ้าน้องเธอ เจ้าฟ้ามาลินีนพดาราสิรินิภาพรรณวดี กรมขุนศรีสัชนาลัยสุรกัญญา ใน พ.ศ. ๒๔๖๘ โดยมีประเด็นศึกษาตามข้อสนเทศที่ปรากฏในเอกสารและเนื่องจาก พระราชหัตถเลขาฯ ฉบับที่ ๔ และฉบับที่ ๕ เป็นลักษณะของการ "...บอกข้อความย่อ..."[๑๓] "...เพราะเหน็ดเหนื่อยมากและไม่ใคร่มีเวลาว่าง..." [๑๔] ซึ่งเป็นผลมาจาก "...การที่เราจดนี้ แต่เดิมไปไหนเอาสมุดนี้ไปด้วย ไปพบกับใครพูดอะไรจดลงไว้ในกระดาษเล็กน้อย พอว่างลงเวลาใดก็เขียนลงสมุดไปทันที ด้วยไปทางเรือมากกว่าทางบกแล้วก็เป็นคนไทยๆ ด้วยกันทั้งนั้น การที่จดสั้นๆ ไม่ค้างวันค้างคืน..."[๑๕] แต่ "...ครั้นเมื่อไปถึงเมืองไทรก็สิ้นเวลาที่จะเขียน เพราะต้องไปไหนๆ ทางบกวันยังค่ำตลอดจนมาถึงวันนี้ ถึงว่ามาในทางเรือบ้างก็เป็นเวลาพักเหนื่อยยังไม่ใคร่พอเสียอีก อย่าว่าแต่ซึ่งจะทำบอกยาวๆ เช่นนี้เลย แต่จดหมายเรื่องย่อสำหรับกระเป๋าเสื้อก็ค้างอยู่ ๕ วัน ๖ วัน ต้องมีกระดาษเล็กๆ จดย่ออีกชั้นหนึ่ง จึงเป็นการเหลือกำลังที่จะบอกได้...จึงขอบอกข่าวย่อตามที่เป็นไปแล้ว ต่อข่าวย่อที่ได้บอกมาแต่เดิม..."[๑๖]

ด้วยเหตุนี้จึงจำเป็นที่จะต้องพิจารณาตรวจสอบควบคู่กับพระราชนิพนธ์ระยะทางเสด็จพระราชดำเนินประพาสทางบก ทางเรือ รอบแหลมมลายู ร.ศ. ๑๐๙ (ฉบับที่องค์การค้าคุรุสภาจัดพิมพ์เมื่อ พ.ศ. ๒๕๐๗) ซึ่งเป็นเอกสารร่วมสมัยที่ทรงพระราชนิพนธ์ครั้งเสด็จประพาสหัวเมืองปักษ์ใต้และแหลมมลายู ร.ศ. ๑๐๙

---

[๑๓] พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, **พระราชหัตถเลขาในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเรื่องเสด็จประพาสแหลมมลายู ร.ศ. ๑๐๙,** ๑๓๙.

[๑๔] **เรื่องเดียวกัน,** ๑๑๐.

[๑๕] พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, **ระยะทางเสด็จฯ ร.ศ. ๑๐๙ เล่ม ๒,** ๒๓๙.

[๑๖] พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, **พระราชหัตถเลขาฯ ร.ศ. ๑๐๙,** ๑๒๖.

๓. สารัตถวิพากษ์

พระราชหัตถเลขาในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวคราวเสด็จประพาสหัวเมืองปักษ์ใต้และแหลมมลายู ร.ศ. ๑๐๙ แสดงข้อมูลเกี่ยวกับการเสด็จครั้งนี้ไว้ว่า พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จฯ โดยสารเรือพระที่นั่งสุริยมณฑลเสด็จฯ ผ่านสถานที่และเมืองต่างๆ ตั้งแต่แม่น้ำเจ้าพระยาถึงเมืองสมุทรปราการ พระสมุทรเจดีย์ เมืองปราณบุรี ประจวบคีรีขันธ์และเมื่อถึงเมืองชุมพร ทรงเสด็จฯ ทางบกมุ่งสู่เมืองกระ เพื่อเสด็จลงเรือพระที่นั่งอุบลบุรพทิศประพาสตรวจราชการต่อในหัวเมืองชายฝั่งทะเลด้านตะวันตก ผ่านเมืองต่างๆ ตั้งแต่เมืองระนอง เมืองตะกั่วป่า เมืองภูเก็ต เมืองตะกั่วทุ่ง เมืองพังงา เมืองตรัง ลังกาวี เมืองไทรบุรี จากนั้นจึงเสด็จประพาสหัวเมืองมลายูเขตอาณานิคมของอังกฤษ เป็นต้นว่า ปีนัง โปรวินซ์เวลส์เวย์ สลังงอร์ มะละกา สิงคโปร์ แล้วจึงเสด็จกลับโดยเดินทางผ่านหัวเมืองในชายทะเลฝั่งตะวันออก เสด็จแวะเมืองปาหัง เมืองตรังกานู เมืองกลันตัน เมืองสาย เมืองหนองจิก เมืองสงขลา เมืองนครศรีธรรมราช หมู่เกาะช่องอ่างทอง เกาะสมุย เกาะพงัน และเมืองชุมพรแล้วจึงเสด็จฯ นิวัตสู่พระนคร

ในการเสด็จประพาสคราวนี้พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จหัวเมืองชายทะเลฝั่งตะวันตก หัวเมืองปักษ์ใต้ฝั่งตะวันออก หัวเมืองมลายูส่วนที่อยู่ภายใต้การปกครองของสยามและหัวเมืองมลายูในส่วนที่อยู่ภายใต้การปกครองของอังกฤษ ซึ่งมีไม่บ่อยนักที่พระองค์เสด็จประพาสหัวเมืองมลายูที่อยู่ภายใต้การปกครองของอังกฤษ (ก่อนหน้านี้เสด็จในพ.ศ. ๒๔๑๔) ทั้งนี้ พระราชหัตถเลขาในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวคราวเสด็จประพาสหัวเมืองปักษ์ใต้และแหลมมลายู ร.ศ. ๑๐๙ มีประเด็นสำคัญๆ ที่น่าสนใจและควรจะหยิบยกมานำเสนอ กล่าวคือ

๓.๑ ความสามารถของผู้ปกครองหัวเมืองชายทะเลฝั่งตะวันตก : ภาพสะท้อนจากการตระเตรียมการรับเสด็จฯ

การเสด็จประพาสหัวเมืองปักษ์ใต้และแหลมมลายูในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวคราว ร.ศ. ๑๐๙ ถือเป็นการเสด็จตรวจราชการที่มีหมายกำหนดการ “ระยะทางที่กะ”[๑๗] ไว้อย่างเป็นทางการ แต่ก็พบว่าเส้นทางที่เสด็จ “...เป็นทางลำบากต้องขึ้นเขา ๓๑ แห่ง ข้ามธาร ๕๓ แห่ง ลุยธาร ๒๑ แห่ง... ไปตามทางที่ตัดแต่ง...คือตัดกิ่งไม้และต้นไม้เล็กๆ ซึ่งรกระข้างทาง...เป็นทางเดินจึงได้มีเท่ากับ “พอจุรอยผู้เดียวเดิน” ทางตอนแรกๆ ไปก็ดูตั้งใจที่จะตัดตอไม้เล็กๆ ออกไปให้ได้สี่ศอกแต่เพราะวันจวนเหลือเกินนักจึงได้อยู่ตามเดิม เป็นแต่ตัดหนีหล่มเพียงเก้าวาสิบวาเส้นหนึ่ง ตัดแต่ต้นไม้สองข้างทาง...เป็นที่ลุ่มๆ ดอนๆ ไปตลอด...”[๑๘] ด้วยเหตุว่าไม่ทรงโปรดที่จะเกณฑ์คนมาทำการปรับปรุงหนทางเพราะ “ ...กลัวจะต้องกะเกณฑ์คนมาทำการนานเป็นความลำบาก เขาไม่อยากจะทำการปัจจุบันซึ่งจะเอาดีเต็มความปรารถนาไม่ได้หรือว่าเป็นการลำบากแก่ตัวเขา...” จึงทรงมอบหมายให้กรมหมื่นดำรงราชานุภาพ (พระยศในขณะนั้น) เสด็จไปตรวจความเรียบร้อยล่วงหน้าก่อนการเสด็จประพาสฯ[๑๙]

เนื่องจากการเสด็จคราวนี้เป็นที่รับรู้กันโดยทั่วไปของบรรดาเจ้าเมืองมาตั้งแต่เมื่อครั้งเสด็จคราว ร.ศ. ๑๐๘ แล้วว่าพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวมีพระประสงค์จะเสด็จพื้นที่ใดบ้าง ทำให้บรรดาผู้ปกครองของแต่ละเมืองในปักษ์ใต้และเมืองประเทศราชแหลมมลายู มีเวลาตระเตรียมเพื่อการรับเสด็จได้อย่างเต็มที่ แต่ขณะเดียวกันเมื่อถึงคราวเสด็จประพาสฯ ร.ศ. ๑๐๙ กลับพบว่าบางเมืองยังคงเตรียมรับเสด็จฯ ไม่เรียบร้อย หรือบางเมืองเตรียมรับเสด็จได้ไม่เต็มที่ และในขณะที่บางเมืองสามารถตระเตรียมการรับเสด็จได้เป็นอย่างดีเยี่ยม ซึ่งความพร้อมของการรับเสด็จที่แตกต่างกันของแต่ละหัวเมืองนี้สะท้อนให้เห็นความสามารถและประสิทธิภาพของผู้ปกครองหัวเมืองในการบริหารและ

---

[๑๗] พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, **ระยะทางเสด็จฯ ร.ศ. ๑๐๙ เล่ม ๑,** ๓, ๕ – ๙.

[๑๘] พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, **พระราชหัตถเลขาฯ ร.ศ. ๑๐๙,** ๗๗ – ๘๑.

[๑๙] เรื่องเดียวกัน, ๗๖.

การปกครองหัวเมืองได้เช่นกัน ดังที่ปรากฏในพระราชหัตถเลขาฯ ซึ่งกล่าวถึงความพร้อมและการเตรียมการต้อนรับของแต่ละหัวเมืองแตกต่างกันออกไป เป็นต้นว่า

กรณี**เมืองชุมพร** ซึ่งถือเป็นจุดเริ่มต้นของการเสด็จประพาสทางบก ทำให้เจ้าเมืองต้องเตรียมพลับพลาและตำหนักที่พักไว้ต้อนรับ ซึ่งพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีบันทึกไว้ว่า "...(กรมหมื่นดำรง–ผู้ศึกษา) ขึ้นไปดูการพลับพลาที่ท่าตะเภาที่ทำแล้วเสร็จ แต่ตำหนักเจ้านายกับที่พักข้าราชการท้องพระโรงมุงหลังคาปูพื้นแล้วต้องรื้อลงทำใหม่ แต่ไม้มีมาก พระยาชุมพรพึ่งรู้ว่าจะเสด็จแน่เมื่อกรมดำรงมาถึง..."[๒๐] และถือเป็นจุดเริ่มต้นในการตระเตรียมพาหนะที่จะเดินทางซึ่งประกอบไปด้วย "...ช้างเมืองชุมพร ประทิว ท่าแซะ ๗๐ ช้าง ช้างเมืองไชยา ๒๐ ช้าง เมืองระนอง ๕๐ ช้าง เมืองหลังสวน ๙ เมืองนครศรีธรรมราช ๓๐..."[๒๑]

พลับพลาประทับแรม แขวงเมืองชุมพร

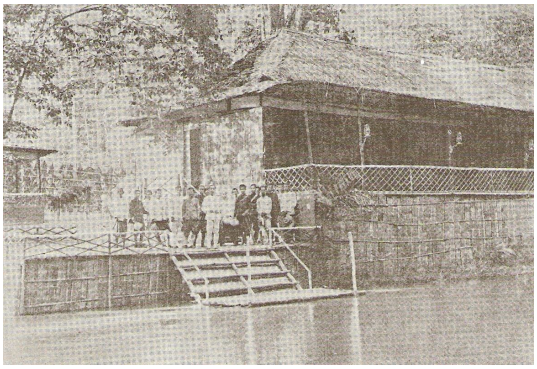

เส้นทางเดินบกอินทนิล เมืองกระ

ขณะเดียวกันนั้นก็จะต้องตระเตรียมเส้นทางเสด็จด้วย ซึ่งเส้นทางที่เสด็จคราวนี้ "...คือตามทางเดิมซึ่งเป็นทางช้างเดินบรรทุกสินค้าเข้าออกกับเมืองกระ คือขาออกเป็นสินค้ากรุงเทพฯ มีหม้อข้าวเป็นสินค้าสำคัญกว่าอื่นๆ* ขากลับบรรทุก

---

[๒๐] พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, **ระยะทางเสด็จฯ ร.ศ. ๑๐๙ เล่ม ๑,** ๑๔.

[๒๑] พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, **พระราชหัตถเลขาฯ ร.ศ. ๑๐๙,** ๓๗.

* สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพอธิบายไว้ว่า คือ หม้อข้าวบางตะนาวศรี กล่าวกันว่าที่อื่นๆ ดินสู้ไม่ได้ ทำไม่ได้บางดีเหมือนหม้อบางตะนาวศรี มีผู้เอาไปจำหน่ายถึงเมืองมะริดและเมืองตะนาวศรี

หวายชุมพรเป็นต้น ซึ่งเป็นสินค้าเกิดที่เมืองกระเข้ามาเมืองชุมพร ค่าจ้างบรรทุกไปบรรทุกมาเที่ยวละสี่บาท แต่ช้างไม่ได้เดินทางใหญ่เลย ก้าวเท้าเกือบจะตรงกันทั้งสี่รอยซึ่งเป็นทางเดินจึงได้มีเท่ากับ “พอจุรอยผู้เดียวเดิน” [๒๒]

กรณี**เมืองกระและเมืองระนอง** พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีพระราชหัตถเลขาฯ กล่าวชื่นชมการตระเตรียมการรับเสด็จของเมืองกระและเมืองระนองว่า “...กรมหมื่นดำรงราชนุภาพซึ่งขึ้นไปตรวจทางตลอดจนเมืองระนองกลับมาลงไปหาในเรือแจ้งว่าระยะทางที่จะเดินบกตั้งแต่เมืองชุมพรไปเมืองกระได้วางระยะพลับพลา...การรับรองที่เมืองระนองว่าจัดไว้แข็งแรงอย่างยิ่ง...” [๒๓] และ “...ครั้นเมื่อไปเห็นที่เขาทำไว้ให้อยู่ลงทุนรอนมากและการต้อนรับนั้นโดยความเต็มใจแข็งแรงจริงๆ... การรับรองเลี้ยงดูของพระยาระนองแข็งแรงอย่างยิ่ง พี่น้องลูกหลานกลมเกลียวกัน คิดอ่านจัดการแต่จะให้เป็นที่สบายทุกอย่างที่จะทำได้ การทำนุบำรุงรักษาบ้านเมือง เขาบำรุงจริงๆ รักษาจริงๆ โดยความฉลาดและความตั้งใจ ยากที่จะหาผู้รักษาเมืองผู้ใดให้เสมอเสมือนได้...” [๒๔]

วังรัตนรังสรรค์ เมืองระนอง

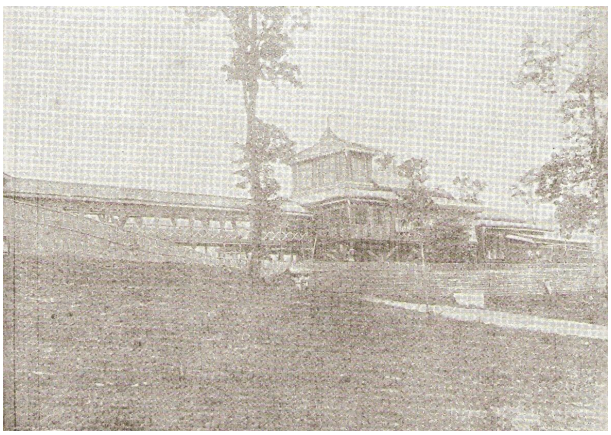

แปลนวังรัตนรังสรรค์

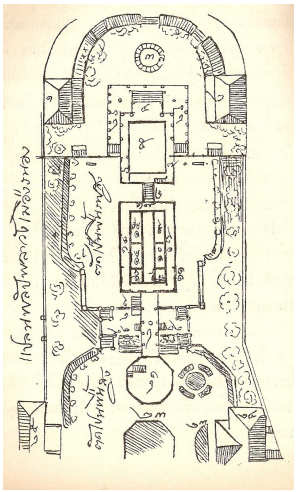

[๒๒] พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, **พระราชหัตถเลขาฯ ร.ศ. ๑๐๙,** ๘๑.

[๒๓] เรื่องเดียวกัน, ๗๖ – ๗๗.

[๒๔] เรื่องเดียวกัน, ๙๘, ๑๐๓.

กรณี**เมืองตะกั่วป่า** พระราชหัตถเลขาฯ กล่าวถึงการตระเตรียมพลับพลาไว้ว่า "...ที่เกาะเสม็ดน้อยเหนือเกาะหนูขึ้นไป...เขาทำพลับพลาไว้รับหลังหนึ่ง...เวลาเย็นขึ้นดูที่พลับพลาแล้วกลับลงมานอนอยู่ในที่เรือ...วันที่ ๒๘ เวลาเช้าโมงครึ่งลงเรือกระเชียงเรือองครักษ์ลากขึ้นไป...ถึงตะพานพลับพลามียิงสลุตเป็นแบบมาแต่เมืองระนองใช้ปืนบาเหรี่ยมสำหรับเมือง แต่ยืมทหารในเรือขึ้นไปยิงพลับพลาตั้งอยู่ฝั่งตะวันตกกลางทุ่ง...มีท้องพระโรงหลังหนึ่ง ที่อยู่หลังหนึ่ง เรือนข้างในห้าหลังเหลืออยู่..." [๒๕]

กรณี**เมืองภูเก็ต** พระราชหัตถเลขาฯ กล่าวเรื่องการรับเสด็จไว้ว่า "...วันที่ ๓๐ เดือนเมษายนซึ่งมาจอดเรืออยู่ที่เมืองภูเก็ตแล้ว...ขึ้นที่ตะพานทำแอบมากับตะพานศิลาเก่าสำหรับท่า แต่ต้องทำยื่นออกมามาก...ตกแต่งผูกใบไม้และมีซุ้มใบไม้ที่ต้นตะพาน กรมการและพวกจีนหัวหน้าแต่งตัวเต็มแบบอย่างผู้ดีมาคอยรับอยู่เป็นอันมาก แขกที่รักษาด่านยิงปืนทองสลุตเรียบร้อยดี ทหารกรุงเทพฯ และโปลิศแขกสำหรับเมืองยืนคอยรับที่ตะพาน..." [๒๖]

กรณี**เมืองตะกั่วทุ่งและเมืองพังงา** พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงไม่ได้ให้รายละเอียดเกี่ยวกับการตระเตรียมการรับเสด็จไว้ในพระราชหัตถเลขา กล่าวเพียงว่า "...พระยาบริรักษ์ภูธร (ขำ ณ นคร ผู้ราชการเมืองพังงา–ผู้ศึกษา) ลงมาคอยรับอยู่...พระบริสุทธิโลหภูมิทราธิบดี (กล่อม ณ นคร ผู้ว่าราชการเมืองตะกั่วทุ่ง–ผู้ศึกษา) ลงมาคอยรับอยู่..." [๒๗] และพระราชหัตถเลขา "สำเนา" ส่งกับพระราชหัตถเลขาฉบับที่ ๔ กล่าวถึงเมืองพังงาว่า "...เขาทำตะพานรับที่ตรงลานซึ่งปลูกพลับพลาครั้งก่อน เป็นที่เตียนราบกว้าง หญ้าแพรกขึ้นเขียวเสมอเหมือนสนามหญ้า มีพลับพลาโถงใหญ่หลังหนึ่ง พลับพลาที่ประทับแรมย้ายไปทำที่บ้านท่าช้างเหนือน้ำขึ้นไป ต้องขึ้นรถจากพลับพลาตะพานน้ำนี้..." [๒๘]

---

[๒๕] พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, **พระราชหัตถเลขาฯ ร.ศ. ๑๐๙,** ๑๐๖.

[๒๖] เรื่องเดียวกัน, ๑๑๒ – ๑๑๓.

[๒๗] เรื่องเดียวกัน, ๑๑๘ – ๑๑๙.

[๒๘] เรื่องเดียวกัน, ๑๓๒ – ๑๓๓.

กรณี**เมืองตรัง** พระราชหัตถเลขาฉบับที่ ๓ กล่าวเพียงว่า “รุ่งขึ้นวันที่ ๗ เข้าแม่น้ำเมืองตรัง และขึ้นเมืองตรังในวันนั้นค้างอยู่คือหนึ่ง” [๒๙] และ “สำเนา” ของพระราชหัตถเลขาส่งกับพระราชหัตถเลขาฉบับที่ ๔ กล่าวเกี่ยวกับถึงการตระเตรียมรับเสด็จฯ ของเมืองตรังไว้ว่า

> ...ถึงท่าควนธานี ที่ท่ามีพลับพลารับริมน้ำหลังหนึ่ง ดาดผ้าขาวสีสวรรค์แดงไหลเลอะเปรอะเปื้อน ไม่มีรถหรือม้าอันใดสำหรับขับขี่ต้องเดินขึ้นไปตามท่าจนถึงพลับพลาบนหลังเนินทางสัก ๒๐ เส้น ถนนที่ขึ้นไปเป็นถนนใหญ่ ทางรถตัดเรียบร้อยดี ปลูกต้นประดู่ทั้งสองข้างทาง ที่ตายเสียก็มากที่ดีอยู่ก็มี แต่ถนนนั้นโทรมทั้งสิ้น พลับพลาทำที่ที่ซึ่งสมเด็จเจ้าพระยาออกมาตั้งพักอยู่แต่ก่อน แต่ไม่ได้เตรียมตัวไว้เลย เมื่อพระยามนตรีมาถึงพึ่งยกหลังเล็กๆ ขึ้นได้สองหลัง ต้องเร่งทำกันทั้งกลางวันกลางคืน เพราะไม่เป็นแต่ปลูกสร้างถึงต้องตัดไม้และเย็บจากใหม่ด้วย พออยู่ได้แต่เลวกว่าทุกแห่ง ซึ่งมีผู้บอกพระยาพลเทพ (สมุหพระกลาโหม–ผู้ศึกษา) ว่าพระยาตรัง (เอี่ยม ณ นคร – ผู้ศึกษา) ทำทำเนียบไว้รับตามกำหนดที่ว่าจะออกมาแต่ก่อนหมายจะทำเป็นพลับพลานั้นไม่จริง ไม่มีทำเนียบอันใดที่ได้ทำขึ้นใหม่เลย ข้าหลวงชั้นหลังตั้งแต่พระยาระนอง พระสุรินทรามาตย์ลงมาอาศัยอยู่ในเรือนฝากระดานหลังเดียว ที่พระยามนตรีทำขึ้นในสวนพระตรังเก่า ... [๓๐]

ในส่วนของการตระเตรียมของบรรดาหัวเมืองประเทศราชมลายูอันประกอบไปด้วยไทรบุรี ตรังกานู กลันตันนั้น พระราชหัตถเลขาฯ ไม่ได้ให้รายละเอียดมากนัก นอกจากกรณีเมืองไทรบุรี หากพิจารณาจาก “ระยะทางที่กะ” ก็จะพบว่ามีเมืองไทรบุรีเพียงเมืองเดียวที่จะต้องตระเตรียมเพื่อการเสด็จประทับแรม[๓๑] แต่พระราชหัตถเลขาฯ ร.ศ. ๑๐๙ ชี้ให้เห็นว่าบรรดาหัวเมืองเหล่านี้มีความกระตือรือร้นในการเตรียมการต้อนรับเป็นอย่างมาก เช่น เจ้าเมืองไทรบุรี

---

[๒๙] พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, **พระราชหัตถเลขาฯ ร.ศ. ๑๐๙**, ๑๒๔.

[๓๐] เรื่องเดียวกัน, ๑๔๖ – ๑๔๗.

[๓๑] พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, **ระยะทางเสด็จฯ ร.ศ. ๑๐๙ เล่ม ๑,** ๗.

มาคอยรับเสด็จอยู่ที่เมืองระนอง[๓๒] พระยาตรังกานูเช่าเรือเมล์ลงมาคอยรับที่เมืองตรังกานู[๓๓] พระยากลันตันลงมาคอยหาที่เรือ[๓๔] ในขณะที่พระราชนิพนธ์ระยะทางเสด็จพระราชดำเนินประพาสทางบก และทางเรือรอบแหลมมลายู ร.ศ. ๑๐๙ กล่าวถึงการรับเสด็จของบรรดาหัวเมืองเหล่านี้ ดังเช่น เมืองไทรบุรีกล่าวไว้ว่า "...การที่ตกแต่งรับตามหน้าบ้านมีผูกผ้าบ้างซุ้มบ้าง ที่โรงสีผูกธงและมีหนังสือ welcome ตามตึกมีธงปักตลอดทาง ที่ท่ามีเรือนตะพานกว้างเป็นท่าข้างหน้าเปิดโถง ท่าข้างในกรุผ้าแดงผูกใบไม้ผูกธงตลอดทาง พวกผู้ชายคอยรับอยู่ที่ท่านอก พวกผู้หญิงอยู่ท่าใน แต่ผู้หญิงนั้นนั่งกับพื้นว่าจะขอรับอย่างแขก..."[๓๕] สำหรับเมืองตรังกานูกล่าวว่า "...พระยาตรังกานูกับกรมการลงมารับที่เหนือท่าขึ้นไป ราษฎรมานั่งเต็ม ๒ ข้างทาง แต่คราวนี้ไม่มีคนเหน็บกริชเลยสักคนเดียว..."[๓๖] ส่วนเมืองกลันตันกล่าวไว้ว่า "...เห็นเรือพวกเมืองกลันตันออกมารับ ๔๓ ลำ คนอยู่ในลำละ ๑๖ – ๑๗ คน..." [๓๗] ด้วยเหตุนี้จึงเป็นเหตุผลที่ทำให้พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีพระราชหัตถเลขาฯ กล่าวชื่นชมว่า "...การที่มาครั้งนี้เมืองไทรได้แสดงความอ่อนน้อมอย่างดีปรากฏแก่คนต่างประเทศมาก..." [๓๘]

---

[๓๒] พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, **พระราชหัตถเลขาฯ ร.ศ. ๑๐๙,** ๙๘.

[๓๓] เรื่องเดียวกัน, ๑๓๙.

[๓๔] เรื่องเดียวกัน, ๑๔๐.

[๓๕] พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, **ระยะทางเสด็จฯ ร.ศ. ๑๐๙ เล่ม ๑,** ๒๒๑.

[๓๖] พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, **ระยะทางเสด็จฯ ร.ศ. ๑๐๙ เล่ม ๒,** ๒๐๕.

[๓๗] เรื่องเดียวกัน, ๒๑๓.

[๓๘] พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, **พระราชหัตถเลขาฯ ร.ศ. ๑๐๙,** ๑๓๑.

การรับเสด็จฯ เมืองตรังกานู

การรับเสด็จฯ เมืองตรังกานู

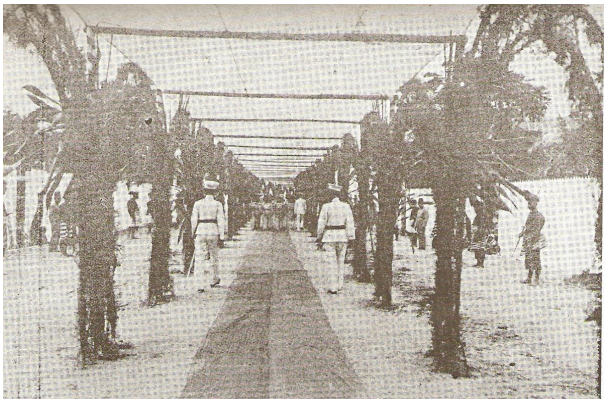

ขบวนเรือกลันตันแห่รับเสด็จฯ

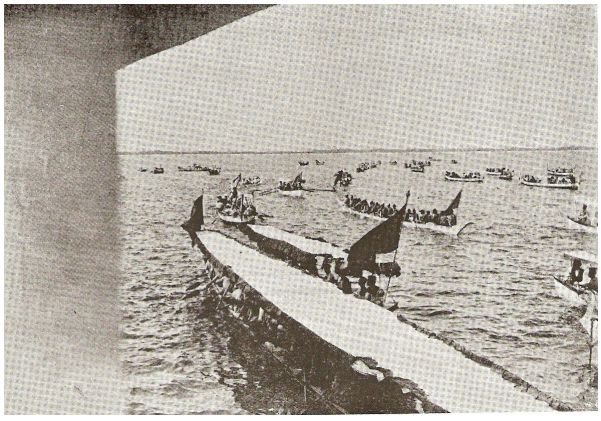

ดังนั้น หากพิจารณาพระราชหัตถเลขาฯ ที่กล่าวถึงการตระเตรียมและการรับเสด็จฯ ของหัวเมืองชายทะเลฝั่งตะวันตกและหัวเมืองประเทศราชมลายู และนำมาใช้เป็นประเด็นเพื่อการพิจารณาความสามารถและประสิทธิภาพของผู้ปกครองหัวเมืองก็จะพบว่า พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงกล่าวชื่นชมพระอัษฎงคทิศรักษา(คอซิมบี้ ณ ระนอง ผู้ว่าราชการเมืองกระ) และเจ้าเมืองไทรบุรีมากกว่าหัวเมืองอื่นๆ และในบรรดาผู้ปกครองหัวเมืองในระบบการปกครองแบบเหมาเมืองที่เกิดขึ้นในช่วงเวลานั้น คงจะไม่มีใครที่จะเตรียมการรับเสด็จฯ ได้ดีไปกว่าพระอัษฎงคทิศรักษาและพระยารัตนเศรษฐี (คอซิมก้อง ณ ระนอง) ผู้ปกครองเมืองระนอง ทั้งนี้ อาจเป็นเพราะว่าเมื่อเสด็จไปเมืองระนอง พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงทอดพระเนตรความเจริญของเมืองกระเมืองระนองที่เกิดขึ้น โดยเฉพาะการบำรุงและการพัฒนาถนนหนทาง[๓๙] (พร้อมกับพระราชทานชื่อ) ดังจะได้กล่าวต่อไปในประเด็นที่ว่าด้วยเรื่องความเปลี่ยนแปลงของหัวเมืองชายทะเลฝั่งตะวันตก

ส่วนเมืองที่ได้รับคำตำหนิมากที่สุด คือ เมืองตรัง ด้วยเหตุว่า “...ไม่ได้เตรียมตัวไว้เลย เมื่อพระยามนตรีมาถึงพึ่งยกหลังเล็กๆ ขึ้นได้สองหลัง ต้องเร่งทำกันทั้งกลางวันกลางคืน...ไม่มีทำเนียบอันใดที่ได้ทำขึ้นใหม่เลย ข้าหลวงชั้นหลังตั้งแต่พระยาระนอง พระสุรินทรามาตย์ลงมาอาศัยอยู่ในเรือฝากระดานหลังเดียว...” [๔๐] รองลงมา คือ บรรดาผู้ปกครองเมืองตะกั่วป่า พังงา และตะกั่วทุ่งซึ่งเป็นสายตระกูล ณ นคร[๔๑] พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงทรงมีพระราชหัตถเลขาฯ กล่าวว่า “...พวกพี่น้องเหล่านี้ยืนอยู่เป็นกองโต แต่ไม่เห็นใคร่ช่วย

---

[๓๙] พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, **พระราชหัตถเลขาฯ ร.ศ. ๑๐๙,** ๑๐๐ – ๑๐๑.

[๔๐] เรื่องเดียวกัน, ๑๔๖ – ๑๔๗.

[๔๑] ศึกษารายละเอียดเกี่ยวกับตระกูล ณ นคร ได้ใน **“ตระกูล ณ นคร,” ใน สารานุกรมวัฒนธรรมไทย ภาคใต้.**(กรุงเทพฯ : มูลนิธิสารานุกรมวัฒนธรรมไทย ธนาคารไทยพาณิชย์, ๒๕๔๒).

ใครฤๅไม่ใช้ใคร เจ้าเมืองวิ่งปั่นไปทุกอย่าง ดูแววไม่ใคร่จะมีตามกัน ติ่งติ่งอยู่ทั้งนั้น..."[๔๒]

เหตุการณ์ที่เกิดขึ้นในเมืองตรังดังกล่าว ทำให้ในเวลาต่อมามีการเปลี่ยนตัวเจ้าเมืองตรัง เนื่องจากพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเห็นว่า "...พระยาตรังผู้นี้เป็นคนอ่อน ออกมาอยู่ก็ไม่ผิดอันใดกับนายอำเภอบ้านควนธานี..." [๔๓] จึงทรงโปรดฯ แต่งตั้งพระอัษฎงคทิศรักษา (คอซิมบี้ ณ ระนอง) เป็นพระยารัษฎานุประดิษฐ์ มหิศรภักดี ผู้ว่าราชการเมืองตรัง ด้วยเหตุว่า "...การปกครองในเมืองตรังเดี๋ยวนี้ พระยาตรังเป็นคนอ่อนไม่พอแก่การไม่มีอำนาจอันใด..."[๔๔]

ทั้งนี้ หากศึกษาถึงบทบาทของตระกูล ณ ระนอง ภายหลังจากการเสด็จประพาสฯ ร.ศ. ๑๐๙ ก็พบว่าพระอัษฎงคทิศรักษา (คอซิมบี้ ณ ระนอง ผู้ปกครองเมืองกระ) และ พระยารัตนเศรษฐี (คอซิมก้อง ณ ระนอง ผู้ปกครองเมืองระนอง) กลายเป็นผู้ปกครองที่สร้างความเจริญรุ่งเรืองให้กับเมืองดังกล่าวเพราะ "...เป็นคนฉลาดเฉียบแหลม รู้ที่ได้รู้ทีเสีย...รู้จักรักษาผลประโยชน์ของแผ่นดินเป็นอย่างดี..." [๔๕] และเป็นผู้ปกครองที่มีความสามารถและมีประสิทธิภาพในการปกครอง จนกระทั่งทั้งสองท่านนี้ได้รับแต่งตั้งให้ดำแหน่งข้าหลวงเทศาภิบาลมณฑลภูเก็ตและมณฑลชุมพรในเวลาต่อมา เมื่อมีการปฏิรูปการปกครองส่วนภูมิภาค[๔๖]

---

[๔๒] พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, **พระราชหัตถเลขาฯ ร.ศ. ๑๐๙,** ๑๑๐.

[๔๓] เรื่องเดียวกัน, ๑๕๓.

[๔๔] เรื่องเดียวกัน, ๑๑๐.

[๔๕] สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ และ สมเด็จเจ้าฟ้านริศรานุวัติวงศ์, ***สาส์นสมเด็จ เล่ม ๗,*** (พระนคร : องค์การค้าของคุรุสภา, ๒๕๐๔), ๒๕๘.

[๔๖] สามารถอ่านรายละเอียดเกี่ยวกับบทบาทของ คอซิมบี้ ณ ระนองและคอซิมก้อง ณ ระนอง ใน ดรุณี แก้วม่วง, **พระยารัษฎานุประดิษฐ์มหิศรภักดี (คอซิมบี้ ณ ระนอง) : ผู้นำการปกครองหัวเมืองไทยฝั่งตะวันตก พ.ศ. ๒๔๔๔ – ๒๔๕๖**, (ปริญญานิพนธ์ กศ.ม. ประวัติศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ, ๒๕๒๖). และ สารูป ฤทธิ์ชู, **การเมืองการปกครองของมณฑลชุมพร พ.ศ. ๒๔๓๙ – ๒๔๖๘.** (วิทยานิพนธ์, อ.ม. ประวัติศาสตร์เอเชียตะวันออกเฉียงใต้ มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๒๖).

๓.๒ ระบบเศรษฐกิจแบบทุนนิยมในคาบสมุทรไทย–มลายู : ภาพสะท้อนจากลักษณะวิถีการประกอบอาชีพและสภาพทางเศรษฐกิจ

พระราชหัตถเลขาฯ ร.ศ. ๑๐๙ เล่าถึงลักษณะภูมิประเทศและกล่าวถึงลักษณะ วิถีชีวิต รวมทั้งการประกอบอาชีพของผู้คนในเมืองที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพบเห็นในขณะเสด็จประพาส โดยแยกเป็นหัวเมืองต่างๆ คือ

เมืองชุมพร พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีพระราชหัตถเลขาฯ เล่าถึงสภาพของเส้นทางที่เกิดขึ้นจากความสัมพันธ์ของผู้คนระหว่างเมืองไว้ว่า

> ...ทางที่ตัดไปเดี๋ยวนี้คือทางเดิมซึ่งเป็นทางช้างเดินบรรทุกสินค้าเข้าออกกับเมืองกระ คือขาออกเป็นสินค้ากรุงเทพฯ มีหม้อข้าวเป็นสำคัญกว่าอื่น ขากลับบรรทุกหวายชุมพร เป็นต้น ซึ่งเป็นสินค้าเกิดที่เมืองกระเข้ามาเมืองชุมพร ค่าจ้างบรรทุกไปบรรทุกมาเที่ยวละสี่บาท...ตั้งแต่กรอกธรณีออกไปจนถึงบ้านถ้ำสนุกมีนาเกือบจะติดต่อกันไป แต่ร้างเสียหลายตำบล ด้วยเรื่องกลัวเกณฑ์ทำงานโทรเลขอย่างหนึ่ง ด้วยเรื่องไม่มีข้าวกินอย่างหนึ่ง นาในเมืองชุมพรหมู่นี้อยู่ข้างจะเสียทุกๆ ปี ถึงในปีนี้ข้าวเสียมากกว่าได้ เพราะน้ำฝนน้ำท่าไม่ปกติแต่ข้างเมืองกระเขาบริบูรณ์ ข้าวที่ใช้เลี้ยงคนทำทางและไพร่พลที่ไปใช้ข้าวกรุงเทพฯ ทั้งสิ้น...[๔๗]

เมืองกระบุรี พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีพระราชหัตถเลขาฯ เล่าลักษณะภูมิประเทศและวิถีชีวิตของผู้คนในเมืองนี้ไว้ว่า "...พิเคราะห์ดูภูมิประเทศที่เมืองกระนี้ เป็นเขามากจริงแต่ใช่ว่าจะไม่มีที่ว่างพอทำนาไร่ทางที่จะทำมาหากินก็มี ตามปกติของคนในพื้นเมืองที่ทำอยู่ก็ทำข้าวไร่ทำนา เย็บจาก ตัดหวาย ทำไต้ ไม่เป็นอันขัดสนนัก แต่คนน้อยไม่เต็มภาคภูมิ ใช่ว่าจะน้อยแต่ข้างฝ่ายเราข้างฝ่ายอังกฤษก็น้อยเหมือนกัน..."[๔๘]

---

[๔๗] พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, **พระราชหัตถเลขาฯ ร.ศ. ๑๐๙,** ๘๐ – ๘๒.

[๔๘] เรื่องเดียวกัน, ๘๙ – ๙๐.

เมืองระนอง พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีพระราชหัตถเลขาฯ เล่าถึงลักษณะสภาพแวดล้อมและการทำมาหากินในเมืองระนองไว้ว่า

> ...ในบ้านนั้นก็ทำไร่ปลูกมันปีหนึ่งได้ถึงพันเหรียญ เป็นอย่างคนหากินแท้ ออกจากบ้านพระยาระนองไปสวนซึ่งเป็นที่หากินด้วยทดลองพืชพรรณไม้ต่างๆ ด้วย ที่กว้างใหญ่ปลูกต้นจันทน์เทศและกาแฟ ส้มโอ ปัตเตเวีย มะพร้าวดุกูและพริกไทยๆ นั้นได้ออกจำหน่ายปีหนึ่งถึงสามสิบหาบแล้ว...ตามทางที่ไปเป็นนาเป็นสวนตลอด...ทั้งสองฟากปลูกหมากมะพร้าว มะม่วงเป็นระยะ..."[๔๙] และทรงเล่าเพิ่มเติมว่า "...คนไทยในเมืองระนองนี้ ผิดกันกับเมืองกระ คือไม่ได้เก็บเงินค่าราชการ ฤๅจะเรียกว่าค่าหลังค่าเรือนอย่างเช่นเมืองกระ เลขสักข้อมือสมกรมการก็ไม่มี เหมือนเมืองหลังสวน ที่เมืองหลังสวนเก็บเงินข้าราชการแต่ตัวเลขที่สักข้อมือ คนขึ้นใหม่ไม่ได้เก็บ ที่เมืองกระไม่มีสมกรมการ แต่เก็บเงินทั่วหน้า เมืองระนองนี้ไม่มีอย่างใดอย่างหนึ่ง ว่าแต่ก่อนมีก็คืนเสียแล้วไม่ได้เก็บเงินอันใด ชั่วแต่เกณฑ์มารักษาเมือง (ฤๅบ้านเจ้าเมือง) ในเวลาตรุษจีน คือตั้งแต่เดือน ๓ เดือน ๔ เดือน ๕ (เป็นเวลา–ผู้ศึกษา) ๓ เดือน ผลัดละสิบห้าวัน แต่ก็ยังไม่พอ ต้องไปเอาคนหลังสวนมาอีกห้าสิบคน เวลาคนมาอยู่ประจำการกินอาหาร กงสีกับการจราจร เช่น ทางโทรเลขใช้เกณฑ์ ไม่ได้จ้างเหมือนเมืองกระ..." และ "...การทำนามีแต่ชั่วคนไทย ทำข้าวไร่ทั้งนั้น นาพื้นราบทำน้อยที่เห็นอยู่เพียงสามแปลงก็เป็นนาเจ้าเมืองเสียแปลงหนึ่ง แต่ยังมีข้าวพอคนไทยกินได้มาก ไม่สู้จะต้องซื้อพม่านัก ส่วนจีนนั้นไม่ได้กินข้าวในเมืองเลย กินข้าวในเมืองพม่าทั้งสิ้น เพราะฉะนั้นข้าวเมืองพม่าจึงเป็นสินค้าสำคัญในแถบนี้ ที่นาในพื้นเมืองได้ข้าวไม่พอคนกินต้องซื้อข้าวกรุงเทพฯ ที่สวนเป็นการทำง่ายอย่างยิ่ง ทุเรียนนั้นจะเรียกว่าสวนฤๅ

---

[๔๙] พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, **พระราชหัตถเลขาฯ ร.ศ. ๑๐๙,** ๙๙–๑๐๑.

จะเรียกว่าป่าก็เกือบจะได้เพราะเจ้าของไม่ต้องทำนุบำรุงอันใดปลูกทิ้งไว้กับพื้นราบๆ ไม่ต้องยกร่องเพราะน้ำไม่มีท่วม... [๕๐]

เมืองตะกั่วป่า พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีพระราชหัตถเลขาฯ เล่าถึงลักษณะภูมิประเทศที่เปลี่ยนแปลงอันเป็นผลมาจากวิถีทางเศรษฐกิจของผู้คนไว้ว่า "...ลำน้ำก็กว้างใหญ่ไม่สู้ตื้นนักแต่น้ำนั้นขุ่นข้นด้วยทำเหมืองอยู่ข้างเหนือน้ำเหมือนเมืองภูเก็ต ราษฎรไม่ได้ใช้อาบกินได้ บ้านเรือนซึ่งตั้งอยู่ใกล้ฝั่งน้ำก็มีห่างๆ มีที่เป็นหมู่ใหญ่อยู่แต่บ้านจีนทำปาถาติบาตร แลเห็นแต่ยอดหมาก มะพร้าวอยู่ลึกๆ เข้าไปมาก จนถึงเมืองจึงได้มีบ้านหมู่ใหญ่ตั้งสองฟากน้ำ ..." [๕๑]

เมืองภูเก็ต พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีพระราชหัตถเลขาฯ เล่าถึงลักษณะภูมิประเทศและวิถีชีวิตของคนไว้ว่า

...อยู่หน้าอ่าวมีเรือนตะเกียงและเสาธงบอกเรือ ตึกชาวด่านอยู่หลังหนึ่ง ดูท่าทางเป็นอ่าวที่เป็นท่าเรือเคยไปมาจอดดีอยู่ มีเรือเมล์เมืองปีนังมาจอดอยู่สองลำเป็นเรือมาจากห้างจีนเดินห้าวันครั้งหนึ่ง บรรทุกดีบุกออก บรรทุกข้าวและเสบียงอาหารต่างๆ กลับมาเมืองภูเก็ต แต่เดินแข่งขันอยู่ทั้งสองลำ ไม่ได้ผลัดเปลี่ยนเวลามักจะมาถึงพร้อมๆ กัน... เมื่อเรือเล่นมารอบเกาะไม่ได้เห็นเขาใดที่ว่างไม่ได้ทำไร่สักเขาหนึ่งเลย... สนทนาด้วยการต่างๆ จนเวลาบ่ายจึงไปดูเหมืองแร่ของหลวงบำรุงจีนประเทศที่ทำอยู่ติดกันกับหลังพลับพลา เมื่อนั่งอยู่บนพลับพลาก็แลเห็นทำการได้ เหมืองนี้ใหญ่โตควรจะพิศวง โดยกว้างเกือบสามเส้น ยาวกว่าสี่เส้น ใช้ตะพานที่หาบมูลดินเปิดหน้าเหมืองถึงสามตะพานที่ขุดแร่ล้างแร่สองแห่ง ใช้จีนลูกจ้างถึงเก้าร้อยคน ที่นี้ขุดลึกลงไปกว่าที่เมืองระนองมาก จึงถึงแร่ ได้ดูเวลาล้างแร่เห็นเนื้อดีบุกมากกว่าที่เมืองระนองหลายเท่า แต่เป็นแร่เม็ดใหญ่ ถามได้ความว่าแร่ร้อยชั่งได้ดีบุกถึงห้าสิบห้าชั่ง มีศิลาที่

---

[๕๐] พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, **พระราชหัตถเลขาฯ ร.ศ. ๑๐๙,** ๑๐๓ – ๑๐๔.

[๕๑] เรื่องเดียวกัน, ๑๐๖.

กินแร่ปนอยู่ต้องตำก่อนแล้วจึงล้างก็มีเครื่องวิดน้ำใช้สติมเอนยินอย่างโลโกโมติฟว์ ขนาดสิบแปดนิ้วหมุนสูบเซนติพีคัลขนาดท่อแปดนิ้ว แต่วิธีตำแร่ยังใช้แรงคนตำ สู้เมืองระนองไม่ได้เขาใช้น้ำ ลักษณะที่ทำผิดกันคนละอย่าง ที่ระนองทำอย่างละเอียดลออแต่ไม่ทำใหญ่โต ค่อยทำค่อยไปเหมือนอย่างเก็บสวนของตัวกินเอง แต่ที่ภูเก็ตนี้ทำเอาแต่ประโยชน์ที่จะได้มาก ไม่สู้ถ้วนถี่และทำไม่มียับยั้ง ในบริเวณตั้งแต่ฝั่งทะเลขึ้นไปจนถึงบ้านหลวงบำรุงจีนประเทศไปตามถนนทางสามสิบเส้นเศษ แลเห็นเป็นแต่เหมืองที่ขุดแล้วตลอดไปจนสิ้นสุดตา ที่ภูเก็ตนี้พวกจีนไม่สู้ร้อนรนด้วยเรื่องลูกจ้างเหมือนอย่างเมืองระนอง เป็นแต่อยู่ข้างขัดสนทุน ด้วยพวกเมืองปีนังไม่ใคร่จะออกทุนให้กู้ ด้วยเหมืองดีที่ใกล้ๆ ไม่ใคร่มีใหม่ขึ้น ต้องไปทำทางไกลโสหุ้ยมากนักจะขาดทุน วิธีลักษณะทำก็มีหลายอย่างแต่จะพรรณนาจะยืดยาวนัก....จำนวนเหมืองใหญ่ที่ทำอยู่ในเมืองภูเก็ตเดี๋ยวนี้หกสิบสองตำบล เหมืองน้อยหกสิบเก้าตำบล รวม ๑๓๑ เหมือง จีนที่ทำอยู่ ๘๙๘๔ คน จีนที่เข้าออกในเมืองว่าเป็นลางปีมากลางปีน้อยเข้าง่ายออกง่ายไม่เหมือนเมืองระนอง...[๕๒]

สภาพเหมืองแร่เมืองภูเก็ต

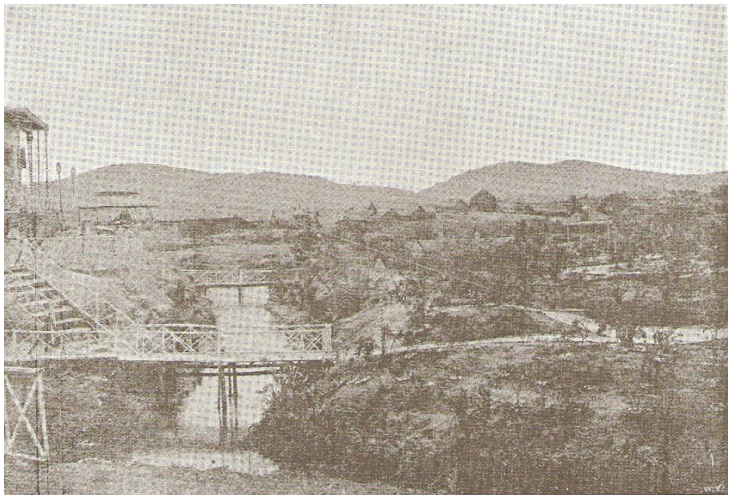

[๕๒] **เรื่องเดียวกัน,** ๑๑๓ – ๑๑๗.

เมืองตะกั่วทุ่ง พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีพระราชหัตถเลขาฯ เล่าถึงลักษณะภูมิประเทศและสภาพสังคมของเมืองที่มีคนหลายกลุ่มเข้ามาประกอบอาชีพไว้ว่า

> ...แต่พอดูพลับพลาทั่วแล้วก็ออกเดินไปเที่ยวที่ข้างพลับพลามีโรงคลวงใหญ่สองโรง เขาใช้เป็นโรงครัว โรงคลวงนี้เป็นของพระบริสุทธิเอง ด้วยเขาลงทุนเรียกจีนมาทำการเองเหมือนอย่างเมืองระนองมีลูกจ้างอยู่ร้อยเศษ มีพวกจีนทำเองบ้าง ลูกจีนอีกประมาณสองร้อยคน แร่ดีบุกที่เมืองตะกั่วทุ่งไม่เหมือนตะกั่วป่า มักจะเป็นห้วงเป็นตอนไม่ใคร่เป็นลำสายใหญ่ เหมืองหนึ่งที่เป็นอย่างใหญ่คนทำไม่เกินห้าสิบคน ถัดโรงคลวงไปเป็นศาลากลางอยู่หน้าบ้านพระบริสุทธิ์เป็นควนอันเดียวกันกับที่ตั้งพลับพลา...ข้างหลังบ้านออกไปทำสวน ปลูกต้นจำปาดะ ทุเรียน มะม่วง หิมพานต์ มะพร้าว ตัดถนนหลายสาย ปลูกต้นไม้เป็นอะเวนยู แต่ยังย่อมๆ ขนาดสองปีสามปีทั่วไปทั้งนั้น ออกจากบ้านพระบริสุทธิ์เดินไปตามถนนใหญ่ลงควนหน่อยหนึ่งถึงถนนตลาดกว้าง ๖ วา มีโรงตลาดเหมือนอย่างเมืองระนองหลายสิบหลังแล้ว แต่ยังไม่เต็มมีที่ว่างมากมีตึกกำลังก่อสร้างขึ้นใหม่สองหลัง ...เดินไปสุดตลาดแล้วขึ้นรถกลับมาแยกไปโดยทางสายโทรเลขซึ่งไปต่อแดนเมืองพังงาระยะทาง ๑๑๘ เส้น เขาทำเป็นถนนรถกว้างสี่วา พูนดินได้ที่มีรางสองข้างน้ำไม่ขังถนน...เห็นภูมิฐานบ้านเมืองงดงามและมีการเพาะปลูกที่เกิดขึ้นใหม่น่าดูอยู่ จึงได้เลยต่อไปตามข้างทางข้างซ้ายมือนั้นแลเห็นเขาเปาะซึ่งเป็นเทือกยาวใหญ่แลเห็นแต่ในลำคลองขึ้นมายืนประจำไปตามข้างถนนจนตลอด ที่บนหลังเขานั้นก็เป็นที่ทำไร่รายกันไปที่พื้นล่างเป็นที่ราบก็เป็นนาออกมาจนถึงข้างถนนโดยมาก ที่เป็นหมู่ไม้เล็กๆ ยังมิได้ตัดฟันลงทำนานั้นน้อยกว่าที่เป็นนา ฟากข้างขวาไม่มีเขาแต่มีนาคั่นกับป่าไม้เล็ก มีบ้านเป็นหมู่ๆ อยู่บ้าง สวนพริกไทยเกิดขึ้นใหม่หลายแห่ง ส่วนของพระบริสุทธิ์เองเป็นที่กว้างใหญ่มีพริกไทยที่ได้ลงแล้วหมื่นสองพันค้าง ได้ชักชวนพวกจีนที่มีทุนรอนให้ลงทุนทำอีก

หลายแห่ง เห็นตามข้างทางกำลังปลูกอยู่โดยมาก เขาได้ประกาศว่าถ้าผู้ใดปลูกพริกไทยขาดทุน ไม่ชอบใจขายจะรับซื้อค้างละเหรียญและ ๕๐ เซ็นตามที่เป็นผลและยังไม่เป็นผล สังเกตดูพื้นแผ่นดินริมทางก็คล้ายกับเมืองจันทบุรี จะเสียเปรียบกันก็เรื่องน้ำ ที่นี่ต้องใช้น้ำบ่อไม่มีลำธาร เห็นว่าความคิดที่ทำนุบำรุงการเพาะปลูกนี้เป็นทางที่ถูกแท้ ด้วยการทำดีบุกในเมืองเหล่านี้มีแต่จะร่วงโรยน้อยลงไป เพราะเขตแดนก็แคบ ดีบุกทำมาช้านานก็มีแต่จะหมดไปสิ้นไป ตัวอย่างที่ปลูกพริกไทยได้ประโยชน์มาก เช่นเมืองตรังก็มีอยู่ เมื่อสุดทางนี้ถึงลำคลองเรียกว่าคลองวัดถ้ำ เป็นลำธารดิ้นๆ น้ำรินๆ ไม่กว้างนัก ที่นี่เป็นพรมแดนกับเมืองพังงา ทางฟากข้างพังงาก็ตัดทางกว้างและปักเสาโทรเลขแล้ว...[๕๓]

เมืองพังงา พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีพระราชหัตถเลขาฯ เล่าถึงการเสด็จประพาสเมืองพังงาและการประกอบอาชีพของผู้คนไว้ว่า

...วันที่ ๓ ขึ้นเมืองพังงาค้างอยู่บนเมืองพังงาคืนหนึ่ง...” ในขณะที่ “สำเนาพระราชเลขาฯ” กล่าวไว้ว่า “...การทำเหมืองแร่ดีบุกในเมืองพังงาร่วงโรยมานานแล้ว เดี๋ยวนี้มีคนทำอยู่ประมาณหกร้อยเศษ มีเหมืองใหญ่อยู่สองตำบล มีคนเหมืองละสามสิบสี่สิบคน นอกนั้นทำเหมืองคลา คำที่เรียกว่าเหมืองคลากับเหมืองแล่น ดูก็เกือบจะเป็นลักษณะอันเดียวกัน คือต้องอาศัยน้ำฝน ทำแต่ในฤดูฝน แต่เขาเถียงว่าไม่เหมือนกัน ว่าเหมืองคลานั้นเป็นที่ดินขาวเหมือนอย่างดินสอพอง ฝนที่ตกในเวลานี้ก็น่าที่จะเข้าใจว่าเป็นเพราะเปลี่ยนฤดู แต่พระยาบริรักษ์ยังยืนยันอยู่ว่าฝนในเมืองพังงาสองปีนี้ไม่ได้แล้งจนสิบวันเลยอยู่ข้างจะตกมากกว่าเมืองอื่นๆ ซึ่งใกล้เคียงเพราะเป็นที่อยู่ในหงว่าเขารอบ นาข้างเหนือมักจะดี แต่นาข้างใต้มักจะเสียด้วยล่นน้ำเป็นพื้นที่นามีน้อยต้องกินข้าวเมืองพม่า ปีหนึ่งข้าวเข้า

[๕๓] พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, **พระราชหัตถเลขาฯ ร.ศ. ๑๐๙,** ๑๑๙–๑๒๒.

เมืองแปดพันกุหนี คือ ๕๗๒ เกวียน การเพาะปลูกอื่นๆ เกือบจะไม่ใคร่มีอันใด...[๕๔]

เมืองตรัง พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีพระราชหัตถเลขาฯ เล่าถึงลักษณะภูมิประเทศซึ่งเอื้อต่อวิถีการทำมาหากินของผู้คนไว้ว่า

...ตามเชิงเขาเหล่านี้เป็นที่นาพื้นราบเหมือนท้องนาในกรุงเทพฯ พระยามนตรีได้เคยเอาพรรณข้าวปลูกในกรุงเทพฯ มาจำหน่ายให้คนปลูก ก็ได้ผลบริบูรณ์ดี แต่คนที่นี่ไม่พอใจทำนา ประพฤติตัวคล้ายๆ พวกมลายูเกียจคร้านโดยมาก เมื่อพระยามนตรีอยู่ต้องตั้งบังคับไว้ว่าถ้าผู้ใดทำนาเป็นไม่ต้องเกณฑ์ถ้าไม่ได้ทำนาต้องเกณฑ์ทำถนน ในเวลานั้นมีผู้ทำนามากขึ้น จนข้าวไม่สู้จะต้องซื้อข้าวเมืองพม่ามาก แต่เดี๋ยวนี้ที่นาทิ้งร้างเสียก็มีต้องซื้อข้าวเมืองพม่าจากเมืองปีนังมากินมากขึ้นกว่าแต่ก่อน การเพาะปลูกต่างๆ ก็มีอยู่แต่พวกจีน มีจีนมะเกามากกว่าชาติอื่น พริกไทยเป็นสินค้าใหญ่ปลูกที่ตำบลทับเที่ยงโดยมาก ที่ควนธานีนี้ก็มีบ้างแต่ไม่สู้มากนัก เมืองตรังถ้าจัดการทำนุบำรุงให้ดีจะเป็นเมืองที่มีประโยชน์ได้มาก เพราะมีที่ดินอุดมดีควรแก่การเพาะปลูก พริกไทยที่ออกจากเมืองตรังอยู่ทุกวันนี้อย่างมากอยู่ในหมื่นแปดพันหาบ อย่างน้อยอยู่ในเจ็ดพันหาบ แร่ดีบุกที่ท่ามะปรางไม่สู้มาก ปีหนึ่งออกอยู่ในสักสามร้อยหาบ คนในพื้นเมืองสังเกตดูมีคนไทยมาก ตามจำนวนสำมโนครัวว่าชายฉกรรจ์หกพันแต่ได้ความเป็นแน่ว่ามากกว่านี้มากถึงหมื่นเศษ...[๕๕]

เมื่อพิจารณาลักษณะ วิถีชีวิต การประกอบอาชีพของผู้คนในหัวเมืองชายทะเลฝั่งตะวันตกจากพระราชหัตถเลขาฯ ข้างต้นเข้าใจว่าเป็นผลมาจากการขยายตัวของเศรษฐกิจแบบทุนนิยมที่เกิดขึ้นในภูมิภาคนี้ โดยเฉพาะการเปิดเสรีทางการค้าและการขยายตัวของกิจการเหมืองแร่ดีบุก รวมถึงความต้องการสินค้าประเภทพริกไทยของตลาดในหัวเมืองมลายูที่อยู่ภายในการปกครองของอังกฤษ

---

[๕๔] พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, **พระราชหัตถเลขาฯ ร.ศ. ๑๐๙,** ๑๓๔.

[๕๕] เรื่องเดียวกัน, ๑๔๘ – ๑๔๙.

ด้วยเหตุนี้ บรรดาผู้ปกครองหัวเมืองชายทะเลฝั่งตะวันตกจึงปรับเปลี่ยนการดำเนินกิจกรรมทางเศรษฐกิจเพื่อรองรับกับระบบเศรษฐกิจแบบทุนนิยมที่เกิดขึ้น ดังกรณีการย้ายที่ตั้งเมืองของพระอัษฎงค์ที่ “...ยกเมืองลงมาตั้งที่น้ำจืดนี้เพื่อจะให้เรือใหญ่ขึ้นไปถึงได้การค้าขายจะได้ติด...[๕๖]

๓.๓ ความเปลี่ยนแปลงของหัวเมืองชายทะเลฝั่งตะวันตก : ภาพสะท้อนจากสภาพบ้านเมืองและลักษณะทางสังคม

การเสด็จหัวเมืองปักษ์ใต้และแหลมมลายู ร.ศ. ๑๐๙ ทำให้พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงตระหนักถึงความแตกต่างของสภาพการณ์บ้านเมืองของสยามกับหัวเมืองที่อยู่ภายใต้การปกครองของอังกฤษที่เกิดขึ้นในเวลานั้น ดังพระราชนิพนธ์ฯ ที่ว่า

> ...การเที่ยวกลางคืนปีนังและสิงคโปร์ เป็นที่ให้เกิดความสนุกสบายแก่เรามาก แต่ตามความจริงมันสบายครึ่งตัววิตกรำคาญครึ่งตัว... ส่วนวิตกกังวลรำคาญนั้นไปเห็นบ้านเมืองเขาปกติเรียบร้อย ไม่มีคนเมามายเดินตามถนนหรือวิ่งฉกลัก จะเดินไปถนนใดเหมือนเดินไปในบ้าน จนได้เห็นในหนังสือพิมพ์มีข่าวคนตายกลางถนนและผู้ร้ายปล้นตีฟันกันฟังไม่น่าเชื่อ ครั้นกลับมานึกถึงบ้านเราได้ยินแต่วิ่งราวเมามายกันไม่ขาดหู เป็นเหตุให้มีใจหดหู่เอาความที่นึกเหล่านี้เขาไปปนสนุกเสียกึ่งหนึ่ง จึงเป็นอันสนุกครึ่งหนึ่ง วิตกรำคาญครึ่งหนึ่ง
>
> เมื่อคิดการโตใหญ่ที่ต้องใช้สติปัญญาความรู้ความไหวพริบก็ได้เคยคิดและเคยปลงตกได้ ว่าเพราะเราไม่มีการเล่าเรียนสั่งสอนกันมาแต่ก่อน เมื่อเพิ่งจะมาลงมือสอนตามหลังก็คงต้องต่ำกับเขาวันยังค่ำเป็นการแล้วไป มันยังห่างไกลกันอยู่มากนัก
>
> ส่วนการที่ไม่ต้องอาศัยสติปัญญาความรู้อันใดนัก เป็นแต่ความอุตสาหะเท่านั้นก็รักษาไปไม่ได้ ของก็มีแล้วใกล้ไม่ผิดกัน แต่ของเขารักษาได้ของเรารักษาไม่ได้ วางไปก็เหลวไปหมดทั้งนั้น

---

[๕๖] พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, **พระราชหัตถเลขาฯ ร.ศ. ๑๐๙,** ๙๒.

เป็นต้นว่าไฟตามถนนของเราถี่กว่าของเขา ในที่บางแห่งที่ควรจะมียังไม่มีบ้าง ข้างเขามีห่างๆ รายทั่วไปทั้งหมู่ตลาดและที่นอกออกไป เว้นแต่ที่ไกลๆ มากๆ ก็ยังไม่มี เช่นที่ปีนังเห็นจะมีแต่ในหมู่เมืองเท่านั้น ไฟรายห่างๆ กันไปไม่ถี่เหมือนบ้านเรา แต่ของเขาสว่างทั้งโคมแก๊สและโคมน้ำมัน ผิดกันกับบางกอกมันเปื้อนเปรอะโสโครกเต็มที เหมือนโปลิสของเรามีถี่กว่ากว่าเขาในที่บางแห่ง แต่บางแห่งไม่มีเลย ข้างเขามีรายๆ ห่างๆ มีถี่อยู่แต่ที่ประชุมคนบางแห่ง แต่เขารักษาการดีไม่มีเหตุผลอันใด ของเราไม่มีประโยชน์ในที่ควรจะได้ไปแต่เครื่องมือของคนที่จับกันเท่านั้น ถ้าไม่มีใครร้องให้จับก็เป็นอันไม่ต้องทำอะไร หรือกลับมีคนกล่าวซ้ำไปว่ามักจะเป็นขโมยเอง ถึงถนนเล่าของเราโตบ้างแต่เล็กมาก แต่การรักษาไม่เสมอได้ ข้างเขาถนนใหญ่ก็ไม่ใหญ่กว่าเรามากนัก แต่เขาใหญ่ทั่วไป ไม่เป็นซอกเป็นตรอก แต่เขารักษาดีเสมอทั่วไป การผิดกันเล็กน้อยเท่านี้ทำได้ แต่ไม่มีใครทำจึงเป็นเหตุให้ท้อใจ เพราะคนเราขาดความอุตสาห์เช่นนี้ จึงมีความสบายดีครึ่งหนึ่ง วุ่นวายใจไปครึ่งหนึ่ง แต่ก็เป็นเหตุทำให้ทึ่ง อยากเห็นอยากรู้มากเข้าอีกอย่างหนึ่งด้วย เมื่อเป็นเช่นนี้จึงมารู้สึกชัดว่าคราวก่อนที่มาเที่ยวสนุกมากกว่าความสังเกตเทียบเคียง แต่ครั้งนี้มีความประสงค์จะดูจะรู้มากกว่าสนุกจึงว่าความรู้ที่เรียนได้ในทางไม่ดีก็ควรจะจดจำไว้พออย่าให้ลืมเสียดีกว่าจึงจดไว้ตามที่จำได้และที่เข้าใจเช่นนี้ผิดหรือถูกจะเอาแน่นักไม่ได้...[๕๗]

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงกังวลราชหฤทัยเมื่อได้เสด็จทอดพระเนตรสภาพบ้านเมือง ลักษณะทางสังคมและวัฒนธรรมของสยามในหัวเมืองชายฝั่งทะเลตะวันตก หัวเมืองมลายูที่อยู่ใต้การปกครองสยามซึ่งแตกต่างกับหัวเมืองมลายูที่อยู่ใต้การปกครองของอังกฤษอย่างเห็นได้ชัด ดังปรากฏในพระราชหัตถเลขาขณะที่ทรงเสด็จเมืองไทรบุรีไว้ว่า

...วันที่ ๑๓ เรือมาทอดที่หน้าปากอ่าวเมืองไทรเวลา ๑๐ ทุ่ม ๑๕ มินิต มีคลื่นแคลงอยู่บ้าง เวลาย่ำรุ่งกับ ๒๐ มินิต ลงเรืออุไทยราชกิจเข้า

[๕๗] พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, **ระยะทางเสด็จฯ ร.ศ. ๑๐๙ เล่ม ๒,** ๒๔๓ – ๒๔๕.

ไปในอ่าวเมืองไทร มีทุ่นหุ้มผ้าดำข้างหนึ่งหุ้มผ้าขาวข้างหนึ่งรายตลอดเข้าไปตามร่อง ตั้งแต่เรือไปประมาณครึ่งชั่วโมงถึงที่ปากอ่าว ถัดแหลมป้อมเก่าเข้าไปทำโรงโปลิศ ฝาขัดแตะถือปูนยาวหลังหนึ่ง อีกหลังหนึ่งฝาขัดแตะถือปูนพื้นสองชั้นเป็นที่อยู่ผู้รักษาด่าน อีกหลังหนึ่งฝาขัดแตะถือปูนเหมือนกัน เป็นออฟฟิศโทรศัพท์ เขามีโทรศัพท์ตั้งแต่ปากน้ำขึ้นไปจนถึงเมือง ระยะทาง ๕ ไมล์ ลงทุนทำ ๗๐๐เหรียญ ต่อเข้าไปข้างในทั้งสองฟากน้ำมีเรือพวกคนหาปลาสามหมู่ใหญ่หมู่หนึ่งหลายๆ สิบหลังเรือน ผิดกันกับที่เมืองมาครั้งก่อน เรือนจะมากขึ้นกว่าเก่าสักสามสี่เท่า จนเจ้านายที่มาชั้นหลังครั้งกรมหลวงเทวะวงศ์มาขึ้นเดินที่เมืองไทรก็ยังเห็นว่าแปลกขึ้นมากมีเรือออกมารับปักธงข้างท้ายเรือสัก ๑๖ – ๑๗ ลำ ลำหนึ่งคนพายประมาณ ๑๕ –๑๖ คน แต่ไม่ใช้ฆ้องใช้โห่อย่างธรรมดาเมืองแขกพายเรียบเรียบไปเหมือนอย่างเรือไทย เรือนั้นย่อมตกแต่งหมดจดมีทาสีใหม่เป็นต้น คนที่พายก็แต่งตัวมีเสื้อเหมือนๆ กัน มีเรือที่นั่งทรงที่นั่งรองเป็นเรือคอนโดเลอเก๋งพายทำไปจากที่กรุงเทพฯ มาในหมู่นั้นด้วย พบเรือเมล์เดินสวนลงไปสองลำชักธงข้างทั้งสองลำเพราะพระยาไทรเช่าลำหนึ่งพระยาปลิตเช่าลำหนึ่งใช้ในการรับเสด็จ เรือสองลำนี้เดินผลัดกันวันละลำ สำหรับบรรทุกข้าวสาร โค เป็ด ไก่ ฟืนและดีบุกซึ่งเป็นสินค้าออกจากเมืองไทรไปเมืองปีนัง ลัดหมู่บ้านที่ปากน้ำขึ้นไป ริมน้ำเป็นต้นไม้รกขึ้นไปประมาณสักชั่วโมงหนึ่ง ต่อขึ้นไปจึงเป็นท้องนาริมน้ำเป็นสวนจาก มีเรือที่ลงมารับจอดรายอยู่ตามข้างฝั่งอีกหลายลำ ว่ากำหนดที่จะให้เรือแห่เหล่านี้ออกไปรับถึงที่เรือไฟทอด แต่เมื่อคืนนี้มีคลื่นจัดจึงได้พากันถอยหลบขึ้นมา เวลาเช้าลงไปไม่ทัน เรือเหล่านี้พายตามขึ้นมาทันกันกับเรือไฟ ตั้งแต่หมู่สวนจากขึ้นมานี้มีบ้านคนรายๆ ขึ้นไปจนถึงหัวแหลม ซึ่งเป็นที่เลี้ยวขึ้นไปถึงเมืองมีโรงสีไฟโรงหนึ่ง หน้าโรงมีตึกสองชั้นสี่เหลี่ยมอยู่ริมน้ำ โรงสีไฟนี้เป็นของจีนลิมเชียดแซ่หลิมเป็นคนอยู่ในบังคับอังกฤษ ทำสัญญากับเมืองไทรขอตั้งโรงสีไฟมิให้ผู้ใดตั้งแข่งขึ้นอีกในกำหนด ๒๐ปี ได้ลงมือทำมาปีหนึ่งแล้ว ตั้งแต่โรงสีนี้ขึ้นไปลำน้ำเป็นสองแยกที่ในระหว่างน้ำสองแยกนั้นเป็นเมือง เดี๋ยวนี้เป็นตึกสองชั้นอย่างเมืองปีนังเต็มตลอดไป ดูแน่นหนาจนจำเค้าเก่าไม่ได้เลย ตามริมน้ำก็มีถนนตลอดตั้งแต่

> โรงสีขึ้นมาตกแต่งผูกธง มีผ้าเขียนตัวหนังสือเวลคัม ตามถนนก็ปักเสาแขวนธงประฎาก เป็นธงช้างตลอดทั่วไปทุกแห่งจนหน้าต่างตึกร้านผูกผ้าแดงห้อยธงทั่วทุกแห่ง ตะพานน้ำที่ขึ้นทำใหม่เป็นตะพานข้างหน้าตะพานข้างใน มีโรงใหญ่เป็นที่เจ้าเมืองกรมการลงมายืนรับที่ข้างหน้าพวกเจ้าเมืองกรมการแต่งตัวเต็มยศสวมเสื้อเยียระบับ พวกจีนแต่งตัวอย่างผู้ดีจีนยืนรายตามถนนมีทหารซิกแถวหนึ่งประมาณ ๕๐ – ๖๐ คน[๕๘]

แต่ถึงกระนั้นก็ดี หากพิจารณาจากพระราชหัตถเลขาฯ ร.ศ. ๑๐๙ ที่กล่าวถึงสภาพบ้านเมืองลักษณะทางสังคมและการพัฒนาที่เกิดขึ้นในหัวเมืองที่เสด็จประพาสผ่านตั้งแต่เมืองชุมพร เมืองกระ เมืองระนองและหัวเมืองในชายทะเลฝั่งตะวันตกอื่นๆ ก็จะพบว่าเริ่มมีการขยายตัวและเริ่มมีความเปลี่ยนแปลง ดังที่ปรากฏในพระราชหัตถเลขาฯ โดยแยกออกเป็นหัวเมืองได้ดังนี้

เมืองชุมพร พระราชหัตถเลขากล่าวถึงการดำเนินการเรื่องโทรเลขและลักษณะสภาพบ้านเมืองไว้ว่า

> ...ทางตั้งแต่ท่าสารพรมแดนไปจนเมืองกระเขาล้มไม้ตัดทางกว้างขวางใหญ่โตตามแบบทางสายโทรเลข ได้ปักเสาไว้แล้วก็มาก ที่ยังไม่ได้ปักก็มีเสาทอดประจำที่อยู่แล้วบ้าง ตัดไว้แล้วยังไม่ได้มาทอดประจำที่บ้าง จะพาดเมื่อไหร่ก็พาดได้... เรื่องทางโทรเลขในเมืองชุมพร ได้ทราบจากคนที่เป็นภรรยา หลวงคูหานายอำเภอบ้านถ้ำสนุก ซึ่งแต่ก่อนถูกพระรามบริรักษ์เอาตัวผัวมาขังตะรางเร่งเงิน ได้ยกครอบครัวหนีไปคราวรู้ว่ามีข้าหลวงออกมาชำระพระรามบริรักษ์จึงได้กลับเข้ามานั้น ว่าคนที่หนีไปเที่ยวแอบแฝงอยู่ตามชายป่า มากกว่าที่เข้าไปตั้งอยู่ในเมืองตะนาวศรี การที่ว่าอังกฤษอุดหนุนอันใดนั้น ก็ไม่สู้จะมีนักอดอยากมาก รวนอยากจะกลับอยู่ด้วยกันทั้งนั้น ที่กลับมาบ้างแล้วก็มี แต่เดี๋ยวนี้คอยฟังอยู่ว่าการทำสายโทรเลขนั้นแล้วเมื่อใดจะเข้ามา ด้วยเชื่อเป็นแน่ว่า ถ้าหากว่าทำสายโทรเลขอีกคงได้ความเดือดร้อน เพราะข้าหลวงเหมือนพระราม

---

[๕๘] พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, **พระราชหัตถเลขาฯ ร.ศ. ๑๐๙,** ๑๖๘ – ๑๗๐.

> บริรักษ์ออกไปทำ ได้ทราบว่าในแขวงเมืองกระเมืองระนองเมืองตะกั่วป่า ทางเขาทำแล้วเสร็จหมด ยังแต่ปักเสาไม่แล้ว ถ้าไม่คิดอ่านทำที่เมืองชุมพรให้สำเร็จ ทางข้างฝั่งทะเลตะวันตกก็จะต้องค้างไปหมด ในขณะนี้ที่เมืองชุมพรไม่ได้คิดอ่านการเรื่องนี้เลย เป็นระดับเงียบทีเดียว เห็นว่าถ้าโดยจะจ้างทำเหมือนอย่างเมืองกระก็ดูจะไม่มากนัก ทางตั้งแต่ท่าสารมาถึงท่าตะเภาก็อยู่ในสัก ๘๐๐ เส้นเป็นอย่างมากพอบรรจบกับสายในที่มีไปถึงเมืองชุมพรอยู่แล้ว...[๕๙]

เมืองกระบุรี พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวมีพระราชหัตถเลขาฯ กล่าวถึงสภาพบ้านเมืองและจำนวนผู้คนที่ตั้งถิ่นฐานอยู่ที่เมืองกระไว้ว่า

> ...จำนวนคนที่ในเมืองกระ เขาได้ทำบัญชีสำมโนครัว เมื่อรัตนโกสินทร์ ศก ๑๐๘ แบ่งเป็น ๔ อำเภอ คือ อำเภอปากจั่น อำเภอคลองวัน อำเภอน้ำจืด อำเภอลำเลียง รวมเป็นครัว ๑๔๙ ครัว รายตัวคนเป็น ๒๗๐๔ คน เป็นชายฉกรรจ์ ๘๔๕ เด็ก ๕๘๓ รวมชาย ๑๔๒๘ หญิงฉกรรจ์ ๗๑๘ เด็ก ๕๕๘ รวมหญิง ๑๒๗๖ คน เลกเมืองชุมพร ครัว ๑๒๐ ครัว รายตัวคน ๒๘๐ ครัว รายตัวคน ๒๘๐ ฉกรรจ์ ๖๐ เศษ คนในเมืองกระไม่มีเลกสักเก็บเงินเป็นครัวๆ ละ ๓ รูเปีย คนจรเก็บ ๖๐ เซ็นต์ ทำตามแบบข้างฝ่ายอังกฤษ...ที่ตำบลน้ำจืดซึ่งเป็นเมืองพระอัษฎงค์ไปตั้งใหม่...ถนนที่ขึ้นไปกว้างประมาณสักแปดศอกหรือสิบศอก...ขึ้นไปถึงที่สุดถนนนี้มีถนนขวางอีกสายหนึ่ง...ตามแนวถนนขวางมีโรงโปลิศสามมุข ฝาขัดแตะถือปูนหลังหนึ่ง ห่างไปจากถนนใหญ่สัก ๒ เส้น มีศาลชำระความเป็นศาลากลางสามมุข เป็นตึกอยู่ริมถนนยังไม่แล้วเสร็จหลังหนึ่ง นอกนั้นก็เป็นโรงเรือนราษฎรหลายหลัง...[๖๐]

---

[๕๙] พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, **พระราชหัตถเลขาฯ ร.ศ. ๑๐๙,** ๘๔ – ๘๕, ๘๘ – ๘๙.

[๖๐] เรื่องเดียวกัน, ๘๙ – ๙๐, ๙๒.

สภาพเมืองกระที่บ้านน้ำจืด

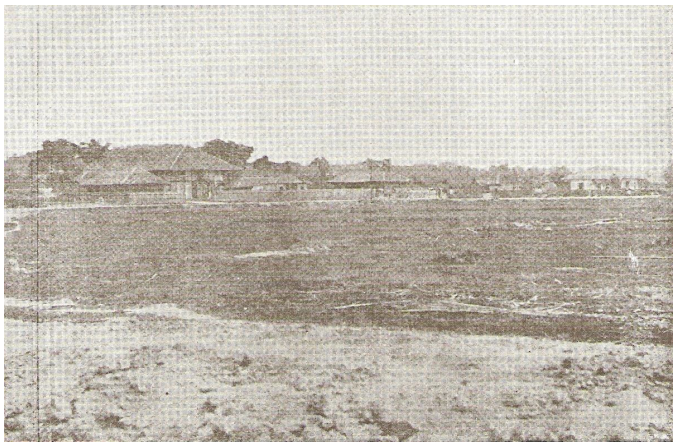

เมืองระนอง พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเล่าเรื่องสภาพบ้านเมืองไว้ว่า “...การทำนุบำรุงรักษาบ้านเมืองเขาบำรุงจริงๆ รักษาจริงๆ...” ดังที่ปรากฏในเรื่องของการสร้างถนนหนทางที่ว่า

> ...พระยาระนองขอให้ตั้งชื่อพลับพลานี้เป็นพระที่นั่ง ด้วยเขาจะรักษาไว้เป็นที่ถือน้ำพระพิพัฒสัจจา และขอให้ตั้งชื่อถนนด้วย จึงได้ให้ชื่อพระที่นั่งว่า “รัตนรังสรรค์” เพื่อจะให้แปลกล้ำๆ พอมีชื่อผู้ทำเป็นที่ยินดี เขาที่เป็นที่ทำวังนี้ ให้ชื่อว่า “นิเวศนคิรี” ถนนตั้งแต่ทำขึ้นมาจนสุดตลาดเก่าแปดสิบเส้นเศษ ให้ชื่อว่า “ถนนท่าเมือง” ถนนทำใหม่ตั้งแต่สามแยกตลาดเก่าไปตามหน้าบ้านใหม่พระยาระนองถึงตะพานยูง เป็นถนนใหญ่เกือบเท่าถนนสนามไชย ให้ชื่อว่า “ถนนเรืองราษฎร์” ถนนตั้งแต่ตะพานยูงออกไปจนถึงที่ฮองซุ้ยพระยาดำรงสุจริต สัก ๗๐ เส้นเศษย่อมหน่อยหนึ่ง ให้ชื่อ “ถนนชาติเฉลิม” ถนนตั้งแต่ถนนไปบ่อน้ำร้อน ถึงเหมืองในเมืองให้ชื่อ “ถนนเพิ่มผล” ถนนทางไปบ่อน้ำร้อน ๗๐ เส้นเศษ ให้ชื่อ “ถนนชลระอุ” ถนนหน้าวังซึ่งเป็นถนนใหญ่ ให้ชื่อ “ถนนลุวัง” ถนนออบรอบตลาดนัดต่อกับถนนลุวังกับถนนเรืองราษฎร์ เป็นถนนใหญ่ แต่ระยะทางสั้นให้ชื่อ “ถนนกำลังทรัพย์” ถนนตั้งแต่ถนนเรืองราษฎร์มาถึงถนนชลระอุผ่านหน้าศาลชำระความซึ่งทำเป็นตึกสี่มุขขึ้นใหม่ยังไม่แล้ว ให้ชื่อ “ถนนดับคดี” ถนนแยกจากถนนเรืองราษฎร์ลงไปทางริมคลองให้ชื่อ

> “ถนนทวีสินค้า” กับอีกถนนหนึ่งซึ่งพระยาระนองคิดจะทำออกไปถึงตำบลหินดาด ซึ่งเป็นทางโทรเลข ขอชื่อไว้ก่อนจึงได้ให้ชื่อว่า “ถนนผาดาด” ถนนซึ่งเขาทำและได้ให้ชื่อทั้งปวงนี้ เป็นถนนที่น่าจะได้ชื่อจริงๆ ใช้ถมด้วยศิลากรวดเร่งแข็งกร่าง และวิธีทำท่อน้ำของเขาเรียบร้อยทุกหนทุกแห่ง... [๖๑]

ความเจริญรุ่งเรืองของเมืองระนองทำให้มีผู้คนย้ายเข้ามาตั้งถิ่นฐานในเมืองนี้เป็นจำนวนมากดังยอดสำมโนครัวที่ทราบตอนนั้นว่า

> ...เขายื่นยอดสำมโนครัวกรมการเมืองระนอง ๒๔ ครัว อำเภอ ๘๖ ครัวไพร่ชายฉกรรจ์ ๑๕๓๐ คน เด็ก ๗๔๙ คน รวมชาย ๒๒๗๙ คน หญิงฉกรรจ์ ๑๐๐๙ คน เด็ก ๖๑๖ คน รวมหญิง ๑๗๒๕ คน รวม ๔๐๐๔ คน รวมทั้งครัวกรมการอำเภอ ๑๑๒๒ ครัว แขกเดิมหลวงขุนหมื่น ๘ ครัว ไพร่ชายฉกรรจ์ ๔๒ เด็ก ๖๕ คน รวม ๑๐๗ คน หญิงฉกรรจ์ ๓๗ เด็ก ๒๑ รวม ๕๘ คน รวมชายหญิง ๑๖๕ คน เป็นครัว ๓๕ ครัว จีนมีบุตรภรรยา ๓๐๐ จีนจร ๒๘๐๐ (เห็นจะเป็นเอสติเมต) รวม ๓๑๐๐ รวมคนเดิมชาย ๕๖๐๔ หญิง ๑๗๘๓ รวม ๗๓๘๕ คน คนใหม่มาแต่เมืองอื่นๆ คือไชยา ๒๙ ครัวหลังสวน ๙๐ ครัว ชุมพร ๑๐ ครัว นคร ๒ ครัว กระ ๒ ครัว ฝ่ายอังกฤษ ๒ ครัว รวม ๑๓๕ ครัว ชายฉกรรจ์ ๑๘๕ คน เด็ก ๑๒๖ คน รวม ๔๑๑ คน หญิงฉกรรจ์ ๑๗๕ คน เด็ก ๙๑ คน รวม ๒๖๖ คน รวมไทยมาใหม่ ๕๗๗ คน แขกมาแต่เมืองถลาง ๓๔ ครัว เมืองตะกั่วทุ่ง ๑๗ ครัว รวม ๓๑ ครัว เป็นชายฉกรรจ์ ๔๓ เด็ก ๔๓ เด็ก ๓๐ รวม ๗๓ คน หญิงฉกรรจ์ ๓๕ เด็ก ๓๗ รวม ๗๒ รวมชายหญิง ๑๔๕ คน รวมชายหญิง ๑๔๕ คน รวมเก่าใหม่ชาย ๕๙๘๘ คน หญิง ๒๑๒๑ คน รวมทั้งสิ้น ๘๑๐๙ คน[๖๒]

---

[๖๑] พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, **พระราชหัตถเลขาฯ ร.ศ. ๑๐๙,** ๑๐๐ – ๑๐๑.

[๖๒] เรื่องเดียวกัน, ๑๐๓ – ๑๐๔.

เมืองตะกั่วป่า พระราชหัตถเลขากล่าวถึงสภาพบ้านเมืองไว้ว่า “...เสาโทรเลขปักไปตามทางนี้ว่าตรงไปเมืองพังงาสองข้างทางข้างหนึ่งเป็นที่ลุ่มข้างหนึ่งเป็นชายเขา...ฟากถนนข้างเขานี้เป็นบ้านน้องพระยาเสนานุชิต ติดกันเป็นบ้านๆ ตลอดไปทั้งฟากถนน ที่เป็นเรือนฝาขาวๆ มีอยู่สองบ้าน นอกนั้นก็เป็นเรือนฝาจากฝากระแชง ค่อนจะอยู่ข้างฝรั่งอยู่หน่อยๆ ...”[๖๓]

เมืองภูเก็ต พระราชหัตถเลขากล่าวถึงสภาพบ้านเมืองไว้ว่า

> ...ถัดคอเวอนเมนต์ออฟฟิศเข้าไปเป็นถนนตลาดตึกติดต่อกันทั้งสองฟากประมาณสักสามสิบเส้น ดูผู้คนแน่นหนาครึกครื้นเหมือนถนนเจริญกรุงได้ไปรถทางตั้งแต่ท่าสักแปดสิบเส้น หมดหมู่ตึกไปก็เป็นโรงและเป็นสวน ตึกที่นี้ก็มีเก่าบ้างใหม่บ้างไม่สู้ทรุดโทรมนัก แต่ถนนนั้นโทรมทีเดียวทั้งที่ตกแต่งแล้วก็ยังโสโครกเปื้อนเปรอะและทรุดต่ำน้ำขังเป็นถนนเสียใช้ไม่ได้ทีเดียว...พิเคราะห์ดูกับที่จำได้เมื่อมาสิบเก้าปีแล้วนั้น ตึกรามผู้คนหนาแน่นหนาขึ้นกว่าแต่ก่อนมาก แต่ในแถวตลาดเขาตรวจได้จำนวนตึกถึง ๓๑๑ หลัง เรือน ๓๖๗ หลัง รวม ๖๗๘ หลัง คน ๒๗๖๗ คน ที่ตลาดกระทู้ตึก ๒๖ หลัง โรงร้าน ๑๑๒ หลัง รวม ๑๓๘ หลัง คน ๖๒๓ คน ตามแขวงอำเภอ ๘ ตำบล ๕๙๑ เชิงเรือน คน ๒๒๗๗ คน ไม่ได้นับคนที่ทำเหมือง เมื่อเรือเล่นมารอบเกาะไม่ได้เห็นเขาใดที่ว่างไม่ได้ทำไร่สักเขาหนึ่งเลย บันดาหัวเมืองข้างแถบตะวันตกนี้จะหาเมืองใดมีผู้คนมากเหมือนเมืองภูเก็ตไม่มีแล้วเป็นเมืองที่จำจะต้องบำรุงรักษาไว้อย่าให้ทรุดโทรมลงได้...มีทั้งไทยทั้งจีนทั้งมลายูทั้งแขกแต่งตัวต่างๆ กัน แขกต่อแขกด้วยกันก็แต่งตัวไม่เหมือนกันถึงห้าพวก... [๖๔]

---

[๖๓] **เรื่องเดียวกัน,** ๑๐๗.

[๖๔] **เรื่องเดียวกัน,** ๑๑๕, ๑๑๗.

พลับพลาประทับแรมเมืองภูเก็ต

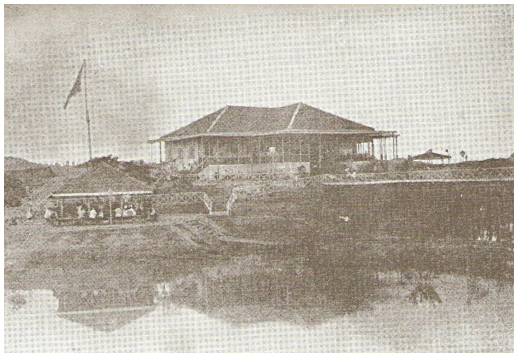

สภาพเมืองภูเก็ตคราวเสด็จ

เมืองตะกั่วทุ่ง พระราชหัตถเลขากล่าวถึงสภาพบ้านเมืองไว้ว่า “...ไปตามถนนใหญ่ลงควนหน่อยหนึ่งถึงตลาดกว้าง ๖ วา มีโรงตลาดเหมือนอย่างเมืองระนองหลายสิบหลังแล้ว แต่ยังไม่เต็มมีที่ว่างมากมีตึกกำลังก่อสร้างขึ้นใหม่สองหลัง ถนนตลาดนี้ก็พึ่งเกิดขึ้นใหม่...เดินไปสุดตลาดแล้วขึ้นรถกลับมาแยกไปโดยทางสายโทรเลขซึ่งไปต่อแดนเมืองพังงาทาง ๑๑๘ เส้น เขาทำเป็นถนนรถกว้างสี่วา พูนดินได้ที่มีรางสองข้างน้ำไม่ขังถนน...”[๖๕]

เมืองตะกั่วทุ่ง พระราชหัตถเลขาฯ กล่าวถึงสภาพบ้านเมืองไว้ว่า

> ...เลี้ยวลงตลาดเป็นที่ลุ่มต่ำลงไป ที่ปากทางมีเรือนเสาสูงอยู่ริมหนองฤๅบึงย่อมๆ เขาชี้ให้ดูว่าเพราะที่นี้เป็นที่น้ำท่วมจึงต้องปลูกเรือนสูงเช่นนั้น ต่อเข้าไปเป็นตึกสองชั้นแบบถนนใหญ่ เป็นแต่ตกแต่งเครื่องเสียหน่อยหนึ่ง แต่พื้นนั้นยกสูงกว่าถนนขึ้นไปสัก ๒ ศอกเศษหนีน้ำ ถนนนั้นดูสูงขึ้นไปทีละน้อยละน้อยจนถึงสามแยก เลี้ยวไปข้างขวาทางไปเมืองพังงามีตึกสูงสองขั้นทั้งสองฝาก เป็นตึกอย่างจีนใหญ่ได้ตลอดไปจนถึงตะพานออกทางโทรเลข กลับมาทางเดินแล้วไปทางแยกซ้าย ก็มีตึกเช่นถนนใหม่ต่อไปอีก จนถึงหน้าบ้านพระยาเสนานุชิต ถ้าจะเทียบกับเมืองสงขลา ตึก

[๖๕] พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, **พระราชหัตถเลขาฯ ร.ศ. ๑๐๙,** ๑๒๐.

ที่นี่ใหญ่โตกว่าที่สงขลาและเป็นสองชั้น หลังคามุงกระเบื้องหมดตลอด มีโรงงานจากแซกแซมอยู่น้อยหลัง ถนนก็กว้างราวๆ กันระยะยาวของตลาดจะสั้นกว่าสงขลาก็ไม่มากนัก เห็นได้ว่าเป็นเมืองที่ใหญ่โตบริบูรณ์ด้วยสมบัติ แต่กระไรเลยจะหาที่สีขาวฤๅที่ดีบริบูรณ์ไม่ชำรุดสักแห่งหนึ่งไม่มี โทรมตลอดหัวถนนท้ายถนน ที่หักพังลงมาก็มี ไม่มีรอยที่ได้ซ่อมแซมอะไรเลยสักอย่างเดียว ของที่ขายในตลาดก็มีร้านผ้าผ่อนอยู่สองร้านหรือสามร้าน นอกนั้นก็ขายแต่ของกินเล็กน้อยไม่สมกันกับตึกรามเลย ดูโรเรร่วงโรยไปทุกแห่ง ถนนก็เป็นรอยแต่งใหม่ๆ ได้ถามเหตุซึ่งเป็นเช่นนี้ ก็ได้เหตุหลายอย่าง คือ อย่างหนึ่งนั้นเป็นตึกของพระยาเสนานุชิตเก่าทำแจกบุตรเหมือนอย่างตึกถนนใหม่ ไม่มีทุนซ่อมแซมหรือไม่พร้อมใจกันซ่อมแซมอย่างเดียวกันกับถนนใหม่นั้นอย่างหนึ่ง ที่เป็นตึกของราษฎรอยู่อีกสักสามส่วน พลอยโทรมด้วยนั้นว่าเพราะเหมืองที่ดีไม่ใคร่มี พวกจีนจนไปอย่างหนึ่ง เพราะพวกจีนเกิดวิวาทกันเนืองๆ จนไม่เป็นปกติได้นั้นอย่างหนึ่ง คนที่มีเงินมีทองก็พากันออกไปอยู่ปีนังเสียมาก เป็นคำแก้อยู่เช่นนี้ เมื่อได้พูดจาไต่ถามพระยาเสนานุชิตและพวกจีนรวบรวมการทั้งปวงเข้าหมด ก็เห็นว่าเป็นเพราะพระยาเสนานุชิตคนนี้ “ลักข์อย่างยิ่ง” จะพรรณนาไปไม่สิ้นสุด การอันใดเป็นไม่มีที่ได้ทำ หยุดนิ่งแท้ทีเดียว เมื่อพูดถึงเรื่องจีนวิวาทกันสั่งให้จัดโปลิศ ก็ว่ามีคนรักษาถนนอยู่แล้ว ๖ คน ให้เงินเดือนคนละสามเหรียญบ้างสี่เหรียญบ้าง จัดขึ้นอีกเปลืองพระราชทรัพย์เปล่าๆ จีนซึ่งไปค้นพบดีบุกหลวงที่ไว้มากๆ จะทำสองชั่วสามชั่วคนก็ไม่หยุด ก็เป็นอันสิ้นความคิดมิรู้ที่จะแก้ประการใด ทางที่จะเดินช้างเดินล้อขึ้นไปถึงเหมืองดีบุกก็ร้องว่าน้ำท่วมทำไม่ได้ และไกลเหลือเกินนัก ถามว่าทางไกลเท่าใด ก็ว่าครึ่งวันค่อนวัน เหมืองนั้นก็อยู่บนเขา น้ำก็ยังท่วมไปถึงได้ เขาว่าถนนในเมืองไม่ใช่เวลาเสด็จ ต้องเดินในเฉลียงตึก ดูเหมือนไม่ได้เคยออกจากบ้านไปแห่งใด ที่สุดจนบ้านน้องของตัวที่เรียงอยู่ริมถนนหกเจ็ดบ้านก็ไม่ใคร่ทราบว่าบ้านของใคร ขอพรรณนาแต่เท่านี้พอให้เห็นเหตุว่าบ้านเมืองทรุดโทรมนักเพราะเหตุใด ตามเสียงพวกจีนนั้นว่าไม่มีทุนนั่นแหละเป็นข้อสำคัญ พระยาเสนานุชิตเองก็ว่าออกทุนไปแล้วมักไม่ได้

> คืน จึงไม่เจือจาง การขัดข้องต่างๆ มีทางแก้ทุกอย่างเว้นไว้แต่เรื่องลักข์ของพระยาเสนานุชิด ถ้าไม่แก้เสียก่อนแล้วอื่นๆ ไม่สำเร็จหมด... [๖๖]

เมื่อพิจารณาจากพระหัตถเขลาฯ ที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงกล่าวถึงสภาพบ้านเมือง ลักษณะทางสังคมและวัฒนธรรมของสยามในหัวเมืองชายทะเลฝั่งตะวันตกก็จะเห็นได้ถึงความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้น ซึ่งเป็นพื้นฐานสำคัญที่ก่อให้เกิดการพัฒนา ซึ่งส่วนหนึ่งเป็นผลมาจาก "...การที่เตรียม (รับ) เสด็จเป็นการมีคุณให้บ้านเมืองดีขึ้น..." [๖๗]

พระราชหัตถเลขาฯ แสดงให้เห็นว่าพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงให้ความสำคัญต่อการพัฒนาด้านการคมนาคม ทั้งการสร้างถนน การโทรเลขและการรถไฟ เพื่อความสะดวกรวดเร็วในการติดต่อระหว่างชุมชนและการติดต่อค้าขาย ซึ่งเป็นพื้นฐานต่อการพัฒนาประเทศในด้านอื่นด้วย

อนึ่ง ภายหลังจากพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าฯ เสด็จหัวเมืองที่อยู่ภายใต้การปกครองของอังกฤษ ก็ได้ทรงเปรียบเทียบความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นระหว่างสยามและหัวเมืองเหล่านั้นว่า "...นั่งดูเมืองเราก็ใหญ่โตมาก แต่ไม่ได้จัดการมีมิวนิซิปัลหรือปับลิกเวอกมาแต่เดิม ตามแต่ใครจะทำอะไรได้ทำไปจึงรุงรังซับซ้อนกันมาก ถ้าจัดให้เป็นระเบียบเรียบร้อยได้คงจะงามดีและใหญ่โตกว่านี้มาก..." [๖๘]

๓.๔ แบบอย่างของการปฏิรูปประเทศ : ภาพสะท้อนจากความเจริญของบ้านเมืองที่อยู่ภายใต้การปกครองอังกฤษ

พระราชหัตถเลขาฯ ร.ศ. ๑๐๙ ให้ข้อมูลเกี่ยวกับการเสด็จประพาสและทอดพระเนตรสถานที่ต่างๆ รวมถึงการทอดพระเนตรวิทยาการสมัยใหม่ในหัวเมืองมลายูที่อยู่ใต้การปกครองสยามและหัวเมืองมลายูที่อยู่ใต้การปกครองอังกฤษของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ไว้ว่า

---

[๖๖] พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, **พระราชหัตถเลขาฯ ร.ศ. ๑๐๙,** ๑๐๗ – ๑๐๙.

[๖๗] พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, **ระยะทางเสด็จฯ ร.ศ. ๑๐๙ เล่ม ๒,** ๒๒๒.

[๖๘] เรื่องเดียวกัน, ๒๔๑.

วันที่	**เหตุการณ์**
...วันที่ ๑๗	ออกจากเมืองไทรไปเมืองปีนัง ขึ้นบกเวลาค่ำอยู่ที่เรือนระนอง
วันที่ ๑๗	รับเยี่ยมเยียนเรสิเดนต์เคาน์ซิลเลอ และผู้อื่นๆ เวลาเย็นไปดูที่น้ำตก
วันที่ ๑๙	ไปคอเวอนเมนต์ออฟฟิศเตาน์ฮอลบ้านเรสิเดนต์เคาน์ซิลเลอที่ทำใหม่เรสิเดนต์เคาน์ซิลเลอไปด้วย ค่ำดูสวิชแบกเรลเว
วันที่ ๒๐	ลงเรือไปเข้าคลองกวาลามุดากลับทางบกในโปรวินศ์เวลเลสลี มาลงเรือที่บากันตวนกะจิ ข้ามกลับมาเกาะปีนัง
วันที่ ๒๑	ขึ้นไปบนเขาสูงกินข้าวริมสายน้ำตกในสวนเด็กซุน แล้วขึ้นไปพักกินกลางวันบนเรือเจ้าเมืองยอดเขา กลับแวะที่สวนเชิงเขา
วันที่ ๒๒	ลงเรือข้ามไปขึ้นที่ท่าบัตเตอรเวอทเรสิเดนต์เคาน์ซิลเลอไปด้วย ไปตามทางบกถึงตำบลกุเล็มในแขวงเมืองไทรดูการทำสวนและโรงจักรทำแป้งมันสำโรง แล้วกลับมาดูโรงหีบอ้อยที่ตำบลไปร ลงเรือในลำแม่น้ำไปร ออกปากอ่าวมาขึ้นเกาะปีนัง
วันที่ ๒๓	ไปดูคุกดูโรงพยาบาลและสวนจีนหลีปี่เยี่ยว
วันที่ ๒๔	ไปดูวัดนางชี แล้วไปสวนจีนซูอูนกีอองและบ้านสวนพระยายุทธการ เวลาค่ำลงเรือไปจอดนอนที่ปุโลลิเมา
วันที่ ๒๕	ลงเรือเลดีเวลด์ไปเข้าลำแม่น้ำลารุดขึ้นรถไฟที่ปอดเวลด์ไปตำบลไต้แผง ดูทำเหมืองแร่ดีบุกและพบกับรายายุสพซึ่งเรียกว่าสุลต่านอีกรีส์และญาติวงศ์ เลี้ยงกลางวันที่เรสิเดนศี และดูอื่นๆ บ้างแล้วกลับเรือเดินยังรุ่ง
วันที่ ๒๖	ถึงเรืออุบลซึ่งล่วงหน้ามาคอยรับที่ปุโลดินดิง ออกเรือไปเข้าแม่น้ำกลังเป็นเวลาค่ำเข้าไม่ได้ทอดอยู่ข้างนอก เรือเวสาตรีแล่นตามมาภายหลัง ด้วยความประมาทของกัปตันเรือไปติดศิลาที่ปุลูอันซา
วันที่ ๒๗	รายาสะเลมันซึ่งเป็นรายามุดาเมืองสลางอกับคนอื่นๆ ลงมารับนำเข้าไปในแม่น้ำกลัง ต้องรออยู่อีกวันหนึ่ง เพราะเขาเตรียมรับตามโปรแกรมเดิม ต่อพรุ่งนี้

วันที่ ๒๘ ขึ้นรถไฟจากกวาลากลังไปกวาลาลุมปอ ดูที่ต่างๆ รับรองที่บ้านจีน อายกซึ่งเป็นลิยิสเลติฟเคาน์ซิลเลอกลับค่ำล่องน้ำลงมาหยุดรออยู่ที่ปากอ่าว

วันที่ ๒๙ ออกจากปากอ่าวแม่น้ำกลัง เวลาจวนค่ำถึงมะละกา ขึ้นบกเที่ยวและมีการเลี้ยงกลางคืน ออกเรือเวลา ๒ ยาม

วันที่ ๓๐ เวลา ๒ ทุ่มถึงเมืองสิงคโปร์ ๔ ทุ่ม ขึ้นอยู่ที่เรือนสยาม

วันที่ ๓๑ รับแอตติงคอเวอนเนอมาเยี่ยม ไปโรงพยาบาลทำบุญวันตายของหญิงใหญ่และลูก ค่ำไปห้างจีนกวางตุ้ง

๑ มิถุนายน ไปห้างแล้วไปกินน้ำชาบ้านเจ้าเมืองดูขังน้ำ

วันที่ ๒ ไปแบงก์โปสตออฟฟิศคลาบ เวลาค่ำดูออปราที่เตาน์ฮอล

วันที่ ๓ ไปแรฟฟัลสกูล แลแองโคลไชนีสสกูล ไปมิวเซี่ยมโรงจักรสูบน้ำ แลไปห้างบ้าง

วันที่ ๔ ดูที่ทำน้ำแข็ง ที่ทำน้ำมันและไปกาเดนปาตีเซอชาลส์วาเรน (นายพลบังคับการทหารที่เมืองสิงคโปร์) ค่ำไปเวตดินเนอที่คอเวอนเมนต์เฮาส์

วันที่ ๕ ลงเรือไปดูอู่ตันยงปากาและดูเรือเมล์เยอรมัน ซื้อหอยในเรือ

วันที่ ๖ ไปดูคุกและดูทหารตรุบปิงคอเลอ ที่ตังลินแบแรก

วันที่ ๗ ไปดูที่ทำสัปรศ ซึ่งทำที่บ้านของเอ็ง แล้วไปบ้านสวนพระยาอนุกูล เวลาเย็นไปในการรับรองของพวกทหารที่ป้อมแคนนิง เวลาตี ๑๑ วันนี้จะลงเรือออกจากสิงคโปร์พรุ่งนี้เช้า...

...วันที่ ๘ เวลาก่อนย่ำรุ่งได้กลับลงเรือที่ทางยอนซันเปียร์ รอรับน้ำและดูพวกแขก ชาวเรือจนเวลาเช้าโมงเศษได้ ออกจากเมืองสิงคโปร์

วันที่ ๙ มาถึงน่าปากอ่าวเมืองปาหัง เวลาเช้า ๔ โมงเย็นมายิสเตรตที่รักษาปากน้ำลงมาในเรือ เวลาบ่าย ๒ โมง ขึ้นบก ดูโรงเลื่อยที่ปากน้ำ ซึ่งพึ่งจะตั้งขึ้นใหม่ทำงานได้ ๖ วิก แล้วออกจากโรงเลื่อยขึ้นไปตามลำน้ำถึงตำบลปะกันซึ่งเป็นตัวเมืองทาง ๖ ไมล์ ขึ้นที่เรสิเดนซี่อังกฤษมี

ทหารรับและสลุต เลี้ยงน้ำชา ได้พบตนกูมหมุดลูกสุลต่านซึ่งยกขึ้นเป็นรีเยนต์ เพราะตัวสุลต่านขึ้นไปอยู่ปุลูเตาวา ทางเหนือน้ำขึ้นไปร้อยห้าสิบไมล์ แล้วลงเดินดูตามถนนที่ตัดไปใหม่ลงที่ท่าเรือเมล์จอด กลับลงมาเรือเวลาค่ำ เวลา ๘ ทุ่มออกเรือ

วันที่ ๑๐ เวลาเช้าถึงตำบลขมามัน เป็นตำบลบ้านใหญ่ในเขตแดนเมืองตรังกานู พระยาตรังกานูเช่าเรือเมล์ลงมาคอยรับ ถึงแต่เวลาคืนนี้เวลาบ่ายลงมาหาในเรืออุบลบุรทิศ ได้สนทนาด้วยข้อราชการต่างๆ พระยาตรังกานูเดี๋ยวนี้เป็นคนละคนกับเมื่อมาคราวก่อนเกือบจะเหมือนเมืองแขกชั้นในเข้ามา เวลาบ่ายได้ลงเรืออุไทยราชกิจลงไปตรวจดูเขตแดนเมืองตรังกานูต่อกับเมืองปาหังที่คลองเจอรตินนอกบูเกตสเตงเงาะ มีข้อความที่เกี่ยวข้องอยู่บ้างเล็กน้อย เรสิเดนต์เมืองปาหังมีหนังสือถามมาถึงพระยาตรังกานูด้วยเรื่องเขตแดน พระยาตรังกานูเต็มใจให้เราเป็นผู้แนะนำการที่จะโต้ตอบ ไปดูที่ตำบลนั้นแล้วกลับมาถึงเรือเวลาค่ำ

วันที่ ๑๑ ขึ้นไปดูที่ตำบลบ้านขมามัน เป็นหมู่บ้านใหญ่โตกว่าเมืองปะกันที่ปาหัง เวลาเย็นกลับลงมาออกเรือไปเมืองตรังกานู

วันที่ ๑๒ เวลาเช้าถึงเมืองตรังกานู คราวนี้มีดาดปรำตั้งแต่ท่าขึ้นไปจนถึงเรือนคนมาดูมากกว่าแต่ก่อน เลิกเหน็บกฤช เดินออกจากบ้านไปตามตลาดลงเรือที่บ้านกัปตันจีนแล้วขึ้นไปดูเหนือน้ำกลับมาเรือในเวลาเย็น ออกเรือจากเมืองตรังกานู

วันที่ ๑๓ เวลาเช้าโมง ๑ ถึงกลันตันได้ให้หลวงปฏิพากย์ขึ้นมานัดไว้ก่อน ให้พระยากลันตันลงมาคอยอยู่ที่ปากน้ำแล้ว แต่เผอิญมีคลื่น พวกเมืองกลันตันกลัวคลื่นไม่อาจออกมา มีแต่เรือออกมารับ ๔๐ ลำเศษ ครั้นจะให้ไปตามออกมาก็เห็นจะมาเมาคลื่นพูดจาอะไรกันไม่เป็นเรื่อง จึงให้หลวงปฏิพากย์นำของฝากขึ้นไปให้ แล้วออกเรือจากกลันตัน...[๖๙]

---

[๖๙] พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, **พระราชหัตถเลขาฯ ร.ศ. ๑๐๙,** ๑๒๗ – ๑๒๙, ๑๓๙ – ๑๔๐.

รูปหมู่ฉายที่เกาะหมาก

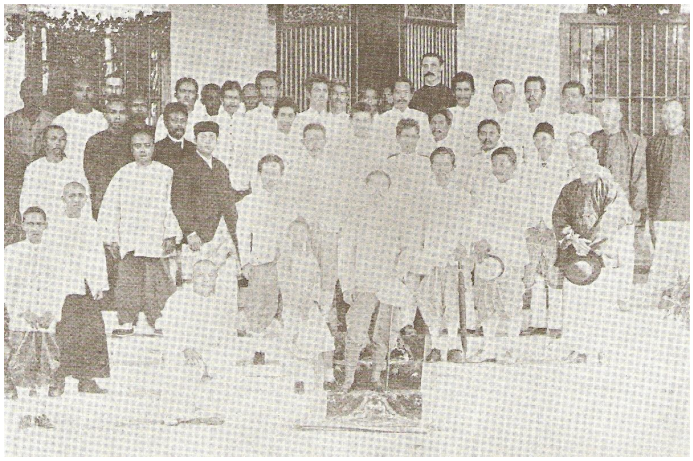

การรับเสด็จและสภาพเมืองตรังกานู

การรับเสด็จและสภาพเมืองกลันตัน

จากพระราชหัตถเลขาฯ ดังกล่าว สามารถสรุปสถานที่ที่ทรงเสด็จประพาสในแต่ละเมืองได้ดังนี้

เมืองที่เสด็จประพาส	สถานที่พระราชดำเนินและทรงทอดพระเนตร
เกาะลังกาวี	สภาพและลักษณะภูมิเมืองตำบลเขาดายังบุนเต็ง ทะเลสาบและถ้ำคัวจะริตะ
เมืองไทรบุรี	บ้านพระยาไทรบุรี ถนนหนทาง ตลาด ตึก ร้านค้า ที่ฝังศพของเจ้าเมืองไทรบุรีและโรงละครแขก
ปีนัง	บ้านกงสุลประจำเมือง ภูมิเมือง ถังกักเก็บน้ำสำหรับเมือง ตลาด ตึก โรงพยาบาล โรงเรียนคอนแวนต์ และคุก (ทัณฑสถาน) คอเวอเมนต์ออฟฟิศ บ้านเรสิเดนต์เคาซิลเลอ
เขตโปรวินซ์เวลส์เวย์	ศาล โรงโปลิศ โรงงานทำแป้งมันสำโรง โรงหีบน้ำตาลทราย โรงกลั่นสุรา
เมืองลารุต	ตำบลสิมปัง ถนน ตึก ร้านค้า ตลาด ออดิตออฟฟิศ บาแรก ทหาร ที่พักทหาร อาวุธ เครื่องใช้ต่างๆ เหมืองดีบุก มิวเซียม (พิพิธภัณฑสถาน) และโรงพยาบาล
เมืองสลังงอร์	โรงงานทำเครื่องจักรรถไฟ ตลาด คอเวอนเมนต์ออฟฟิศ สภาพและลักษณะภูมิเมืองเมืองกะลัง
เมืองมะละกา	ถนนหนทาง ตลาด ตึก โบสถ์โบราณ
เมืองปาหัง	ศาล โปลิศ โรงจักรเลื่อยไม้ บ้านเรือนราษฎร
เมืองตรังกานู	สภาพและลักษณะภูมิเมืองตรังกานู ตลาดแขก ตลาดจีน

เนื้อความในพระราชหัตถเลขาฯ การเสด็จประพาสฯ ที่กล่าวถึงสถานที่สำคัญต่างๆ ดังที่กล่าวมาแล้ว แสดงให้เห็นความสนพระทัยของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ที่"...จะเอาประโยชน์ในการที่จะได้ตรวจทางสิงคโปร์ขึ้นไปตลอดปีนัง..."[๗๐] ด้วยการทอดพระเนตรสภาพ ลักษณะภูมิเมือง ถนนหนทาง ตลาด (ตลาดแขก ตลาดจีน) ตึก ร้านค้า บ้านเรือนราษฎรโบสถ์เก่า โรงละคร บ้านกงสุลประจำเมือง ถังกักเก็บน้ำ และทรงศึกษาดูงาน โรงพยาบาล โรงเรียน คอนแวนต์ ทัณฑสถาน คอเวอเมนต์ออฟฟิศ ศาล โรงโปลิศ โรงงานทำแป้งมันสำโรง โรงหีบน้ำตาล โรงกลั่นสุรา บาแรกทหาร ที่พักทหาร อาวุธ เครื่องใช้ต่างๆ กิจการเหมืองดีบุก มิวเซียม โรงงานทำเครื่องจักรรถไฟ โรงจักรเลื่อยไม้ ซึ่งถือเป็นการศึกษาดูความเจริญด้านการปกครอง เศรษฐกิจ และสังคมตามแบบอย่างตะวันตก เพื่อนำมาปรับใช้กับสยาม ทั้งนี้ พระราชนิพนธ์ระยะทางเสด็จพระราชดำเนินประพาสทางบก ทางเรือ รอบแหลมมลายู ร.ศ. ๑๐๙ ได้ให้รายละเอียดของสถานที่และสภาพที่ทรงพบเห็นไว้ โดยขอหยิบยกประเด็นสำหรับการนำเสนอเป็น ๒ ประเด็น กล่าวคือ

๓.๔.๑ สภาพทั่วไปของเมืองไทรบุรีและบ้านเมืองที่อยู่ภายใต้การปกครองของอังกฤษ

พระราชหัตถเลขาในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเรื่องเสด็จประพาสแหลมมลายู ร.ศ. ๑๐๙ และพระราชนิพนธ์ระยะทางเสด็จพระราชดำเนินประพาสทางบก ทางเรือ รอบแหลมมลายู ร.ศ. ๑๐๙ แสดงให้เห็นถึงการทอดพระเนตรลักษณะภูมิเมือง ถนนหนทาง ตลาด ตึก อาคาร บ้านเรือน ห้างร้านค้าและผู้คนของเมืองไทรบุรีและบ้านเมืองที่อยู่ภายใต้การปกครองของอังกฤษ โดยพระองค์ให้รายละเอียดของเมืองและสถานที่ต่างๆ เป็นต้นว่า

ปีนังและ"โปรวินซ์เวลส์เวย์" (Province Wellesley) พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระราชนิพนธ์ไว้ว่า

---

[๗๐] พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, **ระยะทางเสด็จฯ ร.ศ. ๑๐๙ เล่ม ๑,๑** – ๔.

..แต่สงสัยได้อย่างหนึ่งว่าโคมที่ตามห่างกว่าบ้านเราใช้ปิโตเลียมแต่ของเขาสว่างจริง...ตั้งแต่สะพานขึ้นมานี้ถนนนี้ขึ้นไปเป็น ๒ แยก มีตึกตลาดเต็มตลอดไป เห็นจะแน่นหนาใหญ่โตกว่าตลาดจีนเมืองตานี...ผู้คนก็ว่าแน่นหนากว่าที่ฝั่งข้างอังกฤษ เพราะพื้นที่ดีกว่าด้วยและสบายกว่า ด้วยข้างอังกฤษต้องเสียภาษีน้อย ข้างเราเสียภาษีน้อย คนที่กอตาสตาไม่สบายกว่าคนที่อยู่ในเขตอังกฤษก็เพราะเรื่องเกณฑ์ คนที่นี้ไม่สู้ต้องเกณฑ์เป็นการเอาใจอยู่และภาษีน้อยเช่นนี้จึงอยู่มาก...มาตามทางเป็นถนนกว้างสัก ๓ วาเท่านั้น แต่เป็นถนนถมดินเรียบร้อยดี ตามข้างทางนี้มีต้นมะพร้าวตลอด บ้านเรือนคนรายๆ ไปตลอด มีบ้านคนเป็นหมู่ มีโรงแถวตึกริมถนนเป็นตอนๆ ที่เป็นหมู่บ้านเช่นนี้แล้วมีโรงโปลิศด้วยทุกแห่งมีโรงเรียนฝากระดาน ๓ ห้องหรือ ๕ ห้องไปตามทางสัก ๓ โรง โรงเรียนนี้เป็นของคอเวอเมนต์ทำ ว่าลงทุนเรือนละ ๑๒๐๐ เหรียญ แต่เดี๋ยวนี้เห็นว่าแพงนักและไม่ใคร่ถูกใจพวกแขก เดี๋ยวนี้จะให้ทำเองตามใจชอบ แต่เงินเดือนครูคอเวอเมนต์จ่ายให้...เดินดูตึกจนทั่วเป็นตึกยาวที่อยู่มาก ที่ทำการก็มีแต่ออฟฟิคอย่างจีนเท่านั้น แล้วเดินทางในห้างนั้นเอง ไปห้างโลกังเสงเช่าที่พระยาระนองเอง ขายแพรและของจีนต่างๆ มีเครื่องเชียนสีใหม่ๆ มาก แล้วไปห้างโวซองเป็นที่ขายของญี่ปุ่นต่อไป... ผ่านตลาดที่กุลินไปเป็นตึกทำพิงใหม่ๆ ทั้ง ๒ ฟากหลายแถว ผู้คนแน่นหนาล้วนแล้วแต่แต่งใบไม้แต่งธงตลอดไป พ้นเมืองถึงถนนทางแยกเป็นถนนของจีนลิมเชียกที่เป็นเจ้าของโรงจักรทำมันสำโรงทำเอง ผ่านไปหน้าเมืองดีบุกจีนตันเจ้าหลวงอร่ามแต่ฝนกำลังตกหนักไม่ได้แวะ ไป ๓ ไมล์ ๒ ข้างทางที่พื้นราบหรือเนินต่ำๆ ปลูกมันสำโรงทั้งสิ้น ที่เนินสูงๆปลูกพริกไทยที่หลังเขาปลูกเงาะ มังคุด ต้นผลไม้ต่างๆ ไม่ใคร่มีที่ว่างแต่ต้นไม้ยังต่ำทุกแห่ง เห็นชัดเจนว่าเป็นที่เพิ่งเกิดขึ้นใหม่ใน ๔ – ๕ ปีนี้เอง...ว่าแต่ก่อนที่ไตเผงนี้เป็นป่าไปทั้งนั้น มีตลาดก็มีแต่โรงฝากระดานหลังคาจากแต่เป็นโรง ๒ ชั้น (เดี๋ยวนี้ยังเห็นอยู่บ้าง) ตึกเพิ่งเกิดใหม่ใน ๑๒ ปีทั้งนั้น ดูก็มีตึกหลายถนนแต่ยังน้อย มีบ้านฝรั่งเป็นเรือนไม้กระดานอยู่เป็นบ้านๆ มาก ถนนใช้ถมศิลาทำกว้างดีเหมือนถนนสิงคโปร์ ปลูกต้นไม้ ๒ ข้าง ดูตึกรามไม่มากกว่าเมืองไทร ที่ป้อมมีฝรั่งทำสำหรับหนีพวกเจ๊กป้อม ๑ บนหลัง

เนินเลวเต็มที่ เป็นแต่ที่เอาตัวรอดเท่านั้น การที่กลัวเจ็กที่นี่เพราะเคยขยาดมาแล้วเหมือนกัน ด้วยคนในเมืองมีคนต่างประเทศมากกว่ามลายู ตามที่ประมาณว่า มลายู ๑๒๓๗๑๐ จีน ๑๐๘๓๔๐ ทมิฬและอินเดีย ๑๑๑๖๙ ฝรั่งขาวและฝรั่งดำ๓๘๔ (รวม) ๒๔๓๖๐๓... [๗๑]

เมืองสลังงอร์ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระราชนิพนธ์ไว้ว่า

..แรกที่จะไปพาไปตามถนนตั้งแต่หลังสะเตชั่นไปดูเป็นที่ว่างๆ มีโรงที่เขาว่าเป็นสะเตชั่นโทรเลขและโปสตออฟฟิคกับอะไรอีกสักอย่างหนึ่ง รายห่างๆ หัน ๓ หลัง หน้าเรือนเหล่านั้นเป็นสวนเล็กๆ ไปหน่อยหนึ่งจึงถึงตึกแถวลดเป็นตึกอย่างปีนังแต่เป็นดินแดง เช่นสิงคโปร์ เขาว่าฝนไม่ตกแล้วเป็นถนนดี แต่ถ้าฝนตกมักเป็นโคลนตึกรามดูมากกว่าเมืองไทรนัก และเห็นเป็นเจ๊กไปทั้งเมือง แต่บ้านคนเห็นจะน้อยกว่า จำนวนคนที่กวาลาลุมปอนนี้ว่ามี ๖๔๔๙๓ เป็นเจ๊กมากกว่ามลายู ฝรั่งก็มีแต่คนที่ทำการคอเวินเมนมากพื้นที่เป็นเนินเขาเตี้ยๆ ไปทั้งนั้น แต่ไม่เตี้ยเหมือนสิงคโปร์ มีที่ดอนเรียกว่าเขาอย่างมลายูเรียกว่าบุเก๊จรอบไปทุกด้าน เขาใหญ่นั้นอยู่ไกลมากเหมืองดีบุกก็อยู่ไกลและว่าไม่เป็นเหมืองใหญ่ๆ เหมือนที่ใต้เผง ที่เรซิเดนอยู่บนเขาทำใหม่ ไม่มีเครื่องตกแต่งอันใด... [๗๒]

มะละกา พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระราชนิพนธ์ไว้ว่า

..ถนนที่นี่ในเวลานี้ดีกว่าที่อื่น แต่ได้ความว่าบรรจงปราบโปรยทรายกันมาตั้งแต่เช้าจนค่ำ ตึกตลาดนั้นเป็นอย่างต่างๆ กัน บรรดาที่เป็นตึกแถวในเมืองแถบนี้มีอย่างไรบ้างแล้วเป็นมีหมดทุกอย่างไม่ขาดเลย เป็นตอนละ ๒ ห้องบ้างห้องเดียวบ้างสูงๆ ต่ำกว่ากันคดเคี้ยวไปโดยมาก ที่เป็นตึกดีๆ เช่น ปีนังพวกจีนที่มั่งมีอยู่บ้างแถวยาวๆ ถนนแยกเป็นตรอก

---

[๗๑] พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, **ระยะทางเสด็จฯ ร.ศ. ๑๐๙ เล่ม ๒,** ๑๔, ๓๑ – ๓๖, ๔๘ – ๔๙, ๘๑.

[๗๒] เรื่องเดียวกัน, ๙๗ – ๙๘.

เล็กๆ เช่นสำเพ็งมาก สุเหร่าหรือมัสยิดหรือมอชของแขกดูเป็นช่อฟ้าปลายหักโดยมาก รูปร่างเหมือนศาลาหน้าวัดในบางกอกหลายแห่ง ไปจนทางถึงริมทะเลค่ำทีเดียว...[๙๓]

สิงคโปร์ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระราชนิพนธ์ไว้ว่า

...ที่ขึ้นมาวันนี้มาถึงตะพานให้พะวงสงสัยเต็มที่เห็นตึกที่ริมตะพานซึ่งเป็นห้างเอแอลสตอนยังคงอยู่ แต่ไปมีตึกอะไรอีกข้างหนึ่งใหญ่โตตะพานก็มีอะไรโก้งเก้งมืดไม่ใคร่เห็นถนัด เลือนอยู่จนถึงขึ้นบกแล้วจึงได้จำเค้าเงื่อนได้ ตึกใหญ่นั้นว่าทำขึ้นใหม่ทั้งนั้น ที่ตะพานพวกจีนยืนรับอยู่มากมีซุนโตเป็นต้น...ไปเที่ยวซื้อของห้างจีนและห้างแขกเวลากลางคืนดูไลฟของบ้านเมือง ดูของเขาเรียบร้อยจริง ตั้งแต่ไปกลางคืนยังไม่พบคนเมาจัดกลางถนนเลย แต่เวลาตึกมีคนประชุมมากอยู่แต่ที่ถนนกระพงกระลำกับที่ถนนกระพงมะละกาที่เป็นที่คนหาเงินอยู่ นอกนั้นก็เงียบ ใน ๒ วัน ๓ วันนี้ถนนไม่ได้จุดไฟเพราะเป็นเวลาเดือนสว่าง...แต่ไปไหนดูผู้คนเกรียวกราว ที่ปีนังดูเงียบสบายดีกว่าที่นี่ มาอยู่นี่รู้สึกสนุกกว่าอยู่ปีนังรู้สึกสบายกว่า แต่ถนนแล้วเหม็นเยี่ยวเป็นบ้านเราทั้ง ๒ เมือง...[๙๔]

เมืองปาหัง พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระราชนิพนธ์ไว้ว่า

..ดูบ้านเมืองโรเรกว่าเมืองตรังกานู ผู้คนบ้านเรือนก็น้อยกว่าตรังกานู ข้าวในนาบางปีพอกิน บางปีไม่พอต้องซื้อที่เมืองสิงคโปร์ ปลาก็มีแต่ก็ไม่ถึงเป็นสินค้า มีแต่ของป่าเป็นสินค้าออกไม่มากนัก ภาษีที่ฝรั่งใหม่เป็นอย่างดีกว่าแขกเก็บได้ ๑๑๗๐๐๐ แต่ที่จำหน่ายใช้ในเวลานี้มากกว่าภาษี ๒ เท่า ใช้เงินสิงคโปร์ให้กู้ เขาหมายจะเจริญได้ด้วยการทำแร่ต่างๆ ได้ให้คอนเซคชั่นไปกับฝรั่งกำปะนีต่างๆ มาก เดี๋ยวนี้เรือเมล์เดินอยู่ ๕ ลำ ว่าฤดูคลื่นก็ไม่หยุดเดินการจัดบ้านเมืองเช่นนี้อังกฤษชำนาญ

---

[๙๓] พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, **ระยะทางเสด็จฯ ร.ศ. ๑๐๙ เล่ม ๒,** ๑๐๗ – ๑๐๘.

[๙๔] เรื่องเดียวกัน, ๑๑๓ – ๑๑๔, ๑๔๑, ๑๗๙.

มาก คงจะเจริญได้ใน ๓ ปีเป็นแน่จริง ได้ดูเสียตั้งแต่แรกเช่นนี้ภายหลังจะได้มาดูอีกมันจะเร็วได้มากน้อยเท่าใด เดี๋ยวนี้กำลังจะหาเจ๊กมาเข้าเมือง เพราะมลายูเกียจคร้านมาก ถึงจะจัดการอย่างไรบ้านเมืองคงไม่เจริญได้...[๓๕]

ข้อมูลจากพระราชนิพนธ์ฯ ดังกล่าวชี้ให้เห็นว่าพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเป็นผู้นำที่ทรงศึกษาสถานการณ์และเข้าใจความเปลี่ยนแปลงของบ้านเมือง แล้วนำสิ่งเหล่านี้มาปรับใช้เพื่อวางพื้นฐานในการพัฒนาบ้านเมืองในช่วงเวลานั้น

๓.๔.๒ กิจการด้านสาธารณูปโภคและวิทยาการสมัยใหม่

พระราชหัตถเลขาในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเรื่องเสด็จประพาสแหลมมลายู ร.ศ. ๑๐๙ และพระราชนิพนธ์ระยะทางเสด็จพระราชดำเนินประพาสทางบก ทางเรือ รอบแหลมมลายู ร.ศ. ๑๐๙ แสดงให้เห็นว่า พระองค์ทรงสนพระทัยที่จะทอดพระเนตรกิจการด้านสาธารณูปโภคและวิทยาการสมัยใหม่ตามสถานที่ต่างๆ เป็นต้นว่า โรงงานน้ำตาล โรงหัวจักรรถไฟ ที่ทำการไปรษณีย์โทรเลข โรงเรียน โรงพยาบาล คุกตาราง และพิพิธภัณฑ์ โดยพระองค์ได้ให้รายละเอียดของสถานที่แต่ละแห่งไว้ว่า

โรงงานน้ำตาลในเขตโปรวินซ์เวลส์เวย์ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีพระราชนิพนธ์ไว้ว่า “...โรงหีบๆ นี้เป็นของมิสเตอร์เบรานพาเข้าไปดูทำการ วิธีที่จะป้อนอ้อยใช้เรือมาเทียบตะพานทำเหมือนที่เห็นที่นี่มาก่อน และที่นครไชยศรีเหมือนกันแต่หม้อที่ทำให้น้ำตาลแห้งนั้นดูเล็กไปกว่า กับน้ำตาลที่ทำนั้นขาวบริสุทธิ์กว่าแต่ก่อน มีเครื่องอัดกากน้ำตาลหยาบๆ ที่กรองแล้วอีกอย่างหนึ่งเป็นน้ำตาลใส กากที่ออกมาเป็นสีเหมือนน้ำตาลงบ แต่หมดรสหวานทีเดียวเครื่องนี้เพิ่งเห็นแต่ใช้อัดด้วยแรงขันเข้าไปเท่านั้น...[๓๖]

---

[๓๕] พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, **ระยะทางเสด็จฯ ร.ศ. ๑๐๙ เล่ม ๒,** ๑๘๘ – ๑๘๙.

[๓๖] เรื่องเดียวกัน, ๕๒.

กิจการรถไฟในเขตโปรวินซ์เวลส์เวย์ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีพระราชนิพนธ์ไว้ว่า "...ขึ้นที่สเตชั่นเป็นโรงไม้จริงหลังคามุงเหล็กยาวสัก ๑๗ – ๑๘ ห้อง รถไฟเป็นอย่างขนาดเมตเตเกช ดูเล็กกว่าที่เคยเห็นมาก รถพ่วง ๔ รถ รถที่ ๑ กับรถที่ ๒ ติดกัน ในรถเดียวมีห้องกั้นกลางเป็นตอนข้างที่ ๑ นั่ง ๘ คน เก้าอี้ยาวตามฝารถแต่มีพนักเป็นช่องๆ ข้างละ ๔ ที่ ชั้นที่ ๒ ก็เหมือนกัน แปลกที่ ๑ เก้าอี้หุ้มหนัง ที่ ๒ เป็นเก้าอี้ไม้เปล่า นอกนั้นเป็นชั้นที่ ๒ กับที่ ๓ และที่ ๓ ล้วน...[๓๗]

ทัณฑสถานที่ปีนัง พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีพระราชนิพนธ์ไว้ว่า

> ...ไปดูที่โรงคนโทษหนักย่อยศิลาก่อน เพราะจะไม่ให้พูดกันได้ในเวลาทำงาน ใช้ทำเป็นโรงยาวกั้นห้องด้วยอิฐเป็นห้องๆ กว้างห้องละ ๕ ศอก ตามผนังทะลุปรุโปร่งไปเป็นอันมากโดยแต่ที่ศิลากระเด็นถูกเขาคิดจะใช้ไม้กั้นแทนผนังให้ค่อยทนขึ้น แล้วไปดูที่ตัวคุกทำเป็นหมู่ติดกัน มีที่คนยามในอยู่ประจำการ ๓ คนเท่ากัน แต่มีระฆังเอเล็กตริกไว้สำหรับเรียกคนช่วยได้ แต่ก็กว้างพอใช้อยู่ ห้องหนึ่งเห็นจะกว้างสัก ๔ ศอก ยาวสัก ๘ ศอกได้ มีกระดานที่นอนยกพื้นอันหนึ่งถ้าฝรั่งมีผ้าปูที่นอนผืนหนึ่ง ผ้าห่มผืนหนึ่ง ถ้าเป็นจีนไม่มีที่นอนผืนหนึ่ง มีที่ทรายถ่ายปัสสาวะ และมีถังอุจจาระกับโพงน้ำห้องละอัน การที่จัดนั้นก็เหมือนกับคุกของเราที่ทำใหม่นั้นเอง ดูก็ไม่ต้องดูมากมายอันใดนัก กลับลงมาดูที่ขังคนโทษถึงตาย มีผิดกับที่อื่นแต่ที่มีประตูกรงเหล็กและเครื่องหมุนสำหรับข่มเหงให้ลำบากผ่อนให้ตึงก็ได้ให้หลวมก็ได้ ถ้าหมุดเข็มไม่บรรจบรอบไม่ให้กินข้าว มีที่ขังอยู่ ๖ ห้องเป็นที่ประจำ ๕ ประการเรานี่เอง แล้วไปดูที่ฆ่าคน ใช้เครื่องไม้เป็นกระดานหกเราเท่านั้นเอง แล้วไปดูที่ทำครัว เอาอาหารมาให้ดูมื้อหนึ่งก็มาก แต่ข้าวแดงเต็มที่ ซ้ำปนถั่วดำกับให้กินแป้งจี้แผ่นโตๆเท่าขนมเบื้องให้กินคนละหลายๆแผ่น ว่ากันโรคบวมที่เป็นกันอยู่ตามแถบนี้เช่นทหารเราเป็นที่ภูเก็ต ที่อยู่นานปีให้กินปลาก็เกือบจะเป็นปลาซิวตัวเล็กปนลง

---

[๓๗] พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, **ระยะทางเสด็จฯ ร.ศ. ๑๐๙ เล่ม ๒,** ๓๓.

ข้าว คนโทษทำครัวเองทั้งรักษาบัญชีและอะไรๆ ใช้คนโทษทั้งสิ้น ดูเท่านั้นไปโรงพยาบาลต่อไป... [๗๘]

ทัณฑสถานที่สิงคโปร์ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีพระราชนิพนธ์ไว้ว่า

...ดูที่โรงทำงานก่อน คือโรงจักรวิดน้ำกังเครื่องกระเดื่องตำถั่วทำอยู่ในโรงเดียวกันคนละซีกใช้แรงคนโทษถีบจักรอยู่ตอนหนึ่งในหลังเดียวกับหนูจีน ห้องที่ถีบจักรตอนหนึ่งห้องที่เครื่องจักรอยู่ตอนหนึ่งในหลังเดียวกัน จักรที่ถีบแบ่งเป็นสองแถวๆ หนึ่งมีฝาไม้กันเป็นห้องๆ ละ ๓ ห้องๆ หนึ่งมีนักโทษถีบจักร ๖ คน รวมทั้งสิ้น ๘๔ คน แต่ถ้ามีคนเพียง ๖๕ คนก็ถีบไหวกำลังคนถีบให้จักรหมุนได้มินิตละ ๒ รอบ ให้ถีบ ๑๕ ลิมิตหยุด ๑๐ ลิมิต แต่กำหนดที่ต้องถีบไม่เท่ากัน ที่โทษน้อยได้หยุดเร็วที่โทษมากต้องถีบนาน เครื่องสูบน้ำนี้ใช้สูบขึ้นไปบนยอดเขาที่คุกตั้งอยู่นั้นเอง น้ำนั้นไขไปใช้ในโรงบ้ากระเดื่องตำถั่วนั้น คือถั่วดำที่เจือการให้คนโทษกินเป็นยากันโรคเบริบรี คือโรคบวม ที่คุกปีนังเขาปนกับข้าวทั้งเม็ดๆ แต่ที่นี่ว่าต้องป่นเคล้าข้าวให้กินเพราะคนไม่ใคร่จะชอบกินมักจะลักทิ้งเสีย คนที่ถีบมีทั้งฝรั่ง เจ๊ก แขก เวลาหยุดเหงื่อโทรมตัวทีเดียว ที่ใส่ครวนถีบก็มี ที่ไม่ได้ใส่ก็มี ตามโทษที่บังคับให้ใส่ ดูการที่ทำเช่นนี้จะยังดีกว่าหมุนโคมลอยมาก แต่เขาว่าคนโทษเกลียดมากเหมือนกัน การที่ทำเช่นนี้เป็นการแกล้งให้เหนื่อยลำบากมากกว่าที่ได้ประโยชน์มากเหมือนกันเราไม่ชอบใจ

ส่วนที่ทำงานอื่นๆ คือย่อยศิลาฉีกกาบมะพร้าวฟั่นเชือกทอเสื่อกาบมะพร้าวปูทาง ทำเครื่องหวายต่างๆ ทำไม้ ดูมีประโยชน์ดีกว่ามาก งานที่ทำกำหนดเพียงแต่หนักกับเบา ถ้าเป็นการที่เบาแล้วคนโทษที่เสมอๆ กันก็ทำอย่างนั้นบ้างอย่างนี้ แบ่งเป็นโรงๆ ตามพวกที่แบ่งเป็นชั้นไว้ คนโทษไม่มีเงินเสียภาษีเป็นพวกหนึ่งต่างหากไม่ได้ทำการหนัก

---

[๗๘] พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, **ระยะทางเสด็จฯ ร.ศ. ๑๐๙ เล่ม ๒,** ๕๗ – ๕๘.

คนโทษหนักที่ตัดสินถึงประหารชีวิตเอาไว้ห้องนอกใกล้ผู้คุมทีเดียว พอเข้าไปในคุกก็ถึงก่อน ฝรั่งที่ฆ่าเมียเมืองสลางอซึ่งมิสเตอร์แมกซ์แวลต้องมานั่งตัดสินโทษถึงตายแล้ว ขังอยู่ในห้องประตูเป็นกรงเหล็กเราได้เห็นในวันนี้ทำท่าทางเป็นทุกข์อย่างฝรั่งเดินกร็อกๆ มีที่นอนให้อยู่สบายกว่าโทษที่ไม่ถึงตาย ที่จริงอ้ายคนนี้ถ้าเป็นคนไทยก็ไม่ตาย ความนั้นคือมันพบผู้ชายขึ้นไปอยู่กับเมียเวลากลางคืนสามยามแล้ว หึงขึ้นมาเอาปืนยิงตายทั้งผู้ชายและเมีย แล้วจะเอาปืนยิงตัวตายก็จับได้ เมื่อมันเป็นชู้กันตรงๆ เช่นนี้แต่ถ้าหากเป็นผู้หญิงทำให้เข้ากันป่นไปได้ ถ้าของเราชายกับหญิงอยู่สองต่อสองเช่นนี้ปรับได้แล้ว คนที่ยังไม่ได้ชำระก็ขังไว้ใกล้กับที่นี้เหมือนกัน เรียกให้มาดูเป็นพวกๆ บังคับให้ขู่กันเปรี้ยงๆ เหมือนกัน เราถามถึงคนโทษที่ให้ใช้เครื่องมือทำร้ายผู้คุมบ้างหรือไม่เขาว่ามีเนืองๆ เมเยอรเกรเองก็ถูกแทงครั้งหนึ่ง เจ้าผู้คุมเปิดปืนที่คาดเอวให้ดู มีประจำเช่นนั้นทุกคน

มีโรงเรียนหนังสือมลายูในคุกด้วย คนที่อ่านติดตรวนทั้งนั้น มีคนไทยคนหนึ่งอยู่ในหมู่เรียนหนังสือนี้ ถามว่ามาแต่บางกอกเกิดวิวาทกันขึ้นกลางถนนแทงเขาจริง..[๗๙]

โรงพยาบาลที่ปีนัง พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีพระราชนิพนธ์ไว้ว่า "...ที่โรงพยาบาลเป็น ๒ แห่งคือ เยนราลฮอสบีตัล เป็นที่คนดีๆ มารักษา มีฝรั่งอยู่ ๑๒ คน มีห้องหับอยู่เป็นห้องๆ ที่เป็นหลังยาวมีเตียงนอนมีที่นอนก็มี แต่ไม่สู้วิเศษอันใดนัก ที่เจ๊กอยู่เป็นโรงต่ำๆ แต่มีคนเพียง ๗ คนเท่านั้น ออกจากที่นี้ไปที่ปอเปอฮอสพิตัล เป็นโรงใหญ่คนนอน ๔ แถว พื้นปูกระเบื้อง คนเจ็บนอนเตียงแต่ไม่มีที่นอนไม่มีมุ้งอันใด มีแต่เสื่อผืนเดียวเท่านั้น โรงหลังคาจากฝาแผงมีคน ๓๐๐ คน ในการโรงพยาบาลนี้ไม่ได้เก็บเงิน แต่เป็นโรงเรี่ยรายเราจึงให้เงิน ๕๐๐ เหรียญในโรงพยาบาลนี้...[๘๐]

---

[๗๙] พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, **ระยะทางเสด็จฯ ร.ศ. ๑๐๙ เล่ม ๒,** ๑๕๔ – ๑๕๗.

[๘๐] เรื่องเดียวกัน, ๕๘.

โรงพยาบาลที่สิงคโปร์ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีพระราชนิพนธ์ไว้ว่า "...ดูที่โรงพยาบาลเป็นโรงโปร่งสบาย มีแต่กรงเหล็กที่หน้าต่างกับที่ประตู คนเจ็บนอนแคร่อย่างอาสนสงฆ์ ฝรั่งอยู่คนละห้องกับเจ๊กและแขก มีหมอยาคนยูเรเซียนอยู่ประจำที่โรงยา หมอฝรั่งมีเรือนอยู่บนเขาใกล้ๆ มาเยี่ยมวันละครั้ง เราอยากกินน้ำเขาเอาน้ำบริสุทธิ์ที่สำหรับผสมยาใส่ถ้วยตวงยามาให้กิน เมเยอรเกรสั่งให้เก็บถ้วยใบนั้นไว้อย่าให้ใช้ต่อไป จะได้เป็นที่ระลึกว่าเราได้กินด้วยถ้วยนั้น..." [๘๑]

พิพิธภัณฑ์ที่ปีนัง พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีพระราชนิพนธ์ไว้ว่า "...ดูมิวเซียม ทำเป็นตึกทาดินเหลืองโตพอใช้อยู่ จะเล็กกว่าที่ในวังไม่มากนัก มีรูปสัตว์นกปลาสตัฟ และร่างกระดูกต่างๆ แร่ทั้งประเทศอื่นและในแปรัก เครื่องอาวุธและเครื่องใช้ของมลายูและสไกเป็นคนป่ามีทั้งกระโหลกศีรษะด้วย ดูหัวกระโหลกอยู่ข้างจะเล็กมาก เครื่องมือศิลาของโบราณแต่ครั้งอายุศิลาขุดได้ก็มีมาก มีรูปพระยาระนองเป็นตัวอย่างเศรษฐีจีนที่มั่งมีด้วย..." [๘๒]

โรงเรียนที่สิงคโปร์ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีพระราชนิพนธ์ไว้ว่า

> ...รับแขกแล้วไปแรฟฟังสกูลอยู่ที่แถวกันกับวัดใกล้บ้าน เป็นตึกใหญ่หน้าลงทะเล มิสเตอร์ .....ลงมารับพาไปดูตามห้องโรงเรียน แบ่งเป็น ๕ คลาสๆ ละ ๒ ห้องชั้นบนห้อง ๑ ชั้นล่าง ๑ คน นักเรียนปนกันทั้งแขก จีน แล้วแต่ความรู้เป็นประมาณ มีไล่วิชาปีละครั้ง ถ้าใครได้ที่ ๑ กับที่ ๒ เป็นได้รางวัลของควีน คือเสียเงินค่าเรียนให้ไปเรียนที่ยุโรป ตามแต่ผู้ใดจะชอบเรียนอะไร ในเวลานี้มีคน ๓๐๐ เศษ ต้องเสียค่าเรียนคนหนึ่งเดือนละ...เหรียญ ต้องลงทุนซื้อหนังสือเรียนอย่างถูกๆ แต่ไม่ได้ใช้กระดาษหมึกดินสอมีแต่กระดานชนวนเท่านั้นต้องซื้อข้าวกลางวันกินเอง เวลาเลิกเรียนกลับไปนอนบ้านเขาให้คนชั้นที่ ๕ (คือคนชั้นสูง) อ่านหนังสือให้ฟัง ๓ คน เป็นฝรั่งคน ๑ จีน ๒ คน อ่านสำเนียงชัดดี ดูหัดแต่งหนังสือคน ๑ ว่าด้วย

---

[๘๑] พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, **ระยะทางเสด็จฯ ร.ศ. ๑๐๙ เล่ม ๒,** ๑๕๙.

[๘๒] เรื่องเดียวกัน, ๘๓.

รู้ข่าวว่าเราจะไปกับฟังถามปัญหาต่างๆ อีกแห่งหนึ่ง ท่านครูผู้ทำให้ดูนั้นอยู่ข้างจะ M.P. เหลือประมาณ โรงเรียนนี้เป็นของคอเวอนเมนต์ตั้งสอนแต่ภาษาอังกฤษอย่างเดียว...แล้วพาไปที่โรงเรียนอีกแห่งหนึ่ง...กลับมาเลยไปดูมิวเซียม...ชั้นล่างเป็นไลบรีทั้ง ๓ ขา มีคนมาอ่านหนังสืออยู่มาก พวกที่เสียเงินประจำประจำยืมหนังสือไปอ่านได้พวกที่ไม่ได้เสียเงินเป็นแต่มาอ่านได้กับที่หยิบหนังสืออ่านเองได้ตามใจ..."[๘๓]

ถังกักเก็บน้ำที่สิงคโปร์ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีพระราชนิพนธ์ไว้ว่า "...เลยไปดูที่สูบน้ำข้างคอเวอนเมนต์เฮาเพราะวันแรกยังไม่ได้ดู ไปถึงพบหมอสายพาลูกชายรังสิตไปเที่ยวอยู่ที่นั้น เขาทำเป็นสวนเดินเล่นสบายข้างบนหลังเนินทำเป็นสระใหญ่มีรั้วกั้น แต่สูบตั้งอยู่ข้างล่างทางเดินลงไปได้ ข้างโรงสูบก็มีสระอีก ๒ สระ น้ำมาจากบึงนอกมาลงสระล่าง แล้วสูบขึ้นบนสระหลังเนิน เพราะเป็นที่สูงสำหรับใช้น้ำไปขึ้นตามเรือนได้ เหมือนที่เรือนสยามเฮาส์ที่เราอยู่ในห้องอาบน้ำมีบัว ๒ อันน้ำเปิดได้วันยังค่ำเว้นแต่เวลากลางคืนปิด แต่ที่คอเวอนเมนต์เฮาเป็นเขาสูงมากต้องมีสูบมีที่ขังน้ำต่างหาก ..." [๘๔]

สถานีตำรวจที่สิงคโปร์ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีพระราชนิพนธ์ไว้ว่า "...บ่าย ๒ โมงไปดูโรงโปลิศใหม่ เขาทำ ๒ ฟากถนนข้างหนึ่งเป็นศาลข้างหนึ่งเป็นโรงที่อยู่ เป็นตึกใหญ่ดูงามดีได้ขึ้นไปดูแต่หลังที่ ๒ นี้ เพราะวันเสาร์เขาหยุดครึ่งวันเสียแล้ว ตึกที่ทำงามอยู่แต่ด้านหน้า ตอนในไปเป็นชาลากลางแล้วมีเรือนอยู่ที่แถวในเป็นหลังๆ สูงบ้างต่ำบ้างไม่ใช่ทำคราวเดียวกัน เขาจะพาไปดูที่เรือนเหล่านั้นเห็นไม่อัศจรรย์อะไรจึงได้กลับขึ้นรถ.." [๘๕]

กิจการโรงเลื่อยที่ปาหัง พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีพระราชนิพนธ์ไว้ว่า "...ต่อไปพ้นคอแหลมหน่อยหนึ่งเป็นที่โรงเลื่อยไม้พึ่งจะตั้งขึ้นใหม่ เปิดทำการได้ ๖ วิกเท่านั้น พอคนมาพร้อมแล้วเดินไปตามริมหาดไม่มีถนน มี

---

[๘๓] พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, **ระยะทางเสด็จฯ ร.ศ. ๑๐๙ เล่ม ๒,** ๑๓๗, ๑๔๐.

[๘๔] เรื่องเดียวกัน, ๑๔๐.

[๘๕] เรื่องเดียวกัน, ๑๖๖.

โรงคนอยู่โกรงเกรงเห็นจะเป็นลูกจ้าง ที่โรงนี้ไม่มีฝาใช้เสาไม้ตะพานที่ลากไม้ลงในลำน้ำทีเดียว ใช้ลากด้วยสตีมเหมือนที่บางกอก เครื่องเลื่อย ๔ ขนาด ใหญ่แห่ง ๑ มีขนาด ๗ ปี้น เล็กแห่ง ๑ มีเลื่อยกลม ๒ อัน ที่โรงข้างล้างลงไปก็มีจักรเลื่อยอีก แต่ไม่ได้ไปดู เครื่องอินยินอย่างโลกโมติพ ๓ อันเรียงกัน เห็นจะสำหรับเติมขึ้น ได้เวลาไปเผอิญเชือกสายพานขาดหรือหลุดอะไรต้องไปคอยอยู่เป็นนานจึงได้เลื่อยไม้ให้ดู เจ้าของโรงเป็นกัมปะนีฝรั่งเรียกอะไรถามแล้วก็ลืมเสีย ไม้จะเลื่อยได้มากน้อยเท่าไรก็ไม่ได้ถาม เพราะพึ่งลงมือทำ ไม้ที่ตัดก็เป็นของกัมปะนีตัดเอง จะส่งไปลอนดอนบ้างสิงคโปร์บ้าง...” [๘๖]

นอกจากนี้ พระองค์ยังได้เสด็จดูแบงก์[๘๗] โรงงานน้ำแข็ง[๘๘] โรงงานสกัดน้ำมัน[๘๙] เรือเมล์เยอรมัน[๙๐] แต่ทรงไม่ได้ให้รายละเอียดไว้

การเสด็จประพาสทอดพระเนตรความเจริญและเทคโนโลยีดังกล่าวได้ทำให้พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงไม่สบายพระทัยเมื่อเปรียบเทียบกับสภาพบ้านเมืองในราชอาณาจักรของพระองค์ ดังความตอนหนึ่งว่า

> ...การที่มาเที่ยวเห็นการบ้านเมืองของเราและรู้หรือเห็นการของฝรั่งแล้วทำให้ไม่สบายใจได้มาก เพราะการของเรามักเสียเปรียบเขาอื่นๆ ก็พอประมาณ เรื่องคนแล้วเป็นขัดอย่างยิ่ง หาดีได้น้อยนัก คิดไปว่าทำไมหาคนจึงยาก ก็เห็นได้ว่าเพราะคนเราไม่มีความรู้ ใช่ว่าฝรั่งมันจะไม่โง่บ้าง ที่โง่ก็มีการที่ตั้งโรงเรียนขึ้นได้เป็นทางที่จะให้มีคนใช้ขึ้น แต่มันล่าเกินล่าไม่ทันเขาเลย เป็นอันต้องเดินหลังอยู่วันยังค่ำ ถ้าในเวลานี้รักษาได้เหมือนเมืองระนองนี้หมดก็จะเป็นการดียิ่งอยู่แล้ว...[๙๑]

---

[๘๖] พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, **ระยะทางเสด็จฯ ร.ศ. ๑๐๙ เล่ม ๒,** ๑๘๔.

[๘๗] เรื่องเดียวกัน,๑๒๙.

[๘๘] เรื่องเดียวกัน, ๑๔๒

[๘๙] เรื่องเดียวกัน, ๑๔๒

[๙๐] เรื่องเดียวกัน, ๑๕๑.

[๙๑] พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, **ระยะทางเสด็จฯ ร.ศ. ๑๐๙ เล่ม ๑,** ๘๔.

สิ่งเหล่านี้จึงเป็นเงื่อนไขและเป็นเหตุผลประการสำคัญที่ทำให้เกิดความเปลี่ยนแปลงในส่วนภูมิภาคต่างๆ ในเวลาต่อมา

๓.๕ พระบรมราโชบายต่อหัวเมืองปักษ์ใต้และหัวเมืองประเทศราชมลายู : ภาพสะท้อนจากข้อราชการในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

พระราชนิพนธ์ระยะทางเสด็จพระราชดำเนินประพาสทางบก ทางเรือรอบแหลมมลายู ร.ศ. ๑๐๙ กล่าวว่า พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จตรวจราชการหัวเมืองปักษ์ใต้และแหลมมลายู ร.ศ. ๑๐๙ นั้น เนื่อง "...ด้วยได้ไปเที่ยวหัวเมืองตามฝั่งข้างตะวันออกแหลมทั่วแล้ว ยังไม่ทั่วแต่ข้างตะวันตกอย่าง ๑ ...และจะเอาประโยชน์ในการที่จะได้ตรวจทางสิงคโปร์ขึ้นไปตลอดปีนังด้วยจะเป็นประโยชน์มากกว่า..." [๙๒] ดังนั้น เมื่อพิจารณาจากพระราชนิพนธ์ฯ ข้างต้นจะเห็นได้ว่าพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงให้ความสำคัญกับหัวเมืองชายทะเลฝั่งตะวันตกและหัวเมืองในแหลมมลายู เพราะนอกจากหัวเมืองปักษ์ใต้จะมีความสำคัญทางเศรษฐกิจต่อกรุงเทพฯ แล้ว หัวเมืองปักษ์ใต้ยังมีความสำคัญทางการเมืองต่อราชสำนักสยามเป็นอันมาก โดยเฉพาะหัวเมืองชายทะเลฝั่งตะวันตกนั้น ซึ่งมีอาณาเขตติดต่อกับเขตอิทธิพลในแหลมมลายูของอังกฤษ จักรวรรดินิยมตะวันตกชาติหนึ่งที่ทรงพลานุภาพ และมีอิทธิพลเหนือรัฐต่างๆ ในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ และอังกฤษในช่วงเวลาดังกล่าวก็มุ่งความสนใจไปที่การขยายอิทธิพลในหัวเมืองมลายูของสยาม และหัวเมืองปักษ์ใต้ฝั่งตะวันตกซึ่งเป็นแหล่งทรัพยากรที่เป็นที่ต้องการของโรงงานอุตสาหกรรมในอังกฤษเป็นอันมาก

ด้วยเหตุนี้ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงพยายามทุกวิถีทางเพื่อสถาปนาและสร้างเอกภาพภายในราชอาณาจักรสยาม โดยอาศัยกลไกผ่านเครือข่ายการบริหารการปกครอง การคมนาคม การควบคุมกิจกรรมทาง

---

[๙๒] พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, **ระยะทางเสด็จฯ ร.ศ. ๑๐๙ เล่ม ๑,** ๑ – ๔

เศรษฐกิจ[๙๓] ตลอดจนกุศโลบายในการกระชับสัมพันธไมตรีกับกลุ่มเจ้าผู้ปกครองหัวเมือง

๓.๕.๑ พระบรมราโชบายเกี่ยวกับความด้อยประสิทธิภาพของข้าราชการ

ข้อมูลเกี่ยวกับการตระเตรียมและการรับเสด็จฯ ข้างต้นแสดงให้เห็นว่าผู้ปกครองของแต่ละหัวเมืองมีประสิทธิภาพและความสามารถในการจัดการปกครองมากน้อยแตกต่างกัน ซึ่งพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเจ้าอยู่หัวทรงทราบข้อจำกัดเหล่านี้ดี ด้วยเหตุนี้เมื่อเสด็จประพาสตรวจราชการครั้งนี้ พระองค์จึงมีพระบรมราโชบายเกี่ยวกับความด้อยประสิทธิภาพของผู้ปกครอง ดังข้อราชการเกี่ยวกับประสิทธิภาพและความสามารถของผู้ปกครองเมืองตรังที่ว่า

> ...การปกครองในเมืองตรังเดี๋ยวนี้ พระยาตรังเป็นคนอ่อนไม่พอแก่การ ไม่มีอำนาจอันใด การที่จะรับเสด็จนี้ก็วิ่งเองจนหน้าเขียว จะหาผู้ใดช่วยเหลือไม่ได้พวกจีนก็คิดอ่านจัดการรับของเขาเองส่วนหนึ่งต่างหาก ปลูกพลับพลารับที่ทับเที่ยงแห่งหนึ่งต่างหาก แต่ไม่มีพาหนะที่จะไปด้วยระยะทางถึง ๒๘๐ เส้น จึงได้บอกเลิกเสีย พระยาตรังนั้นไม่แต่ไม่มีอำนาจเพราะขัดข้องอย่างหนึ่งอย่างใดอย่างเดียวเท่านั้น ไม่สามารถที่จะทำการให้แข็งแรงได้ เพราะสติปัญญาและความรู้ไม่พอแก่การด้วย แต่เป็นคนซื่อไต่ถามการอันใดก็บอกตรงๆ ตามความจริง ไม่คิดอ่านแก้ตัวปกปิดเอาแต่ความดีมาพูด ทุกวันนี้ในเมืองตรังราษฎรได้ความเดือดร้อนอย่างยิ่งด้วยโจรผู้ร้าย แต่ในปีฉลูเอกศกที่พระยาตรังมาว่าการนี้ มีผู้ร้ายปล้นที่ฉกรรจ์ ๑๐ เรื่อง ฆ่าเจ้าทรัพย์ตามห้าเรื่อง ไม่ได้ตัวผู้ร้ายเลยแต่สักคนเดียว พระยาตรังร้องว่าไม่มีกำลังที่จะติดตาม เป็นผู้ร้ายมาแต่เมืองพัทลุงบ้างเมืองปะเหลียนบ้าง เพราะระยะทางเดินข้ามแดนไม่ถึงสิบสองชั่วโมง แต่ได้ความตามพวกจีนว่า พระยาตรังไม่สันทัดในทางถ้อยความอันใด ตัวเองก็ไม่ได้ว่าถ้อยความมอบให้แต่กรมการกรมการนั้นถึงว่าจะได้ตัวผู้ร้ายมากก็ลงเอาเงินปล่อยเสีย จนพวกชาวเมืองตรังตีราคา

---

[๙๓] ฉลอง สุนทราวาณิชย์, “รัชกาลที่ ๕ กับลัทธิอาณานิคมและสยาม,” ใน **รัชกาลที่ ๕ : สยามกับอุษาคเนย์และชมพูทวีป,** (กรุงเทพฯ: มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์, ๒๕๔๗), ๒๗๔.

กันว่าถ้ามีเงินเพียง ๒๐ เหรียญแล้วเป็นไม่ต้องกลัวอันใด พวกจีนจับผู้ร้ายได้ก็ไม่ส่งเจ้าเมือง ชำระว่ากล่าวโทษเสียเองเพราะว่าถ้าส่งให้กรมการแล้วเป็นหนีได้ทุกคน พระยาตรังบังคับบัญชาได้อยู่แต่ที่ตำบลควนธานีแห่งเดียวที่ตำบลทับเที่ยงเกือบจะไม่รู้ไม่เห็นอันใดกันเลย เห็นว่าการในเมืองตรังถ้าจะให้เป็นอยู่เช่นนี้ คงจะเกิดความใหญ่สักครั้งหนึ่งไม่ช้านักเป็นแน่ ด้วยคนในสัปเยกต์อังกฤษไปมาค้าขายมาก ถ้าเกิดผู้ร้ายฆ่าตายเช่นครั้งพระสุรินทรามาตย์เป็นข้าหลวงแต่ก่อนแล้ว จะเอาอะไรแก่พระยาตรังไม่ได้เลยเป็นอันขาด

ยังเรื่องเจ้าภาษีกับจีนในพื้นเมืองนั้นก็อีกอย่างหนึ่ง น่าจะเป็นเหตุขึ้นได้เหมือนอย่างเมื่อคราวหลวงวิเศษสุงกากร แต่ก่อนพวกจีนก็พากันร้องว่าเจ้าภาษีกดขี่ข่มเหงเป็นที่สองหรือเป็นอีกอย่างหนึ่ง นอกจากกรมการที่คอยปล่อยผู้ร้าย ครั้นพวกจีนในเมืองนี้จะไปผูกภาษีเองจากที่กรุงเทพฯ ก็ต้องลงทุนกู้เงินไปสำหรับล่วงหน้าและใช้สอย เมื่อไปว่าภาษีไม่ได้ก็ต้องเสียดอกเบี้ยเปล่า บางทีผู้ซึ่งรับธุระเข้าไปว่าภาษีนั้นโกงกันขึ้นเองเอาเงินไปจำหน่ายสาบสูญเสียก็มี จึงไม่อาจที่จะคิดเข้าไปว่ากล่าวทนความข่มเหงของเจ้าภาษีซึ่งออกมาแต่กรุงเทพฯ ข้างฝ่ายจีนปานเข้าภาษีก็ทำเรื่องราวมายื่น กล่าวโทษพวกจีนว่าขัดแข็งในการภาษีต่างๆ การก็จะเป็นจริงด้วยกันทั้งสองฝ่าย เพราะไม่มีอำนาจกลาง กล่าวคือผู้รักษาเมืองกรมการที่พอจะปราบปรามการที่ผิดล่วงเกินต่อกันในพวกเจ้าภาษีและพวกจีนทั้งสองฝ่ายได้ จึงได้ต่างคนต่างจะหาประโยชน์ของตัวให้อย่างยิ่ง ไม่มีบรรทัดที่จะตัดเป็นเส้นกลางลงได้ เพราะฉะนั้นจึงเป็นเหตุอีกอย่างหนึ่งซึ่งควรจะคิดอ่านแก้ไขในการเจ้าเมืองไม่มีอำนาจจะปกครองรักษาบ้านเมืองนี้... [๙๔]

พระราชหัตถเลขาฯดังกล่าวชี้ให้เห็นว่าพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงทราบว่าผู้ปกครองเมืองตรังอ่อนแอไม่มีความสามารถที่จะรักษาบ้านเมืองให้อยู่ในความสงบและเจริญรุ่งเรืองได้ จนทำให้เมืองตรังอยู่ในสภาพ

[๙๔] พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, **พระราชหัตถเลขาฯ ร.ศ. ๑๐๙,** ๑๔๙–๑๕๑.

เสื่อมโทรม ประชาชนได้รับความเดือดร้อน เกิดปัญหาโจรผู้ร้ายไม่สามารถปราบปรามได้ จนกระทั่งชาวจีนที่อาศัยอยู่ในเมืองตรังตัดสินคดีกันเองและไม่สามารถควบคุมการจัดเก็บภาษีอากรของเจ้าภาษีอากรจนนำไปสู่การยักยอกได้

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงแก้ไขปัญหาความด้อยประสิทธิภาพของผู้ปกครองด้วยการแต่งตั้งบุคคลที่มีความสามารถและทรงโปรดฯ ให้ผู้ว่าราชการเมืองกระบุรี ซึ่งมีความสามารถในการจัดการปกครองเมืองกระบุรีได้เป็นอย่างดีไปดำรงตำแหน่งเป็นผู้ว่าราชการเมืองตรัง เพื่อแก้ไขปัญหาแทนพระยาตรัง (เอี่ยม ณ นคร) ที่ถูกย้ายกลับไปเป็นกรมการเมืองนครศรีธรรมราชตามเดิม ดังที่สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพทรงอธิบายไว้เมื่อครั้งจัดพิมพ์พระราชหัตถเลขาฯ ร.ศ. ๑๐๙ เกี่ยวกับการจัดการปกครองเมืองตรังไว้ว่า “...เนื่องในการเสด็จประพาสเมืองตรังครั้งนี้ (พ.ศ. ๒๔๓๓ – ผู้ศึกษา) ทรงตั้งพระอัษฎงค–ทิศรักษา (คอซิมบี้ ณ ระนอง) เป็นพระยารัษฎานุประดิษฐ์ มหิศรภักดี ผู้ว่าราชการเมืองตรังต่อมา...”[๙๕]

๓.๕.๒ พระบรมราโชบายเกี่ยวกับปัญหาเรื่องเขตแดน

พระราชหัตถเลขาฯ แสดงให้เห็นว่าพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงให้ความสำคัญและตระหนักถึงปัญหาเรื่องเขตแดนเป็นอย่างยิ่ง เนื่องจากในช่วงเวลาดังกล่าวแนวคิดเรื่องขอบเขตของรัฐอยู่ในความสนใจของผู้ปกครองในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ดังกรณีเขตแดนของเมืองระนองกับดินแดนอาณานิคมของอังกฤษในพม่าที่กล่าวไว้ว่า

> ...ที่เกาะขวางนี้พระยาระนองร้องอยู่ว่าแผนที่อังกฤษทำ คือ แผนที่กัปตันแบกเป็นต้น หมายสีไม่ต้องกันกับหนังสือสัญญาในหนังสือสัญญาว่าเกาะทั้งสองฝั่ง ใกล้ฝั่งข้างไทยเป็นของไทย ใกล้ฝั่งอังกฤษเป็นของอังกฤษ เว้นไว้แต่เกาะขวางเป็นของไทย ส่วนเกาะที่ในแผนที่นั้น เกาะสมุดที่อยู่ใกล้ฝั่งข้างอังกฤษเป็นเกาะย่อม จดชื่อว่าเกาะขวาง ทาสีเขียวให้เป็นของไทย ส่วนเกาะขวางซึ่งเป็นสามเกาะใหญ่ๆ อยู่ใกล้ฝั่งข้างไทยเกาะหนึ่งอยู่เกือบจะศูนย์กลางค่อนข้างไทยสักหน่อยหนึ่ง สองเกาะที่ชาวบ้านนี้

[๙๕] สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, **พระราชหัตถเลขาฯ ร.ศ. ๑๐๙,** ๑๙๖.

ตลอดจนถึงนายโปลิศฝ่ายอังกฤษ ก็ยอมรับว่าเป็นเกาะขวางนั้นหมายแดงเป็นของอังกฤษ ได้มีใบบอกเข้าไปก็ตัดสินรวมๆ ออกมาว่าที่หมายแดงเป็นของอังกฤษที่หมายเขียวเป็นของไทย แต่ลักษณะที่เป็นอยู่นั้นขัดอยู่กับหนังสือสัญญาเช่นนี้ขอให้ฉันดู ได้ตรวจดูก็เห็นเป็นน่าสงสัยจริงอย่างเช่นว่า จะเป็นด้วยแกล้งหรือด้วยแผนที่ผิดก็ได้ เรื่องนี้จะได้ชี้แจงด้วยแผนที่ในที่ประชุมต่อไป[๙๖]

สภาพเกาะขวางที่เป็นปัญหาเขตแดน

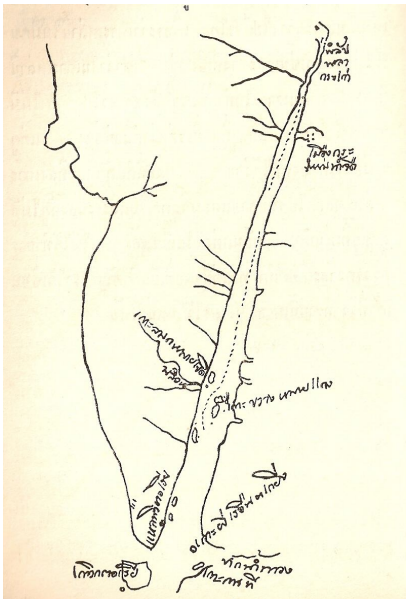

ทั้งนี้ สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ อธิบายไว้ว่า “...เรื่องเกาะขวางนี้ เมื่อเสด็จกลับมาถึงพระนคร ได้โปรดฯ ให้ว่ากล่าวกับรัฐบาลอังกฤษตกลงให้คืนมาเป็นของไทยตามหนังสือสัญญา...”[๙๗]

นอกจากนี้ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวยังได้มีรับสั่งกับบรรดาผู้ปกครองหัวเมืองมลายูเกี่ยวกับปัญหาเรื่องเขตแดน อย่างกรณีเมืองปลิสทรงโปรดฯ ให้พระยาปลิสสืบหาหลักฐานเกี่ยวกับเขตแดนระหว่างเมืองปลิสกับรัฐมลายูของไทยเอาไว้ให้ครบถ้วน เพราะว่าไทยกับอังกฤษมีปัญหาเรื่องเขตแดนเมือง

---

[๙๖] พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, **พระราชหัตถเลขาฯ ร.ศ. ๑๐๙,** ๙๔.

[๙๗] เรื่องเดียวกัน, ๙๔.

เปรัค – รามันห์ที่เป็นกรณีพิพาท และยังไม่สามารถตกลงกันได้ ซึ่งอังกฤษอ้างว่าเขตแดนที่เป็นปัญหานี้เป็นเขตแดนของฝ่ายอังกฤษ ในขณะที่ฝ่ายไทยก็อ้างว่าดินแดนนั้นอยู่ในเขตแดนของไทยมาก่อน พระองค์จึงมีรับสั่งพระยาปลิสให้หาหลักฐานทุกอย่างไว้เท่าที่จะทำได้ เพื่อจะใช้เป็นหลักฐานยืนยันกับอังกฤษ ขณะเดียวกันนั้นทรงมีรับสั่งให้พระยาสตูลรักษาบ้านเมืองเอาไว้ให้ดี เพราะเป็นพื้นที่ที่มีเขตแดนต่อกัน[๙๘] พร้อมกันนั้นทรงมี “จดหมายบันทึกกระแสรับสั่ง” ให้จัดการรักษาบ้านเมืองที่มีอาณาเขตติดต่อกับเขตอิทธิพลของอังกฤษให้เป็นระเบียบเรียบร้อย[๙๙]

๓.๕.๓ พระบรมราโชบายเกี่ยวกับความขัดแย้งในหัวเมืองประเทศราช

พระราชหัตถเลขาฯ แสดงให้เห็นว่า นอกจากพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจะเสด็จประพาสหัวเมืองประเทศราช เพื่อตรวจราชการและสร้างความคุ้นเคยกับข้าหลวงท้องถิ่นแล้ว พระองค์ยังตระหนักถึงความขัดแย้งระหว่างข้าราชการเมืองที่เกิดขึ้นในเมืองประเทศราช โดยกรณีของ “...พระยาไทรที่แตกร้าวกันกับพระยายุทธ...” [๑๐๐] ซึ่งเป็นสถานการณ์ที่น่าห่วงใยเป็นอย่างมาก ทั้งนี้เพราะพระยาสุรพลกล่าวหาว่า “...พระยาไทรทิ้งแบบเก่าเสียหมด หอมฝรั่งคลุกคลีนักจะพาความลำบากใส่บ้านเมือง...” [๑๐๑] ขณะที่ “...พระยาไทรรักใคร่วางใจหวัดหมัดมาก ตัดอำนาจพระยาสุรพลลงเกือบหมด...” [๑๐๒] ทำให้พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงห่วงใยว่าความขัดแย้งที่เกิดขึ้นในเมืองไทรบุรีจะทำให้อังกฤษถือโอกาสเข้าแทรกแซงได้ ด้วยเหตุนี้ เมื่อพระองค์เสด็จฯ จึงได้ทรงไกล่เกลี่ยให้ทั้งสองฝ่ายคืนดีต่อกัน โดยยกตัวอย่างกรณีความขัดแย้งระหว่างพระองค์กับสมเด็จพระบรมมหาศรีสุริยวงศ์ ดังพระราชนิพนธ์ฯ ที่ว่า

---

[๙๘] พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, **ระยะทางเสด็จฯ ร.ศ. ๑๐๙ เล่ม ๑,** ๒๒๓ – ๒๒๖.

[๙๙] พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, **ระยะทางเสด็จฯ ร.ศ. ๑๐๙ เล่ม ๒,** ๒๑๔.

[๑๐๐] พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, **ระยะทางเสด็จฯ ร.ศ. ๑๐๙ เล่ม ๑,**๑๘๔.

[๑๐๑] เรื่องเดียวกัน, ๑๘๔.

[๑๐๒] เรื่องเดียวกัน, ๑๘๔.

...เรารู้อยู่ว่าใจพระยาไทรอยากจะจัดการให้บ้านเมืองเจริญทั้งประโยชน์และเป็นชื่อเสียงดี แต่การบ้านเมืองไทรทุกวันนี้ไม่เหมือนแต่ก่อน เมื่อครั้งเจ้าพระยาไทรนั้นเป็นการพร้อมมูลกัน จึงมีแต่คำสรรเสริญออกถึงคนภายนอก เดี๋ยวนี้มีทั้งมิตรทั้งศัตรู จึงมีทั้งคำติเตียนและคำสรรเสริญ แต่เป็นธรรมดาผู้ใหญ่ย่อมมีน้ำหนักมากกว่าเด็ก เราเคยเป็นเจ้าแผ่นดินมาแต่เด็ก ย่อมรู้รสชาติยู่ว่าความอันนี้เป็นอย่างไร แต่ยังมีความจริงและความดีที่จะเป็นพยานได้อยู่...[๑๐๓] (และ)...เมื่อมาตามทางเราพูดกับพระยาไทร ชักตัวอย่างเรื่องที่ทำการร่วมกับผู้ใหญ่เช่นเราทำกับสมเด็จเจ้าพระยา ผู้ใหญ่เช่นนั้นมักจะถือว่าการที่เคยทำมาแต่ก่อนอย่างไรแล้วเป็นการดี การอันใดที่เราคิดทำใหม่ไม่ใคร่เห็นดีด้วย บางทีก็ขัดผิวทีเดียวแต่บางทีก็ถูก แต่ถึงว่าจะผิดถูกประการใดยังเป็นการดีมาก แต่ก่อนเราเคยนึกโกรธมากแต่ครั้นเมื่อคิดดูภายหลังก็เห็นว่าเป็นการดี เพราะถึงว่าจะผิดไปประการใดยังเป็นเครื่องที่ทำให้เราได้คิดหลายเที่ยวขึ้น ถ้าไม่มีใครขัดเวลาคิดขึ้นมาอย่างไรก็ทำ บางทีทำให้ผิดไปได้ แต่เมื่อรู้ว่าจะขัดได้คิดหลายหน บางทีกลับเห็นได้ดีกว่าความคิดแรกนั้น เพราะฉะนั้นขออย่าให้ทิ้งพระยาสุรพลเสีย การอันใดให้ปรึกษาหารือฟังเสียงไว้ด้วยจึงจะดี การที่ผิดคงจะไม่ชนะการที่ถูกไปได้ เราพูดเช่นนี้ใช่ว่าจะฟังเสียงอันใด พูดตามความคาดคะเนที่ได้เป็นแก่ตัวเรามาแล้วเห็นดังนี้เท่านั้น...[๑๐๔]

พร้อมกันนั้น พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีกระแสรับสั่งกับกรณีในประเด็นดังกล่าวนี้ว่า

...เราขอตักเตือนด้วยเรื่องคำคนกล่าวโทษหวันหมัดนั้น เราได้ยินหลายปากด้วยกันมากขอร้องอย่าให้การเป็นเช่นนั้นจะเป็นที่ติเตียนและเป็นการเสียประโยชน์บ้านเมืองในการที่จะไม่เป็นประโยชน์แก่ตัวด้วยทางดีและบ้างเมือง...แต่ส่วนการที่มีผู้กล่าวโทษอย่างอื่น ว่ามีความเลื่อมใส

---

[๑๐๓] พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, **ระยะทางเสด็จฯ ร.ศ. ๑๐๙ เล่ม ๑,** ๒๐๗ – ๒๐๘.

[๑๐๔] พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, **ระยะทางเสด็จฯ ร.ศ. ๑๐๙ เล่ม ๒,** ๕.

> ต่อฝรั่งนั้น เราไม่เชื่อดอกอย่ามีความวิตกเลยด้วยเราเชื่อว่าพระยาไทรจะไม่โง่ถึงเพียงนั้น ครั้งนี้มาด้วยกันก็นานได้พูดจากันก็มาก พระยาไทรก็ย่อมจะเข้าใจอัธยาศัยและน้ำใจเราได้ว่ามีความคิดความปรารถนาอย่างไร ส่วนเราก็เชื่อใจว่าพระยาไทรได้เห็นการมากแล้วทั้งเมืองเราเมืองเขา เพราะฉะนั้นขอให้อย่ามีความหวาดระแวงใจกันอย่างหนึ่งอย่างใดเลย...[๑๐๕]

ขณะเดียวกัน เมื่อพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงประทับกับพระยาสุรพลตามลำพังก็ได้พูดคุย และไกล่เกลี่ยให้พระยาสุรพลช่วยราชการและคืนดีกับเจ้าพระยาไทรบุรีว่า “...เคยรักษาราชการมาช้านานได้รู้การงานมาก พระยาไทรยังหนุ่มอยู่ในการช่วยทะนุบำรุงรักษาราชการ อย่าทอดทิ้งเสียเพราะเราก็เป็นที่ไว้ใจในตัวพระยาสุรพลมากที่ว่านี้เพื่อให้พระยาสุรพลกล้าคิดมากขึ้นด้วยหาไม่จะทำงอนหลบเข้าป่าเข้าดงไปเสีย...”

ทั้งนี้ พระองค์ทรงชี้ให้เห็นว่ารัฐมลายูต่างต้องตกอยู่ภายใต้อำนาจการปกครองของอังกฤษนั้นมีสาเหตุมาจากบรรดาเจ้าผู้ครองเมืองกับบรรดาญาติพี่น้องแตกความสามัคคีและแย่งชิงผลประโยชน์ระหว่างกัน จึงเปิดโอกาสให้อังกฤษเข้ามาแทรกแซงกิจการภายในด้วยการสนับสนุนฝ่ายหนึ่งโค่นล้มอำนาจของอีกฝ่ายหนึ่ง ต่อจากนั้นเมื่อฝ่ายที่อังกฤษสนับสนุนขึ้นมามีอำนาจก็เท่ากับว่าอังกฤษมีอำนาจและอิทธิพลในรัฐเหล่านั้นด้วย ดังนั้น พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงทรงพยายามว่ากล่าวตักเตือนและไกล่เกลี่ยให้ทั้งสองฝ่ายคืนดีต่อกันเพื่อป้องกันไม่ให้อังกฤษเข้ามาแทรกแซงได้ ดังพระราชนิพนธ์ฯ ที่กล่าวว่า

> ...เราพูดถึงการที่ไปเที่ยวในเมืองประเทศราชที่อยู่ในป้องกันของอังกฤษ ชี้แจงเหตุที่เป็นต้นตั้งแต่อังกฤษเริ่มจะมาค้าขายในเมืองฝั่งตะวันออก แย่งกันหลายชาติแต่ชั้นก่อนวิลันดามีอำนาจมากข่มเหงอังกฤษๆ จึงหาที่มั่นตั้งเกาะหมากและสิงคโปร์ ภายหลังได้มะละกาแลกเปลี่ยนกับวิลันดา อังกฤษจึงมีที่แผ่นดินในแหลมมลายูแต่ชาติเดียว

---

[๑๐๕] พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, **ระยะทางเสด็จฯ ร.ศ. ๑๐๙ เล่ม ๒,** ๒๒๓ – ๒๒๔.

เดิมประสงค์แต่การค้าขาย ภายหลังอังกฤษเข้ามามีอำนาจข้างนี้มากขึ้น ด้วยเรือรบมาก ที่เหล่านั้นจึงเป็นที่สำคัญกำลังเรือรบด้วย ส่วนในเมืองแขกข้างล่างอาศัยเหตุที่เจ้าเมืองไม่มีอำนาจ แยกเป็นตำบลๆ ต่างคนต่างเข้ากับบ่าวจนไม่มีผิดกับผู้ทำความชั่ว จึงได้เกิดโจรผู้ร้ายชุกชุมขึ้น ไม่แต่บนบกลงเป็นสลัดตีเรือในทะเล จนการค้าขายของเขาร่วงโรยไป จึงเป็นสาเหตุให้ฝรั่งเข้ามาแทรกแซงการในบ้านเมือง เพราะเจ้าเมืองไม่มีอำนาจที่จะปราบปรามกันเองได้และทุนรอนไม่มีด้วย ประโยชน์ในบ้านเมืองยับเยินไปหรือเก็บไม่ได้ต้องยอมให้ฝรั่งเข้าไปจัดการปราบปรามเก็บเงิน ถึงว่าฝรั่งไม่ได้เอาเงินไปจากเมืองเขาก็มีผลประโยชน์ต่างๆ มิได้ภาษีในสินค้าเข้าออก คนเขาได้ค้าขายและได้ทำแร่และการเพาะปลูก ส่วนคนราชการก็ได้เงินเดือนในเมืองนั้นมากกว่าประโยชน์ที่เจ้านายเจ้าของเมืองได้เสียอีก ส่วนเจ้าเมืองได้ประโยชน์มากกว่าที่เคยได้มากอยู่แต่ก่อนจริง แต่ไม่ได้ประโยชน์ทวีขึ้น การที่เขาจัดจะว่าไม่ดีก็ไม่ได้ เพราะเป็นประโยชน์แก่คนเป็นอันมาก แต่ไม่เป็นประโยชน์แก่คนอันมาก แต่ไม่เป็นประโยชน์แก่เจ้าของเมืองแต่ในบ้านเมืองเราถ้าทิ้งไว้ไม่จัดการก็ไม่มีอะไรป้องกันได้ เพราะเป็นการเสียประโยชน์แก่คนทั้งปวง การที่จะป้องกันได้ประโยชน์ในช่องทางหากิน การที่จะเอาแผ่นดินเป็นของอังกฤษคนอังกฤษไม่ชอบ เขาจึงต้องให้เจ้าแขกเป็นใหญ่ในที่ประชุมแต่จะทำอะไรก็ไม่ได้ การที่เป็นเช่นนี้ก็เพราะเขากลัวราษฎร์จะไม่ชอบ ถ้าเมืองเราจัดการดีอยู่แล้วก็ไม่ต้องเสียผลประโยชน์แก่คนเป็นอันมากคงอยู่เขาจะมาทำต้องเสียประโยชน์เสียคนที่ต้องตายแต่เล็กน้อยเขาไม่ทำ เพราะฉะนั้นเราจึงอยากจะชวนให้คิดจัดการบ้านเมืองซึ่งเราเห็นว่าเป็นการดีกว่าฝรั่งมาจัด คือประโยชน์ที่เกิดขึ้นในเมืองเป็น ๒ ส่วนๆ ๑ สำหรับทำนุบำรุงบ้างเมือง ส่วน ๑ เป็นประโยชน์แก่เจ้าเมือง การที่เราปล่อยให้เจ้าเมืองได้ประโยชน์ขึ้นตามเมืองเจริญเช่นนี้เพราะเราไม่มีความประสงค์อันใด นอกจากที่จะให้เมืองมลายูเป็นพระราชอาณาเขตชั้นนอกต่อกับฝรั่ง อีกประการหนึ่งเมื่อเมืองเหล่านี้ปรากฏว่าอยู่ในของไทยจะตกไปแก่อังกฤษเข้ามาบำรุงเราก็ไม่ขาดทุนอันใด ชั่วแต่ไม่ได้ต้นไม้เงินต้นไม้ทองไม่เป็นราคากี่มากน้อย

แต่ยังรู้สึกว่าเป็นการเสียสละเกียรติยศอยู่ เพราะฉะนั้นจึงได้อยากจะได้เห็นการซึ่งเป็นที่มั่นคงจะป้องกันเหตุนี้อย่าให้เป็นขึ้นเท่านั้น... [๑๐๖]

สรุป

พระราชหัตถเลขาในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวคราวเสด็จประพาสหัวเมืองปักษ์ใต้และแหลมมลายู ร.ศ. ๑๐๙ กล่าวสรุปถึงการเสด็จประพาสฯ ครั้งนี้ไว้ว่า ... การที่ไปครั้งนี้นับว่าเป็นอันสะดวกดีได้ตลอดจนกลับข้างกรุงเทพฯ ก็เป็นปกติดี ไม่มีเหตุการณ์อันใด เที่ยวคราวนี้นับว่ามีกำไรอย่างยิ่งทั้งทางราชการและร่างกาย ถึงว่ามีไม่สามารถด้วยเมื่อยขบอันใดอยู่ไหนๆ ก็คล้ายกันทั้งนั้น แต่นั่งมากเขียนหนังสือมากก็เมื่อยมากแต่ไม่ถึงเจ็บไข้ ถ้าจะคิดถัวชั่วโมงในเวลาที่ได้นอนในเวลาไปเห็นจะไม่เกินวันละ ๕ ชั่วโมง เพราะวันที่จะได้นอนถึง ๘ ชั่วโมงนั้นไม่ใคร่จะมี แต่การกินนั้นดีกว่า ชั่วกินข้าวได้มากกว่ากินไม่ได้ การเลี้ยงที่เมืองระนองกับเมืองไทรบุรีเป็นดีมาก ส่วนครัวพระภักดีเขาก็ทำดีสาหัสใน ๖๗ วัน มีเวลากินไม่อร่อยน้อยทีเดียว ถ้าคิดถัวทุนกำไรในร่างกายเป็นอันได้เลือดเนื้อกลับมามากกว่าเมื่อแรกไปสักหน่อยหนึ่งเป็นแน่... [๑๐๗]

พระราชหัตถเลขาฯ แสดงให้เห็นว่าการเสด็จประพาสคราวนี้ทำให้ผู้ปกครองหัวเมืองและกรมการเมืองต่างกระตือรือร้นในการปฏิบัติหน้าที่ให้สำเร็จลุล่วงตามความมุ่งหวังของการเสด็จประพาส ดังที่ปรากฏในเรื่องของการตระเตรียมเพื่อรับเสด็จของแต่ละเมือง ซึ่งในแง่หนึ่งก็ก่อให้เกิดความเปลี่ยนแปลงในบ้านเมือง เช่น การพัฒนาถนนหนทางซึ่งปกติอาจอยู่ในสภาพทรุดโทรมไม่สามารถใช้การได้ หรือในขณะเดียวกันหากหัวเมืองใดมีสภาพบ้านเมืองเสื่อมโทรมและมีปัญหาที่จะต้องได้รับการแก้ไข พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวก็จะโปรดฯ ให้ปรับปรุงแก้ไขโดยทันที พร้อมกันนั้นก็ทรงได้สร้างความสัมพันธ์ที่ดีกับบรรดาเจ้าเมืองต่างๆ ในหัวเมืองมลายูและข้าหลวงของอังกฤษด้วย จึงอาจกล่าวได้ว่าพระราชหัตถเลขาใน

---

[๑๐๖] พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, **ระยะทางเสด็จฯ ร.ศ. ๑๐๙ เล่ม ๒,** ๑๙๖ – ๑๙๙.

[๑๐๗] เรื่องเดียวกัน, ๒๔๒.

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวคราวเสด็จประพาสหัวเมืองปักษ์ใต้และแหลมมลายู ร.ศ. ๑๐๙ คือแว่นสะท้อนภาพของหัวเมืองปักษ์ใต้และมลายู รวมถึงแบบอย่างความเจริญตาม “อย่างฝรั่ง” และ “อย่างผู้ดี” ตามสายพระเนตรของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวซึ่งจะมีผลต่อการพัฒนาบ้านเมืองในเวลาต่อมา[๑๐๘] และแสดงให้เห็นถึงพระราชอำนาจของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวภายในพระราชอาณาเขตของ “รัฐชาติ” สยามที่มีต่อหัวเมืองด้วย

---

[๑๐๘] ดูรายละเอียดเกี่ยวกับผลของการเสด็จประพาสของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวที่มีผลต่อการปรับปรุงประเทศให้ทันสมัยใน ประไพ รักษา, “ผลของการเสด็จประพาสของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวที่มีผลต่อการปรับปรุงประเทศให้ทันสมัย (พ.ศ. ๒๔๑๑ – พ.ศ. ๒๔๕๓),”(ปริญญานิพนธ์ กศ.ม. ประวัติศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ, ๒๕๒๒).

บรรณานุกรม

จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ. **พระราชหัตถเลขาในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเรื่องเสด็จประพาสแหลมมลายู ร.ศ. ๑๐๙.** พระนคร : โรงพิมพ์ไท, ๒๔๖๘. (ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้พิมพ์พระราชทานในงานพระศพสมเด็จพระเจ้าน้องเธอ เจ้าฟ้ามาลินีนพดาราศิรินิภาพรรณวดี กรมขุนศรีสัชนาลัยสุรกัญญา ณ พระเมรุท้องสนามหลวงเมื่อ พ.ศ.๒๔๖๘).

จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ. **ระยะทางเสด็จพระราชดำเนินประพาสทางบก ทางเรือ รอบแหลมมลายู ร.ศ. ๑๐๙ เล่ม ๑ , เล่ม ๒.** พระนคร : องค์การค้าของคุรุสภา, ๒๕๐๗.

ฉลอง สุนทราวาณิชย์. “รัชกาลที่ ๕ กับลัทธิอาณานิคมและสยาม,” ใน **รัชกาลที่ ๕ : สยามกับอุษาคเนย์และชมพูทวีป.** กรุงเทพฯ: มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์, ๒๕๔๗. หน้า ๒๖๖ –๒๗๙.

ณัฐวรรณ พุ่มดียิ่ง. “การศึกษาแนวพระราชดำริของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวในการพัฒนาประเทศจากพระราชหัตถเลขาในการเสด็จประพาสหัวเมือง (พ.ศ. ๒๔๑๕ – ๒๔๕๒).” ปริญญานิพนธ์ (ศศ.ม. ประวัติศาสตร์). กรุงเทพฯ: บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ, ๒๕๕๐.

ดรุณี แก้วม่วง. “พระยารัษฎานุประดิษฐ์มหิศรภักดี (คอซิมบี้ ณ ระนอง) : ผู้นำการปกครองหัวเมืองไทยฝั่งตะวันตก พ.ศ. ๒๔๔๔ – ๒๔๕๖.” ปริญญานิพนธ์ (กศ.ม. ประวัติศาสตร์). กรุงเทพฯ: บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ, ๒๕๒๖.

ดวงดาว ยังสามารถ. “พระราชดำริของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเรื่องบทบาทพระมหากษัตริย์ในสังคมไทย : ศึกษาจากพระราชหัตถเลขาส่วนพระองค์.” วิทยานิพนธ์ (ศศ.ม. ประวัติศาสตร์). กรุงเทพฯ: บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๓๔.

ดำรงราชานุภาพ, สมเด็จฯ กรมพระยา. **ความทรงจำ.** กรุงเทพฯ : ศิลปาบรรณาคาร, ๒๕๑๗.

ดำรงราชานุภาพ, สมเด็จฯ กรมพระยา และ สมเด็จเจ้าฟ้านริศรานุวัติวงศ์. **สาส์นสมเด็จ เล่ม ๗.** พระนคร : องค์การค้าของคุรุสภา, ๒๕๐๔.

ประไพ รักษา. "ผลของการเสด็จประพาสของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวที่มีผลต่อการปรับปรุงประเทศให้ทันสมัย (พ.ศ. ๒๔๑๑ – พ.ศ. ๒๔๕๓)." ปริญญานิพนธ์ (กศ.ม. ประวัติศาสตร์). กรุงเทพฯ: บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ, ๒๕๒๒.

สารูป ฤทธิ์ชู. "การเมืองการปกครองของมณฑลชุมพร พ.ศ. ๒๔๓๙ – ๒๔๖๘." วิทยานิพนธ์. (อ.ม. ประวัติศาสตร์เอเชียตะวันออกเฉียงใต้). กรุงเทพฯ: บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๒๖.

อรอนงค์ ทิพย์พิมล. "การเสด็จประพาสสิงคโปร์และมลายู: พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวกับการเสด็จประพาสต่างประเทศ," ใน **รัชกาลที่ ๕ : สยามกับอุษาคเนย์และชมพูทวีป.** กรุงเทพฯ: มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์, ๒๕๔๗. หน้า ๒๐๒ –๒๒๖.

แหล่งที่มาของภาพ

จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว,พระบาทสมเด็จพระ. **พระราชหัตถเลขาในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเรื่องเสด็จประพาสแหลมมลายู ร.ศ. ๑๐๙.** พระนคร : โรงพิมพ์ไท, ๒๔๖๘. (ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้พิมพ์พระราชทานในงานพระศพสมเด็จพระเจ้าน้องเธอ เจ้าฟ้ามาลินีนพดาราศิรินิภาพรรณวดี กรมขุนศรีสัชนาลัยสุรกัญญา ณ พระเมรุท้องสนามหลวงเมื่อ พ.ศ.๒๔๖๘).

จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ. **ระยะทางเสด็จพระราชดำเนินประพาสทางบก ทางเรือ รอบแหลมมลายู ร.ศ. ๑๐๙ เล่ม ๑, เล่ม ๒.** พระนคร : องค์การค้าของคุรุสภา, ๒๕๐๗.